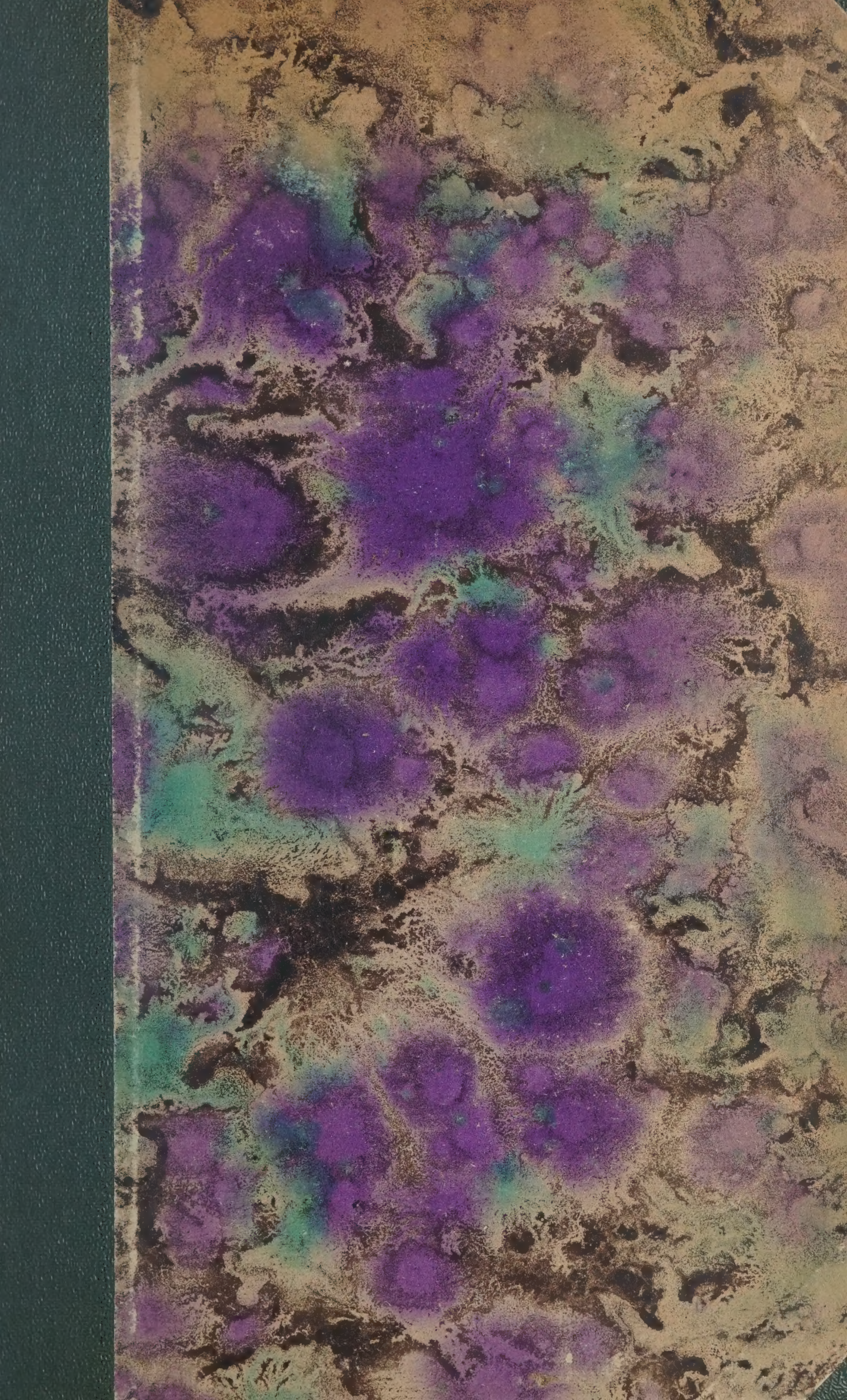

NIEDERDEUTSCHES
UNIVERSITÄT

Inleiding tot de Taalkunde

en tot de

Geschiedenis van het Nederlandsch

Inleiding tot de Taalkunde

en tot de

Geschiedenis van het Nederlandsch

DOOR

Dr. C. P. F. Lecoutere
Hoogleeraar in de Nederlandsche Philologie, te Leuven

Tweede, omgewerkte druk, met afbeeldingen en taalkaarten

Brussel
Albert Dewit, Uitgever
53, Koninklijke straat, 53

—

1921

LEUVEN

Drukkerij Fr. Ceuterick, Vital Decoster straat, 60.

VOORBERICHT.

Op het programma van de middelbare normaalscholen, dat onmiddellijk vóór den wereldoorlog werd herzien en uitgebreid, werden een paar nieuwe vakken opgeschreven : *beginselen van taalkunde* en *begrippen van historische spraakkunst* (1). Om als handleiding te dienen bij het onderwijs in die leerstof werd dit werkje geschreven ; de eerste uitgave er van verscheen in October 1915.

Wat ik toen in de « Voorrede » zeide, geldt nog voor deze nieuwe bewerking. « Bij de behandeling van de verschillende punten in het eerste gedeelte, heb ik het officiëel programma op den voet gevolgd. — In het tweede gedeelte, dat aan de « begrippen van historische spraakkunst » beantwoordt, heb ik mijne taak in ruimeren zin opgevat, maar mij toch, gelijk van zelf spreekt, moeten bepalen tot de hoofdzaken ».

Hoe gaarne ook een andere indeeling mij wenschelijk schijnt, het bestaande programma kon ik niet heelemaal over het hoofd zien en het ging niet aan eenig gedeelte, als b. v. het geschiedkundig overzicht (hoofdst. II) of de theorieën aangaande de taalindeeling en wat er bij behoort (hoofdst. III), een andere plaats te geven in dezen nieuwen druk, zonder het boek van *a* tot *z* om te werken. Voor zulke omwerking nu zou ik wel niet teruggedeinsd zijn, had ik daartoe de vrijheid gehad — en daarenboven den noodigen tijd ; van harte wensch ik in staat te zijn een eventuëele derde uitgave in dien zin te bewerken.

Zijn dus plan en inrichting gebleven, toch is er haast geen paragraaf, die niet gewijzigd werd ; vele zijn heelemaal herschreven en talrijke nieuwe bijgekomen ; inzonderheid werd de klankleer gron-

(1) Aldus luiden de « officiëele » benamingen, waaraan ik echter de voorkeur niet gegeven heb, maar ze gebruikt als ondertitel van elk van de twee afdeelingen van mijn handleiding.

dig herzien en volledigd, terwijl andere punten juister werden geformuleerd of verduidelijkt door menigvuldiger voorbeelden De platen, bij de paragrafen over de klankleer toegevoegd, alsmede het drietal taalkaarten zullen insgelijks, hoop ik, bijdragen om veel zaken en begrippen klaarder te maken of gemakkelijker te doen vatten.

Wat voorts het karakter van deze bescheiden *Inleiding* weze, het worde nogmaals herhaald, dat ze in de allereerste plaats bestemd is voor de leerlingen onzer middelbare normaalscholen; ik heb echter mijn taak zóó opgevat, dat zij wel eenigen dienst zal kunnen bewijzen in breederen kring — gelijk dat dan ook feitelijk met de vorige uitgave gebeurd is; is het vermetel te verwachten, dat ook aan deze in dien breederen kring hetzelfde onthaal zal te beurt vallen?

Zeer dankbaar ben ik aan de critiek voor hare welwillende beoordeeling en ik heb met wezenlijke erkentenis gebruik gemaakt van hare gegronde opmerkingen om allerlei verbeteringen aan te brengen; jammer genoeg, dat intusschen nieuwe onjuistheden en drukfouten in dezen tekst zijn geslopen; ik vraag er den lezer verschooning voor en verzoek hem tevens rekenschap te houden van de opgemerkte *errata* en.... de overige den schrijver te willen kwijtschelden. Ik ben zoo vrij hem er ook op te wijzen, dat ik te worstelen had met typographische moeielijkheden, niet alle teekens, die ik wenschte te gebruiken, tot mijne beschikking had, en, ten slotte, juist als in 1915 en ondanks twee jaar « vrede », heb moeten roeien met de riemen, die ik kon krijgen. Het is er verre van af, dat men in België in het algemeen en inzonderheid hier te Leuven, in dezelfde gunstige omstandigheden kan arbeiden als vóór den wereldoorlog. De stoffelijke herstelling van ons beproefd vaderland moge flink vorderen — de wetenschappelijke akker ligt nog daaromtrent heelemaal braak.

NOV. 1920. C. LECOUTERE.

VERBETERINGEN

Blz. 41 regel 2 van boven « grijpend » *lees :* « gegrepen »
» 49 » 22 » » en » *en* (1)
» 60 » 18 » » 80 » 30
» 112 » 17 » » en » er
» 131 » 2 van onderen **125, V** » **127**, 2°
» 140 » 2 van boven *savoir + rai* » *savoir + ai*
» 149 » 11 van onderen *bruoillards* » *brouillards*
» 253 » 10 » » Friesen » Friezen (2)
» 259 » 1 van boven stemhebbende » stemhebbenden
» » » 4 » » ZAUM » RAUM
» » » 21 » » korte *inlasschen na dit woord* beklem-[toonde
» » » 23 » » *Gebote* » » » naast [*Schlosz* plur. *Schlösser*
» 264 » 19 » » anderen *lees :* andere
» 271 » 12 » » eenigheid » lenigheid
» 303 *loopende titel* BEKKEMTOONDE » BEKLEMTOONDE
» 308 regel 1 van boven aanta » aantal
» 322 » 17 » onderen *mallye* » *mallijc*
» 326 » 23 » » *conninginne* » *coninginne*
» 329 » 9 » » namên » namen
» 331 » 10 » » of zij al of » of zij al dan
» 338 » 2 » boven *huwelye* » *huwelyc*
» 341 » 9 » » Na « voltooid worden » bijvoegen : J. VORRINK'S *Nederlandsche taal in al haar uitingen en gedaanten*, 2 dln. (Amsterdam, 1917-1919) is een loffelijke poging, maar kan niet zonder voorbehoud aanbevolen worden wegens de talrijke onjuistheden en gewaagde uitspraken.

---

(1) Nl. Austronesisch *en* Austroaziatisch samen is hetzelfde als *Austrisch*
(2) Dezelfde vergissing komt nog enkele malen voor op blzz. 260 en 262.

AFKORTINGEN.

Ags.	= Angelsaksisch	Mhd.	= Middelhoogduitsch
Arm.	Armeensch	Mlat.	Middeleeuwsch Latijn
Eng.	Engelsch	Mnl.	Middelnederlandsch
Fra.	Fransch	Ndl.	Nederlandsch
Fri.	Friesch	Nfra.	Nieuwfransch
Germ.	Germaansch	Nhd.	Nieuwhoogduitsch
Got.	Gotisch	Nndl.	Nieuwnederlandsch
Hebr.	Hebreeuwsch	Obulg.	Oudbulgaarsch
Hgd.	Hoogduitsch	Ohd.	Oudhoogduitsch
Ide.	Indo-europeesch	Ogerm.	Oudgermaansch
Idg.	Indo-germaansch	Os.	Oudsaksisch
Kelt.	Keltisch	Skr. *of* Skrt.	Sanskriet
Lat.	Latijn	Westg. *of* Wg.	Westgermaansch
Lit.	Littauwsch		

De overige verkortingen eischen geen verklaring.

De phonetische waarde der klanken wordt tusschen rechthoekige haken aangewezen, b. v. *ding* [diñ], *loi* [lwá], enz.

EERSTE DEEL

TAAL EN TAALSTUDIE IN HET ALGEMEEN

(BEGINSELEN VAN TAALKUNDE)

EERSTE HOOFDSTUK

WAT IS TAALKUNDE ?

1. Wat is taal ? — Door taal, in de ruime opvatting van het woord, verstaat men de verschillende wijzen, waarop de menschen uiting geven aan hunne gewaarwordingen en gedachten, aan hunne wenschen en gevoelens, aan hunne stemming en gezindheid; met andere woorden en bondiger : *taal* is de zichtbare en hoorbare openbaring van het zieleleven.

Om aan anderen kenbaar te maken, wat hij denkt, gevoelt, verlangt, enz., beschikt de mensch over meer dan één middel. — Vooreerst kan hij dat doen door **gebaren** alleen, waarvan de beteekenis duidelijk genoeg is voor den waarnemer : bewegingen van de ledematen, als b. v. wenken met de hand, dreigen met de vuist, de schouders ophalen, enz. ; inzonderheid is « sprekend » de uitdrukking van het aangezicht *(mimiek)*, die van de oogen vooral. Noodwendig geschiedt het aanwenden van gebaren bij den omgang met menschen die ons anders niet kunnen verstaan ; gewoonlijk ook bij mededeelingen aan doofstommen, enz. — Ten tweede kunnen wij ons verstaanbaar maken door **gearticuleerde klanken**, meestal vergezeld van er bij passende gebaren, welke de beteekenis van de klanken helpen verduidelijken. Het uitbrengen

van zoodanige klanken heet men « spreken » ; de *spreektaal* (of *klankentaal*) is de volmaaktste uiting voor onze bedoelingen ; zij beantwoordt duidelijkst en volledigst aan de menigvuldige voorstellingen, begrippen, gevoelens, wenschen, enz., die wij aan onze medemenschen willen begrijpelijk maken. — Ten slotte kunnen nog **geschreven teekens** gebezigd worden om de gesproken klanken min of meer klaar en nauwkeurig aan te wijzen.

Vandaar drieërlei soort taal : spreektaal, schrijftaal, gebarentaal. Alle drie bestaan uit waarneembare teekens (klanken, afbeeldingen, gebaren) ter aanduiding van iets. Vrijwillig worden die teekens voortgebracht en vrijwillig kunnen wij ze herhalen ; zij zijn derhalve een *bewuste uiting* van het geestesleven.

Doch, als men van « taal » spreekt in den eigenlijken, meer bepaalden zin van het woord en zonder nadere aanwijzing, dan bedoelt men daarmede : klankentaal, gesproken taal, dat is te zeggen : klanken en klankverbindingen, woorden en woordenreeksen, waaraan een bepaalde beteekenis gehecht is. Die beteekenis is bekend, zoowel aan hem, die spreekt, als aan dengene tot wien gesproken wordt ; zooniet zouden zij elkander niet kunnen begrijpen noch de uitgebrachte klanken doen dienen tot gedachtenwisseling. In dien zin zullen wij steeds het woord *taal* gebruiken, behalve natuurlijk in die gevallen, waar over schrijftaal of gebarentaal zal gehandeld worden.

Vele talen, die door bepaalde menschengroepen nu niet meer als « moedertaal » gesproken worden, kennen wij alleen door schriftelijke overlevering, dat is : door de teekens die er, trouwens altijd zeer gebrekkig, de klanken van aanduiden ; aldus b. v. het Zend (oude taal van Perzië), het Gotisch, het Egyptisch, enz. Zulke talen heet men «doode» talen in tegenstelling met de «levende», de nog thans gesprokene.

Deze enkele opmerkingen mogen volstaan als voorloopige omschrijving van het begrip *taal* ; zij zijn nochtans heelemaal onvoldoende om ons in te lichten over de natuur der taal, hare wijze van bestaan, enz. Die punten zullen allengs nader onderzocht en bepaald worden in de volgende hoofdstukken.

2. Wat is taalkunde ? — Men kan een gegeven taal of verschillende talen tegelijk beoefenen met meer dan één inzicht.

Vooreerst met een zuiver practisch doel : om te

verkeeren met menschen, welke die taal of talen spreken; ook nog om te begrijpen, wat in die talen (doode of levende) geschreven is. — Die zuiver practische studie kan verhevener opgevat worden en niet enkel het nuttige, maar ook het mooie gelden ; met andere woorden : zij kan met een letterkundig, artistiek doel geschieden ; zij wordt dan aangevat om de betrokken taal *wel*, dat is : zoo kunstig mogelijk, te bezigen bij het spreken of schrijven, gelijk b. v. de Humanisten dat vroeger deden bij de beoefening van het Latijn. — Ten derde, taalkennis is ook de sleutel tot andere kennis ; een bepaalde taal kan immers worden aangeleerd om, door middel er van, met iets anders bekend te worden ; dan heeft men een philologisch doel op het oog. Aldus is b. v. de kennis van het Sanskrit noodig aan iemand, die grondig, dat is te zeggen : rechtstreeks uit de bronnen zelf, bekend wil worden met de litteratuur van Oud-Indië.

In al die gevallen blijft de taal steeds het *middel* om iets anders te bereiken. Maar het is ook mogelijk een bepaalde taal of verschillende tegelijk te beoefenen voor haar zelve, zonder eenig bijoogmerk ; zij worden dan het doel van de beschouwing : hoofdzaak is daarbij de studie van de voorkomende taalverschijnselen en de bedoeling is : van die verschijnselen de oorzakelijke verklaring geven.

De wetenschap nu, die de taal in het algemeen en op haar zelve tot voorwerp van haar onderzoek kiest, die de feiten er van bestudeert en daardoor wil nagaan, wat taal eigenlijk is in haar wezen en haar bestaan, die wetenschap heet *taalkunde* of *linguistiek* (van Lat. *lingua* « taal »).

3. Nut en belang van de taalkunde. — Als openbaring van het zieleleven van den mensch is de taal, dat is : elke taal, belangwekkend genoeg om een onderzoek uit te lokken naar haar wijze van bestaan, inrichting en werking, wat dan ook, gelijk de geschiedenis getuigt, reeds in de oudste tijden gebeurd is.

De taal, heeft de beroemde wijsgeer Leibniz (1646-1718) gezeid, is de spiegel, waar de werkzaamheid van den menschelijken geest het zuiverst in weerkaatst wordt. In de taal van een volk immers en in hare geschiedenis worden de kenmerkende eigenschappen van den volksaard even goed weerspiegeld, ofschoon op andere wijze, als in de overige getuigenissen van zijn intellectuëel leven, gelijk letterkunde, kunsten en wetenschappen. De taal-

studie is dus van het grootste belang in verband met de geestelijke ontwikkeling van het menschdom ; taalkunde, in den ruimen zin opgevat, dat wil zeggen : als de studie, die zich uitstrekt over alle taalverschijnselen, gaat als vanzelf, maar noodwendig, over tot beschavingsgeschiedenis.

4. Verhouding van de taalkunde tot andere wetenschappen. — Uit de bepaling, die hierboven (nr **2**) van de taalkunde gegeven wordt, vloeit al vooreerst voort, dat men ze moet onderscheiden, aan den eenen kant, van de zuiver practische talenkennis (of *polyglottie*) en, aan den anderen, van de *philologie*, dat is : de wetenschappelijke studie van de beschavingsgeschiedenis van een of meer volkeren, bepaaldelijk voor zoover men die kan nagaan in de geschreven bronnen of mondelinge overlevering, taal en letteren (in tegenstelling met de zoogenaamde « archaeologische » bronnen, dat is : alle andere documenten, als bijvoorbeeld gebouwen, kunstwerken, huisraad, wapenen, sieraden, enz.).

Het voorwerp van de taalkunde, namelijk de taal, en het doel van de bestudeering er van, te weten : het navorschen *hoe* taal bestaat, brengen de taalkunde bij de historische wetenschappen in dezen zin, dat zij waarneemt reeksen van feiten die, evenals de geschiedkundige gebeurtenissen, malkaar chronologisch opvolgen. Reeds vroeg is men tot de ontdekking gekomen, dat geene taal in den loop der tijden onveranderd is gebleven ; later heeft men vastgesteld, dat die veranderingen niet ordeloos of toevallig geschieden, maar in bepaalde richtingen en met een zekere regelmaat. Taalstudie kan derhalve tot niets leiden, zoolang men de feiten op zich zelve beschouwt zonder te letten op hun onderlingen samenhang en hun historisch verloop. Vandaar de noodzakelijkheid den ontwikkelingsgang der taal na te gaan ; of anders : *taalkunde drijft op los zand, als zij niet historisch wordt opgevat*. De geschiedenis der taal wordt bepaald door vele factoren ; zij weerkaatst het heele leven van een volk : ook daaruit blijkt het verband tusschen taalkunde en geschiedenis. Doch, evenals de geschiedenis, wijst de taalkunde enkel aan, *hoe* de verschijnselen in werkelijkheid voorkomen ; zij is een zuiver experimenteele, geenszins een logische noch ethische wetenschap.

Punten van aanraking heeft de taalkunde met de natuurlijke wetenschappen. De taal immers vertoont een stoffelijke zijde, namelijk de werkzaamheid van de spraakorganen bij het voortbrengen der klanken; de ontleedkunde leert ons, hoe die spraakorganen zijn ingericht, terwijl de physiologie ons hunne werkzaamheid verklaart en een onderdeel der natuurkunde, de geluidleer, ons aantoont, hoe die klanken den toehoorder bereiken en door hem waargenomen worden, hoe voorts die klanken ontleed, ingedeeld worden, enz. Bij het onderzoek der taalverschijnselen verrichten zij dus den dienst van onmisbare hulpwetenschappen; maar voor het overige bestaan er tusschen taalkunde en natuurlijke wetenschappen veel meer punten van verschil. Daarom was het verkeerd, dat vroegere geleerden, als onder andere SCHLEICHER, MAX MÜLLER en HOVELACQUE, ze bij elkaar wilden rangschikken.

Van grooter belang is het zeer innig verband tusschen taalkunde en zielkunde. *Door* en *in* de taal openbaren wij ons heele zieleleven: alle innerlijke gewaarwordingen, zoowel als de indrukken, die de buitenwereld op ons maakt; voortdurend wordt daarbij de werkzaamheid van al onze zielvermogens betrokken. Terwijl de psychologie dit zieleleven op zich zelf bestudeert, gaat de taalkunde na, op welke wijze en door welke middelen het zich in de taal laat waarnemen. Sedert langen tijd heeft men ingezien, doch vooral in de laatste jaren heeft de overtuiging veld gewonnen, dat de taalkundige verschijnselen in de eerste plaats door de psychologie moeten opgehelderd worden; *alleen de zielkunde kan de oorzakelijke verklaring geven van tal van feiten,* waarvoor men tot dusverre van elders te vergeefs licht had verwacht. — Bovendien mag niet vergeten worden, dat de taal een sociaal verschijnsel is; dat wil zeggen, dat de taal maar bestaat, ómdat er menschen zijn, die met elkander moeten omgaan. Aangezien nu de menschelijke samenleving zeer verschillende groepeeringen van individuën vertoont, zeer onderscheiden wijze van leven, zeden en gebruiken, enz., moet de taal ook, al naar gelang van die groepeeringen, telkens een eigenaardig karakter krijgen. *De sociologische structuur der taal mag derhalve evenmin verwaarloosd worden als de psychologische;* daarom moet de taal bestudeerd worden in verband met de maatschappelijke kringen, waarbinnen zij gebruikt

wordt. Daaruit volgt verder, dat de taalkunde tot plicht heeft rekening te houden met de uitkomsten der psychologie van de gemeenschap *(Massen- of Völkerpsychologie)*, die zich niet beperkt bij het onderzoek van wat eigen is aan den mensch in het algemeen als mensch, maar vooral tracht af te bakenen, wat in het bijzonder gemeenschappelijk is aan die bonte groepeeringen in de menschelijke samenleving.

De vraag, bij welke groep van wetenschappen de taalkunde moest gerangschikt worden, heeft bij de linguisten der vorige eeuw aanleiding gegeven tot uitvoerige besprekingen en wel eens tot vinnige pennetwisten. Men hechtte te veel belang aan dat punt ; door te uitsluitend te zoeken in een bepaalde richting of volgens een gegeven methode gebeurde het, dat men de taalfeiten eenzijdig of met benevelden blik beschouwde, of niet genoeg lette op hun verband met andere verschijnselen uit 's menschen leven en bedrijvigheid. Het veel ruimer trekken van den waarnemingskring, gelijk sedert de vijf en twintig laatste jaren geschiedt, heeft den vooruitgang van de taalwetenschap machtig in de hand gewerkt en tevens een einde gesteld aan die onvruchtbare redetwisten.

5. Hoe moet de taalkunde beoefend worden ? — Het einddoel der taalkunde, gelijk wij haar bepaald hebben (nr **2**), kan niets anders wezen dan het opsporen van de wetten, die de ontwikkeling van de taal in het algemeen beheerschen. Inderdaad, eerst als men deze kent, zal men antwoord kunnen geven op de vraag naar hetgeen de taal is en hoe ze bestaat.

Aan de universeele wet van voortdurende verandering ontsnapt geen enkele taal ; om tot haar doel te komen, zal de taalkunde niet alleen *historisch*, maar ook *vergelijkend* te werk moeten gaan. De geschiedenis leert ons, dat sommige talen, deels ten gevolge van hare verbreiding over een uitgestrekt gebied, deels onder den invloed van andere omstandigheden, zich allengs ontwikkelden tot of zich oplosten in een zeker aantal nieuwe talen, gelijk bijvoorbeeld het Latijn, in de landen waar het gesproken werd, een zeer verschillenden vorm aannam en allengs, door voortdurende wijzigingen, ten slotte het tegenwoordige Fransch, Italiaansch, Spaansch, Portugeesch, Roemeensch, enz. geworden is. Het is zonneklaar, dat de onderlinge vergelijking van die talen, welke aldus, gelijk men zegt, « voortgesproten » zijn uit dezelfde grondtaal, uiterst vruchtbaar moet wezen voor de verklaring van tal van feiten uit die ontwikkeling en ja, in die mate zelfs, dat de

historische taalstudie hier maar vasten grond onder de voeten krijgt, als zij terzelfdertijd vergelijkend wordt.

Bijgevolg : op het *historisch* en *vergelijkend onderzoek*, niet van ééne groep, maar van een groot getal en zoo mogelijk van alle taalgroepen, moet de linguistiek steunen, wil zij een overzicht krijgen van de gezamenlijke feiten van het taalverloop en er de ontwikkelingswetten van ontdekken.

Als de taalkunde eene wetenschap is, volgt er nog uit, dat zij bij het onderzoek van de feiten te werk moet gaan volgens vaste regelen en niet naar de persoonlijke willekeur van elken taalbeoefenaar. Het is immers den taalkundige niet enkel te doen om sommige dingen te weten ; hij vraagt vooral naar het *hoe*, het *vanwaar* en het *waarom* der verschijnselen : het opsporen van de oorzaken blijft steeds het einddoel. Met andere woorden : de taalkunde heeft hare methode gelijk elke wetenschap en onderstelt bij ieder, die haar zelfstandig wil beoefenen, een technische opleiding. Die opleiding blijkt des te noodiger, als men bedenkt, dat de taalwetenschap steeds in verband met andere vakken moet beoefend worden. Alleen willen loopen, elken gids afwijzen, moet noodzakelijk op een dwaalspoor leiden.

Wie dan slechts in de *beginselen der taalkunde* wordt ingewijd, weze voorzichtig en bescheiden. Vergete hij niet, dat er zoovele vraagstukken op te lossen zijn, die hij misschien niet eens kent of, als hij ze kent, die samenhangen met andere, in welk verband hij geen helder inzicht heeft. De wetenschap staat nooit stil, al maakt zij niet dagelijks reuzensprongen ; wil hij met bevoegdheid medespreken, dan heeft hij den plicht op den gelegden grondslag voort te bouwen, zijn kennis in alle richtingen uit te breiden om alzoo voortdurend op de hoogte te blijven

6. Werken over algemeene taalkunde en wenken tot verdere studie. — Over algemeene taalwetenschap bestaan vrij talrijke werken. Een goed gedeelte er van zijn verouderd ; andere onderstellen reeds veel speciale kennis. Wij noemen er hier enkele, die den beginneling kunnen aanbevolen worden en waarin hij bibliographische inlichtingen zal aantreffen tot nadere bestudeering van een of ander onderdeel : H. OERTEL, *Lectures on the study of language*, New-York, 1901 ; V. PORZEZINSKI, *Einleitung in die Sprachwissenschaft* (uit het Russisch vertaald), Leipzig, 1910 ; Dr. J. CEJADOR Y FRAUCA, *El lenguaje*, 3 dln., Madrid, 1902-1911 ; KR. SANDFELD-JENSEN, *Sprogvidenskaben*, Kopenhagen, 1913 (in het Duitsch bewerkt : *Die Sprachwissenschaft*, Leipzig, 1915); L. BLOOMFIELD, *An introduction to the study of language*, New-York, 1914 ; A. GRÉGOIRE, *Petit traité de linguistique*, Luik, 1915 (wel een weinig te eenvoudig). — Het boek van F. DE SAUSSURE, *Cours de linguistique générale* (Parijs, 1916) is te moeielijk voor beginnelingen, evenals het oudere van H. PAUL, *Prinzipien der Sprachgeschichte*, 4e uitg., Halle, 1909.

In het Nederlandsch verschenen van J. VERCOULLIE : *Algemeene inleiding tot de taalkunde* (2e uitg. Gent. 1900) en van J. TE WINKEL : *Inleiding tot de geschiedenis der Nederlandsche taal* (Culemborg, 1904), welke twee

werken met omzichtigheid dienen gebruikt te worden. Dat is wellicht nog meer het geval met het boek van J. M. HOOGVLIET : *Lingua. Een beknopt leer- en handboek van algemeene en Nederlandsche taalkennis* (Amsterdam, 1903), niettegenstaande de treffelijke hoedanigheden van onderscheiden gedeelten.

Nadrukkelijk moet gewaarschuwd worden tegen sommige oudere werken, als met name die van den bekenden MAX MÜLLER, welke, wegens de aantrekkelijke en ja boeiende behandeling van het onderwerp, zeer populair zijn geworden, maar bij een niet voldoend onderlegden lezer veel verwarring stichten. Van de vroegere verhandelingen kunnen nog enkel die van W. D. WHITNEY aangehaald worden : *Language and the study of language* (1867, herhaaldelijk herdrukt later) en *The life and growth of language* (1875, insgelijks latere drukken). Dit laatste werd, onder den titel van : *De taal in haar leven en ontwikkeling geschetst*, in het Nederlandsch bewerkt door G. VELDERMAN (Arnhem, 1879) en het eerstgenoemde door Prof. DR J. BECKERING VINCKERS : *Taal en taalstudie*, 2 dln. (Haarlem, 1877-1881).

Om zich op de hoogte te houden moet men de speciale tijdschriften over taalkunde lezen en kennis nemen van de overzichten (*Jahresberichte, l'année linguistique*), die op vaste tijden verschijnen en de nieuwste boeken, schriften, ontdekkingen en theorieën aankondigen of beoordeelen. Dit doet o. a. de *Anzeiger*, behoorende bij het tijdschrift *Indogermanische Forschungen* (sedert 1891). Doch de meeste van die tijdschriften onderstellen lezers, die al tamelijk goed thuis zijn in het vak. — In het Nederlandsch verschijnt geen tijdschrift, uitsluitend aan algemeene taalkunde gewijd. Maar in *Taal en letteren* (1891-1906), in de *Nieuwe Taalgids* (sedert 1907), in het *Tijdschrift voor Nederl. taal- en letterkunde* (sedert 1881) en in den *Neophilologus* (sedert 1915) komt nogal wat voor, dat niet zonder belang is uit linguistisch oogpunt.

Andere werken, nuttig voor nadere studie van eenig onderdeel der taalwetenschap, zal de lezer vermeld vinden in de « bibliographische aanteekening », waarmede elk hoofdstuk besloten wordt.

TWEEDE HOOFDSTUK

HOOFDZAKEN UIT DE GESCHIEDENIS DER TAALKUNDE

7. Inleidende opmerking. — Bij alle beschaafde volkeren is men, gelijk wij hierboven ter loops zeiden (nr **3**), reeds in de oudste tijden begonnen, de taal op en voor haar zelve te bestudeeren. Eeuwen lang echter hebben die bespiegelingen en navorschingen niets geleverd, dat den naam van wetenschappelijk onderzoek verdient.

Gedeeltelijk waren de waargenomen feiten te gering in aantal of strekten zich uit over een beperkt gebied : slechts de eigen taal, en dan nog enkel in een bepaalde tijdruimte, werd onderzocht ; zonder

historisch inzicht en met onvoldoend materiaal kon men het niet ver brengen. — Gedeeltelijk ook geschiedden die nasporingen niet met de vereischte oplettendheid en onpartijdigheid ; de studie der taalverschijnselen gebeurde willekeurig, was eenzijdig of ging gepaard met allerlei vooroordeelen. Aldus werden, onder voorwendsel dat het « barbaarsche » talen gold, de idiomen van vreemde volkeren gedurende de heele Oudheid stelselmatig buiten beschouwing gelaten. Ten slotte, nergens was de taalstudie vergelijkend noch historisch, een dubbele voorwaarde nochtans om tot een hooger peil te klimmen dan dat van eenvoudige liefhebberij.

Eerst in de XIXe eeuw is de taalkunde tot eene wetenschap gestegen in den waren zin van het woord.

8. De taalkunde in de Oudheid. — Geschreven documenten, die ons verplaatsen bij den dageraad der historie, zijn overgeleverd uit landen, waar de beschaving reeds vroeg een zekeren bloei bereikte : uit Egypte, Assyrië, Babylonië, enz. Maar, ofschoon wij in die oudste bronnen reeds opmerkingen van taalkundigen aard aantreffen, toch mogen wij zeggen, dat eerst vrij wat later en bij twee andere volkeren, namelijk bij de Grieken en de Hindoes, de wezenlijke zin voor taalstudie ontwaakte.

Geen volk der Oudheid heeft zoo methodisch en met zoo een fijn taalgevoel zijn spreken onderzocht als de Indiërs. Maar het was bijna uitsluitend de *formeele zijde* van hun taal, het Sanskrit, welke de aandacht van die onderzoekers in beslag nam. Alle verschijnselen er van werden met bewonderenswaardige scherpzinnigheid ontleed en beschreven (klanken en klankverbindingen, de flexie, de woordvorming, de klemtoon, enz.) ; daarbij huldigden die navorschers reeds dezelfde methode van nauwkeurigheid, welke thans de natuurlijke wetenschappen toepassen. De ijverige studie van de oudste gewijde boeken der Hindoes, de *Veda's* (XIIe tot VIe eeuw vóór Chr.), gaf aanleiding tot dit taalkundig onderzoek ; het hoogtepunt bereikten die nasporingen in de spraakkunst van den beroemden PANINI (IVe eeuw vóór Chr.). Doch de taalwetenschap der Indiërs vergenoegde zich met het enkel waarnemen der feiten ; naar het « waarom » en « waarvandaan » er van vroeg zij niet en evenzeer als historisch inzicht bleef haar de lust tot vergelijkende navorsching heelemaal vreemd.

Anders aangelegd waren de Grieken. De zucht naar kennis heeft ze tot het onderzoeken van veel dingen aangezet ; bij hen was juist de vraag naar het « waarom » de

drijfveer tot het bestudeeren der taalverschijnselen. In het wijsgeerig gesprek *Kratylos* van PLATO (429-348 vóór Chr.), het oudste stuk in het Grieksch, dat over taalkundige onderwerpen handelt, wordt eene van de gewichtigste vragen besproken, die het wezen zelf van de taal geldt, te weten, of er tusschen de dingen en hunne benamingen een natuurlijk verband bestaat, dan wel of de naamgeving op willekeur of overeenkomst berust. De doorluchtigste deelnemer aan het gesprek, Sokrates, tracht aan te toonen, dat op louter willekeurigen grondslag de taal onmogelijk is, dat bijgevolg de oorspronkelijke naamgeving in overeenstemming met de eigenschappen of het karakter der dingen moet wezen. Ook na PLATO bleef die vraag aan de orde van den dag en het is bekend, in welken zin ze op zijne beurt ARISTOTELES (384-322 vóór Chr.) oploste : hij nam geen noodzakelijk noch natuurlijk verband aan, maar eene overeenkomst of afspraak. Uit de beschouwing van den zin abstraheerde Aristoteles de begripsrubrieken, die hem leidden tot zijne beroemde categorieëntafel ; deze was eigenlijk eene logische indeeling der begrippen, maar zij werd ook als grondslag aangenomen voor de grammatische rangschikking der woorden.

De Grieken hielden zich langen tijd hoofdzakelijk bezig met beschouwingen over de verhouding tusschen denken en spreken ; toen later in Alexandrië (IIIe-I^e^ eeuw vóór Chr.) de practische grammatica ontstond, werd ook die op een wijsgeerige, « logische » basis gevestigd. Toch zagen sommigen wel in, dat langs uitsluitend logischen weg een menigte feiten niet te verklaren waren, dat de taal, gelijk zij het heetten, allerlei « afwijkingen » of « anomalieën » vertoont. Tusschen de logische en grammatische categorieën zou, volgens de Analogisten, steeds overeenstemming (« analogie ») *moeten* bestaan ; de Anomalisten wezen op het ontbreken van die overeenstemming in talrijke gevallen en loochenden derhalve de mogelijkheid de taalvormen te rangschikken tot een harmonisch geheel, logisch ingedeeld.

Uit het voorgaande kan gemakkelijk het verschil tusschen de Grieksche en Indische taalwetenschap afgeleid worden. Bij de Grieken was zij meer bespiegelend en hield zich bezig met de grondvragen ; zij werd zelfs beschouwd als een onderdeel van de wijsbegeerte. Dit komen te staan in het teeken der logica heeft echter zeer

schadelijk gewerkt op hare latere ontwikkeling. De Hindoes hadden een dieper en juister inzicht in de taalfeiten; de Grieken raakten ook wel tot een zuiver taalwetenschappelijke behandeling van sommige verschijnselen, als o. a. het bepalen van de rededeelen en hun buigingsvormen. Doch geen van beiden kwam tot een historische noch tot een vergelijkende beschouwing. — Wat de Indische taalkunde verrichtte, bleef zonder invloed op de Europeesche wetenschap vóór de XIXe eeuw ; de uitkomsten der Grieksche daarentegen, eerst door de Romeinen overgenomen, hadden een nawerking tot in de moderne tijden en thans nog worden in de spraakkunst de door de Grieken geschapen indeeling en benamingen gehandhaafd.

Bij de Romeinen moeten wij ons niet lang ophouden. In de eigenlijke taalstudie hebben zij het al niet verder gebracht dan de Grieken, van wie zij in hunne beschouwingen heelemaal afhankelijk waren. Alleen de bekende M. VARRO (116-27 vóór Chr.), de geleerdste en de vruchtbaarste schrijver zijner eeuw, toont in zijn verminkt overgeleverd werk over de Latijnsche taal (*De lingua latina*) een zekere zelfstandigheid. Ook bij de Romeinen bleef de taalkunde enkel taalbeschrijving of verviel in fantastische taalbespiegelingen ; tot een historisch inzicht kwam zij evenmin en zij verwaarloosde eveneens de verschijnselen na te gaan der idiomen van de vele volkeren, waarmede het machtige Rome in aanraking kwam.

9. De taalstudie in de middeleeuwen. — In de middeleeuwen maakte de taalstudie geen noemenswaardige vorderingen. De taal als zoodanig trok minder de aandacht op zich ; daarentegen begon men zich bezig te houden met het zoeken naar den oorsprong der woorden *(etymologie)* van het Latijn, later ook van de moedertaal, als bij ons onder anderen MAERLANT (1). Maar dat alles was kinderspel. De studie van het Latijn — gedurende verschillende eeuwen de eenige taal die waardig gekeurd werd min of meer systematisch en wijsgeerig behandeld te worden — bewoog zich voornamelijk op het gebied van de syntaxis. Gelijk vanzelf spreekt, stond zij heelemaal onder den invloed van de wijsbegeerte van Aristoteles ; zijne logische beschouwingen werden op de taal toegepast en zoo kwam men er toe een grammatischen zin aan te zien als een afbeelding van een logisch oordeel. Bij de twee termen daarvan — het onderwerp en het praedicaat — werd als derde bestanddeel aangenomen de « copula » of verbinding, die in de taal uitgedrukt werd door het werkwoord *zijn*.

Gansch onafhankelijk daarvan waren de werken over taalstudie,

(1) Aldus verklaarde Maerlant dat de « beesten » aldus heeten, *omdat si ons bistaen* (Rijmb. 288) en dat *Eva* beteekent « moeder van alder lieden »; immers : *Alst kint coemt ter werelt uut, So es des cnapelins eerste luut A. ende des meiskins E* (Rijmb., 573-575).

die wij in deze periode bij de Arabieren en, onder hun invloed, bij de Joden zien tot stand komen. — De eerstgenoemden kwamen onder meer tot de ontdekking, dat de oorspronkelijke bestanddeelen der woorden van hunne taal bestonden in klankcomplexen van drie medeklinkers : de *wortels*, waarvan de beteekenis nader bepaald wordt door de klinkers, alsmede door hetgeen vóór, achteraan of middenin die consonanten wordt gevoegd.

In het begin der XVIe eeuw worden Westersche taalgeleerden met de werken der Joodsche spraakkunstenaars bekend en nemen van hen over twee beschouwingen, die op de latere taalontleding en taalphilosophie van ingrijpenden invloed zijn geworden, te weten: *a*) het begrip « wortel », vanwaar men bijna onmiddellijk tot dat van « suffix » raakte ; *b*) de theorie, dat de persoonsuitgangen van het werkwoord oorspronkelijke voornaamwoorden zijn, aan den wortel gehecht.

De uitkomsten van de Hebreeuwsche spraakkunst werden door de taalkundigen toegepast op de ontleding van de klassieke talen, later op die van sommige moderne, als het Duitsch ; dat leidde tot nieuwe opvattingen over het wezen der taal en den oorsprong der taalvormen.

10. Taalstudie sedert de Renaissance tot in het begin der XIX[e] eeuw. — Met de Renaissance begint een hernieuwd bestudeeren van de beide talen der Oudheid, het Latijn en het Grieksch. Alle twee, maar inzonderheid het Latijn, werden beschouwd als veel volmaakter dan alle overige talen ; de Italiaansche humanist LAURENTIUS VALLA (1407-1457) huldigde de sinds dien tijd algemeen aangenomen theorie, dat het Latijn van Cicero en Quintilianus het « echte » Latijn is, de schoonste en volmaaktste taal, die bij het spreken en schrijven uitsluitend als toonbeeld moest gekozen en nagevolgd worden.

Bij de taalgeleerden van deze periode merkt men zeer duidelijk den invloed van de Arabische en Joodsche spraakkunstenaars. De eersten brachten den Spanjaard SANCTIUS (Sanchez de las Brozas, 1554-1628) er toe, de acht woordsoorten der Grieken tot drie te herleiden : *nomen, verbum, particula,* welke indeeling nog tot in den aanvang der XIXe eeuw werd gehandhaafd en in verband gebracht met de logische indeeling van den zin in onderwerp, praedicaat en copula. En aangezien het werkwoord *zijn* de verbinding uitmaakt tusschen onderwerp en praedicaat, kwam men tot de gevolgtrekking, dat er maar één werkwoord, in den eigenlijken zin, kon bestaan en dat bijgevolg in elk ander werkwoord dan *zijn*, dit laatste besloten was.

Aan de Israëlietische grammatici was men, gelijk wij daareven zeiden, het begrip « wortel » verschuldigd ;

daardoor bedoelde men de oorspronkelijke bestanddeelen van de woorden. Vandaar de theorie, dat alle wortels éénlettergrepig waren, niet alleen in het Duitsch en in de overige Germaansche talen, maar ook in alle andere. Bij het ontleden der woorden vond men dan daarin : wortels, stammen en affixen (prae- en suffixen); een aantal suffixen werden verklaard als voortgesproten uit voornaamwoorden. In de XVIIIe eeuw had allengs de meening veld gewonnen, dat de vormen der flexie ontstaan waren door oorspronkelijke samenstelling van wortels (of stammen) en suffixen (**agglutinatie-theorie**).

Dit alles was niet de uitkomst van een historische taalbeschouwing, maar van een zoeken naar overeenkomst tusschen den denk- en den taalvorm, tusschen de « logische » en « grammatische » categorieën. Dat de verhoudingen van het logisch denken ook als norm moeten gelden voor de verhoudingen in de taal, werd nergens met zooveel klem verkondigd als in de spraakkundige werken van de leermeesters van Port-Royal. De *Grammaire générale et raisonnée* (1660), waarin hunne opvattingen duidelijkst uiteengezet worden, wil alle verschijnselen en eigenaardigheden van elke taal doen passen in een vooraf bepaald stelsel, ineengezet op grond van logische redeneeringen : « een algemeene grammatica », op wijsgeerigen grondslag gebouwd. Trouwens de taal is, volgens die school, een logisch geheel ; wordt zij door de rede beheerscht, dan zal zij zich volmaken : zooniet, vervalt en ontaardt zij. Stijgt de taal tot zekeren graad van volmaaktheid, dan dient ze schriftelijk vastgesteld ; de spraakkunstenaars leiden, uit de studie er van, de regels af en wijzen daardoor aan, hoe de taal in de toekomst zal blijven ; immers, steeds moet de taal gebruikt en beoefend worden in overeenstemming met de regels, die opgesteld werden, toen zij haar toppunt van volmaaktheid had bereikt, wat bijvoorbeeld voor het Fransch het geval was in de XVIIe eeuw (klassieke periode der letterkunde). Dat een dergelijk taaldespotisme geen rekening hield met het werkelijk gebruik van de taal, dat aldoor verandert, noch met vele feiten, die niet pasten in de gemaakte indeelingen, nog minder met verschijnselen uit vreemde talen, die al even weerbarstig bleken, hoeft nauwelijks opgemerkt. Alle uitspraken van Port-Royal berustten op aprioristische meeningen en zuivere willekeur, in plaats van op onpar-

tijdige waarnemingen. Zij hebben voor gevolg gehad, dat gedurende meer dan anderhalve eeuw alle wetenschappelijke taalstudie de kop werd ingedrukt.

Doch de periode van de Renaissance beteekent niet alleen een herbloei der kunsten en wetenschappen ; het was ook het tijdperk van groote ontdekkingen en reizen om de wereld. Met allerlei nieuwe volkeren werden betrekkingen aangeknoopt en eene menigte idiomen bekend ; inzonderheid moet in dit verband vermeld worden de werkzaamheid der katholieke zendelingen, die over tal van vreemde talen kostelijke inlichtingen verschaften (woordenlijsten, grammatische aanteekeningen, enz.). Als vanzelve bracht dit de geleerden op het spoor der taalvergelijking ; vandaar pogingen tot rangschikking of indeeling der talen. Ongelukkig ging men uit van een verkeerd beginsel. Een onjuiste opvatting en verklaring van wat in in den Bijbel te lezen staat over oorspronkelijke taaleenheid bij het menschdom en latere spraakverwarring (Gen. XI, 1-9), deed de meening ingang vinden, dat het Hebreeuwsch de grondtaal was van alle overige talen. Ondanks het optreden van LEIBNIZ tegen die stelling en zijn aansporen tot het bijeenverzamelen van een zoo groote hoeveelheid mogelijk van taalmateriaal, alvorens tot iets te besluiten, bleef gedurende de XVIIe en XVIIIe eeuw een talrijke schaar geleerden zich beijveren alle verschijnselen te verklaren met behulp van het Hebreeuwsch ; van alle idiomen wilde men den oorsprong in de gewijde taal terugvinden, zelfs nadat, ten gevolge van meer bekendheid met allerlei vreemde talen, het hoe langer hoe meer een waagstuk bleek alles uit die gemeenschappelijke bron af te leiden.

De bekentenis, dat alle bestaande talen onmogelijk tot één gemeenschappelijken oorsprong kunnen herleid worden, lezen wij voor het eerst bij den Spaanschen Jezuïet L. HERVAS (1735-1809) in zijn beschrijvenden catalogus van alle toenmaals bekende idiomen (*Catalogo de las lenguas de las naziones conocidas,* enz., 1800-1805), in welk reuzenwerk hij een poging onderneemt de volkeren naar hun talen te groepeeren. Hij betoogt, dat de verwantschap der talen moet voortvloeien uit overeenstemming in de spraakkunst, dat overeenkomst in den uiterlijken vorm der woorden veel minder bewijst. Dit meer letten op den bouw der talen, die men met malkaar vergeleek, was natuurlijk een gevolg van de taalvergelijking zelve.

Daarom verdient Hervas genoemd te worden ; hij was de eerste, die de talen genealogisch beproefde te rangschikken, dat is : naar haar historischen samenhang. — Met dat alles was men toch het spoor bijster gebleven, wat betreft de onderlinge verhouding der idiomen ; evenmin had men inzicht in de taalontwikkeling ; een historisch verloop vermoedde men zelfs niet. De taalvergelijking moest natuurlijk de oogen openen voor de veranderingen, die de loop der tijden aanwees ; niettemin bleef men, met betrekking tot die verschijnselen, het reeds eeuwenoude vooroordeel aankleven, dat die wijzigingen én van persoonlijke willekeur én van het toeval afhingen en maar zouden ophouden, of althans in een bepaalde richting geschieden, als de spraakkunst de taal zou « geregeld » en aan vaste voorschriften gebonden hebben.

De Amsterdamsche schoolmeester L. TEN KATE (1674-1731) was de eenige, die de etymologische methode van zijn tijdgenooten verwierp en de juiste stelling verdedigde, dat de taalwetten « van achteren te vinden » zijn, dat is te zeggen : moeten afgeleid worden uit het waarnemen van de feiten en geenszins « a priori » mogen geformuleerd. Daardoor kwam hij, de eerste van alle taalgeleerden, tot het huldigen der *historische beschouwing* en was als zoodanig zijn tijd meer dan een eeuw vooruit. In zijn verhandeling over de *Gemeenschap tussen de Gottische spraeke ende de Nederduytsche* (1710) trad hij op als een eerste stichter van de *vergelijkende taalstudie*. Hij vervolgt daarin het historisch verloop der verschijnselen, inzonderheid gaat hij nauwkeurig de klankveranderingen na (buiten hem besefte toen nog niemand het belang van de studie der klanken) ; het vergelijken van den grammatischen bouw der Germaansche talen leidt hem tot een in hoofdzaak juiste opvatting van hare onderlinge betrekkingen. Historisch en vergelijkend was ook zijn hoofdwerk : *Aanleiding tot de kennisse van het verhevene deel der Nederduitsche sprake* (1723). Ten Kate's verdiensten werden jammer genoeg niet naar waarde geschat en zijn arbeid bleef zonder invloed op den gang der taalwetenschap.

11. Hoe de taalkunde een wetenschap werd. — In het begin van de XIXe eeuw stond de philosophische taalbeschouwing steeds in groot aanzien. Zij kleefde nog de meening aan, dat de taal een product is van de menschelijke rede, een afbeeldsel van het menschelijk denken.

De voornaamste vertegenwoordiger van die richting was A. F. BERNHARDI (1769-1820), die in 1801-1803 een *Allgemeine Sprachlehre* uitgaf en in 1805 zijn *Anfangsgründe der Sprachwissenschaft,* waarin hij zijn philosophisch taalstelsel uiteenzette, op de wijsgeerige denkbeelden van Fr. W. J. SCHELLING (1775-1854) opgebouwd : al het bestaande is eene zich voortdurend ontwikkelende éénheid (monistische wereldtheorie). Bernhardi leidt uit het historisch verloop der talen het philosophisch begrip « taal » af (een zuivere abstractie dus) en slaat hare « immanente » zelfontwikkeling gade.

Ook het wijsgeerig stelsel van G. G. Fr. HEGEL (1770-1831) bleef niet zonder invloed op die richting in de taalstudie, gelijk blijkt uit de werken van K. F. BECKER (1775-1849), inz. uit zijn *Organism der Sprache* (1829), waarin betoogd wordt, dat de organische zelfontwikkeling van de menschelijke rede parallel loopt met die van de taal, weshalve deze dus ook te beschouwen is als een streng logisch organisme — een opvatting, die vele aanhangers vond en in Duitschland ongeveer een halve eeuw later nog heerschte, ja door Schleicher tot grondslag werd gekozen van zijn taalindeeling (zie nr **19**).

Naast die wijsgeerige taalstudie begint zich de historische beschouwing te laten gelden, volgens welke de taal geenszins een voorwerp is, dat op zich zelf bestaat en onveranderlijk blijft, maar iets dat historisch geworden is en voortdurend verwordt, een voorbijgaande schakel dus in de ontwikkeling van de dingen : tegelijk de uitkomst van wat geweest is en de kiem van wat worden zal. Bijgevolg moet de onderzoeker er naar streven de taal te leeren kennen en te verklaren door historische opheldering der empirisch waargenomen verschijnselen.

Door het huldigen van die historische methode is de taalkunde eindelijk een ware « wetenschap » geworden ; het feit, dat aan die methode de zegepraal verzekerde, was de ontdekking van de verwantschap tusschen de talen van Europa en het Sanskrit, de oude taal van Hindostan.

In de tweede helft van de XVIIIe eeuw hadden verschillende geleerden de aandacht op het Sanskrit gevestigd. De eerste, die dat deed, was de Fransche Jezuïet CŒURDOUX (1691-1779), die reeds in 1767 de verwantschap van die taal met Grieksch en Latijn bewees (1); deze ontdekking echter, van welke ver-strekkende beteekenis zij ook was, bleef onopgemerkt ; voorts hadden Engelsche ambtenaars grondige studie gemaakt van de taal en wetenschap van Oud-Indië : W. JONES (1746-1794), H. TH. COLEBROOKE (1765-1837), CH. WILKINS (1750-1836) en menige andere onderzoekers nog.

---

(1) In het voorbijgaan weze gezegd, dat wij reeds in 1583 den Italiaan PHILIPPO SASSETTI in zijn *Epistulae* het « Samskruta » hooren vermelden ; hij kan echter bezwaarlijk als een voorlooper van Cœurdoux aangezien worden

In breeden kring werd de belangstelling er voor gewekt door het boek van FR. VON SCHLEGEL (1772-1829) : *Ueber die Sprache und Weisheit der Indier* (1808), welk werk een verbazenden opgang maakte, den stoot gaf tot de wetenschappelijke beoefening van het Sanskrit en van zijn rijke en merkwaardige litteratuur.

SCHLEGEL betoogt niet alleen de verwantschap tusschen de bewuste talen (Sanskrit, Grieksch, Latijn, Germaansch en Perzisch) door ze onderling te vergelijken, maar hij stelt als eigenaardig kenmerk er van vast : de « flexie ». Die talen noemt hij *flectierte Sprachen* (flecteerende talen) en, onder invloed van Schellings denkbeelden, vat hij de flexie op als een innerlijken, organischen wasdom van de woorden, een « zelfontplooiïng » van den wortel. Flexie bestaat in de « inwendige » wijziging van den wortel; dat was iets « organisch », tegenover de vroeger gangbare opvatting van « mechanisch » aaneenvoegen. Dit organisch vermogen tot zelfontwikkeling is, volgens Schlegel, in zich zelf iets volmaakter, weshalve hij de flecteerende talen hooger stelt dan die der twee andere groepen, die hij kende : *a)* de *isoleerende talen*, uitsluitend bestaande uit éénlettergrepige,onveranderlijke wortels(als b. v. het Chineesch) ; *b)* de *agglutineerende,* waarin de wortels mechanisch samengevoegd worden of « op malkaar gehoopt ». Op die wijze trachtte hij de taalfeiten tot een zekere regelmatigheid te brengen en door onderlinge vergelijking te verklaren ; maar in werkelijkheid wordt in zijn stelsel wijsgeerige en empirische taalbeschouwing dooreengemengd; men kan er den invloed op aanwijzen van romantische beeldspraak (de taal gelijkgesteld met een organisme, een plant) en van romantische philosophie (de organische groei der taal opgevat als een immanent vermogen tot zelfontwikkeling) (1).

Naast Schlegel mag genoemd worden de minister en diplomaat W. VON HUMBOLDT (1767-1835), een van de geniaalste menschen van zijnen tijd, met verbazend veelzijdige kennis toegerust. In zijn hoofdwerk *Ueber die*

---

(1) Terloops mag hier wel aangestipt, dat de opbloei der taalkundige studie, dien wij in het begin der XIXe eeuw waarnemen, insgelijks een vrucht is van de romantische beweging van dit tijdvak en samenhangt met de geestdrift waarmede men, op aanwakkering van den bekenden schrijver en wijsgeer J. G. HERDER (1744-1804), aan het verzamelen en beoefenen ging van uitheemsche talen en hare letterkunde.

Kawi-Sprache auf der Insel Java (eerst in 1836-1840 uitgegeven) neemt hij grootendeels Schlegel's taalindeeling over. Bij zijn navorsching laat hij het chronologisch verloop der verschijnselen onverlet, maar bepaalt zich, evenals Schlegel, bij taalvergelijking. Zijn vergelijkende beschouwingen betreffen niet enkel een groep talen, die historisch bijeenbehooren, maar strekken zich uit over allerlei andere nog en beoogen de oplossing van de grondvragen der taalwetenschap. Volgens hem is de flexie niet voortgesproten uit innerlijken groei, maar ontstaan uit oorspronkelijke nevens-malkaar-plaatsing (of *agglutinatie)* der bestanddeelen ; daaruit is later innige versmelting gevolgd. — Verwerpt hij Schlegel's organische taalbeschouwing, toch blijft hij zelf nog staan op het standpunt der logische grammatica : bepaalde verschijnselen zoekt hij te verklaren door wijsgeerige redeneering. Een van zijn hoofdstellingen is, dat de taal niet mag aangezien worden als een voltooid iets, een « werk » (*ergon)* maar als een « werkzaamheid » *(energeia)*, een uitspraak, die thans heelemaal als-van-zelf-sprekend lijkt, maar evenwel getuigenis aflegt van een scherper en fijner inzicht in het wezen der taal dan zijn tijdgenooten hadden. Doch noch Humboldt zelf, noch een ander taalkundige leidde uit dit beginsel de gevolgtrekkingen af, die het in zich bevatte.

Humboldt onderscheidde in de taal een uiterlijke zijde (de *klanken*) en een innerlijke *(denkbeelden,* begrippen) ; aangezien nu deze laatste den eigenaardigen aanleg van den mensch bepalen, is elke taal ook de trouwe afbeelding van de geestelijke geaardheid van het volk, dat ze spreekt. Dit leidt hem tot de bewering, dat de geest van een volk zich ten volle uit door zijn taal, dat men « geest » en « taal » niet identisch genoeg kan denken — een bewering, die stellig te absoluut klinkt, overdreven en eenzijdig.

Wat er ook van weze, juist omdat Humboldt vraagstukken van algemeenen aard over het eigenlijke wezen der taal en haren oorsprong uitvoerig en grondig heeft behandeld, mag hij aangezien worden als de schepper van de algemeene taalwetenschap ; op den gang van het latere taalkundig onderzoek heeft hij echter niet zeer veel invloed gehad.

12. De grondleggers van de vergelijkende en historische taalkunde. — Schlegel's vergelijking van

het Sanskrit met de moderne talen van Europa werd opnieuw opgevat en tot een volledig stelsel ontwikkeld door den beroemden taalkundige Fr. Bopp (1791-1867). In zijn onderzoek heeft hij betrokken *alle* talen die met het Sanskrit verwant bleken ; in een eerste verhandeling (*Ueber das Conjugationssystem der Sanskritsprache,* 1816) toonde hij aan, door de vergelijking van de vervoeging der werkwoorden in de bewuste talen, dat zij in den grond overal dezelfde is en dat bijgevolg die talen te zamen een groote familie uitmaken : de *Indogermaansche* taalfamilie (1).

Op dien eersten grondslag bouwde hij voort en breidde zijn vergelijkend onderzoek uit over het geheele flexiestelsel ; de uitkomsten er van werden neergelegd in zijn uitvoerig werk : *Vergleichende Grammatik des Sanskrit, Zend, Griechischen, Lateinischen, Lithauischen, Gotischen und Deutschen* (1833-1849). Uit dien titel alleen blijkt, hoe ruim hij zijn arbeidsveld heeft afgebakend.

De flexie en de woordvorming van die talen vergelijkt hij om te verklaren, hoe die talen historisch samenhangen. Hij stelt o. a. vast, dat het Sanskrit de oudste vormen vertoont, doch dat de jongere, welke in de overige talen optreden, daaruit niet zijn ontstaan : allemaal gaan zij terug op nog oudere, gemeenschappelijke grondvormen *(Urform).* — Het hoofddoel, dat Bopp wilde bereiken, was den oorsprong der flexie aanwijzen ; de vergelijking der bestaande vormen was het middel, dat hem zou toelaten tot de eerste, primitieve periode der taalontwikkeling op te klimmen. Schlegel's theorie van de « organische zelfontwikkeling » laat hij varen ; de flexie is, volgens hem, ontstaan door samenvoeging van de oorspronkelijke bestanddeelen der taal, te weten : de « wortels » (de reeds hierboven vermelde *agglutinatie-theorie*) (2). Die wortels waren van tweeërlei soort : a) de eerste groep bevatte de « verbale wortels » waaruit werkwoorden, substantieven, adjectieven worden gevormd ; b) de tweede groep bestond uit de « pronominale wortels », vanwaar de voornaamwoorden, de partikels (voegwoorden en voorzetsels) en de affixen komen. Natuurlijk twijfelt hij niet aan de eenlettergrepigheid van die « wortels ».

Gelijk men ziet, staat Bopp onder den invloed der toen heerschende beschouwingen. Hij kleeft o. a. nog — gedeeltelijk althans — de oude theorie aan, dat de taal een soort organisch wezen is, als

---

(1) Over die benaming, waarnaast wij ook *Indo-europeesche* gebruiken met dezelfde beteekenis, zie beneden nr **99**.

(2) Bopp heette *wortel* datgene wat in de woorden overblijft na aftrekking der « aanvoegsels » ; aldus b. v. in het Sanskrit *as-mi, as-i, as-ti* (« ik ben » enz.) is *as* de « wortel » ; de « aanvoegsels » zelf waren oorspronkelijk óók wortels, maar van een andere soort.

een plant, en vergelijkt derhalve het ontstaan der flexievormen bij den natuurlijken groei van een levend organisme. En evenals men bij het waarnemen van planten wel algemeene regels kan vaststellen, maar geen onveranderlijke, evenzoo moet men toegeven, dat de taal « een zekere vrijheid » heeft om áf te wijken van de wetten, die haar verloop beheerschen; dat er « uitzonderingen » zijn op de taalregels, vindt hij zeer verklaarbaar. — Betreffende andere punten neemt hij de opvattingen van de Semietische spraakkunst over; alzoo zijn, volgens hem, de persoonsuitgangen der werkwoorden persoonlijke voornaamwoorden, de flexie-uitgangen aanwijzende pronomina. Hij gaat ook mede met de theorie der indeeling in drieën van de woordsoorten; ook met die, volgens welke in elken zin het werkwoord *zijn* moet teruggevonden worden; daarom onderstelt hij, dat het in de verschillende *s*-suffixen van de vervoeging schuilt, als bij voorbeeld in de vormen : Gr. *élusa* « ik ontbond », Skr. *tupsyáti* « hij zal branden », welke laatste vorm derhalve verklaard wordt als eigenlijk beteekenende : « hij zal brandende zijn ».

In sommige gevallen heeft Bopp zijn eigene, persoonlijke meeningen. Nieuw is onder andere de « symbolische » verklaring van een aantal verschijnselen, die hij niet kan ophelderen door oorspronkelijke agglutinatie, als o. a. de vormen van het tweevoud (in het Sanskrit, Grieksch, enz.). Nieuw ook zijne « mechanische » wetten der taalontwikkeling, volgens welke aan een *zwaren* stam steeds *lichte* uitgangen worden gehecht (bij voorbeeld Skr. *ê-mi* « ik ga ») en omgekeerd, steeds *zware* uitgangen aan een *lichten* stam (Skr. *i-más* « wij gaan »).

Bopp is de schepper geweest van de wetenschappelijke vergelijkende taalkunde; daarin is zijn voornaamste verdienste gelegen. De vergelijking der flexievormen heeft hij grondig behandeld; hij heeft daaromtrent alles opgespoord en zijne uitkomsten waren veelal definitieve aanwinsten. Maar talrijke andere punten heeft hij terzijde gelaten. — Het ontleden van de flexievormen was bij hem hoofdzaak; op hun gebruik lette hij niet. Evenmin op de ontwikkeling der klanken en de wetten, volgens welke deze geschiedt; den bouw van den zin, de studie van den woordvoorraad sloot hij insgelijks uit zijn onderzoek. Heeft hij dus, wat de eigenlijke vergelijking der flexievormen betreft, weinig te verrichten overgelaten, in alle andere opzichten moesten de Indogermaansche talen bestudeerd worden door de geleerden, die na hem kwamen.

Bijna gelijktijdig met Bopp trad J. GRIMM (1785-1863) op en werd de grondlegger van de historische taalbeschouwing. Zijn standaardwerk : *Deutsche Grammatik* (1819-1837) is eene historische spraakkunst, die de chronolo-

gische ontwikkeling van alle Germaansche talen nagaat, van de oudste periode tot op den toenmaligen tijd (1).

Bij het onderzoek van dat verloop wijdde Grimm vooral zijn aandacht aan de klanken, ten einde het bewijs te leveren, dat het overgaan van den eenen klank in een anderen niet toevallig noch willekeurig is geschied, maar steeds door « wetten » wordt geregeld (2). Aldus kwam hij tot het bepalen van de plaats, welke aan de Germaansche talen in de Indogermaansche familie toekomt; het Germaansch nl. onderscheidt zich van de overige talen der groep hoofdzakelijk hierdoor, dat een bepaalde reeks consonanten een eigenaardig verloop vertoont; dat is de zoogen. « eerste klankverschuiving », door de *wet van Grimm* beschreven (3). Op dit verschijnsel had de Deensche taalkundige Kr. R. Rask (1787-1832) reeds vroeger gewezen, doch zonder er de juiste formule voor te ontdekken.

Doch Grimm, al leide hij zich veel meer dan Bopp op de studie van de klankleer toe, bleef nog te vast staan op het standpunt der toenmalige schoolgrammatica, die de « phonemen » of klanken verwart met de aanwijzing er van, de « letterteekens »; teekenend is het, dat hij het hoofdstuk waar hij over phonetica handelde, *Von den Buchstaben* noemt. Vandaar dat hij het feit van de « klankverschuiving » maar heeft gezien voor zoover dit aan de « letters » te merken was; in het proces der eigenlijke klankwijziging heeft hij nooit een diepen blik geslagen.

Grimm's hoofdstelling, te weten, dat de taalwetten « van achteren » te vinden zijn, had vóór hem L. ten Kate al geformuleerd, gelijk wij reeds hebben opgemerkt (zie nr **10**). Doch Grimm neemt, naast den gevonden regel, de uitzondering aan; dat is eveneens een gehecht blijven aan oude taalbeschouwing. In deze verschilt zijn houding niet van die van Bopp; geen van beiden was er op bedacht die uitzonderingen te verklaren door het opsporen van de oorzaken, waaraan zij hun ontstaan te wijten hebben. Ten slotte, ook Grimm was de meening toegedaan, dat de taal een « inwendigen, organischen » groei had, gelijk wij bij hem nog menige romantisch gekleurde beschouwing aantreffen (4).

---

(1) *Deutsch* beteekent bij Grimm steeds « algemeen Germaansch »; dat is een willekeurig gebruik van het woord en kwalijk te wettigen.

(2) Over den zin, die aan het woord « wet » hier gegeven wordt, zie beneden, nr **62** *a*.

(3) De term « klankverschuiving » wil hier zeggen, dat een bepaalde reeks Indogermaansche consonanten in het Germaansch « verschoven » worden, dat is : een verandering in de wijze van articuleeren ondergingen. Doch die « wet van Grimm » geeft het werkelijk verloop der klanken niet nauwkeurig weder; zie meer bijzonderheden hierover in nr **109** *a*.

(4) Vele technische benamingen, in de taalwetenschap gangbaar, werden door Grimm vastgesteld en, hoe weinig ze ook het kenmerk loochenen van zijn verbazende fantasie, toch drongen zij in alle talen en landen door en werden eenvoudig overgenomen ofwel vertaald (*Ablaut*, *Umlaut*, « sterke » en « zwakke » flexie, enz.). Trouwens, zijn studie van de Germaansche talen had voor hem andere dan louter wetenschappelijke

Niettegenstaande dit alles, dwingt zijn reuzenarbeid bewondering af, minder wegens het bijeenbrengen van het buitengewoon rijke materiaal, dan wel om den helderen blik, waarmede hij de menigte feiten overzag, schiftte en onderling verbond; op den ontwikkelingsgang der Germaansche taalkunde is Grimm's werkzaamheid van ver-strekkende beteekenis geweest.

Onder den invloed van den arbeid door die baanbrekers verricht, zien wij ten allen kante nieuwe wegen inslaan en nog braakliggend veld ontginnen. Op het voorbeeld van Grimm wordt de geschiedenis van de Romaansche talen ondernomen door Raynouard (1761-1836) en Fr. Diez (1794-1876), die van de Slavische door Fr. von Miklosisch (1813-1891) en die van de Keltische door J. K. Zeuss (1806-1856). Ook het Indisch en het Iranisch (de talen van Hindostan en Perzië) worden vlijtig beoefend.

De werkzaamheid op Indogermaansch gebied vond weerklank bij de beoefenaars van andere taalgroepen, voornamelijk bij die van de Semietische talen. Toch werd er minder bereikt en de geschiedenis van de algemeene taalkunde, sedert Bopp en Grimm, is gedurende de vorige eeuw steeds innig verbonden gebleven met die van de Indogermaansche taalwetenschap.

13. Verder verloop der taalkunde in de XIXe eeuw. — Sedert Bopp heeft de taalwetenschap hoe langer hoe meer beoefenaars geteld. Ons bestek laat niet toe ook maar de voornaamste onder hen te vermelden en hunnen arbeid te bespreken; wij moeten ons bepalen bij het aanduiden en bondig karakteriseeren van de hoofdrichtingen.

a) In de geschiedenis van de moderne taalkunde, dat is: sedert zij eene wetenschap werd, kunnen wij eene **eerste periode** onderscheiden, die loopt tot aan Schleicher en door Bopp zelven beheerscht wordt. Gedurende die jaren (van omstreeks 1830 tot omstreeks 1860) valt op het volgende te wijzen:

1) Met de studie van de voornaamste vraagstukken, die Bopp niet had onderzocht, werd door zijn leerlingen en

---

aantrekkelijkheid; zijn romantische beschouwing van het verleden drijft hem, ook zijn broeder Willem Grimm (1786-1859), tot de beoefening van het gansche cultuurleven der oude Germanen: naast de taal ook de litteratuur, den godsdienst, het recht, enz.

medewerkers een aanvang gemaakt ; elke afzonderlijke groep werd door een aantal specialisten op hare beurt beoefend. De kennis er van werd zeer gebaat door de nieuwe wijze van taalonderzoek en droeg van haren kant veel bij tot den vooruitgang der algemeene Indogermaansche taalwetenschap.

2) Terzelfdertijd begon men ook met die van de woordafleidkunde *(etymologie)*, doch naar een veel degelijker methode dan men vroeger deed. De baanbreker op dat gebied was F. Pott (1802-1887) met zijne *Etymologische Forschungen* (1833-1836), een der hoofdwerken der vergelijkende taalkunde. Zijn groote verdienste bestaat hierin, dat hij voor de klankwijzigingen de toepassing van vaste wetten aanneemt en in dat opzicht Bopp's arbeid aanvult, die de klankleer te zeer had verwaarloosd ; door zijn uitvoerige en grondige behandeling van de verhoudingen, in phonetisch opzicht, tusschen de verschillende talen, mag hij de schepper van de vergelijkende Indo-europeesche klankleer genoemd worden.

3) Het onderzoek van den woordvoorraad der Indogermaansche talen, waarbij de beoefenaars een vasten steun vonden in de uitkomsten der etymologie, leidde een aantal geleerden tot het tot stand brengen eener nieuwe wetenschap, uit de vergelijkende taalkunde als voortgevloeid, te weten : de Indo-europeesche oudheidkunde. Neemt men aan, dat de Indogermaansche talen uit ééne gemeenschappelijke grondtaal zijn voortgekomen, dan moet men ook het bestaan aannemen van een volk, dat die taal sprak. Welnu, met behulp van den thans nog voorhanden zijnden woordenschat in de verschillende talen, beproefde men de beschaving van de oorspronkelijke Indogermanen te beschrijven ; in een uitvoerig werk van A. Pictet (1799-1875) : *Les origines indo-européennes ou les Aryas primitifs. Essai de paléontologie linguistique* (1859-1863), werd een breed tafereel opgehangen van de stoffelijke leefwijze, geestelijke ontwikkeling en lotgevallen der Indogermanen (of Indo-Europeanen) ; die primitieve toestanden werden echter met ultra-romantische kleuren geschetst.

b) De **tweede periode** van de taalkunde wordt ingeleid in 1861 door het *Kompendium der vergleichenden Grammatik* van A. Schleicher (1823-1868). Dat werk is een samenvatting van de tot dusver verkregen uitkomsten der

vergelijkende Indo-europeesche taalwetenschap. De eigenaardigheid er van bestaat hierin dat Schleicher, op grond van het onderling vergelijken der bewuste talen, hare gemeenschappelijke grondtaal (of « oortaal », *Ursprache*), nl. het primitief Indogermaansch, reconstrueert. Door die « oortaal » bedoelt Schleicher het sedert lang uitgestorven idioom, dat door het Indogermaansch volk gesproken werd onmiddellijk vóór zich daaruit afzonderlijke talen ontwikkelden, dat is : allengs tot stand kwamen ten gevolge van een soort van vertakkingsproces en voortgaande differentiëering (*stamboom-theorie*, vgl. nr **103**).

Hoe zag, volgens den Duitschen geleerde, die grondtaal er zoo al uit ? Eenerzijds, wat den klankvoorraad betreft, niet zeer ingewikkeld. De « oortaal » was arm aan klinkers ; zij kende alleen *a, i, u,* die derhalve als « oorspronkelijke vocalen » werden beschouwd. Uit dien beperkten klankenschat zouden de rijke en bonte reeksen klinkers van de « dochtertalen » zich hebben ontwikkeld. — Anderzijds praalde het primitieve Indo-europeesch met een wezenlijken overvloed van flexievormen, in vergelijking waarvan alle afzonderlijke talen, het Sanskrit uitgezonderd, een vrij kaal voorkomen hebben.

Schleicher ziet in de taal een organisme, dat zich uit een oorspronkelijke « wortelperiode » (eenlettergrepigheid) ontwikkelt, tot vollen bloei stijgt (rijkdom van verbuigings- en vervoegingsvormen) en daarna allengs, doch ononderbroken, verwordt en vervalt in de historische periode, door het te loor gaan der flexie. Wel zonderling is die beschouwing vanwege een aanhanger van het transformisme, gelijk Schleicher was, en moeielijk is te verklaren hoe, met die voortdurende taalverarming, wat de vormen betreft, een rijker worden aan klanken kan gepaard gaan. — Een gezonder meening verdedigde hij met betrekking tot het wezen van de klankveranderingen zelve ; hij verkondigt, dat dit proces geschiedt volgens vaste « wetten », die zich laten waarnemen in elke taal en in elke taal regelmatig werken op bepaalde tijden ; komen er talrijke gevallen voor, met die wetten in strijd, dan zoekt hij daarvoor verklaring ; dat « uitzonderingen » den regel bevestigen, neemt hij niet meer aan. In dat opzicht gaat hij verder dan Bopp, van wien hij overigens de theorieën aankleeft aangaande het wezen en den oorsprong der flexie.

Een tweede hoofdfiguur van deze periode was G. CURTIUS (1820-1855). Zijn verdienste bestaat hierin dat hij, niettegenstaande veel tegenkanting, de methode en de uitkomsten van de vergelijkende taalwetenschap trachtte dienstbaar te maken aan de beoefening van de klassieke philologie, inzonderheid aan de studie van het Grieksch, vooral in zijn hoofdwerk : *Grundzüge der griechischen Etymologie* (1856-1862). Een heilzamen invloed oefende hij in breeden kring ; zijn pogingen hadden echter den

gewenschten bijval niet ; na hem liep de klassieke philologie in het oude spoor terug.

Ofschoon op ander gebied ook ijverig gearbeid werd en zelfs flink werk geleverd, bleef in deze jaren, gelijk in de vorige periode, de Indo-europeesche taalkunde de merkwaardigste vorderingen maken en het was vooral de Germaansche groep, die vlijtigst onderzocht werd. Van de talrijke Germanisten verdient F. VON RAUMER (1815-1876) vermeld te worden. De groote beteekenis van de klankleer voor de beoefening der taalkunde wist hij naar waarde te schatten ; daardoor, evenals door zijn rake critiek op sommige beschouwingen van Grimm, hielp hij de wetenschap vooruit.

Door zijn aantrekkelijk geschreven werken *Lectures on the science of language* (1861, en later) heeft de vermaarde Sanskritist Max MÜLLER (1823-1900) veel bijgedragen om in breeden kring voor de taalwetenschap belangstelling te winnen. Hij werd overtroffen door een anderen beroemden vakgenoot, W. D. WHITNEY (1827-1894), wiens boeken over algemeene linguistiek haast even populair werden, veel degelijker waren en ja, een moderner taalbeschouwing huldigden.

c) De verschillende ontdekkingen, die om zoo te zeggen de vergelijkende taalkunde heelemaal vernieuwd hebben, gebeurden voornamelijk in de jaren 1870-1880 ; daarmede begint de **derde periode** van de taalkunde, die van de zoogen. « neo-grammatische richting » ; zij loopt tot omstreeks het einde der XIXe eeuw.

Omtrent het wezen en de ontwikkeling der taal worden andere beschouwingen verdedigd ; de studie van de phonetica en der levende dialecten krijgt een groot belang ; nieuwe theorieën worden verkondigd aangaande den oorsprong der flexie, maar brengen evenmin een bevredigende oplossing. De steeds grondiger en nauwkeuriger beoefening van het Indogermaansch leidt tot een zeer gewijzigde voorstelling van de « oortaal » en van de onderlinge verhouding der daaruit ontsproten idiomen, alsmede tot het formuleeren van nieuwe beginselen betreffende hunne ontwikkeling. Getroffen door de regelmatigheid en de vastheid van het verloop der klanken, huldigen de geleerden het principe van het *blind werken der klankwetten* ; evenals de natuurwetten, laten zij hoegenaamd geen uitzondering toe *(Ausnahmslosigkeit)*. Met klem werd dit beginsel verkondigd en verdedigd. Terwijl men vroeger, om voor allerlei moeielijke gevallen een verklaring te hebben, naast een regelmatig klankverloop ook een onregelmatig aannam, beweerden de aanhangers der nieuwe school, die zich zelven *neo-grammatici* (Junggrammatiker)

noemden, dat elke afwijking van eene bekende wet volstrekt niet te beschouwen is als eene « uitzondering », maar als de toepassing van een andere wet, of moet toegeschreven worden aan de « analogie », dat wil zeggen, dat die klankwijziging den invloed heeft ondergaan van reeds in de taal voorkomende vormen ; zoo is b. v. in het Nederlandsch, evenals in het Duitsch, onder invloed van het zwakke praeteritum, het verschil in stamklinker in dat der sterke werkwoorden verdwenen *(ik bond, wij bonden*, naar analogie van *ik hoorde, wij hoorden*, tegenover de oudere vormen : *ic bant, wi bonden*. In het Duitsch ging het omgekeerd : *ich band, wir banden*). Vandaar dan ook dat, naast het blind werken der klankwetten, de rol van de analogie als tweede grondbeginsel van de nieuwe school werd aangenomen.

De verkregen uitkomsten van die en de volgende jaren werden methodisch uiteengezet in het lijvig werk van de twee hoofdmannen der neo-grammatische richting ; K. Brugmann (1848-1919) en B. Delbrück, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (1886-1900) (1). Van de vijf zware deelen, waaruit deze *Grundriss* bestaat, werden de eerste twee door Brugmann geschreven en behandelen breedvoerig de klankleer, de flexie en de woordvorming ; de drie laatste, door Delbrück bewerkt, behelzen de syntaxis. Uit deze inhoudsopgave blijkt, dat het onderzoek niet beperkt bleef tot phonetica en morphologie, gelijk dat tot dusver het geval was. — Vergelijkt men dit standaardwerk met Schleicher's *Kompendium*, dan merkt men dadelijk met welke reuzenschreden de Indogermanistiek is vooruitgegaan en tevens, hoe zich de opvattingen betreffende vraagstukken van algemeenen aard gewijzigd hebben.

Een reeks ontdekkingen op het gebied van de klankleer en de morphologie had dien vooruitgang mogelijk gemaakt. Allereerst dient in dit verband vermeld te worden de meesterlijke verhandeling van F. de Saussure (1857-1913) : *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indo-européennes* (1879), waarin de definitieve opbouw van het Indo-europeesch vocalisme werd onder-

---

(1) Een tweede uitgave begon in 1897 (nog onvoltooid) en van den *Grundriss* verscheen een samenvatting in één deel (*Kurze vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1902-1903) ; daarvan verscheen een Fransche bewerking in 1905.

nomen en tevens het bewijs voor het bestaan van tweelettergrepige wortels gebracht; daarmede verviel een beginsel van de oude school. — Door verschillende geleerden werd voorts aangetoond, dat de grondtaal de volledige klankenreeks *a, e, i, o, u* (korte en lange) bezat ; de theorie van de « oorspronkelijkheid » der *a-i-u*-drieheid moest men ook prijsgeven. — Aan den anderen kant leidden navorschingen op het gebied van het consonantisme tot de gevolgtrekking, dat in de Indogermaansche « oortaal » reeds zeer diepgaande dialectische verschillen voorkwamen ; Schleicher's voorstelling van een « oorspronkelijke » stamtaal en « eenvormig », d.i. zonder dialecten, bleek dus eveneens onhoudbaar. Het Indogermaansche flexiesysteem is geenszins primitief, onderstelt een lange ontwikkelingsgeschiedenis en de door Schleicher ondernomen reconstructies van woorden en vormen, zelfs als zij juist zouden zijn, kunnen behoord hebben tot ver-uiteenliggende dialecten en ontstaan zijn in verschillende perioden van die ontwikkeling ; noodzakelijkerwijze moet ons dat leiden tot een heel andere opvatting van het Indogermaansch. — De vraag naar het ontstaan der afzonderlijke idiomen uit de grondtaal werd ook opnieuw onderzocht en in anderen zin opgelost ; Schleicher's stamboom-theorie, die uit eenvormigheid voortdurende splitsing onderstelt, moest plaats maken voor de « golven-theorie » van J. Schmidt (1843-1901) : dialectloos was het Indogermaansch evenmin als elke levende taal ; tusschen die dialecten waren overgangsvormen, zoodat het moeielijk valt grenzen vast te stellen ; het heele taalgebied is te vergelijken met een zee, waarvan men de golven ook niet scherp van elkaar kan begrenzen (vgl. nog hier beneden, nr **103**). — Ten slotte had ook het begrip « wortel » een andere beteekenis gekregen. « Wortels » werden niet meer opgevat als bestanddeelen der taal, die in een « primitieve » periode een afzonderlijk bestaan hadden, zooals Bopp en Schleicher meenden ; voor de jongere school golden « wortels » als zuivere abstracties (vgl. verder nr **47**).

Ook de systematische behandeling der vragen van algemeenen aard werd niet uit het oog verloren. In zijn *Prinzipien der Sprachgeschichte* (1880) beproefde H. Paul de oorzaken en den gang der taalveranderingen op te sporen volgens de opvattingen van de neo-grammatische school, maar met de psychologie van Herbart tot grondslag,

dat is te zeggen dat hij, in plaats van onmiddellijk uit te gaan van de verschijnselen, Herbarts stelsel als een gereed systeem op de taalfeiten toepaste. Dat was een averechtsche methode, die geen invloed ten goede kon hebben. — Een leerrijk historisch-critisch overzicht over de ontwikkeling der Indogermanistiek gaf terzelfdertijd B. DELBRÜCK in zijn *Einleitung in das Sprachstudium der indogermanischen Sprachen* (1880) dat, ofschoon het geen bespreking bedoelt van de grondbeginselen der algemeene taalkunde, toch niet zonder belang is uit het oogpunt der methodologie.

Doch het was niet alleen de Indo-europeesche taalwetenschap die gedurende deze tijdruimte groote vorderingen maakte; ook op ander gebied werd niet minder ijverig gearbeid. Een aantal geleerden onderwierpen niet Indogermaansche groepen aan een grondig onderzoek, o. a. de Finsch-Oegrische, de Oeral-Altaïsche talen, de idiomen van den Kaukasus, de Semietische en Chamitische families; de talen van Afrika, Azië en overige werelddeelen werden evenmin verwaarloosd. Met een aantal talen was men reeds zoo ver bekend, dat men hun onderlinge betrekkingen kon bepalen en ze tot genealogische groepen bijeenbrengen, als b. v. het Finsch-Oegrisch, de Oeral-Altaïsche familie, den Bantoe-taalstam in Afrika, de idiomen van Achter-Indië, enz (1). H. STEINTHAL (1823-1899) had een poging ondernomen om, op psychologischen grondslag, alle talen te herleiden tot een achttal verschillende « typen » in zijn *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (1860); een poging, die mislukken moest, deels omdat het onderzoek zich niet ver genoeg uitstrekte, deels omdat ook hij Herbarts systeem op de onderzochte talen toepaste.

De uitkomsten van de navorschingen op het heele gebied werden bijeengebracht in het groote werk van FR. MÜLLER (1834-1898): *Grundriss der Sprachwissenschaft* (1876-1888). Het moest een overzicht bevatten van alle talen volgens hare genealogische groepeering, met phonetische en grammatische bijzonderheden betreffende de meest typische, benevens teksten ter illustratie; een algemeene inleiding, aan de bespreking der principiëele vragen gewijd, ging vooruit. De schrijver heeft zijn arbeid niet kunnen voltooien. Niettegenstaande het onjuiste uitgangspunt (de rassenindeeling van Haeckel) en allerlei gewaagde theorieën, was Müllers arbeid een standaardwerk, dat voor de algemeene linguistiek van dien tijd haast ongeveer dezelfde beteekenis had als de *Grundriss* van Brugmann en Delbrück voor de Indogermaansche taalkunde.

14. De taalkunde in de XXe eeuw. — Reeds in de laatste jaren van de verleden eeuw deden zich teekenen voor, die een nieuwe periode in de ontwikkeling der linguistiek aankondigden.

---

(1) Over de hier opgesomde talen en taalfamilies, alsmede over het genealogische groepeeren er van zie verder nr **22-24**.

1) Een eerste verschijnsel is de belangrijke plaats, die de *phonetica* of wetenschappelijke studie der klanken inneemt. Gepaard gaat daarmede het nauwkeurig onderzoek van de dialecten. — Aan de uitslagen van de dialectologie moet de taalkunde de klankwetten toetsen; immers ook in de dialecten werken die wetten en het nagaan van die werking, al geschiedt zij maar binnen zekere grenzen, kan medehelpen tot het verklaren van similaire taalfeiten tot een anderen tijd en een andere omgeving behoorende. Het is dan ook begrijpelijk, dat men sindsdien de experimenteele phonetica in alle landen vlijtig heeft beoefend en dat dit onderdeel van de taalkunde een afzonderlijke wetenschap is geworden (vgl. verder nr **92**).

2) Een tweede kenmerk van de linguistiek dezer eeuw bestaat hierin, dat de *psychologische taalbeschouwing* een even groot aanzien gekregen heeft als de physiologische studie. De daar even genoemde geleerden, Steinthal en Paul en, vóór hen, Humboldt reeds, hadden er op gewezen, dat de studie van de taal moest verbonden worden met die van den menschelijken geest; ongelukkig gingen zij aprioristisch te werk, dat is te zeggen, wilden de feiten met een bepaald stelsel doen overeenkomen. De tegenwoordige taalpsychologen handelen juist omgekeerd; zij steunen op de uitkomsten van de experimenteele psychologie en nemen onbetwistbare feiten als uitgangspunt, niet een wijsgeerig stelsel. Zooals zij thans wordt opgevat, wil de taalpsychologie rekenschap geven van de taalevolutie in haren ganschen omvang en alle grondvragen van de linguistiek oplossen. In twee standaardwerken werden de grondslagen van de psychologische taalbeschouwing uiteengezet, trouwens op zeer verschillende wijze en ook met verschillende strekking. Vooreerst in de *Völkerpsychologie* van W. Wundt, in welk lijvig werk het eerste gedeelte aan de behandeling van de taal wordt gewijd (*Die Sprache*, 1900). Voorts in het boek van J. van Ginneken: *Grondbeginselen der psychologische taalwetenschap* (1904-1905; Fransche vertaling in 1907). Aan het zuivere gevoelselement kent deze schrijver, en wel terecht, een belangrijker aandeel toe dan Wundt, bij wien het intellect en de wilsakte meer op den voorgrond treden.

3) In de laatste jaren heeft zich de *sociologische taalstudie* laten gelden, een gevolg van de psychologische beschouwing en tevens een tegenwerking tegen de neo-grammatische richting; de aanhangers er van noemen zich

« neo-linguisten » en worden vooral in Italië aangetroffen. De verschillen in de taal en in het verloop van de taal willen zij verklaren als een gevolg van de verscheidenheid der menschengroepeeringen in sociaal opzicht, welke verscheidenheid tal van andere na zich sleept en o. a. oorzaak zou zijn van wijzigingen in de anatomische gesteldheid en werking der spraakorganen, waardoor dan weer wijzigingen in de taal worden bepaald. Zeker is het, dat de oudere taalbeschouwing veel te veel vergat, dat taal in de eerste plaats een sociaal verschijnsel is en ten gevolge daarvan vele vraagstukken te eenzijdig onderzocht.

4) Ten slotte, deze jaren hebben insgelijks *een ommekeer in den stand der algemeene linguistiek* gebracht. In de vorige perioden nam de Indogermanistiek de eereplaats in; thans maakt zij enkel een klein onderdeel uit van de taalkunde. Inderdaad, op het niet-Indogermaansch gebied, dat zooveel uitgestrekter is, heeft men buitengewoon veel gepraesteerd en niet zelden belangrijke ontdekkingen gedaan. Niet te tellen haast is het aantal geleerden, die zich verdienstelijk maakten en hunne geschriften zijn als een onoverzienlijke berg boeken ; wij kunnen er niet aan denken zelfs het allervoortreffelijkste op te sommen ; wij moeten het laten bij een paar algemeene opmerkingen.

De diepgaande navorsching van talen, die tot een heel ander type behooren dan de Indogermaansche, heeft licht verspreid over raadselachtige verschijnselen in deze groep en alzoo een nieuwen kijk gegeven op vraagstukken van meer algemeenen aard; voorts is ook wel gebleken, dat de beginselen van de neo-grammatische richting evenzeer herziening zullen behoeven als vroeger die van de oude school. — Aan den anderen kant werd eens te meer betoogd, dat de studie van één bepaalde taalfamilie niet kan volstaan om op de grondvragen der taalevolutie te antwoorden ; zelfs is zij onvoldoende om een oplossing te geven op vraagstukken van meer specialen aard, aan die enkele familie eigen, als b.v. de oorsprong van de flexie in het Indo-europeesch. — Ten gevolge van het altoos verruimen van het arbeidsveld, heeft men herhaaldelijk gepoogd, in de laatste jaren, het Indo-europeesch in verband te brengen met andere groepen waarmede de linguisten van vroeger alle betrekking onmogelijk achtten (zie daarover nrs **22-24**). Deze taalgenealogische theorieën, die samenhangen met en zelfs grootendeels te wijten zijn aan

merkwaardige ontdekkingen der jongste periode, helpen mede het karakter der huidige linguistiek bepalen.

Uit het voorafgaande is gebleken dat, sedert de taalkunde een wetenschap is geworden, en gedurende daaromtrent de heele XIXe eeuw, haar ontwikkelingsgang samen is gevallen met de geschiedenis der Indogermanistiek. Dat laat zich verklaren door de dubbele omstandigheid, dat vooreerst het Indo-europeesch vroegst van al volgens een wetenschappelijke methode werd onderzocht en ten tweede, dat op geen ander gebied zoo een menigte van uitkomsten werd ingeoogst. Ofschoon hun onderzoek slechts over een bepaalde taalgroep uitstrekkende, hebben de Indogermanisten niet geschroomd bijna dadelijk bij den aanvang, op grond van de door hen waargenomen feiten, algemeene wetten voor de taalontwikkeling te formuleeren. Dat was ongetwijfeld voorbarig en kon niet anders dan voorloopig wezen; wij hebben gezien, hoe één voor één al hun hoofdstellingen ineenvielen bij het beter bekend worden met den aard en het verloop der verschijnselen. Doch zonder een grondslag, waarop alle verdere werkzaamheid steunen moet; zonder algemeene beginselen, vanwaar men bij het onderzoek moet uitgaan en tot dewelke alles moet teruggebracht worden, is de wetenschap eigenlijk onbestaanbaar.

Tot die algemeene beginselen, die het jongste geslacht der taalkundigen buiten beschouwing liet, is de wetenschap thans teruggekeerd. Maar dank zij de menigvuldige ontdekkingen op het aldoor ruimer wordend veld; dank zij de hulp der taalpsychologie en andere hulpwetenschappen, heerschen tegenwoordig andere opvattingen betreffende de methode van onderzoek en de principieële vragen van de taalontwikkeling. Terwijl, bij de vroegere theorieën, de linguistiek eenzijdig uitging van wijsgeerige of logische redeneering en er naar streefde het geheim der taalevolutie te ontsluieren door op te klimmen tot de periode, waarin zij zou ontstaan zijn, vergenoegt de huidige wetenschap zich de geschiedenis van de ontwikkeling na te gaan; zij verlangt niet meer te weet te komen, *hoe* taal ontstaan is (want dat zal zij wellicht nooit kunnen), maar wel, volgens welke algemeene wetten en onder welke omstandigheden die taalfeiten zich voltrekken en onderling verbonden zijn in hun historisch kenbaar verloop; op die wijze hoopt zij haar doel te bereiken: de menschelijke taal in haar diepste wezen te doorgronden.

15. **Bibliographische aanteekening.** In verschillende werken over algemeene taalkunde worden bijzonderheden gegeven uit de geschiedenis van de wetenschap. Opzettelijk wordt zij behandeld in het werkje van V. THOMSEN, *Sprogvidenskabens Historie* (Kopenhagen, 1902), een beknopt, maar zeer degelijk overzicht. Uitvoeriger mededeelingen vindt men in het reeds wat ouder, maar toch nog lezenswaardig werk van TH. BENFEY, *Geschichte der Sprachwissenschaft* (München, 1869), dat echter enkel vermeldt, wat in Duitschland werd gepraesteerd. Onlangs ondernam W. STREITBERG een monumentale *Geschichte der Indogermanischen Sprachwissenschaft seit ihrer Begründung durch Fr. Bopp* (3 deelen reeds verschenen, Straatsburg, 1916 vlgg.). — In het Nederlandsch kunnen wij aanhalen J. P. B. DE JOSSELIN DE JONG, *Geschiedenis der taalwetenschap* in het collectieve werk « Geschiedenis der wetenschappen », dl. I, blz. 61-92 (Baarn, 1915) en J. SCHRIJNEN in zijn *Handleiding bij de studie der vergelijkende Indogermaansche taalwetenschap*, 2e uitg. (Leiden, 1917-1919), blz. 22-42.

DERDE HOOFDSTUK

TALEN EN TAALSOORTEN

16. Taaleenheid en taalverschil. Taal en tongval. — Uit de bepaling van taal, die wij hierboven gegeven hebben (zie nr **1**), vloeit voort, dat spreken niet alleen onderstelt iemand die spreekt, maar nog iemand tot wien gesproken wordt en die de uitgesproken klankenreeksen verstaat, er de bedoeling en beteekenis van vat. Taal is derhalve tegelijk iets individuëels en iets maatschappelijks; zij is enkel mogelijk, als bij de verschillende betrokken personen door dezelfde klankverbindingen identische (of nagenoeg identische) voorstellingen en begrippen worden gewekt. Taaleenheid is dus noodzakelijk; het persoonlijke, willekeurige in de taal is maar in beperkte mate mogelijk; anders zou het spoedig uit zijn met het elkaar begrijpen.

Nu leert de ervaring, dat taaleenheid ook slechts binnen zekere locale grenzen bestaat; niet *gelijkheid* maar *verschil van taal* treffen wij aan in den omgang van menschen met menschen. Met andere woorden : voor dezelfde of gelijksoortige voorstellingen en begrippen wordt niet overal dezelfde taal, dat is : spraakgeluiden met verstaanbare beteekenis, gebezigd ; ook in de wijze, waarop hunne onderlinge betrekkingen in het bewustzijn worden opgeroepen, merken wij een groot onderscheid. Een oppervlakkige waarneming levert al dadelijk het bewijs, dat tusschen zekere talen het verschil gering is, b. v. tusschen Deensch en Noorweegsch, terwijl andere, als o. a. Fransch en Arabisch, zeer sterk van elkaar afwijken en geen overeenstemming vertoonen. — De vraag is nu : hoeveel en welke soort van gelijkheid moet er wezen ; hoe groot en hoe talrijk mogen de afwijkingen worden om taaléénheid te moeten aannemen bij een bepaalde menschengroepeering ? Waar eindigt een gegeven taal, waar begint een andere ?

Het antwoord op die vraag is niet altijd gemakkelijk ; tusschen de talen laten zich de grenzen niet altijd scherp afbakenen. Toch mogen wij aannemen, dat er zooveel talen mogen opgeteekend worden, als er menschengroepen

of kringen van gemeenschap bestaan, die identische middelen aanwenden tot gedachtenwisseling : dezelfde hoorbare (en eventuëel zichtbare) teekens. — Daarin ligt besloten een viervoudige eenparigheid : a) *phonetische gelijkheid*, dat is : gelijkheid in het klankenstelsel ; b) *semasiologische identiteit*, of gelijkheid in woordgebruik ; dat wil zeggen : dezelfde woorden met dezelfde beteekenis ; c) *syntactische overeenstemming*, of gelijkheid in constructie : overeenstemming in het aanwijzen van het verband tusschen de woorden, respectievelijk de daardoor uitgedrukte begrippen en voorstellingen ; d) *gelijkheid van vormen* : hetzelfde grammatisch stelsel en identische wijze van woordvorming.

Past men dit viervoudig criterium toe, dan bekomt men, bij de verschillende menschengroepen, een min of meer groot aantal individus, van dewelke mag worden gezegd, dat zij dezelfde taal spreken, een min of meer gesloten kring van gemeenschap uitmaken. Van elke andere taal onderscheidt zich die van hun kring door een aantal eigenaardigheden, d. i. door eigen middelen tot openbaring der gedachte, welke nergens zóó gezamenlijk voorkomen, al mogen er in andere talen gelijkaardige en bijna identische aan te stippen vallen. Aldus zijn, niettegenstaande treffende overeenstemmingen en ja, eenheid in hun oorsprong, Nederlandsch en Duitsch, Fransch en Italiaansch onderscheiden talen, omdat de afwijkingen van de eene tot de andere zekere grenzen hebben overschreden.

Intusschen bestaat nergens *volstrekte* taaleenheid. Afgezien van de individuëele verschillen, die een onvermijdelijk gevolg zijn van het persoonlijke bij het spreken (vgl. beneden n° **84**), treft men overal, binnen de grenzen van elk taalgebied, kleinere groepen aan die, naast vele punten van overeenstemming, min of meer talrijke en ingrijpende afwijkingen vertoonen ; elk taalgebied, mogen wij zeggen, al is het nog zoo klein, is onderverdeeld. Die kleinere groepen in een grootere heeten wij *dialecten, streektalen, tongvallen*. Zij zijn, op geringer schaal, wat de taalgroepen in het groot zijn. Men geeft er nochtans den naam van « talen » niet aan, omdat de punten van overeenstemming veel talrijker en gewichtiger zijn dan de

verschillen en daardoor dus de eenheid niet gebroken wordt (1).

17. Hoeveel talen bestaan er? — De geschiedenis van al de talen, waarvan wij de lotgevallen kunnen nagaan, bewijst dat bij elk beschaafd volk, op zekeren tijd, één van die dialecten of streektalen de overhand op de andere heeft gekregen; het ontwikkelde zich tot de « algemeene taal » van de beschaafde personen, terwijl de overige dialecten bleven wat ze waren: plaatselijke tongvallen. Bij onbeschaafde volken greep dergelijke gang van zaken niet of slechts gedeeltelijk plaats; daarom is het moeielijk telkens uit te maken, vooral als geschreven documenten ontbreken, of een bepaald idioom, binnen een gegeven gebied gesproken, een « taal » is of maar een « dialect ».

Daardoor wordt verklaard, hoe het komt dat, waar de eene onderzoeker of vakman ééne taal opschrijft, een andere er verscheidene meent te ontwaren. De opgaven loopen dan ook zeer uiteen; volgens sommige statistieken zouden er ternauwernood 900 talen bestaan, volgens andere meer dan 2000 (2).

Men lette er voorts op, dat onze kennis aangaande de hoeveelheid der thans gesproken talen noodzakelijkerwijze gebrekkig en onvolledig moet zijn, daar vele talen nog niet genoeg bekend zijn en af en toe er nog nieuwe worden ontdekt. Nog moeielijker kunnen wij uitcijferen, hoeveel er in het geheel bestaan hebben, aangezien een niet ook maar bij benadering op te geven aantal spoorloos kan verdwenen zijn met de stammen of volkeren die ze gesproken hebben.

18. Indeeling der talen en taalverwantschap. — In laatste instantie komt de taak van de wetenschap hierop neer, den ontwikkelingsgang na te gaan van het menschelijk spreken (vgl. n° **5**). Daarbij blijkt een rangschikking van de talen noodig; immers, in de groote menigte talen en taalverschijnselen moet bijeengebracht worden wat bijeenbehoort en het ongelijksoortige uiteengehouden; van alle groepen dient dan voorts het historisch verloop en het onderling verband onderzocht. De rangschikking

---

(1) Op de verhouding tusschen *taal* en *dialect* komen wij nog later terug (zie n° **86**).

(2) In zijn werkje *Die Sprachstämme des Erdkreises* (zie n° **26**, somt de Duitsche linguist N. FINCK er omstreeks 2200 op.

der talen is dus tegelijk als doel en als middel op te vatten, of juister nog : in den huidigen stand van de wetenschap als practisch begin ; op de uitkomsten kan dan de historische, psychologische en sociale taalstudie verder bouwen.

Taalindeeling berust op taalverwantschap ; wat verstaat men daardoor ? — Het begrip « verwantschap » is hier natuurlijk zuivere beeldspraak ; tusschen de talen immers kan geen verband voorkomen, dat te identificeeren is met dat van afstamming tusschen levende wezens. De eene taal kan eigenlijk niet van een andere « afstammen » en bijgevolg er niet mede « verwant » zijn, omdat de taal niet iets is, dat op zich zelf bestaat ; het is geen « ding », maar een abstract begrip voor handelingen, die willekeurig kunnen verricht worden. « Verwantschap » kan in de taalkunde niets anders beduiden dan het voorkomen van een hoeveelheid overeenstemmingen of afwijkingen tusschen gegeven talen ; dat wil zeggen : tusschen het spreken van een aantal personen of groepen van personen. Om die feiten te beoordeelen gaat men uit van de stelling, dat die gelijkvormigheid eenerzijds en die verschillen anderzijds een zekere beteekenis hebben, niet het spel zijn van het blinde toeval. Het geschiedkundig verloop van de talen geeft de verklaring van de bewuste verschijnselen : zij berusten nl. op een oorspronkelijke gelijkheid. Overeenstemmingen als :

Fra. *huit*, Spaansch *ocho*, Ital. *otto*, Portug. *oite*, Roemeensch *opt*
lait *leche* *latte* *leite* *lapte*

laten toe te onderstellen dat aan Fra. *nuit* en *fait* similaire vormen zullen beantwoorden, respectievelijk Spa. *noche* en *hecho*, Ital. *notte* en *fatto*, Portug. *noite* en *feito*, Roem. *noapte* en *fapt* ; voorts leert die vergelijking, als men die vormen historisch onderzoekt, dat zij allemaal de ontwikkeling zijn van het Lat. *octo*, *lactem*, *noctem*, *factum*. Als wij daaruit besluiten, dat Fransch, Spaansch, Italiaansch, Portugeesch, Roemeensch, enz. onderling « verwant » zijn en de groep der « Romaansche talen » uitmaken, die allemaal « afstammen » van het Latijn, beteekent dat niets anders, dan dat de tegenwoordige *gelijkenis* tusschen die talen (de overeenstemmingen en verschillen) een gevolg is van *identiteit in den oorsprong* ; die idiomen waren oorspronkelijk het Latijn zelf. In werkelijkheid dus zijn Fransch, Italiaansch, Spaansch, enz. anders niets dan de

verschillende gedaanten van het Latijn in een later tijdperk van zijn ontwikkeling : « trage kristallisaties, heeft men gezegd, van de Latijnsche dialecten, die de Romeinsche colonisten en soldaten medebrachten in de streken, waar zij zich kwamen vestigen ».

19. Taalsoorten of « taaltypen » (Vormen van taal). — Spreken geschiedt door het verbinden van woorden, d. i. klankgroepen met een min of meer scherp omlijnde beteekenis, tot reeksen die een min of meer gesloten geheel uitmaken, dat een zekeren « zin » heeft. Gemakkelijk kan men vaststellen, dat alle talen niet volgens hetzelde principe die losse bestanddeelen tot een min of meer volledige mededeeling bijeenbrengen. Als wij nagaan, hoe b. v. de volgende begrippen, aangeduid door de Nederlandsche woorden : *hij, geven, griffel, kind,* tot een « zin » worden « opgebouwd », dan merken wij, waar wij dat doen door aan sommige er van een vormwijziging aan te brengen en zelfs nieuwe woorden toe te voegen tot nadere aanwijzing van de onderlinge betrekkingen *(hij gaf een griffel aan de kinderen)*, andere talen een verschillenden weg inslaan. Zoo luidt dezelfde mededeeling b. v. in het Ewe, een idioom behoorende tot de Soedaneesche taalgroep en gesproken in de voormalige Duitsche colonie Togo (Afrika), als volgt : *E-tso kpe-nlo-nu la na de-vi-wo*, d. i. letterlijk : « hij-nemen steen-schrijvend-ding (= griffel), dat geven kind-eren (zij) », wat niets anders is dan een eenvoudige naast malkaar plaatsing van onveranderlijke eenheden.

De meeste linguisten van de vorige eeuw, zich aansluitende bij SCHLEICHER's taalbeschouwing, die haar verklaring vindt in het wijsgeerig stelsel van HEGEL, ontleedden de taal in een « materiëel » bestanddeel (ook nog de « stof » of « inhoud » geheeten) : de *klanken met beteekenis* (= begrippen) en in een « formeel » bestanddeel (de « vorm ») : de *klanken tot aanwijzing van de betrekking tusschen de begrippen*. En aangezien, redeneerden zij, het formeel bestanddeel op zich zelf geen taal kan uitmaken, zijn er drie mogelijkheden :

1) Ten eerste, de betrekking tusschen de begrippen (of zinsdeelen) wordt bepaald door hun volgorde ; alleen « materiëele » bestanddeelen zijn dus voorhanden, geen « formeele » ; alle « wortels » hebben de functie van onafhankelijke woorden. Aldus beteekent in het Chineesch : *ngò tà ni* « ik sla jou », maar : *ni tà ngò* « jij slaat mij » (vgl. *Jan slaat Piet* met *Piet slaat Jan*). In dezelfde taal wil *tá dzjin* zeggen : « (een) groot man » ; maar *dzjin tá* « de grootte des mans », ook nog : « de man (is) groot » of « de man (wordt) groot (= groeit) ».

2) Ten tweede, het « formeele » bestanddeel wordt door afzonderlijke klanken aangewezen, doch eenvoudig naast het « materiëele » geplaatst, er losjes aangehecht of ten hoogste, er aan ondergeschikt of afhankelijk van gemaakt ; doch in elk geval : het blijft een zuiver uiterlijke verbinding. Aldus b. v. in het Soeaheli (een taal over een aanzienlijk gebied van Oostelijk Afrika verbreid) : *ni na piga* « ik sla », *ni li piga* « ik sloeg », *si pigi* « ik sla niet », *si ku piga* « ik sloeg niet », *ni nam piga* « ik sla hem », *ni lim piga* « ik sloeg hem », enz. In het Hongaarsch beteekent *ver* « slaan » en *kutyá* « hond ». Vandaar : *kutyát ver* « hij slaat 'n hond », maar *veri a kutyát* « hij slaat *den* hond », *kutyát vert* « hij sloeg '*n* hond », *verte a kutyát* « hij sloeg *den* hond », enz.

3) Eindelijk, de beide bestanddeelen, het « formeele » en « materiëele », worden innig verbonden, smelten samen tot een « hoogere » eenheid en zijn derhalve van elkaar niet meer te onderscheiden ; alle twee hebben zij hun onafhankelijk bestaan ingeboet. Aldus worden in het Fra. woord *faire* door allerlei wijzigingen in den grondvorm zelf de begripswijzigingen aangewezen : je *fais*, nous *faisons*, ils *font*, je *faisais*, il *fit*, tu *feras*, nous *ferions*, enz. ; vgl. in het Nederlandsch ik *neem*, hij *nam*, wij hebben *genomen* en dergel. — In het Lat. *dominos* (bij *dominus* « heer ») duidt de uitgang -*os* terzelfdertijd aan het meervoudsbegrip en de accusatiefbetrekking, terwijl in het daaraan beantwoordend Hongaarsch *úrakat* (van *úr* « heer ») het suffix -*ak* alleen het meervoud en -*at* alleen den accusatief aanwijst ; er bestaat dus een wezenlijk verschil tusschen beide.

20. Morphologische taalindeeling. — Op grond nu van die beschouwingen, naar de wijze dus waarop de woorden worden « opgebouwd » tot zinnen, verdeelde de vroegere linguistiek alle bekende talen in drie « vormen » of « soorten ». Die rangschikking heet men de *morphologische indeeling*, dat wil zeggen : een indeeling naar den vorm (van Gr. *morphê* « vorm »), naar de grammatische structuur. Fr. von Schlegel was de eerste, die ze voorstelde (zie hierboven n° **11**) ; Schleicher gaaf er de definitieve formule van, en na hem werd ze gedurende lange jaren algemeen aangenomen.

a) Aan het eerste type, nl. die idiomen, waar alle formeele bestanddeelen afwezig zijn, gaf men den naam van **isoleerende talen**, ook nog die van *éénlettergrepige talen* of *worteltalen*, omdat alle woorden, of liever alle « wortels », steeds in onveranderlijke, doorgaans monosyllabische gedaante voorkomen, gelijk b. v. in het Chineesch, in het Annamietisch, enz. Grammatische vormen bestaan niet ; er is noch verbuiging noch vervoeging ; elke « wortel » kan in den zin alle mogelijke functies hebben (onderwerp, gezegde, bepaling, enz.) ; hij kan substantief, adverb,

werkwoord zijn, enz. ; de beteekenis is afhankelijk van de plaats en van de beklemtoning. De spraakkunst van zulke idiomen bepaalt zich dus tot de leer van de woordvolgorde (syntaxis) en tot die van den klemtoon (woord- en zinsmodulatie).

Dit laatste punt is van het hoogste belang, omdat door den klemtoon die talen de homoniemen onderscheiden (dat is : gelijkluidende woorden met verschil van beteekenis). Aldus beteekent in het reeds genoemd : Ewe *é-lè à-fi* « hij is hier », maar *é-lé à-fì* « hij ving een muis » ; vlg. in onze taal het bekend kinderraadseltje : « Wat was was, eer was was was » ?

b) De idiomen, die « stof » en « vorm » maar uiterlijk verbinden, heette men **agglutineerende talen** (van Lat. *glutinare* « lijmen ») ; de formeele bestanddeelen *(affixen)* worden nl. slechts losjes aan den *grondvorm* (of *wortel*) vastgehecht of « gelijmd ». Tot dat type worden o. a. het Hongaarsch en het Turksch gerekend.

In deze laatste taal beteekent *ev* « huis », *ev-ler* « huizen », *ev-in* « des huizes », *ev-ler-in* « der huizen », *ev-üm-den* « van mijn huis weg », *ev-ler-üm-den* « van mijn huizen weg ». — *Hordó* wil in het Hongaarsch zeggen « vat » ; vandaar *hordóm* « mijn vat », *hordód* « jouw vat », *hordónk* « ons vat » ; *hordóim* « mijn vaten », *hordóid* « jouw vaten », *hordóink* « onze vaten », enz.

Tot die agglutineerende afdeeling brengt men het aanzienlijkst getal talen. Zij maakt dan ook een bonte mengeling uit.

c) Waar « stof » en « vorm » innig samensmelten tot een geheel, heeft men te doen met **flecteerende talen** ook *verbuigende talen*. « Wortels » en « affixen », de « materiëele » en « formeele » bestanddeelen, zijn niet meer duidelijk te onderscheiden en doorgaans zelfs alleen door wetenschappelijke ontleding los te maken (1). Een tref-

---

(1) Om het verschil tusschen agglutineerende en flecteerende talen als 't ware tastbaar te maken, heeft Max Müller de eerste vergeleken bij een grove en onvolkomen mozaïek, die nog alle voegen vertoont, zoodat elke steen er nog afzonderlijk kan in aangewezen worden, terwijl de flecteerende talen een fijn afgewerkt kunstwerk uitmaken, waarin de steenen zoo handig tot een mooi kleurentafereel zijn samengebracht, dat ze als ineenvloeien en onmogelijk uit malkaar te onderscheiden zijn. — Die vergelijking is fraai en treffend, maar verre van juist; zij misleidt over de wezenlijke toestanden.

fend voorbeeld hebben wij b. v. in het Nederl. woordje *nest,* dat bestaat uit een praefix *ne* - (waarbij ook *neder* behoort) en den stam van het werkw. *zitten*; oorspronkelijk was het gevormd uit een affix *(praefix)* en een wortel, waarachter nog een tweede affix *(suffix)* gevoegd werd (Ide. **ni-zd-o-*).

Dat type van talen, waarbij o. a. Grieksch en Latijn, het Sanskrit, enz. geteld worden, drukt dus de onderlinge betrekkingen van de zinsdeelen door vormveranderingen uit; zoo blijkt b. v. in de twee zinnen : *Paulo liber datur* (aan Paul wordt een boek gegeven = Paul krijgt een boek) en *librum dat Paulus* (Paul geeft een boek) uit den vorm *liber* (in den eersten zin), dat dit woord onderwerp is, en uit *librum* (in den tweede), dat het voorwerp is. Uit den vorm der andere woorden kan men ook tot hunne functie in den zin besluiten. Op de volgorde komt het er dus niet aan ; men kan evengoed zeggen : *datur liber Paulo* als *liber Paulo datur* ; of nog : *dat Paulus librum* naast *librum Paulus dat.*

Deze indeeling, ofschoon langen tijd algemeen aangenomen, is beslist te verwerpen uit een wetenschappelijk oogpunt en heeft nog alleen een historisch belang (1).

Inderdaad, *vooreerst is het indeelingsprincipe waardeloos*, omdat het niet consequent kan toegepast worden. Het gaat nl. volstrekt niet aan alle bekende talen te rangschikken volgens deze drie zoo scherp onderscheiden soorten ; in werkelijkheid constateeren wij tusschen die voorgestelde « vormen » allerlei overgangen, die ons dwingen tot het aannemen van een grooter aantal « typen » en tot het afwijzen van dit drievoudig stelsel van taalbouw.

Die *indeeling steunt voorts veel meer op het uiterlijke dan op den wezenlijken aard der verschijnselen ;* zij ontleedt in het geheel niet scherp genoeg de feiten, maar laat zich door het uitzicht der dingen misleiden. Aldus b. v. : wat de isoleerende talen betreft deze zijn meer in schijn dan in werkelijkheid « eenlettergrepig » ; haar monosyllabisme berust voor een goed deel op het schrijfstelsel. Samenstellingen als *landbouw* en *bouwland* of *huiswerk* en *werkhuis* en soortgelijke worden o. a. in het Chineesch op identische wijze gevormd als in het Nederlandsch ; maar terwijl onze taal de samenstellende deelen aaneenschrijft en tot één woord maakt, bezigen de Chinezen twee woordprentjes, die los naast malkaar staan en daarom voor twee afzonderlijke, eenlettergrepige woorden gel-

---

(1) Op grond daarvan zou men het eenigszins zonderling kunnen vinden, dat wij er zoo lang bij stilblijven. Men bedenke echter, dat die taalindeeling hare populariteit nog niet verloren heeft en dat zij nog gehuldigd wordt, niet alleen in vulgarisatie-werken, doch zelfs in sommige ernstige boeken, zij het dan ook al niet over zuiver taalkundige onderwerpen, maar over andere, als b. v. over geschiedenis.

den (1). — Het is ook onnauwkeurig, dat in dit soort van talen elk woord louter begripsinhoud heeft; allerhande bestanddeelen komen voor, als de zoogen. « leege » woorden, die enkel dienen om de beteekenis der andere, de zoogen. « volle », nader te bepalen en te vergelijken zijn met onze hulpwerkwoorden, voorzetsels, praefixen, flexie- en afleidingsuitgangen. Van zuivere naast-malkaar-plaatsing mag men eigenlijk evenmin spreken; want in die zoogezeide « vaste » volgorde is er veel, dat alleen dient om het onderling verband te helpen bepalen — juist als in de moderne Europeesche talen. En dit alles is te beschouwen, niet als een kern of begin van grammaticale constructie, gelijk men heeft beweerd, maar als een overblijfsel of vereenvoudiging van een oorspronkelijk ingewikkelder bouw (zie nog n° **25**).

Er zijn trouwens voorbeelden te over om aan te toonen, dat *tusschen flexie en agglutinatie geen scherpe grens te trekken is;* gelijkaardige feiten beoordeelt men verschillend of scheidt ze willekeurig van elkaar. Zoo wordt een vocaalverandering in den wortel of stam der werkwoorden, als in het Nederl. *komen, kwam* of *breken, brak, gebroken*, « flexie » geheeten; maar het Japansch, dat iets dergelijks kent, b. v. *kuru* = ik kom, *kureba* = ik zou komen, *koi* = kom, *kitai* = ik moet komen, heet toch een « agglutineerende » taal te zijn (2). — In het Finsch beteekent *tupa* « huiskamer »; vandaar dan : *tupani* « mijne kamer », *tupamme* « mijne kamers », *tupasi* « jouw kamer », *tupanne* « jouw kamers », enz. Dat is, zegt men, « agglutinatie ». Het Hebreeuwsch, dat bij de flecteerende talen wordt gerangschikt, heeft juist dezelfde vormingen; aldus b. v. bij *sûs* « paard » (plur. *sûsîm*) : *sûsî* « mijn paard », *sûsay* « mijne paarden », *sûsô* « zijn paard », *sûsayv* « zijn paarden », *sûsâh* « haar paard », *sûseyhâ* « hare paarden », enz. (Vgl. deze voorbeelden met die hierboven aan het Hongaarsch ontleend, p. 38).

Niet alleen vertoonen bepaalde « agglutineerende » talen tal van overeenkomsten met de « flecteerende », maar omgekeerd heeft menige van deze laatste soort bijna alle flexie verloren, als b. v. het Engelsch, het Perzisch, de Skandinaafsche talen en schijnt al vrij dicht tot den « bouw » van de « isoleerende » te naderen.

Ten slotte, het is ook heelemaal willekeurig aan elke wijziging in de « wortels » der flecteerende idiomen de beteekenis te hechten van een daarmede gepaard gaande begripswijziging. Als wij, b. v. in het Grieksch, aantreffen bij een wortel $\sqrt{\text{LIP}}$ « laten », vocaalveranderingen als *léipô* « ik laat », *élipon* « ik liet », *léloipa* « ik heb-

(1) Het is niet zonder belang hierbij aan te stippen, hoe in het Chineesch een naam als « Christus » door *vier* woordprentjes wordt weergegeven en « Benares » door *drie*, respect. *Ki-li-sse-tu* en *Po-no-lai*.

(2) Uit deze en uit andere voorbeelden, aan agglutineerende talen ontleend, blijkt dat deze ook wel wortelwijzigingen kennen. Aldus b. v. in het Finsch. Bij den stam *syö* « eten » heeft men : *syön* « ik eet », maar *söin* « ik at »; bij *anta* « geven » luidt het praesens : *antaa* « hij geeft » *antavat* « zij geven », maar *annam* « ik geef », *annamme* « wij geven »; het praeteritum luidt : *annoin* « ik gaf » *antoi* « hij gaf » enz. Van den stam *luke* « lezen » heeft men in den infinitief *luen* « lezen », in het praesens *lukee* « hij leest » in het praet. *luin* « ik las », *luimme* « wij lazen », *luki* « hij las », enz.

gelaten» of in het Gotisch, bij $\sqrt{\text{GRIP}}$ « grijpen » : *greipa* « ik grijp », *graip* « ik greep », *gripans* « grijpend » en andere soortgelijke, dan staan die klankveranderingen niet noodzakelijk noch oorspronkelijk uitsluitend in verband met functie-aanduidingen. Want vooreerst zijn die verschijnselen geenszins primitief ; zij zijn later opgekomen, in een gegeven periode van de ontwikkeling dier talen ; en ten tweede, het ontstaan er van is, voor een gedeelte althans, toe te schrijven aan de werking van phonetische factoren.

Uit deze en soortgelijke gevallen, die men met de macht zou kunnen aanhalen, mag men beslist afleiden, dat de morphologische indeeling onvoldoende blijkt en ja, niet zelden openlijk strijdt tegen de feiten, als men deze onbevooroordeeld gadeslaat.

Vandaar dan ook allerlei pogingen, in latere jaren aangewend, om die rangschikking te verbeteren en te volledigen, zonder dat men er toe wilde besluiten het principe zelf : *de structuur der talen* te laten varen. — De agglutineerende talen werden onderverdeeld in *praefigeerende talen* (enkel praefixen komen voor) en *suffigeerende* (enkel suffixen) ; in de flecteerende werden de Indoeuropeesche in haar vroegste periode *suffix-verbindende* (of samensmeltende) geheeten en *semi-flecteerend* in haar tegenwoordige, enz. Maar die nieuwe indeelingen zijn wezenlijk niets anders dan lapmiddelen, welke de principiëele fout niet doen verdwijnen en met zich nieuwe moeielijkheden medebrengen. Daarom heeft de hedendaagsche linguistiek voorgoed elke rangschikking verworpen, die uitsluitend uitgaat van de uiterlijke structuur der talen.

21. Ethnographische indeeling. — In zijn hierboven vermeld werk (nº **13**) zocht Fr. Müller verband tusschen taal en ras en steunde zijn classificatie der talen op die van de menschenrassen. Zijn hoofdstelling was : zooveel oorspronkelijke, primitieve rassen, zooveel *grondtalen*, waarvan alle tegenwoordige de voortzetting zijn.

Naar hun haar werden door hem alle menschen ingedeeld in twee hoofdrassen (*wolharig* en *gladharig ras*) en elk dezer in twee ondersoorten (*bundelharige* en *vliesharige* eenerzijds, *sluikharige* en *lokharige* anderzijds) ; tot ieder ondersoort werden voorts een aantal rassen gerekend. Daaraan beantwoorden een hondertal taalgroepen, respect.

grondtalen (1). En aangezien, volgens Müller, tusschen die rassen geen verwantschap bestaat, noch zelfs bestaan kan (zij zouden immers op verschillende tijden en plaatsen, onafhankelijk van elkaar op het aardrond ontstaan zijn), is er ook geene tusschen de grondtalen. Wel mogen wij aannemen, dat bepaalde idiomen bijeenbehooren, samen een genealogische groep uitmaken, als b. v. de talen der Indogermanen, der Semieten, die van andere volkeren nog, omdat nl. die idiomen gesproken worden door menschen van hetzelfde ras, dat is : van een gemeenschappelijke afkomst ; maar samenhang met andere taalgroepen, behoorende tot die van een ander ras, moet ten stelligste geloochend worden.

Laat ons vooreerst opmerken, dat die indeeling op een onzeker beginsel steunt. Inderdaad, tusschen taal en ras bestaat geen noodzakelijk verband ; het verschil in « taaltypen » hangt niet af, noch van den lichaamsbouw, noch van andere ethnographische eigenschappen. De geschiedenis levert het bewijs, dat volken van verschillend ras dezelfde taal gebruiken (als voorheen het Latijn, nu nog het Fransch, Engelsch, Arabisch, enz.) en omgekeerd, dat heelemaal niet verwante talen door volken van hetzelfde ras gesproken worden (b. v. door de Joden).

Ten tweede, deze indeeling onderstelt als reeds opgelost, wat nog moet opgelost worden, nl. het verschil in oorsprong der menschenrassen. Men kan er niet genoeg op drukken, dat sommige geleerden wel *beweren*, maar geenszins *bewijzen*, dat de verschillende rassen ethnographisch niet verwant zijn (polygenisme) ; de polygenetische oorsprong van het menschdom is nochtans niet als een dogma van de wetenschap, maar enkel als een zuivere hypothese en, volgens sommige geleerden zelfs, als een verouderde hypothese te beschouwen. De afstamming van één koppel (monogenisme) wordt door zeer ernstige anthropologen aangenomen en kan bewijsgronden inroepen, die nog niet zijn weggeredeneerd ; anderzijds, is bij eenheid in oorsprong, verschil in taalsoort geenszins onverklaarbaar (vgl. n° **25**).

Men kan ten slotte nog opwerpen, dat het gekozen criterium, het haar nl., een zeer zwakke grondslag is. Volgens sommige anthropologen zou het haar een kenmerk zijn, dat standvastig wordt overgeërfd en stellige gevolgtrekkingen toelaat met betrekking tot de groepeering der rassen ; door anderen wordt de waarde er van in twijfel getrokken. Over de indeeling van de menschenrassen is men het lang niet eens, zelfs over het begrip « ras » wordt nog getwist.

(1) Eigenlijk onderscheidt Müller maar 78 « *oertalen* » ; doch daar hij wellicht sommige rassen ten onrechte heeft bijeengebracht, bij gebrek aan een voldoend criterium, en aan den anderen kant een aantal rassen heelemaal uitgestorven zijn, meent hij, dat er oorspronkelijk meer moeten bestaan hebben ; vandaar zijn « rond » cijfer : honderd.

22. Genealogische indeeling : A. - Nostratische talen. — Op de *historische verwantschap*, dat is : op de *gelijkenis*, uit oorspronkelijke *identiteit* voortspruitende, berust de genealogische rangschikking der talen. Zij brengt bijeen alle idiomen, die de latere ontwikkeling zijn van dezelfde « grondtaal » en bijgevolg haar afstammelingen.

Van een aantal talen kan de wetenschap bevestigen, dat zij historisch aldus samenhooren, een « familie » uitmaken. Zoo erkent zij, naast de hierboven besproken Romaansche groep (zie nº **18**), ook een Keltische, Germaansche, Indische groep, die onderling en met nog enkele andere, een grootere taalfamilie (of taalstam uitmaken). Allemaal zijn zij de ontwikkeling van ééne grondtaal, het *Indogermaansch* of *Indo-europeesch*, welk, gelijk wij in ons historisch overzicht zagen (nº **13** *b*), door SCHLEICHER hypothetisch werd gereconstruëerd.

1. Deze **Indo-europeesche familie**, die zich voorheen uitstrekte over Hindostan, Perzië, Armenië en bijna gansch Europa, heeft in de moderne tijden nog een uitgebreider gebied veroverd : Amerika, Australië, het Zuiden van Afrika, enz. (vgl. verder nº **104**). Voor ons en ook wel op zich zelf maken die talen de belangrijkste groep uit ; immers, zij werden en worden nog gesproken door de volken, die de voornaamste rol in de beschavingsgeschiedenis gespeeld hebben ; zij bezitten bovendien geschreven documenten, die ons toelaten hare ontwikkeling gedurende een lange reeks eeuwen te vervolgen. In het tweede gedeelte van dit werkje zullen wij er nader kennis mede maken.

Behalve het Indo-europeesch, heeft de linguistiek nog andere taalfamilies kunnen vaststellen.

2. De **Oeral-Altaïsche** groep, waarin, gelijk uit den naam zelf blijft, twee « takken » te onderscheiden zijn.

a) Tot de **Oeral-talen** behooren : 1º het *Samojeedsch*, 2º de groep der *Eskimo-talen* (in Groenland, Labrador, Alaska, enz.) en het *Aleoetisch*, 3º voorts het *Finsch-Oegrisch*, een heele reeks talen, die hoofdzakelijk gesproken worden in het Noorden van Europa en Azië (Siberië) en in de streken van het Oeral-gebergte ; daartoe worden gerekend o. a. het *Lapsch*, het *Finsch* (een cultuurtaal, sedert 1542 geschreven en met merkwaardige letter-

kunde), waarvan het *Esthnisch* een tak is, voorts nog het *Hongaarsch* of *Magyaarsch*, dat eveneens een rijke litteratuur heeft, die tot de XIIIe eeuw opklimt.

b) Het **Altaïsch** omvat eveneens een aanzienlijke menigte talen : het *Mongoolsch,* het *Mandzjoe-Toengoesisch,* het *Turko-Tatarisch* ; ook het *Koreaansch* en het *Japansch* worden er door sommige geleerden bij gerekend (het Japansch heeft litteraire werken, van uit de VIIIe eeuw dagteekenende). Wat het Turko-Tatarisch betreft, dat is een collectieve benaming voor een talrijke groep idiomen, waarvan het gebied zich uitstrekt van Oostelijk Europa tot verre in Centraal en Noordoostelijk Azië ; noemen wij slechts het *Oeïgoerisch,* het *Jakoetisch,* het *Kirgiesisch,* enz. ; het voornaamste er van is het *Osmanli*, de officieële taal van het Turksche rijk ; zij onderging zeer den invloed van het Arabisch.

De Oeral-Altaïsche talen maken een zeer belangrijke groep uit. Een eigenaardig veschijnsel er van is de *vocaalharmonie* ; zij bestaat hierin, dat er steeds een bepaalde klankovereenstemming moet wezen tusschen de klinkers van de wortels en die der affixen. Aldus heeft het Osmanli *mak* of *mek* als suffix van den infinitief ; *lar* of *ler* als aanwijzing van het meerv. der substantieven ; vandaar dus *bakmak* « zien », maar *sevmek* « liefhebben » ; *atlar* « paarden », naast *evler* « huizen ». Vgl. nog in het Hongaarsch *tartok* « ik houd », *tartasz* « jij houdt », *tartunk* « wij houden », *tartanak* « zij houden », met *építek* « ik bouw », *építesz* « jij bouwt », *építünk* « wij bouwen », *epitenek* « zij bouwen ». Doch niet in alle idiomen komt de vocaalharmonie met dezelfde regelmatigheid voor. De grammatische bouw van het Oeral-Altaïsch is uiterst eenvoudig ; elk woord bestaat uit een onveranderlijken wortel en één of meer suffixen ; deze, die zeer talrijk zijn, dienen om alle grammatische betrekkingen aan te duiden.

3. De **Semietische familie** (naar Sem genaamd) strekt zich uit over het Westen en Zuid-Westen van Azië en over het Noord-Oosten van Afrika. Daartoe behooren o. a. uitgestorven idiomen, als het *Babylonisch-Assyrisch*, het *Kanaäneesch*, waarvan het *Hebreeuwsch* komt en het *Arameesch* (met het *Syrisch*) ; levende talen zijn nog het *Arabisch* en het *Abessinisch* (of *Aethiopisch*), die beide geschreven documenten bezitten, uit de eerste eeuwen onzer tijdrekening dagteekenende : in het Noordarabisch opschriften uit het jaar 328 ; voorts de « Qoran », het gewijde boek der Mohamedanen, uit de VIIe-VIIIe eeuw ; het *Geëz* of Oudaethiopisch is sedert omstreeks 300 bekend.

De Semietische talen blijken onderling zeer nauw verwant, ontwikkelden zich langzaam en vertoonen derhalve een zeldzame vastheid, althans in haar geschreven vorm. Zij kenmerken zich door een eigenaardige gedaante van de « wortelen », die doorgaans uit drie consonanten bestaan en twee lettergreppen uitmaken, b. v. in het Arabisch en het Hebreeuwsch **qtl**, d. i. *qâtal* « dooden ». Ook bij de flexie is de klankwijziging van het vocalisch gedeelte treffend ; b. v. in het Arabisch, bij den daarjuist vermelden wortel QTL, heeft men *qatala* « hij doodde » *qutila* « hij werd gedood », *qàttala* « hij vermoordde » (eigenl. « deed dood »), *quttila* « hij werd vermoord », *qâtil* « doodend », *maqtûl* « gedood », enz. — In het Hebreeuwsch beteekent *dâbâr* « woord » en *mĕlĕk* « koning » ; vandaar : *d'bârîm* « woorden », *dibrêkem* « uwe woorden », *m'lâkîm* « koningen », enz. — Arab. *Azraq* beteekent « blauw » ; het fem. er van is *zarqâ*, het plur. *zurq*.

4. De **Chamietische** (of **Hamietische**) **groep** (naar Noachs oudsten zoon Cham geheeten) behelst de talen, die van oudsher gesproken werden in Egypte, op de Noordkust van Afrika tot in Marokko en zelfs in de Canarische eilanden, voorts in Abessinië en in een aanzienlijk gedeelte van Oostelijk Afrika. Verreweg het belangrijkste idioom was het oude Aegyptisch der hiëroglyphen, dat opklimt tot meer dan dertig eeuwen vóór Chr. en in alle opzichten zoo merkwaardig is. Na de vierde eeuw vóór Chr. moest het allengs wijken voor het Grieksch, maar verdween niet geheel ; sedert zoo wat 250 onzer jaartelling bloeide het opnieuw, maar in zeer gewijzigde, haast onherkenbare gedaante en heet dan *Koptisch* ; het wordt definitief verdrongen door het Arabisch omstreeks de XVIe eeuw en sterft uit. — In de thans nog levende Chamietische talen onderscheidt men twee groepen : de *Berbertalen* : Westelijk van Egypte tot in Marokko (voorheen zelfs tot op de Canarische eilanden) en de groepen van het *Koesjitisch*, van in de Sahara-woestijn tot in het Oosten van Nubië (langsheen de Westkust van de Roode zee), het Zuiden van Abessinië tot aan den Indischen oceaan (Somaliland).

Met de Semietische talen heeft het Chamietisch verrassende overeenstemming. Aldus vertoonen de wortels denzelfden vorm : drie consonanten ; in de spraakkunst zijn verschillende verschijnselen gelijksoortig, als b. v. in het oude Aegyptisch de vorming van adjectieven ; evenzoo nog de vorming van het perfectum, enz. Het heele taalstelsel gelijkt zoozeer op malkaar in de twee groepen, dat de geleerden ze thans tot eene groote familie vereenigen : het Semietisch-Chamietisch (of Aegypto-Semietisch). Voor het overige zijn de Chamietische talen weinig ontwikkeld, staan in dit opzicht zeer ten achteren bij de Semietische.

5. De **Kaukasische taalstam** omvat een aanzienlijk getal talen, die thuis hooren in den Kaukasus en de daar omheenliggende streken. Zij worden in verschillende groepen ingedeeld. De voornaamste onder haar is het *Georgisch* (of *Groezienisch*), in het distrikt Tiflis gesproken.

De verbuiging zou men agglutineerend-flecteerend mogen heeten; er worden veel naamvallen onderscheiden, maar de casussuffixen zijn eigenlijk achteraan het nomen gehechte voorzetsels, te vergelijken met constructies als: *het huis uit, de trap op*, enz. Die preposities-suffixen worden steeds van den stam door de meervoudssuffixen gescheiden, evenals o. a. in het Hongaarsch en Finsch; aldus b. v. in het Georgisch: *mama* « vader »; genit. *mamis* (of *mamisa*); dat. *mamas* (of *mamasa*); meerv. nomin. *mamebi*, genit. *mamebis* (*mamebisa*), dat. *mamebs* (*mamebsa*), enz. Het werkw. heeft een zeer ingewikkelde wijze van vervoeging.

Met de Kaukasische groep brengt men tegenwoordig ook in verband o. a. 1° het *Baskisch*, gesproken door een merkwaardigen volksstam, wederzijds de Westelijke Pyreneeën gevestigd aan den golf van Biskaja (± 500 000 menschen); zij zelf heeten hunne taal *Escuara*; voorts nog 2° het oude *Etruskisch*, dat in Italië gesproken werd, maar al sedert vele eeuwen is uitgestorven (± 300(?) vóór onze tijdrekening) en 3° het *Iberisch*, de taal der autochthone, vóórkeltische bewoners van Spanje, van welke idiomen men geen verwanten kan aanwijzen in de oude wereld.

Al de tot dusver opgesomde groepen heeft de Deensche linguist H. Pedersen **nostratische talen** geheeten, welke benaming algemeen in gebruik is gekomen. Zij beteekent zooveel als talen, verwant met de onze, dat wil zeggen: met die van de Indo-europeesche familie. Immers, hoe langer hoe meer wint de hypothese veld, dat die families onderling vermaagschapt zijn, al kan de wetenschap den graad van verwantschap nog niet juist aangeven. Samen zouden dus al die groepen een reusachtige familie uitmaken, die zich uitstrekt van de Canarische eilanden en het Westen van Afrika over geheel Europa en tot in het Noord-Westen en Noorden van Azië, van IJsland tot Japan.

Aan den gemeenschappelijken oorsprong van Chamietisch en Semietisch twijfelt niemand meer en de stelling, dat het Indo-europeesch met het Oeral-Altaïsch samenhangt, wordt door verscheiden aanhangers verdedigd; ja, wij mogen zeggen, dat bepaaldelijk tusschen Finsch-Oegrisch en Indo-europeesch een zeer nauwe betrekking door de wetenschap is vastgesteld. — Anderzijds heeft men sedert lang reeds verwantschap vermoed tusschen Semieto-Chamietisch en Indo-europeesch en niemand loochent die thans; doch dat zij zustertalen zijn, daarvan moet het onwederlegbaar bewijs nog geleverd worden. — Ten slotte, het Kaukasisch zou

de schakel uitmaken tusschen Semieto-Chamietisch en Indo-europeesch, terwijl het zich aan den anderen kant bij het Oeral-Altaïsch zou aansluiten. Men heeft zelfs in de laatste jaren de meening geopperd, dat Indo-Europeanen, Semieten, Chamieten, Oegro-Finnen, Kaukasusvolken en andere stammen van Klein-Azië allemaal hun bakermat op den Kaukasus hebben gehad.

23. Genealogische indeeling : B. - Austrische talen. — In de overige werelddeelen heeft de linguistiek evenzoo een groot aantal talen tot bepaalde families kunnen samenbrengen. Toch heeft zij hier minder bereikt, wat hoofdzakelijk toe te schrijven is aan de omstandigheid, dat verreweg de meerderheid der onderzochte idiomen geen verleden heeft, dat is te zeggen, geen geschreven documenten, die ons inlichten over haar vroegere lotgevallen. Daardoor wordt de vraag naar den onderlingen samenhang zeer moeielijk ; inderdaad, in den loop van hare ontwikkeling kunnen die talen zóó zeer uit malkaar zijn gegaan en zóó een verschillend uitzicht gekregen hebben, dat zelfs de sporen van gemeenschappelijken oorsprong zijn uitgewischt. Men bedenke dat, waar de wetenschap thans met alle zekerheid de verwantschap der Indo-europeesche talen kan bewijzen, omdat zij de geschiedenis er van gedurende eene lange reeks eeuwen kan vervolgen, zij stellig daartoe niet in staat zou zijn, kende zij die talen enkel in hun tegenwoordigen vorm ; had zij geen enkelen schakel om b. v. Engelsch en Armeensch of Fransch en Perzisch te verbinden, zij zou aarzelen of zelfs weigeren ze voor leden van dezelfde familie te herkennen.

1) In Azië en Oceanië heeft men verschillende taalfamilies ontdekt en groote groepeeringen vastgesteld.

a) Vooreerst heeft men aanrakingspunten gevonden tusschen een menigte idiomen, gesproken in het Zuid-Oostelijk gedeelte van Azië, welke een eerste afdeeling uitmaken van de Austrische talen, nl. het **Austroaziatisch**. Daarin onderscheiden wij vooreerst de *Moenda-* (of *Kol-*talen) in Vóór-Indië gesproken (op de Chota-Nagpoer hoogvlakte) en voorts de *Mon-Annamietische* groep, die omvat, zonder te spreken van een aantal idiomen van ondergeschikt belang : 1° het *Khmer* of de taal van Cambodja, 2° het Annamietisch en 3° het *Mon*, de taal van Pegoe, welke alle drie litteraire documenten hebben overgeleverd. — Een tweede onderverdeeling van het

Austroaziatisch wordt gevormd door het *Khasi-Nikobaarsch*, een aantal idiomen in Achter-Indië gesproken (in Assam, Birman en op de Nikobaren-eilanden) en de derde door het *Semang* en andere talen op het schiereiland Malakka, door de oorspronkelijke (niet-Maleische) bevolking gesproken en vandaar *Proto-Malakkisch* geheeten.

b) Reeds meer dan een halve eeuw geleden is men bekend met de onderlinge verhouding der tallooze idiomen van de **Austronesische** familie (ook *Maleisch-Polynesische* geheeten). Zij is verbreid over heel Oceanië, strekt zich uit van Formosa en de Philippijnen af over Melanesië en Polynesië eenerzijds en anderzijds over Sumatra en het schiereiland Malakka tot in Madagaskar. Zij laten zich geographisch in drie afdeelingen splitsen : *a)* de Westelijke of *Maleische* groep ; daartoe behooren a. o. de talen der Philippijnen, het *Javaansch*, op Java gesproken (het Oudjavaansch, of *Kâwi*, sterk met Sanskrit-bestanddeelen vermengd, bezit een merkwaardige litteratuur) en het *Maleisch* (op Malakka), eveneens een idioom met litteraire bronnen uit de XIIe eeuw. Het Maleisch is de handels- en verkeerstaal in al de kuststreken van den Indischen archipel. — *b)* de Oostelijke groep of het *Polynesisch* : de talen van Nieuw-Zeeland (het *Maori*), van de Samoa- en Tonga-eilanden, van de Hawaiï en Paoemotoe-archipels, de Marquesas, enz. ; — *c)* de midde legroep of het *Melanesisch* : talen der Fidji- en Salomonseilanden, van Nieuw-Kaledonië, enz.

Al die talen hebben als eigenaardig kenmerk het bezigen van weinig consonanten en veel vocalen, wat haar welluidend maakt ; de woorden zijn doorgaans meerlettergrepig ; de bouw is eenvoudig en de grammatica weinig ingewikkeld (b. v. geen onderscheid tusschen nomen en werkwoord).

2. Het **Indochineesch** wordt ingedeeld in eene Westelijke vertakking : het *Tibeto-Birmaansch*, en in een Oostelijke : het *Siamo-Chineesch*. De eerste daarvan omvat talrijke idiomen, in het Himalaya-geberte gesproken, het Tibetaansch, dat tot litteraire doeleinden werd aangewend sedert de VIIe eeuw en het Birmaansch ; tot de andere vertakking behooren eveneens verschillende ideomen van Birma, bovendien nog de talen van Siam (*Lao* en *Siameesch*) en hoofdzakelijk het Chineesch, met zijn talrijke en zeer uiteenloopende dialecten.

OVERIGE TAALGROEPEN
Dravida-talen
Australische-talen
Indiaansche-talen
Bantoe-talen
Soedan-talen
Neo-Afrikaansch
Boschjesmansch
Hottentotsch
Palaeo-Afrikaansch
Eskimo-talen
Algonkin
Engelsch
Fransch
Maya
Galibi
Deensch
Nederlandsch
Toepi
Aymara
Portugeesch
Goearami
Patagoonsch
Foeloep
Etabl.Cart.

ALGEMEENE TAALKAART

Etabl. Cart. E. Patesson. Uccle-Bruxelles.

Het Chineesch heeft een buitengewoon rijke en zeer oude litteratuur, waarvan men de vroegste documenten reeds in de XXXe eeuw vóór onze tijdrekening plaatst. Die litteratuur werd overgeleverd in een eigenaardig schrift en die schriftelijke overlevering juist maakt den band uit, die de talrijke « dialecten » tot een zekere eenheid blijft samenhouden en ons belet van even zooveel Chineesche « talen » te spreken. Het principe van het Chineesche schrijfstelsel bestaat hierin : de teekens duiden geenszins klankcomplexen aan, waarmede bepaalde voorstellingen verbonden zijn, maar wekken die voorstellingen rechtstreeks, om het even met welke klanken men die verbindt. Dat is te vergelijken met hetgeen in onze Europeesche talen gebeurt bij het aanwenden van cijfers; eene 5 b. v. is onmiddellijk in elke taal verstaanbaar, onafhankelijk van de klankgroep waarmede men ze uitspreekt (*vijf*, *cinq*, *pente* in 't Grieksch, *öt* in het Hongaarsch, enz.). Alzoo beteekent een bepaald figuurtje « mensch »; de klanken, die er in de dialecten aan beantwoorden, loopen nogal uiteen : *jan*, *njin*, *nöng*, *dzjin*, enz.

Welnu, in de laatste jaren heeft de taalkunde deze Maleisch-Polynesische familie in verband gebracht met de overige opgesomde groepen en ze allemaal vereenigd tot een taalstam, die de **Austrische taalfamilie** geheeten wordt (ook *Austronesisch* en *Austroaziatisch*); er moet echter bijgevoegd, dat de vraag nog besproken wordt, of het Indo-Chineesch er eigenlijk een plaats in verdient. Maar zelfs zonder deze groep verkrijgen wij een zeer talrijke familie, waarvan de leden over een onmetelijk gebied zijn verspreid en onderling ingrijpende afwijkingen vertoonen, wat betreft woordvoorraad, woordvorming en zelfs grammatischen bouw. — Bij het vaststellen van die familie heeft men het niet gelaten, maar naar aanrakingspunten met andere gezocht. Men vermoedt nl. samenhang van Tibetaansch met Altaïsch en dus ook tusschen Altaïsch en Indochineesch; krijgt die hypothese meer steun door voortgezet onderzoek, dan bekomen wij reusachtige taalkundige groepeeringen.

24. Genealogische indeeling : C. — Overige taalfamilies. — Buiten de tot dusver besproken families, heeft de hedendaagsche linguistiek er nog een andere in Azië waargenomen, te weten de **Dravidische taalgroep**, gesproken op het Noorden van Ceylan en in het Zuidelijk en Westelijk gedeelte van Hindostan. Onder de talen, die daartoe behooren, zijn er idiomen, die betrekkelijk vroeg tot letterkundige doeleinden werden aangewend, als b. v. het *Teloegoe* (oudste documenten uit de Xe-XIe eeuw), het *Kanareesch* (teksten uit daaromtrent denzelfden

tijd), voorts nog het *Tamil* of *Tamoel*. — Het *Brahoeï* in Baloetsjistan is er insgelijks bij te rekenen.

De talen der oorspronkelijke bewoners van Amerika (roodhuiden), of **Indiaansche talen**, werden in den laatsten tijd ijverig bestudeerd. Zij maken den indruk van een verwarde verscheidenheid. Alle genealogische groepeeringen zijn voorloopig en elke poging tot synthetische overzichten stuit op vragen, die eerst nog moeten opgelost. — Een algemeen karakter er van is de ingewikkelde bouw ; men noemt ze *inlijvende* of *polysynthetische* talen, omdat zij alle deelen van den zin « inlijven » bij het werkwoord en tot één woord samenbrengen. Aldus beteekent in het Tsjerokeesch (in Florida) *nadholinin* : « breng ons de schuit » ; de bestanddeelen van dien zin zijn : *naten* « breng », *amokhol* « schuit », *nin* « ons » ; maar elk er van ondergaat bij het samentreffen ingrijpende wijzigingen. In het Meksikaansch beteekent *newatl* « ik », *temoa* « (ik) zoek », *sôtsitl* « bloem (en) » ; de zin « ik zoek bloemen » luidt : *nisôtsitemoa* (d. i. *ni sôtsi temoa* « ik - bloemen - zoek »), waaruit blijkt, hoe elk afzonderlijk woord zijn individualiteit inboet bij het construeeren er van tot een zin.

Het wetenschappelijk onderzoek van de **Oceanische negertalen** is nog niet ver gevorderd. Men onderscheidt er drie taalstammen in : 1) de *Australische talen*, aan het uitsterven ; zij worden op Australië zelf gesproken, voorts op Tasmanië en eenige eilanden ten Noorden (in de straat van Torres). Er zouden er wel een paar honderd wezen. — 2) de *Papoea-talen* van Nieuw-Guinea en een aantal eilanden in de Zuidzee ; zij zijn insgelijks zeer talrijk en liggen in de Maleisch-Polynesische groep. — 3) de *Andamaneesche taalstam*, die groote verscheidenheid van idiomen (of dialecten) aanwijst. Wij treffen hen aan op de Andamanen (een eilandengroep in de golf van Bengalen) ; de bevolking, die deze talen spreekt, is bijna uitgestorven. Sommige taalgeleerden vereenigen al die idiomen tot eene, trouwens zeer hypothetische, familie : de **Andamaneesch-Papoea - Australische taalfamilie**. Verwanten er van worden zelfs buiten Australië gezocht ; o. a. wordt hij verbonden aan den eenen kant met het Dravidisch en aan den anderen met taalgroepen van Zuid-Amerika.

In Afrika ten slotte heeft men vooreerst de **Bantoe-talen**, die heel het Centraal en Zuidelijk gedeelte er van in beslag nemen en een goed aaneengesloten taalstam uitmaken.

Het zijn altemaal praefigeerende talen, dat wil zeggen, dat alle affixen vóóraan den wortel geplaatst worden; b. v. een klankgroep als *ntoe* wordt nader bepaald door een praefix: *moe-ntoe* « mensch », *ba-ntoe* « menschen », *ki-ntoe* « ding », enz. In het Soeaheli b.v. (een taal in de Zanzibar-streek gesproken) luidt de zin: « Dit oude mes heeft de vingeren van 't kleine kind gesneden » als volgt: *kile kisoe kikoekoeoe kimevikhata vile vidole vya mtoto mdogo*, waarin het praefix *ki*, gebruikt bij *le* « dit », *soe* « mes », *koekoeoe* « oud » en *khata* « snijden », het grammatisch bijeenbehooren van die woorden aanwijst (het meerv. b. v. zou luiden: *vile* « deze », *visoe* « messen », enz.). Evenzoo de praefixen *vi* en *m* (het enkelvoud b. v. van « vinger » zou wezen *kidole* en het meerv. van « kleine kinderen » *watoto wadogo* (1).

Ten noorden van de Bantoe-talen strekt zich de **Soedaneesche taalstam** uit, waarin men een Centrale en een Westelijke groep onderscheidt; hun naam duidt aan waar zij gesproken worden. Samen met de Bantoe-idiomen maken zij uit de **neo-Afrikaansche talen**. — In het Zuid-Westen van Afrika vinden wij de **palaeo-Afrikaansche** taalgroep, waartoe het *Hottentotsch* en zijne onderverdeelingen, alsmede het *Boschjesmansch* behooren. Het palaeo-Afrikaansch, dat is: de talen van *vroegere* volken van Afrika, die naar het Zuiden door latere stammen zouden verdrongen zijn, schijnt in betrekking te staan met het Chamietisch; op hunne beurt zouden de Bantoe- en de Soedantalen oorspronkelijk een eenheid uitgemaakt hebben. (2)

Uit het voorgaande blijkt, dat men genealogische groepeeringen op groote schaal heeft ontworpen. In veel gevallen heeft men den graad van verwantschap reeds definitief kunnen aanwijzen; in andere heeft het materiaal, waarover de wetenschap beschikte, enkel toegelaten de

---

(1) In de taal der Zoeloe's beteekent *umuntu* « man ». Elk woord, dat in den zin daarop betrekking heeft, moet dus beginnen met denzelfden of een daaraan herinnerenden klank (*u, mu, m* of *w*). Aldus luidt de zin: « daar komt onze flinke, knappe man, dien wij liefhebben » als volgt: *umuntu wetu omuchle uyabonakala simtanda*; d. i. « man-onze flink-knap verschijnt, wij beminnen (hem) ». In het meervoud zou de zin worden: *abantu betu abachle bayabonakala sibatanda* Telkens zouden aldus de aanvangsklanken veranderen, als wij hadden een substantief dat tot een andere dan de *umu-aba* klas behoorde. B. v. met *intombi* « meisje » (plur. *izintombi*) krijgen wij: *intombi yetu enchle iyabonakala siyitanda*; in het meervoud: *izintombi zetu ezinchle ziyabonakala sizitantanda.*

(2) Zie de hierbijgaande taalkaart, op dewelke die genealogische groepeeringen zijn aangewezen.

zekerheid van de verwantschap te bevestigen ; soms heeft men het niet verder kunnen brengen dan tot waarschijnlijkheid. De verkregen uitkomsten blijken echter van des te meer belang, als men bedenkt dat, nog geen halve eeuw geleden, de mogelijkheid van verwantschap tusschen taalfamilies, waarvoor men nochtans dezelfde structuur aannam, als b. v. Indo-europeesch en Semietisch, door de toenmalige linguisten stoutweg werd geloochend.

Zal men nog een stap verder kunnen gaan en den gemeenschappelijken oorsprong van *alle* talen aantoonen ? — Dat heeft de Italiaansche geleerde A. Trombetti beproefd (*L'unità d'origine del linguaggio,* 1905) ; maar zijn poging is mislukt en *moest* trouwens mislukken, omdat de wetenschap nog in de verste verte niet in staat is die stelling te bewijzen. Zal zij ooit het taalmonogenisme tot stellige waarheid kunnen verheffen ? De geschiedenis van verreweg de meeste talen vertoont een groote leemte en met betrekking tot vele vragen betreffende de oorspronkelijke toestanden, zal men wel nooit volledige zekerheid erlangen. Toch zou een absoluut scepticisme hier kwalijk passen ; niet alleen moet de linguistiek de mogelijkheid der eenheid van grondtaal toegeven, maar deze wordt zelfs met den dag waarschijnlijker, gelijk een beroemd hedendaagsch taalkundige verklaart (Van Ginneken).

25. Vanwaar het verschil van taaltypen? — Als de taal het middel is tot openbaring van het menschelijk denken en voelen en derhalve, wat inrichting en gesteldheid betreft, bij alle menschenrassen één en dezelfde moet zijn ; als bovendien de werkzaamheid van den menschelijken geest overal en altijd naar dezelfde grondbeginselen geschiedt, hoe komt het dan, dat alle talen niet op denzelfden grondslag gebouwd zijn ?

a) Wij moeten vooreerst de stelling verwerpen, dat de verscheidenheid van taalsoorten zou bepaald wezen door het verschil in afstamming.

Wij hebben reeds aangetoond (zie nr **21**), dat tusschen ras en taal geen noodzakelijk verband bestaat ; daarenboven, talen die wel degelijk één in oorsprong zijn, gelijk b. v. de Indo-europeesche, gaan in hare ontwikkeling zeer uiteen ; door de lotgevallen van het « ras » kan dat niet voldoende verklaard worden.

b) Vroeger trachtte men de vraag op te lossen door een bepaalden gang in het historisch verloop aan te nemen. Elke taal, beweerde men, was « isoleerend » in haren oorsprong ; dat was de eerste en laagste trap. Kon zij zich ongehinderd ontwikkelen, dan werd zij agglutineerend en ten slotte flecteerend : de derde en volmaaktste trap. Van vele talen echter is de evolutie in haren gang gestuit,

omdat zij in een gegeven periode een « vasten » vorm kregen, hetzij door het schrift, hetzij door het gebruik. Aldus komt het, dat thans allerlei taalvormen *naast* malkaar voorkomen.

Die verklaring is allesbehalve bevredigend. — De geschiedenis vooreerst pleit er bepaald tegen. Ofschoon door alle linguisten wordt aangenomen, dat de taal in een voortdurend ontwikkelingsproces betrokken is, bespeuren wij nochtans nergens, hoe hoog wij opklimmen, iets van dit ondersteld verloop. Vele talen kregen nooit een « vasten » vorm en bleven zoogen. « isoleerend » of « agglutineerend ». De flecteerende talen zouden, zegt men, aan het eind van haar evolutie wezen ; ook dat is in tegenspraak met het beginsel van *ononderbroken ontwikkeling* en niet minder met de feiten zelve, aangezien die talen hare zoogezegde « vastheid » hoegenaamd niet behouden. — Het Chineesch daarentegen dat, volgens deze theorie, op den laagsten trap van de taalontwikkeling zou gebleven zijn, staat in werkelijkheid niet aan het begin, maar aan het einde van een lange evolutie en zijn monosyllabisme is geenszins primitief : integendeel. Immers, overtuigend heeft men aangetoond, dat zijn eenvoudige structuur van nu uit eene veel ingewikkelder is voortgesproten (1). Dat is eveneens het geval met de talen van den Maleisch-Polynesischen stam, die men vroeger, wegens hare eenvoudigheid, voor zeer primitief hield. Doch ook hier is men tot de overtuiging gekomen, dat dit zoogezeid « primitieve » de schaarsche overschotten zijn van vroegeren rijkdom. — Gaan wij de geschiedenis van de Indo-europeesche groep na, dan merken wij, dat de structuur er van steeds vereenvoudigd wordt. Als uitgangspunt moeten wij dus iets ingewikkelder aannemen ; het flexiestelsel kan onmogelijk uit oorspronkelijke eenlettergrepigheid zijn ontstaan ; de evolutie van die talen is juist in tegenovergestelde richting geschied, als zij volgens de theorie had moeten gebeuren.

Voorts moet er nog op gewezen worden, dat die verklaring steunt op een onjuiste beoordeeling van het taalverloop. Het is heelemaal willekeurig en onbillijk tevens de flecteerende talen aan te zien voor de volmaaktste en te beweren, dat zij den hoogsten trap der ontwikkeling hebben bereikt. De rijkdom aan vormen bepaalt geenszins den graad van volmaaktheid of innerlijke waarde van een taal ; het verdwijnen der flexie (*deflexie*) kan heel goed samengaan met een wezenlijke verrijking en vervolmaking, dat wil zeggen : met een beter geschikt worden tot uiting van denken en voelen. Als wij daarenboven aannemen, in overeenstemming met de onbevooroordeelde waarneming der feiten, dat de taal niet begint met woorden en vormen, maar met den zin, dat is : met de geheele mededeeling, dan blijkt zonneklaar, dat de voorgehouden theorie niemendal verklaart (Vgl. hierbeneden n° **47**).

c) Dat eveneens niet genoeg rekening gehouden wordt met de feiten, kan ook ingebracht worden tegen de mee-

---

(1) De eenlettergrepigheid van het Chineesch is te vergelijken met die van het Engelsch of het Afrikaansch, of andere moderne Europeesche talen, waarin zij niets anders is dan een ontwikkeling uit meerlettergrepigheid, als b. v. Eng. (to) *say* en (to) *lay*, Afrik. *sê* en *lê* uit vroeger *secgan*, *lecgan* en *zeggen* en *leggen*.

ning dergenen, die de taalontwikkeling een kringloop willen doen aannemen. Naar hunne opvatting zou, op een periode van agglutinatie uit eenvoudiger structuur, eene van ingewikkelde flexie volgen ; daaruit zou allengs vereenvoudiging en deflexie voorkomen en later isoleering ; ten slotte zou dan het primitieve verloop opnieuw beginnen.

Die beschouwing cijfert de werkelijkheid weg. Wel is waar kunnen wij op gevallen van agglutinatie in de flecteerende talen wijzen en omgekeerd in sommige agglutineerende op een soort van flexie ; maar die verschijnselen staan met malkaar geenszins in *chronologisch* verband en, alles saamgenomen, laat de geschiedenis de gevolgtrekking niet toe, dat de talen in haar ontwikkelingsgang haar « type » wijzigen. Het ontstaan van buiging uit agglutinatie is misschien op zich zelf niet onmogelijk ; maar de geschiedenis zag het nog nooit gebeuren. Daarenboven, deflexie is heelemaal wat anders dan een terugkeer tot agglutinatie. Hoezeer ook, in meer dan eene moderne taal van Europa, als b.v. in het Engelsch, Fransch, Skandinaafsch, de flexie eenvoudiger geworden is, die idiomen geven daarom hun karakter van flecteerende taal niet prijs en kunnen hoegenaamd niet zoo maar eenvoudig weg bij de agglutineerende gerangschikt worden. — De taalevolutie heeft geenszins als uitkomst gegeven het verloopen van een bepaald « taaltype » tot een ander ; en dat is juist het punt, waar het hier op aankomt.

d) Anderen nog beweren, dat uit den aard en het wezen zelf der taal eenerzijds en de verschillende kringen van gemeenschap anderzijds, de verscheidenheid van taalbouw voortvloeit. Denken en voelen, zeggen zij, geschiedt wel bij de verschillende menschen op dezelfde wijze, evenals trouwens alle werkzaamheid op psychisch gebied ; maar de factoren, die samenwerken om de gedachten en gevoelens om te zetten in klankentaal, kiezen daarom niet dezelfde middelen. Naast innerlijke oorzaken welke die ongelijkheid bepalen, als psychische en physische aanleg, komen er nog allerlei uiterlijke : sociale en beschavingstoestanden, uiteengaan van menschengroepeeringen, vermenging hunner taal met andere, voortdurende ontwikkeling der beschaving. Dat alles leidt noodwendig tot veelvormigheid in de openbaring van het zieleleven en tot taalevolutie in zeer uiteenloopende richting.

Die uitleg doet wel uitschijnen, hoe alle taal een weerspiegeling is van het volk, dat ze spreekt, en van zijn lotgevallen ; doch daardoor wordt het verschil in taaltypen niet voldoende opgehelderd. — De menschen spreken gelijk zij, als kind, in hunne omgeving hebben hooren spreken, ontleenen aan het gevolgde gebruik de wijze en de middelen tot uiting van hun zieleleven. Gaan wij achteruit in het verleden, dan zien wij wel hoe, in dezelfde kringen

van gemeenschap, allerlei verschuivingen zijn gekomen en ja, soms ingrijpende en plotseling optredende ; als daarmede een wijziging in taalbouw zou gepaard zijn gegaan, dan zou het antwoord maar de moeielijkheid verplaatsen, omdat zulke verandering — gesteld, dat de geschiedenis haar kan aantoonen — niet als de normale gang der taalontwikkeling zou moeten gelden.

e) In verband met die laatste mogelijkheid heeft men met veel nadruk gewezen op de groote beteekenis van taaloverneming en nog meer van taalopdringing. Waar b. v. zeker volk aan een ander, dat het overwonnen had, hetzij met geweld, hetzij op vreedzame wijze zijn taal opdrong, moeten zich merkwaardige processen afgespeeld hebben, inzonderheid als de bewuste talen veel van elkaar afweken en tot een verschillend « type » behoorden. Er konden dan *mengtalen* geboren worden ; de structuur kon ingrijpende wijzigingen ondergaan ; er ontstond een *creoliseeringsproces*, dat aan de gecreoliseerde taal een gansch ander karakter gaf (1). Als b. v. de Indo-europeesche talen, die allemaal denzelfden oorsprong hebben, gedurende hare ontwikkeling een zoo van malkaar verschillend uitzicht kregen, zou dat gedeeltelijk hieraan te wijten zijn, dat sommige daarvan in de voorhistorische tijden in aanraking kwamen met talen van een ander type, waarvan zij den invloed ondergingen.

Gewis, die feiten zijn van groot belang en verklaren veel, doch geenszins *het vooraf bestaan* van de « taaltypen » en de *reden van dit bestaan*, aangezien zij zelf er maar door mogelijk werden. Trouwens, hoe ingrijpend de eene taal op de andere kan inwerken, het is zeker wel nooit geschied dat, dóór die inwerking alleen, het oorspronkelijk karakter van een taal heelemaal verdwenen is ; wel kan het voorkomen, dat de twee talen zóó gelijkmatig zijn ineengegroeid, dat het moeielijk is uit te maken, welke van de twee de bovenhand behouden heeft.

Laten wij bekennen dat, aangaande de verscheidenheid van taalsoorten, de wetenschap tot nog toe geen bevredigende verklaring kan geven.

---

(1) *Gecreoliseerd* heet men een Europeesche, flecteerende taal die, gesproken of beter geradbraakt door de inboorlingen van overzeesche gewesten : Negers in Afrika en Amerika, Chineezen, Maleiers, enz , onder den invloed van de idiomen dier vreemdelingen haar flexievormen bijna heelemaal verliest en voornamelijk in de syntaxis eigenaardige constructies krijgt, in overeenstemming met die van de « creoliseerende » talen. Aldus werd b. v. het Nederlandsch in West-Indië en in Zuid-Afrika gecreoliseerd, gelijk wij hierbeneden verder zullen uiteenzetten (zie no **126-128**). Trouwens, de creoliseering kan min of meer ingrijpend wezen ; er zijn verschillende graden waar te nemen, soms in dezelfde landstreek, al naar gelang den verschillenden graad van intiemen omgang tusschen blanken en inboorlingen (vgl. no **125**).

26. Bibliographische aanteekening. — Nadere inlichtingen, tot verdere kennismaking met de stelsels van rangschikking en met de opgesomde talen zelf, worden verstrekt in de algemeene werken over taalkunde, hierboven opgesomd (n° **6**); voorts verwijzen wij nog, behalve naar de verouderde verhandeling van H. STEINTHAL, *Charakteristik der hauptsächlichsten Typen des Sprachbaues* (Berlijn, 1860) en het opstel van L. ADAM, *Les classifications... de la linguistique* (Parijs, 1882), naar twee moderne werkjes van FR. N. FINCK : *Die Sprachstämme des Erdkreises*, Leipzig, 1909 (overzicht en opsomming) en *Die Haupttypen des Sprachbaus*, ibid. 1910 (grammatische bijzonderheden over de structuur van een achttal « typen », met eenige teksten ter illustreering ; beide werkjes zijn zeer aan te bevelen. Ook het boek van T. G. TUCKER, *Introduction to the natural history of language* (Londen, 1908) geeft veel inlichtingen over de verschillende groepen of families van talen. — Het lijvige, onvoltooid gebleven en nu verouderd werk van FR. MÜLLER, *Grundriss der Sprachwissenschaft* (Weenen, 1876-1887) bevat veel materiaal, dat echter critisch moet gebruikt worden en zelf gedeeltelijk waardeloos geworden is. In de verzameling *Die Kunst der Polyglottie* (firma A. Hartleben, Weenen en Leipzig) verschenen spraakkunsten van een aantal talen van alle werelddeelen (waarde er van zeer ongelijk); in een andere: *Porta linguarum orientalium* (Berlijn, H. REUTHER), werden grammatica's opgenomen van Semietische talen en enkele andere.

Over den huidigen stand der genealogische taalindeeling schreef J. VAN GINNEKEN een belangrijk opstel in het *Tijdschrift voor Nederl. taal- en letterkunde* (1909, blz. 113-160) en A. MEILLET een ander in *Scientia* (n° XXXV, Mei, 1914) : *Le problème de la parenté des langues.*

VIERDE HOOFDSTUK

DE BESTANDDEELEN VAN DE TAAL

27. Ontleding van de taal. — Als middel tot vertolking van gedachten en gevoelens door klanken is de taal een werkzaamheid, waarbij ziel en lichaam beide betrokken worden; zij vertoont een *stoffelijke*, physiologische zijde : het voortbrengen en hooren van klanken, en een *geestelijke*, psychologische : het opwekken van voorstellingen en gevoelens. Beide zijn even onafscheidbaar van elkaar, als bij den mensch de ziel van het lichaam. Om tot een juist inzicht te komen van wat taal is, mag men geen van die twee zijden verwaarloozen. Door de *spraak*, dat is te zeggen : het vermogen ons zieleleven door middel van stemgeluiden te openbaren, wordt ons denken zelf, gelijk men het niet onaardig heeft uitgedrukt, een gevangene

van keel, tong en oor; omgekeerd hangt het stoffelijk of mechanisch karakter der taal af van de inrichting en werking der spraakorganen, doch niet uitsluitend: het uiten van gearticuleerde klanken is immers een wilsakte en de psychische gesteldheid laat op die uiting haren invloed gelden.

Als wij ons nu beperken bij de beschouwing van de stoffelijke zijde van de taal en de klankenreeksen ontleden, waaruit een mededeeling (zin) bestaat, dan moeten wij die opvatten als een geheel uitmakende, waarin gedeelten te erkennen zijn, die inniger samenhangen en als stukken van de mededeeling zijn aan te zien; middenin de groote groep worden zij door de wijze van spreken, door het accent en den toon, tot kleinere eenheden verbonden en aldus van de overige klankgroepen onderscheiden; zij zijn als de afzonderlijke manschappen van een troep soldaten in legerorde geschaard. Zulke eenheden noemt men *woordgroepen (constructies);* zij worden gevormd door *woorden,* die beantwoorden aan begrippen en voorstellingen; op hunne beurt worden de woorden verder ontleed in *klanken.* Een zin als: « Wij stapten aan wal tot niet weinig genoegen van Pieter, die van de riemen en van Amelie verlost was » *(Cam. obsc.),* wordt als vanzelf ingedeeld in drie zulke eenheden of « constructies ».

Men mag zich echter niet voorstellen, gelijk een ouderwetsche taalbeschouwing deed, dat de taal geïsoleerde woorden tot zinnen opbouwt en de woorden uit afzonderlijke klanken; geenszins. De taal begint altijd in het bewustzijn van den spreker met de *volledige mededeeling,* met de totale uiting van wat hij te zeggen heeft, met den « zin » dus (1). Bij nadere beschouwing en vooral bij vergelijking met andere « zinnen », laten zich gemeenschappelijke of soortgelijke gedeelten waarnemen, en aldus is men gekomen tot de onderscheiding van woordgroepen, afzonderlijke woorden en klanken. Het gebruiken van schrijfteekens om het gesprokene zichtbaar voor te stellen heeft die splitsing in de hand gewerkt en zelfs geleid tot verkeerde opvatting en onderscheiding van die eenheden; immers, de verschillende taalelementen zijn niet altijd met volle zekerheid tot eene van die drie groepen te herleiden.

Natuurlijk is er niets tegen in te brengen, dat men de bestanddeelen van de gesproken rede, ofschoon zij geen zelfstandig bestaan

(1) De omstandigheid dat de toehoorder, wiens oor één voor één de klanken bereiken, daaruit woorden, woordgroepen en zinnen moet samenstellen, verandert niets aan het uitgangspunt, dat is: aan den aard, het wezen van het gesprokene, in het bewustzijn en naar de opvatting van den spreker. Zij mag dus hier buiten beschouwing blijven.

hebben, door redeneering van malkaar losmaakt, « logisch » uiteenhoudt. Daarbij mag men echter nooit vergeten, dat dit een willekeurige scheiding is, te vergelijken met die, welke de dier- of plantenkundige onderneemt bij de ontleding van een levend organisme; zonder moeite kunnen de samenstellende deelen van elkander *logisch* afgezonderd worden, maar *feitelijk* kan dat niet zonder het organisme te schenden en te vernietigen (1).

I. — DE KLANKEN.

28. Studie der spraakklanken of klankleer (phonetica). — De *klankleer* of *phonetica* is dat onderdeel der taalkunde dat, gelijk hare benaming aanwijst, zich bezighoudt met de studie van de klanken, voortgebracht door de spraakorganen van den mensch.

Zij kan zich bepalen bij het leeren kennen van de vereischte voorwaarden tot het voortbrengen van spraakgeluiden of *phonemen* (2) in het algemeen of in een bepaalde taal; bij het onderzoek naar hun wijze van vorming en eigenschappen; ook nog nagaan hoe, in de gesproken rede, de klanken zich onderling verhouden bij hun samentreffen. Zij heet dan de **beschrijvende klankleer** en haar arbeidsveld is een gegeven taal (of verschillende talen) op een gegeven tijdstip. — Haar werkzaamheid kan zij echter over een ruimer gebied uitbreiden. Dit gebeurt, als zij rekenschap wil geven van de veranderingen, die in elke taal de klanken in den loop der eeuwen aldoor ondergaan; zij tracht dan op te sporen door welke « wetten » die wijzigingen beheerscht worden. Dan is het hare taak te verklaren, hoe b. v. uit een vroeger algemeen Germaansch woord ***gaiti** het Ndl. *geit*, het Hgd. *Geisz*, het Eng. *goat* en het Deensch *ged* zijn voortgekomen; of nog hoe het komt, dat aan het Lat. *octo* « acht », beantwoorden het Fra. *huit*, het Ital.

(1) Op grond daarvan is het alleszins te verdedigen, dat wij onze beschouwing beginnen met de behandeling der samenstellende deelen (klanken, woorden) in plaats van als uitgangspunt het geheel of den zin te kiezen.

(2) Om alle misverstand te voorkomen gebruikt de phonetica liefst de benaming *phoneem* tot aanwijzing van alle spraakgeluiden; de gewone term « spraakklank » blijkt niet al te juist, daar het betwist wordt, dat alle « spraakklanken » uit *klank* bestaan. Door enkele geleerden werd « spraakelement » voorgesteld, welk woord ook aanleiding kan geven tot verkeerde opvatting. — Intusschen zullen wij, gemakshalve en tot afwisseling, ons toch bedienen van « spraakklanken » naast « phonemen »; de lezer wete dan welke beteekenis hij aan dien term te hechten heeft.

otto, het Spaansch *ocho*, het Portugeesch *oito* en het Roemeensch *opt*. In dit geval wordt zij de **historische klankleer** genoemd.

Het behoeft geen betoog, dat de historische phonetica zonder de beschrijvende onmogelijk is ; het verloop der klanken kan immers noch begrepen noch verklaard, als men niet bekend is met den aard en de eigenschappen er van, met alles, wat met de klankvorming en klankontwikkeling in verband staat. Maar de zuivere descriptieve klankleer behoudt haar volle beteekenis, zelfs als men niet let op het historisch verloop der phonemen ; een eenigszins degelijke kennis der taal is niet eens denkbaar zonder kennis van de hoofdzaken althans uit de klankleer.

Er weze voorts nog opgemerkt, dat de taal bestaat uit klanken en dat de phonetica zich dus bezighoudt met klanken, d. i. met verschijnselen, die het *oor* waarneemt. Zij heeft derhalve niets te maken met de zichtbare teekens, waarmede men pleegt de klanken willekeurig aan te wijzen, met de « letters » ; het is voor haar een punt van belang, steeds uiteen te houden *klank* en *klankteeken*. De gebruikelijke spelling van alle talen, mogen wij zeggen, geeft de werkelijk voorkomende phonemen slecht weer, onvolledig en onnauwkeurig ; daarom werkt de spelling storend bij de taalbeschouwing en heeft meer dan eens aanleiding gegeven tot allerlei scheeve voorstellingen bij het waarnemen der feiten uit de taal (1).

A. — Het voortbrengen van spraakgeluiden

29. Wat is spreken ? — Geluid ontstaat als een min of meer veerkrachtig lichaam aan het trillen wordt gebracht. Die trillingen worden door de lucht in alle richtingen golfsgewijze voortgeplant en bereiken aldus ons oor. — Als die trillingen malkaar regelmatig opvolgen, dat wil zeggen : met gelijke tusschenruimten (isochronische trillingen), dan is het voortgebrachte geluid een *klank* of *toon ;* zijn zij daarentegen gescheiden door ongelijke tusschenruimten, is haar volgorde onregelmatig (niet isochronisch), dan ontstaat een geluid, dat men *geruisch* noemt.

Spreken nu bestaat in het voortbrengen van geluiden door de lucht te doen trillen in onze spraakorganen,

---

(1) Nadere opmerkingen over de phonetica als « vak » der taalkunde en over de betrekkingen tusschen klank en teeken zal de lezer verder aantreffen ; zie nrs **70, 74, 77**.

doorgaans wanneer wij haar, na ze te hebben ingeademd, weer naar buiten uitdrijven. Die spraakgeluiden heeten wij *phonemen,* onverschillig of zij bij de klanken of geruischen moeten gerangschikt.

Kijken wij een weinig van naderbij, dan merken wij op dat spreken onderstelt :

1) een *physische voorwaarde :* de trillingen, golfsgewijze door de lucht voortgeplant en daardoor waarneembaar gemaakt ;

2) een *physiologische werkzaamheid,* te weten die der spraakorganen, ten gevolge waarvan de geluiden worden tot stand gebracht ;

3) een *psychische bedrijvigheid ;* spreken immers is een wilsakte, bestaat in het verrichten van bepaalde bewegingen, moet als zoodanig gerangschikt worden bij de gewoonte en wordt bijgevolg door de algemeene psychologische wetten van de gewoonte beheerscht.

Wij hebben hier enkel te letten op de physiologische zijde.

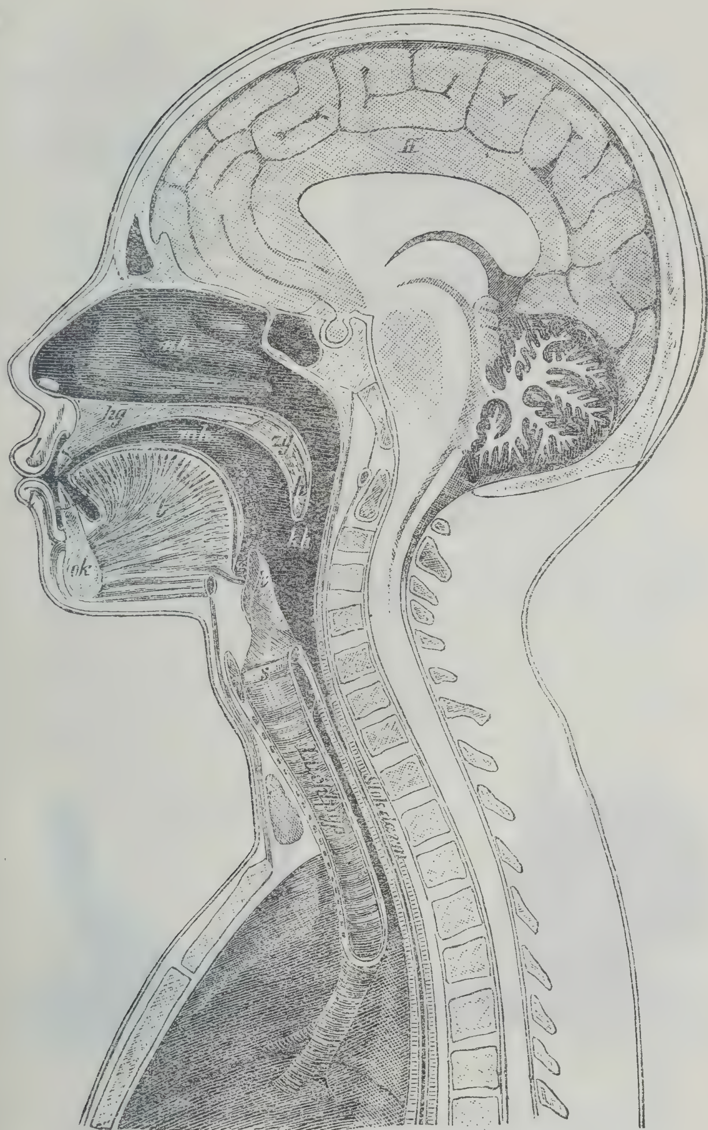
80. De spraakorganen. — Als de longen, door de werking der spieren vernauwd worden, dan wordt de lucht, die er zich in bevindt, uitgedreven en zoekt een uitweg naar buiten door de luchtpijp, mond- en neusholte (fig. 1).

A) De luchtpijp is het kanaal, dat de longen met den mond verbindt ; het bovenste gedeelte er van is het **strottenhoofd** of larynx (fig. 2) en bestaat grootendeels uit kraakbeen, gelijk de luchtpijp zelf een aaneenschakeling is van kraakbeenringen. In het strottenhoofd onderscheiden wij :

1) Het *ringvormig kraakbeen*, dat zich onmiddellijk aan het einde der luchtpijp aansluit en, zooals de naam het aangeeft, den vorm van een ring heeft, welke naar achter toe steeds breeder wordt (fig. 3). Bovenaan dit breede gedeelte zijn rechts en links de *bekervormige kraakbeenderen* gevestigd, die er eenigszins uitzien als driekantige pyramiden. Deze bekervormige kraakbeenderen kunnen zich in verschillende richting bewegen, van rechts naar links, van voren naar achteren, enz. (fig. 5 A).

2) Van voren op dit ringvormig kraakbeen rust een ander, te weten het *schildvormig kraakbeen*, aldus geheeten, omdat de twee zijstukken, welke het uitmaken, een zekere overeenkomst met een schild vertoonen (fig. 4). Aan den voorkant zijn die twee platen verbonden ; van achteren

Fig. 1

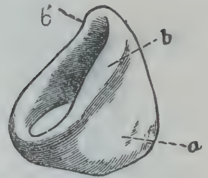
H *hersenen ;* **nh** *neusholte ;* **hg** *hard gehemelte ;* **zg** *zacht gehemelte ;* **h** *huigje ;* **mh** *mondholte ;* **kh** *keelholte ;* **t** *tong ;* **l** *lippen ;* **s** *stembanden.*

Fig. 2
Strottenhoofd van voren gezien

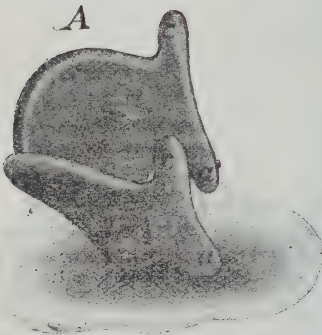
a strotklep ; b *tongbeen ;* c *schildvormig kraakbeen ;* d *ringvormig kraakbeen ;* e *luchtpijp.*

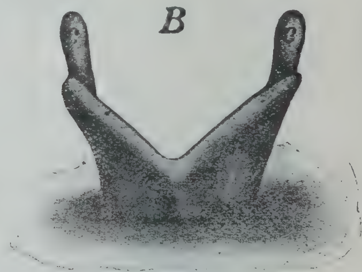
Fig. 3
Ringvormig kraakbeen

a *articulatie van het schildvormig kraakbeen.*
b en b' *articulatie van de bekervormige kraakbeendertjes.*

Fig. 4
Schildvormig kraakbeen

A *ter zijde gezien ;* B *van voren gezien*

blijven zij een eindje van malkaar verwijderd; de opening, daardoor tot stand gebracht, wordt grootendeels gevuld door het breede gedeelte van het ringvormig kraakbeen en de zich daar bovenop bevindende bekervormige kraakbeenderen (zie fig. 5 B).

3) Onmiddellijk achter het uitspringende gedeelte van het schildvormig kraakbeen (de zoogen. « Adamsappel ») zijn van binnen de *stembanden* bevestigd. Dat zijn twee zeer rekbare vezels (11 tot 15 mm. lang), die zich horizontaal uitstrekken van voren naar achteren. Van voren liggen zij vlak naast elkaar vast; van achteren is elk er van gehecht aan een van de beweegbare bekervormige lichaampjes; terzijde zijn zij vergroeid met het slijmvies, dat den heelen binnenkant van het strottenhoofd bekleedt. Talrijke spiertjes dienen om, door de bewegingen van de bekervormige kraakbeenderen, de stembanden te spannen of te ontspannen (fig. 6) en daardoor de opening er tusschen, de *stemspleet* of *glottis* (zie fig. 7), nauwer of wijder te maken of ze zelfs daaromtrent geheel te sluiten (fig. 8) (1). Van achteren kunnen dus de stembanden van malkaar verwijderd of bij malkaar gebracht worden. Er valt bovendien op te merken, dat de stemspleet gevormd wordt door : 1) de opening tusschen de stembanden (*stembandspleet* of korter : *bandspleet*) en 2) door die tusschen de kraakbeenderen (*kraakbeenspleet*). De heele stemspleet kan vernauwd worden (als in fig. 7*c*) of enkel de *band*spleet, terwijl de *kraakbeen*spleet open blijft (fig. 7*b*).

B) De ruimte boven het strottenhoofd is het *aanzetstuk;* het wordt verdeeld in *keelholte* (of *pharynx*), *mondholte* en *neusholte*.

Over de **keelholte**, het gedeelte gelegen tusschen het strottenhoofd en het uiteinde van het zachte verhemelte of *huigje* (fig. 1 *h* en fig. 9), valt niets bijzonders te zeggen; van des te meer beteekenis is daarentegen, in phonetisch opzicht, de mondholte.

In de **mondholte** (fig. 9) treffen wij de volgende onderdeelen aan :

---

(1) Ten gevolge van de werking van die spieren kan zelfs het geheele strottenhoofd zich op en neer bewegen, gelijk o. a. duidelijk voelbaar is bij het slikken, maar ook bij het spreken is waar te nemen (uitwendig aan de keel).

1) De *tong*, die verreweg het voornaamste aandeel heeft in het voortbrengen der phonemen. In den toestand van rust, gelijk bij het normaal ademhalen door den neus, vult zij nagenoeg de mondholte ; bij het spreken wijzigt zich haar stand voortdurend ; hare groote beweeglijkheid geeft telkens een anderen vorm aan de ruimte waarbinnen zij zich bevindt. — Wij onderscheiden voorts aan de tong het vorenste gedeelte of de *punt ;* het middengedeelte of het *blad* (1) ; het achtergedeelte of den *rug ;* men noemt *kam* het hoogste punt, dat zij bij het spreken bereikt. De *wortel* der tong is aan het tongbeen bevestigd.

2) De onbeweeglijke bovenkaak, welke bevat : de *boventanden*, het *harde verhemelte* en het *zachte verhemelte ;* het achterste gedeelte van dit laatste, *huig* geheeten, dat een kegelvormige gedaante heeft, hangt in het midden slap omlaag en kan op en neer gaan. Het kan aldus naderen tot den keelwand en er zelfs geheel tegen gedrukt worden ; in dit geval wordt de toegang van de keel- tot de neusholte afgesloten (bij die afsluiting heeft er ook toenadering plaats van den keelwand in de richting van het zacht verhemelte) (fig. 10).

Vooraan het hard verhemelte onderscheiden wij nog den *boog* of *zoom* (fig. 9) : de zacht welvende overgang van de tanden met hun kassen *(tandwortels, tandkassen)* naar het verhemelte.

3) Van onderen wordt de mondholte begrensd door de ondertanden en de beweeglijke onderkaak ; met de tong vormen zij den *bodem*, terwijl de bovenkaak, met alles wat er zich in bevindt, het *dak* wordt geheeten.

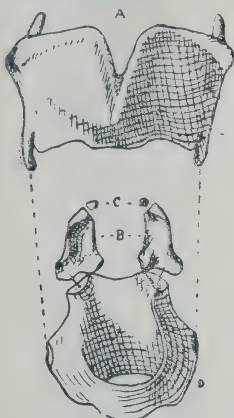
4) Door de tanden kan de mondholte van voren geheel worden dichtgemaakt. Buiten de tanden bevinden zich de lippen, alle twee zeer beweeglijk ; de ruimte tusschen tanden en lippen kan uiterst verschillende vormen aannemen, b. v. bij het lachen *(spleetvormige opening)* of het fluiten (*ronde opening*). De lippen zijn feitelijk een verlengstuk van de mondholte.

Wat ten slotte de **neusholte** betreft (fig. 1 *nh*), zij heeft een zoogoed als onveranderlijken vorm. Terwijl, ten gevolge van de onophoudelijke wijzigingen der mondholte (stand der tong, lippen, grootte der kaakopening, enz.), de klanken, d. i. de trillende lucht, ook onophou-

---

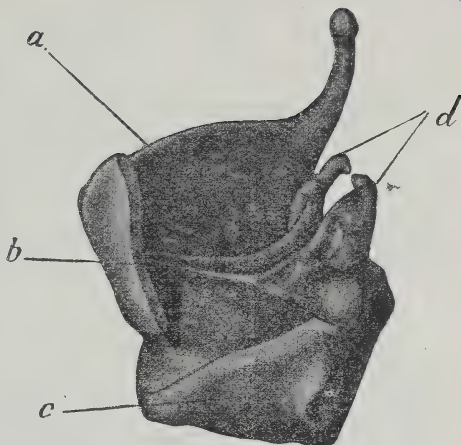
(1) In het *blad* zelf kan men nog verder onderscheiden een *voorste, tusschen* en *achterste* gedeelte; maar dat is van minder belang.

Fig. 5 a
Ringvormig en schildvormig kraakbeen

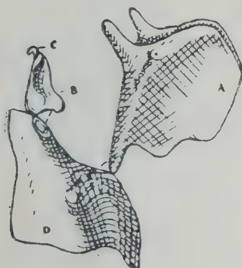
1) Van voren gezien en van elkaar verwijderd :
a *schildvormig kraakbeen ;* b *bekervormig kraakbeendertjes ;* d *ringvormig kraakbeen.*

Fig. 6 a

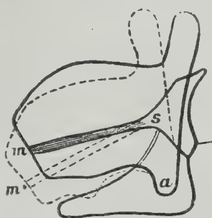
a *schildvormig kraakbeen* (de linkerzijde er van is weggenomen) ; b *stemspleet ;* c *ringvormig kraakbeen ;* d *bekervormige kraakbeenderen.*

Fig. 5 b

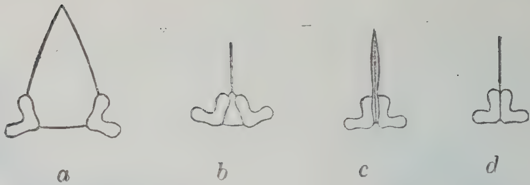
2) Ter zijde gezien (het schildvormig kraakbeen naar rechts verwijderd) :
a *schildvormig kraakbeen ;*
b *bekervormige kraakbeendertjes ;*
d *ringvormig kraakbeen.*

Fig. 6 b

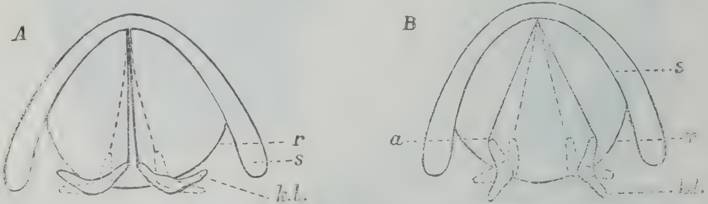
Ten gevolge van de beweging van het schildvormig kraakbeen om a *benedenwaarts* (zie de gestippelde lijn) *worden de stembanden* s-m *ontspannen (s-m* immers is kleiner dan *s-m') en gespannen bij de beweging opwaarts.*

Fig. 7
De glottis

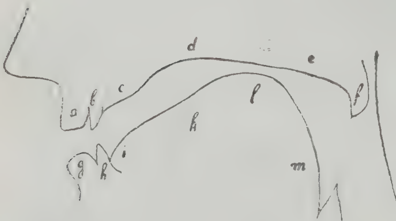
a *bij normale ademhaling ;* b *bij fluisteren ;* c *bij het uitbrengen van stemhebbende phonemen ;* d *bij het uitbrengen van den stembandocclusief* [?].

Fig. 8
Horizontale doorsnede van het strottenhoofd ter hoogte van de basis der bekervormige kraakbeenderen.

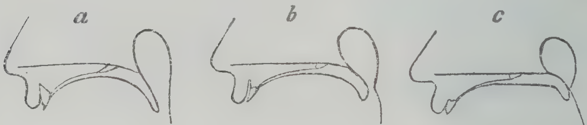
r *binnenrand van het ringvormig kraakbeen ;* s *schildvormig kraakbeen ;* k. l. *bekervormig kraakbeendertje ;* a *punt van dit kraakbeen.*
De stippellijnen geven aan hoe, door het draaien van de bekervormige kraakbeendertjes, aan de uiteinden waarvan de stembanden zijn vastgemaakt, deze laatste nader tot of verder van elkander komen en daardoor de stemspleet enger of wijder maken.

Fig. 9
Mondholte

a *bovenlip ;* b *bovenste tanden ;* c *zoom ;* d *hard verhemelte ;* e *zacht verhemelte ;* f *huigje ;* g *onderlip ;* h *onderste tanden ;* i *punt der tong ;* k *blad ;* l *kam ;* m *achtertong.*

Fig. 10
Stand van het verhemelte

a *bij geheele opening van den toegang tot de neusholte ;* b *bij gedeeltelijke afsluiting ;* c *bij geheele afsluiting.*

delijk veranderen, blijven diegene, welke door de neusholte gaan, nagenoeg dezelfde.

31. Het voortbrengen van spraakgeluiden of phonemen. — Wij kunnen op twee wijzen phonemen voortbrengen : door het *uitademen* en door het *inademen* van lucht. Verreweg de meeste ontstaan bij en door het uitademen van lucht en wij bepalen ons bij het beschouwen van zulke alleen ; de overige zullen wij straks in het kort vermelden, maar er ons verder niet meer mede inlaten.

Bij uitademing van lucht zijn drie gevallen mogelijk :

1) De luchtstroom, uit de longen naar buiten gedreven en opstijgend in het strottenhoofd, zoekt door de stemspleet een uitweg. Deze is wijd geopend, de stembanden zijn niet gespannen en ver van elkaar verwijderd, gelijk gebeurt bij rustig ademhalen. De lucht ontmoet dus geen tegenstand ; het oor verneemt enkel het geruisch van de door het spreekkanaal ontsnappende lucht ; dat geruisch heet men *adem* (zie fig. 7 *a*).

2) Zijn de stembanden gespannen op gansch hun lengte en is de *geheele* stemspleet gesloten (fig. 7 *c*), dan moet de luchtstroom, om te ontsnappen, er met een zekere krachtinspanning en met korte stooten doorgedreven worden. Daardoor gaan de stembanden aan het trillen ; die trillingen worden medegedeeld aan de luchtkolom boven de stemspleet (1). Als de trillingen talrijk genoeg zijn om hoorbaar te worden (ongeveer ten minste 70 in een seconde), dan ontstaat er een geluid van een bepaalde « toonhoogte », een muzikale toon, dien men in de klankleer *stem* noemt. Stem is dus : toon voortgebracht door de trilling der stembanden.

3) Het kan ten derde nog gebeuren, dat de stembanden malkaar dicht naderen aan de voorzijde alleen (dus : *bandspleet gesloten*), zoodat de lucht heenglijdt door de kraakbeenspleet, die open blijft (zie fig. 7 *b*) ; natuurlijk worden daarbij de stembanden niet in trilling gebracht. Het op die wijze vormen van phonemen noemt men

(1) De trillingen worden eveneens medegedeeld, maar in mindere mate, aan de lucht, die zich beneden de stembanden bevindt, in de luchtpijp; dat laten wij echter buiten beschouwing.

fluisteren. De stand van de stemspleet is dus verschillend bij « spreken » en « fluisteren » ; fluisteren is phonemen voortbrengen met gesloten bandspleet, maar open kraakbeenspleet (1). — Alle phonemen worden dus voortgebracht door *adem*, *stem* of *fluisteren*.

Bij het spreken komt, naast de *muzikale toon* (= *stem*), de resonantie van het aanzetstuk op den voorgrond, door welke aan het stemgeluid nog andere geluiden of geruischen worden toegevoegd. Bij de spraak zijn deze hoofdzaak (bij den zang is het juist anders om), evenals de overige bijgevoegde boventonen ; vandaar dat, bij sommige spraakgeluiden, de « stem » kan gemist worden (bij de zoogen. « stemlooze » consonanten ; zie nº **35**, *2*) of dat er zelfs kan gesproken worden zonder stem, als bij het fluisteren. De grondtoon is bij het spreken moeielijk te bepalen, glijdt voortdurend op en neer, doch wisselt slechts weinig (vgl. nº **38**) (*2*).

Het verschil in stemsoorten (tenor, bas, sopraan, enz.) hangt af van de grootte van het strottenhoofd en aangrenzende ruimten, van de afmetingen der stembanden (hoe langer, des te « dieper » of zwaarder stem), de breedte der keelholte, den min of meer « lagen » stand van het strottenhoofd, enz. Natuurlijk zijn er alle overgangen tusschen die uitersten.

In wezenlijkheid mag het menschelijk spraakorgaan vergeleken worden bij een muziekinstrument ; de longen doen dienst als blaasbalg ; de keel-, neus- en mondholte maken het aanzetstuk uit, een resonantieruim, waarbinnen het voortgebrachte geluid weerkaatst wordt of « resoneert ». Dank zij de werking van een zeer volkomen spierenstel en vooral de beweeglijkheid der monddeelen, kan die resonator allerlei standen aannemen, waardoor de hoedanigheid van de spraakgeluiden telkens gewijzigd wordt. Het onderscheid tusschen den aard der phonemen hangt af van den vorm, welke door den stand van het spreekkanaal aan de uitstroomende lucht wordt gegeven. Met andere woorden : dit onderscheid wordt bepaald door de bewegingen of « articulaties » der organen tot het doen aannemen van den vereischten stand ; daarom

(1) Het fluisteren in phonetischen zin, gelijk het hier bepaald wordt (= spreken zonder « stem »), mag dus niet verward worden met het fluisteren in de gewone opvatting, waar het beteekent : zacht spreken.

(2) Voor de verdere studie van *grondtoon* en *boventonen*, hun verhouding onderling en de rol der laatste bij het bepalen van de hoedanigheid van den « toon », verwijzen wij den lezer naar de speciale leer van het geluid (*acoustiek*).

zegt men ook terecht, dat *taal bestaat in het voortbrengen van « gearticuleerde » klanken* (1).

Wij hebben tot dusver gehandeld over spreken bij en door het ontsnappen van *uitgeademde* lucht, maar ook bij *inademing* (of juister bij « inzuiging ») van lucht kunnen phonemen tot stand komen. Aldus hoort men een « ingeademde » *t* (meestal verdubbeld *t, t*) als uiting van ongeduld, wrevel, enz. ; een *f* als teeken van pijn, enz. (ook een *o !* of *au !*). In het Ndl. wordt een *ja* soms bij inademing gesproken. — De klanken, door ingeademde lucht veroorzaakt, heet men *kliks* of *klikklanken* (claquements, clicks, Schnalzlaute) ; men geeft er ook nog den naam van *zuiggeruischen* aan. Zij behooren allemaal tot de reeks der klappers of slagconsonanten (zie verder, n° **35**, 1) (2).

In het Ndl., in de overige talen van de Indo-europeesche familie en in trouwens het grootste getal idiomen treft men die phonemen enkel aan als interjecties ; in enkele talen van Zuid-Afrika, b. v. in die van Kaffers en Hottentotten (als o. a. in het Nama), komen ze voor als samenstellende deelen der woorden ; zoo is de eerste klank van den naam van het bekend Zoeloe-opperhoofd *Cetewayo* een dentale « klik ». — Uit nasporingen van moderne geleerden blijkt, dat *kliks* vroeger talrijker waren dan nu ; hoe primitiever een taal, des te moeielijker klanken en ingewikkelder structuur treffen wij er in aan.

B. — De voortgebrachte spraakgeluiden op zich zelf.

De voortgebrachte phonemen zullen wij eerst afzonderlijk beschouwen om ze te rangschikken, hun hoedanigheden en functie te bepalen ; daarna zullen wij ze behandelen in hun samentreffen bij het spreken.

32. Hoe de phonemen ingedeeld ? — Terzelfdertijd dat men de studie van de taal ondernam, besefte men de noodzakelijkheid de bestanddeelen er van, de klanken, te bepalen en te rangschikken.

---

(1) Zulke klanken uiten kan enkel de mensch ; de dieren hebben geen spraak. Geluiden voortbrengen kunnen zij wel, maar missen bepaalde anatomische kenmerken, den mensch alleen eigen, om te « spreken » in den wezenlijken zin van het woord, gelijk o. a. de spier, die beslissend is voor de wijze van trillen der stembanden. Vgl hierbeneden nr **80**

(2) Er valt hierbij op te merken, dat het ontstaan van zulke phonemen onafhankelijk van de eigenlijke ademhaling geschiedt. Inderdaad zij worden veroorzaakt door het spreekkanaal op een zeker punt voor een oogenblik te sluiten, waarbij de lucht, ten gevolge van een beweging tot inzuiging, *achter* die afsluiting verdunt en dan, nadat plotseling de toegang vrij wordt, zeer snel en heftig naar binnen dringt. Er bestaat dus een wezenlijk verschil tusschen *kliks* en gewone, door uitademing voortgebrachte phonemen.

De Grieken onderscheidden *klinkers* en *medeklinkers* en deze verdeelden zij in *halfklinkers* en *stomme* (of *aphôna* « zonder stem », in het Lat. *mutae* « stomme »), welke indeeling de Romeinen overnamen ; daarbij werd uitgegaan van de waarneming door het oor en minder gelet op de wijze van voortbrenging der klanken. De *aard* der phonemen werd aldus verward met hun *duur*, welke verwarring tot in de huidige spraakkunsten is blijven heerschen (1).

De Hindo's kenden beter de inrichting en de werking der spraakorganen en, omdat zij rekening hielden met de wijze van ontstaan der phonemen, kwamen zij tot een nauwkeuriger indeeling.

De moderne phonetica, die haarfijn de spraakgeluiden wil ontleden, verwaarloost de *acoustische methode* geenszins, maar steunt zich meer nog op de *articulatorische* (of *genetische*), nl. op de navorsching van de wijze van « articuleeren » der phonemen (de verschillende standen der mondholte, de werkzaamheid van tong, lippen, tanden, enz.) ; daarenboven gaat zij steeds *proefondervindelijk* te werk : zij leert waarnemen, hoe de klanken voortgebracht worden, leert ze *zien* en *hooren* en van malkaar *afzonderen*. In de laatste jaren heeft men zelfs beproefd een *graphische methode* in te voeren ; zeer vernuftig uitgevonden toestellen registreeren de bewegingen der spraakorganen, het aantal trillingen, het orgaan dat articuleert, de plaats der articulatie, de openingsgraad van het spreekkanaal ; aldus wordt de uitspraak vastgelegd. De uitkomsten worden aangewezen door conventioneele, zoogen. « analphabetische » teekens (cijfers, letters aan het Grieksche alphabet ontleend, enz.) ; dat is echter een veel te ingewikkeld stelsel om hier nader besproken te worden (2).

33. De verschillende soorten van phonemen. — Als de uitstroomende lucht de stembanden aan het trillen

---

(1) Dat doen o. a. onze Nederlandsche spraakkunsten, als zij spreken van « korte » of « onvolkomen » *a*, *e* en *o*, in *vat*, *weg*, *gebed*, *slot*, *hof*, enz , tegenover de « lange » of « volkomen » van *vaten*, *wegen*, *gebeden*, *sloten*, *hoven*, enz.

(2) Een paar voorbeelden maar, ontleend aan O. JESPERSEN'S *Lehrbuch der Phonetik* (2e uitg. 1913). De *m* van « man » wordt daar aangewezen door de « analphabetische » formule $\alpha 0^{a}$ (p. 130); de *l* van Fra. « laisser » door $\beta 1ef$ (p. 134), de *eu* van Fra. « vœu » door $\alpha 5^{ab}\ \gamma 5gh$ (p. 150), de *e* vocaal van Eng. « air » en « there » door .. $\alpha 8^{b}\ \beta ef\ \gamma 78^{h}$ (p. 152).

brengt en de ruimte boven de stemspleet (het « spreekkanaal ») nergens wordt dichtgemaakt, noch op zulke wijze verengd, dat de lucht met hoorbaar geruisch naar buiten ontsnapt, dan vernemen wij zuivere stemklanken : **klinkers** of *vocalen* (als b. v. de *a, e, i,* enz.) (1). Wij hooren enkel « stem », dat is : lucht aan het trillen in het spreekkanaal of de resonantieruimte (keel- en mondholte, soms ook daarbij nog de neusholte). Met andere woorden : klinkers zijn phonemen, bestaande uit zuivere « stem ». — Wordt daarentegen het spreekkanaal op een zeker punt een oogenblik geheel gesloten en daarop plotseling geopend, of nog wordt het zóó nauw gemaakt, dat de naar buiten uitgestuwde luchtkolom door de schuring langsheen de wanden of door de schielijke ontsnapping wél een hoorbaar geruisch teweegbrengt, dan ontstaan **medeklinkers** of *consonanten ;* als b. v. de *b, f, s, v, z,* enz. Anders gezeid : medeklinkers zijn phonemen, voortgebracht door een vernauwing of momentane afsluiting van het spreekkanaal.

Een tweeden grondslag tot indeeling levert de omstandigheid, dat bepaalde phonemen steeds worden veroorzaakt bij trilling der stembanden, terwijl bij het ontstaan van andere de stembanden geheel of bijna geheel onbeweeglijk blijven. Vandaar de onderscheiding tusschen **stemhebbende** (of *sonore*) en **stemlooze** phonemen. De vocalen zijn uit hun aard altijd « stemhebbend »; de consonanten kunnen vergezeld zijn van stem (stemhebbende consonanten) of niet, alleen met « adem » gevormd worden (stemlooze medeklinkers).

Ten derde, bij het uitspreken der klanken kan door het huigje de neusholte van de mondholte afgesloten blijven ; in dat geval worden zuivere **mondklanken** (*buccalen)* gehoord ; blijft het huigje neerhangen, zoodat de luchtstroom tegelijk door de mond- en de neusholte naar buiten gaat, dan worden **neusklanken** (*nasalen* of *genasaliseerde klanken)* waargenomen.

---

(1) De benamingen *klinkers* en *medeklinkers* zijn traditioneel, navolging van de Lat. termen *vocales* en *consonantes ;* het is moeielijk ze te weren. Doch men herinnere zich steeds, dat zij phonetisch niet juist zijn en er bijgevolg niets uit op te maken valt betreffende het er door beteekende ; zoo is b. v. een « medeklinker » heelemaal wat anders dan een klank, die « medeklinkt » (nl. met een vocaal).

Ziedaar de hoofdgroepen ; bij een nadere beschouwing zullen wij op nog andere onderscheidingen te wijzen hebben.

34. De klinkers. — Volgens de daareven gegeven bepaling hebben de klinkers altijd « stem » ; als zoodanig beantwoorden zij aan een bepaalden muzikalen toon.

A) Zij laten zich vooreerst indeelen volgens de wijze van articuleeren (*articulatorische indeeling*). Dat het verschil der klinkers bepaald wordt door den stand der spraakorganen, is duidelijk; als men na elkaar *a, e, i, o, u* uitspreekt, dan wordt men gewaar, dat telkens daarbij gepaard gaan wijzigingen van de resonantieruimte (door de articulatie van tong, lippen, onderkaak). En aangezien er een ónbegrensde hoeveelheid mondstanden mogelijk zijn, kunnen er ook vocalen in onbegrensde hoeveelheid voortgebracht worden, telkens van malkaar door een minimaal verschil onderscheiden.

Men kan meer dan een criterium tot grondslag leggen van een nadere indeeling van die *reine vocalen* of **mondklinkers**. Een van de meest gevolgde rangschikkingen kiest als uitgangspunt de bewegingen der tong bij het articuleeren der klinkers.

1) Vooreerst kan de tong zich bewegen in *horizontale* richting : naar voren uitgestrekt of naar achteren teruggetrokken of nog in een neutralen stand tusschen beide. Dat geeft een eerste onderscheid in : a) achterklinkers (*velare* vocalen), met rijzing der achtertong, als in de Ndl. woorden *sp***oe***d*, *t***o***t*, *bl***a***d* ; b) tusschenklinkers (*mediale* vocalen), met welving van de middeltong, als de **e** van *vogel* ; c) voorklinkers (*palatale* vocalen), met rijzing van de voortong, gelijk b. v. in *b***e***d*, *l***i***d* (zie fig. 11).

2) Naast en terzelfdertijd als die horizontale bewegingen der tong moet men letten op de *verticale* : van boven naar beneden of omgekeerd, welke bewegingen afhankelijk zijn van die der onderkaak. Zij hebben dus betrekking op den afstand tusschen tong en verhemelte. Vandaar een tweede indeeling in : a) bovenklinkers of *hooge klinkers* (hoogste welving der tong), als in Ndl. *z***ie***n*, Fra. *ch***ou** ; b) middelklinkers of *middelhooge* klinkers, met middelmatige welving der tong, gelijk b. v. in *r***oo***m*, *h***e***m*, *d***eu***r* ; c) benedenklinkers of *lage vocalen* (laagste

welving der tong, grootste afstand van het verhemelte), als in *bak, haag, bek, put* (1).

3) Om de voorschreven welvingen en standen aan te nemen, moet de tong zich beurtelings spannen en ontspannen; zoodoende wordt hare oppervlakte boller (gespannen) of vlakker (ontspannen) en daardoor wordt de afstand tusschen het articuleerend gedeelte van de tong en het zachte verhemelte nauwer of wijder. De vocalen bij die vernauwing voortgebracht, heet men *nauwe* (of gesloten) klinkers, de overige *wijde* (of open) klinkers. Allemaal kunnen zij « nauw » of « wijd » zijn; zoo is de *eu* van *leunen* « nauw », vergeleken met de « wijde » *eu* van *deur*. Vgl. nog de « nauwe » klinkers van Ndl. *kat, leeg, bol,* Fra. *fini, été, beau*, met de « opene » of « wijde » van Ndl. *maan, woord, keer, bok,* Fr. *sort, homme, mer*, enz.

4) Bij het uitspreken van sommige vocalen steekt men de lippen eenigszins vooruit; de opening er tusschen krijgt een min of meer ronden vorm, waarmede gepaard gaat een samentrekken der wangen en een zijdelings vernauwen der mondholte. Dit kleiner maken van de mondopening heet men « ronding » *(labialiseering)* en de vocalen, bij dien stand gevormd, « gerond »; dit is de grondslag voor de indeeling in *geronde* en *ongeronde* klinkers. « Gerond » zijn b. v. de klinkers van *duur, hoog, neus,* enz.; zie fig. 12 en vergelijk de ronde mondopening bij het uitspreken der *oe* (fluitmond) met de spleetvormige om een *ie* voort te brengen.

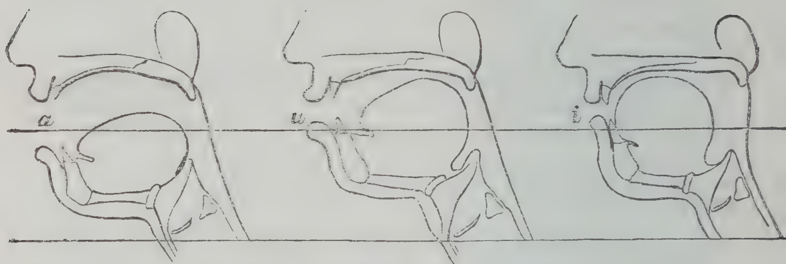
De volgende tafel geeft een overzicht van die verschillende soorten van klinkers (zie blz. 76).

B) Tot dusver werd ondersteld dat, bij het uitspreken van de klinkers, de toegang tot de neusholte werd afgesloten door het drukken van het huigje tegen den keelwand; met andere woorden: wij beschouwden alleen zuivere vocalen of mondklinkers, gelijk wij hooren o. a.

---

(1) Het is wel overbodig te doen opmerken, dat bij die indeeling — evenals trouwens bij elke andere — *alles relatief is.* Het is vooreerst onmogelijk een juiste grens aan te geven tusschen « boven » en « midden », tusschen « midden » en « laag » eenerzijds, en anderzijds tusschen « achter », « tusschen » en « voor ». Bovendien verschillen die standen van individu tot individu. Ten slotte, zij zijn allesbehalve de eenige; een aantal andere zijn mogelijk; het is maar gemakshalve, dat men zich tot die voornaamste beperkt.

FIG. 11

Stand der mondholte bij het uitspreken der [a], oe [u], [i].

FIG. 12 A

a

FIG. 12 B

ie [*i*]

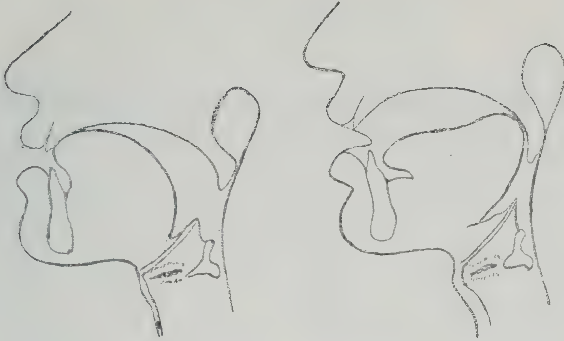
FIG. 12 C

oe [*u*]

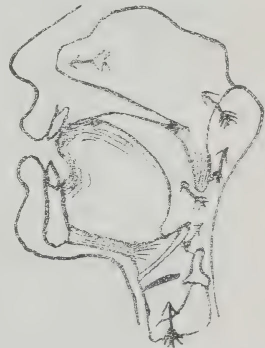
vorm van den mond (stand der lippen)
bij het uitbrengen van a, ie [*i*] en oe [*u*]

FIG. 13 A

Afsluiting van het spreekkanaal
1) *bij* **t** 2) *bij* **k**

FIG. 13 C

Stand der spraakorganen bij het uitspreken van een neusklank [n]. *De pijltjes wijzen de richting aan langs waar de lucht ontsnapt.*

FIG. 13 B (1)

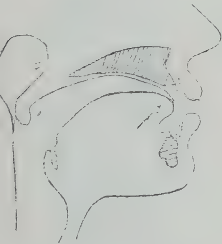
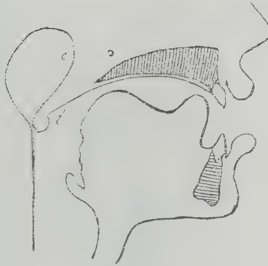

FIG. 13 B (2)

Verenging van het spreekkanaal bij het uitbrengen van
(1) *eene* [s] (2) *eene* [ṣ]

FIG. 14

(1)

(2)

Verschuiving der tongarticulatie bij het uitspreken eener **k**
vóór **a, e, i** (1)
vóór **o,** [u] (2)

TAFEL VAN VOCALEN (1)

		HOOGE	MIDDELHOOGE WIJDE	MIDDELHOOGE NAUWE	LAGE
Achterklinkers	*(velare)*	d*oe*n	p*o*t Fr. h*o*mme	b*oo*m	z*a*g
		bl*oei*	*ou*d	m*oo*i	
		b*oe*r	n*auw*	b*o*m	
			b*oo*r		
Tusschen-	*klinkers*		d*e*		r*aa*m
					fr*aai*
Voorklinkers	*ongerond*	z*ie*n	m*i*n l*ei*	v*ee*	p*e*t
		n*ie*uw	t*ij*d	*ee*uw	v*e*r
		p*ie*r Fr. f*i*n*i*	m*ee*r		
		fabr*i*kant	w*e*reld Fr. p*è*re		
	gerond	n*u*	h*ui*s	r*eu*s Fr. p*eu*	d*u*s
		r*u*w	d*eu*r Fr. h*eu*re		p*u*t
		*uu*r	p*eu*ple		
		Fr. l*u*ne			

in Ndl. *dak, lot, pen,* Fra. *pair, plume, facile,* enz. Als de lucht ook door de neusholte ontsnapt, dan trilt zij tegelijk in neus- en mondholte en dan hooren wij **neusklinkers**, als in Fra. *vin, brun, blanc, bon,* enz.

Alle vocalen kunnen « genasaliseerd » worden ; de klinkertafel, die wij zooeven opmaakten, zou men in dien zin kunnen volledigen, wat een hoeveelheid van veel meer vocalen zou geven (2).

---

(1) Niet alle feitelijk voorkomende klinkers der verschillende talen worden hier opgeteekend ; hoofdzakelijk degene die het Nederlandsch heeft, met enkele andere. — Voor meer bijzonderheden moeten wij verwijzen naar de speciale werken over phonetica.

(2) Sommige phonetici, die de ontleding en indeeling der klanken zeer verre drijven, onderscheiden een aanzienlijke hoeveelheid vocalen ; TRAUT-

C) Gelijk wij nog later zullen te herhalen hebben, maken de vocalen geen gesloten reeks phonemen uit, die van de overige scherp zijn af te zonderen ; een klinker is niet altijd gemakkelijk te onderscheiden van een medeklinker en tusschen de klinkers zelve zijn de grenzen moeielijk aan te geven. Een zeer duidelijk onderscheid is wel waar te nemen tusschen *a* en *o*, tusschen *oe* en *i*, enz. ; maar *a* en *o*, en *oe* en *i* zijn aan te zien als uitersten ; tusschen beide liggen allerlei overgangen, die geleidelijk ineenvloeien ; men zegt b. v. wel, dat een bepaalde *a* « naar *o* zweemt » ; maar waar begint *o*, waar eindigt *a* ? Dat is niet uit te maken.

Alle klinkers kunnen ook « gefluisterd » worden, dat is : voortgebracht met open kraakbeenspleet ; dit immers belet geenszins het trillen van de stembanden, de eenige geluidsbron bij vocalen.

35. De medeklinkers (consonanten). — Bij de consonanten kan men verschillende indeelingen maken naar gelang het oogpunt, waaruit men ze beschouwt.

1. — Vooreerst onderscheidt men ze, naar hun wijze van ontstaan, in **klappers** *(occlusieven)* en **glijders** *(fricatieven)*.

De *klappers* worden teweeggebracht door het plotseling openen van het spreekkanaal daar, waar het een oogenblik was gesloten ; de luchtstroom ontsnapt met een min of meer knallend, ploffend geluid, gelijk b. v. bij het uitbrengen der [b], [t], [k] in de woorden : **b***al*, **t***am*, **k***oor* (zie fig. 13 *a*).

Bij de vorming van de *glijders* heeft vernauwing plaats van het spreekkanaal ; de lucht wrijft of schuurt langsheen de wanden van het resonantieruim en brengt daardoor, bij het ontsnappen, een sissend, wrijvend, fluitend geluid voort ; aldus o. a. bij het uitspreken der [f], [v], [s], [z], [x] in **f***ier*, **v***ier*, **k***as*, **z***oet*, *za***ch***t* (zie fig. 13 *b*). Deze phonemen kunnen, juist omdat de lucht onafgebroken naar buiten wordt gedreven, naar willekeur aangehouden

---

MANN, b. v., komt tot een stelsel van 280 klinkers. Een aantal andere zijn evenwel nog mogelijk ; immers (zooals reeds werd gezegd), aangezien de stand der spraakorganen tot in het oneindige kan afgewisseld worden, is de reeks klinkers, die feitelijk kunnen gevormd worden, niet te bepalen Elke taal bezit een min of meer aanzienlijk aantal van die phonemen.

worden ; vandaar dat zij ook nog « duratieven » worden geheeten tegenover de occlusieven, die maar één oogenblik duren en daarom nog « momentanen » heeten. — Met vernauwing van het spreekkanaal kan wel een gedeeltelijke afsluiting gepaard gaan, die de ontsnapping van den luchtstroom niet belet ; aldus heeft, bij het uitbrengen eener [v] of [f], als in *vier*, *fier*, een lichte aanraking plaats van de onderlip tegen de boventanden ; de afsluiting is echter niet volkomen.

Tusschen klappers en glijders in staan de [**l**] en [**r**] klanken. Bij het voortbrengen der verschillende [l]' s stroomt de lucht naar buiten aan beide zijden der tong, terwijl deze zich vast tegen den zoom drukt en aldus het spreekkanaal min of meer afsluit. Vandaar nog de benaming *zijde-consonant*, die aan de *l*-klanken wordt gegeven. — De verschillende *r*'s zijn eigenlijk een herhaling van klappers *(trillers)* ; beurtelings wordt de luchtstroom door de tong een aantal malen afgesneden en weer doorgelaten door het drukken van de tongpunt tegen den boog, bij het vormen der « geratelde » [r], dat is : de normale Ndl. *r* in *brand*, *rad*, enz. ; door het articuleeren van de achtertong tegen de huig, bij het uitspreken der zoogen. « gebrouwde » *r* [R].

Bij klappers en glijders hebben wij derhalve een soortgelijke opmerking te maken als daareven bij de vocalen ; zij maken geen klankenreeksen uit, scherp van malkaar onderscheiden ; overgangen er tusschen zijn waar te nemen.

2. — Voorts kunnen wij de consonanten in twee groepen indeelen, volgens zij *met* of *zonder* « stem » worden gesproken. Bij het voortbrengen van bepaalde medeklinkers trillen de stembanden mede, b. v. bij [v], [b], [z] in **v***uur*, **b***ond*, **z***eil* ; zulke heet men **stemhebbende consonanten** tegenover de **stemlooze**, die ontstaan zonder trilling der stembanden, met adem dus in plaats van stem, immers met geopende stemspleet, zoodat de lucht vrijen doorgang heeft ; aldus b. v. bij de [p], [t], [k] in **p***ijl*, **t***och*, **k***uil*. Stemhebbende consonanten worden ook « zachte » of « mediae » geheeten en « harde » of « tenues », benamingen aan de oude grammatica ontleend.

Twee opmerkingen vallen hier te maken. — Ten eerste, welke de wijze van ontstaan zij, of het een « klapper » of « glijder » geldt, alle consonanten kunnen ook gefluisterd worden, dus met *fluister-*

in plaats van *adem* (bij een stemlooze) of in plaats van *stem* (bij een stemhebbende). Inderdaad, wat de medeklinkers van malkaar onderscheidt, hun eigenaardig geluid, dat wordt bepaald door de articulatie in de resonantieruimte boven het strottenhoofd en bij dit articuleeren krijgen de stembanden geen aandeel. Daaruit volgt ook, dat twee medeklinkers, op dezelfde wijze gearticuleerd en van malkaar enkel verschillend door het al of niet aanwezig zijn van « stem », als b. v. *f* en *v* of *s* en *z*, samenvallen als zij gefluisterd worden ; een gefluisterde *z* is hetzelfde als een gefluisterde *s*.

Ten tweede moet er opgelet worden, dat « stemhebbende » en « stemlooze » consonanten wederom benamingen zijn voor twee uitersten van een klankenreeks, waartusschen allerlei min of meer stemhebbende en min of meer stemlooze liggen. Immers, de stembanden kunnen min of meer medetrillen, aangezien de stemspleet min of meer kan geopend zijn ; het articuleeren van een consonant vergt een zekeren tijd (al geschiedt dit nog zoo vlug) ; bijgevolg kan dit trillen der stembanden min of meer spoedig beginnen of eindigen, van welke omstandigheid het min of meer « stemhebbend » zijn afhangt. Ernstige phonetici loochenen zelfs de mogelijkheid een consonant voort te brengen, die « stemloos » zou wezen in volstrekten zin. In elk geval, het blijkt dat ook hier de grenzen niet precies zijn aan te geven en alles geleidelijk in malkaar vloeit.

3. — Een derden grondslag tot rangschikking verkrijgen wij volgens de wijze van articulatie, d. i. volgens de deelen van het spreekkanaal, die meest bijdragen tot het veroorzaken van de phonemen. Op elk punt kan dit kanaal gesloten of vernauwd worden ; het aantal consonanten, dat kan teweeggebracht worden, is dan ook onbepaald, evenals dat het geval is met de vocalen (vgl. hierboven, nr **34** A). Doch het is wel mogelijk eenige groepeeringen te maken op grond van de natuurlijke gesteldheid der spraakorganen.

Volgens het betrokken gebied bij het articuleeren kunnen wij de volgende consonantenreeksen onderscheiden (1) :

1) **Labialen** of *lipmedeklinkers* : articulatie van beide lippen, als de [b] en [p] in **b***ad* en **p***ad* ; de *w* in *bou***w***en* en *bou***w***t*.

2) **Labiodentalen** of *lip- en tandmedeklinkers* : articulatie

---

(1) Nogmaals wijs ik er hier op, dat dit overzicht, voor beginnelingen bestemd, alleen de hoofdzaken aangeeft en opzettelijk de fijnere onderscheidingen verwaarloost. Zoo wordt b. v. niet telkens de stemhebbende en stemlooze der verschillende reeksen uiteengehouden, als b. v. de *w* in *bouwen* (stemhebbend ; phonetisch = *w*) en die in *bouwt* (stemloos ; phonetisch = ʍ).

van de onderlip tegen de boventanden, als de [v] en [f] in **v***oor*, **f***ijn*, de [ʋ] in **w***ater*, *t***w***ee*.

3) **Dentalen** of *tandmedeklinkers* : articulatie van de punt der tong tegen de boventanden en den zoom ; daartoe behooren de [s] en [z] en **s***lot* en **z***omer*, de [t] en [d] in **t***ien* en **d***ien* ; de *th* in Eng. **th***an*, *bro***th***er*, **th***ank*, *fai***ht**, enz.

4) **Praepalatalen**, ook *cerebralen* geheeten of *voorgehemelte-consonanten* : articulatie van de punt der tong (of de voortong) tegen het voorgehemelte (vooraan het harde gehemelte) ; aldus o. a. de [ʃ] in *mei***sj***e*, **sj***ofel*, in Fra. **ch***er***ch***er*, **ch***oix*, in Eng. **sh***illing*, **s***ure*, enz, ; de [ʒ] in **g***endarm*, *horlo***g***e*, *baga***g***e*, in Fr. **j***our*, **g***êne*, *ra***g***e*, in Eng. *occa***s***ion*, *plea***s***ure*, enz.

5) **Palatalen** of *medeklinkers van het harde gehemelte* : articulatie van het tongblad tegen of in de nabijheid van het middelste geheelte van het harde verhemelte, als de [j] in *ia*, *jong*, in Fr. *pa***y***en*, *cuei***ll***ir*, *bri***ll***er*, enz.

6) **Velaren** of *medeklinkers van het zachtgehemelte* : articulatie tusschen het zachtgehemelte en de middel- of achtertong, als b. v. de [g] in **g***even*, **g***aan* ; de *ch* [x] in *kra***ch***t*, *kne***ch***t*, *li***ch***t* ; de [k] in *da***k**, **k***ot* ; de *k* en *gu* [G] in *za***k***doek*, *laa***k***baar*, in Fr. **g***oût*, **gu***erre*, enz.

7) **Pharyngalen** of *medeklinkers van de keelholte*, gearticuleerd tusschen den wortel der tong en den achterwang der keelholte. Zij worden in onze taal niet aangetroffen, evenmin als in die van de aangrenzende landen, maar komen o. a. voor in de Semietische talen (Arabisch, Hebreeuwsch, enz.).

8) **Laryngalen** of *medeklinkers van het strottenhoofd*. Daartoe behoort de [h] in **h***uis*, **h***eld*, **h***out*, enz. Het is eigenlijk een « glijder » ; hij wordt gevormd, niet door vernauwing of afsluiting van het spreekkanaal, maar door de stembanden bijeen te brengen, niet genoeg echter, dat ze de er langs strijkende lucht doet trillen. Omdat hij dus op dezelfde wijze wordt voortgebracht als een vocaal, doch zonder « stem », wordt hij ook *stembandmedeklinker* (soms *stemlooze klinker*) geheeten. — Daarnaast staat de *stembandklapper* [ʔ] : het geruisch, dat waargenomen wordt, als men een phoneem wil uitbrengen, terwijl de stemspleet gesloten is en aldus een afsluiting van het spreekkanaal in het

strottenhoofd zelf veroorzaakt wordt. Het verbreken van die afsluiting doet een « klapper » ontstaan, die duidelijk kan gehoord worden bij het fluisteren van woorden, die met een vocaal beginnen, b. v. : *Alles open zetten ! — Afblijven !* Het is een soort van kuchje.

4. Ten slotte hebben wij nog een indeeling der consonanten in **reine medeklinkers** en **neusmedeklinkers**, volgens zij gearticuleerd worden *met* of *zonder afsluiting* van de neusholte. Alle medeklinkers kunnen min of meer genasaliseerd worden (vandaar het zoogen. « door den neus spreken »), als nl. de opening tusschen mond- en neusholte groot genoeg is om de lucht toe te laten in laatstgenoemde ruimte mede te trillen ; feitelijk is dat bij klappers gemakkelijker te bereiken dan bij glijders. Doch zulke, min of meer anormale klanken bedoelen wij hier niet.

Tot de nasalen behooren de **m**- en **n**- klanken (zie fig. 13 *c*) ; bij het voortbrengen er van ontsnapt de lucht door den neus.

1) De [m] is de nasale lipmedeklinker, gevormd als de [b], met aaneengesloten lippen. Hij kan stemhebbend zijn, als in **m***an, ne***m***en, raa***m**) of stemloos (na stemlooze sonanten, als in *s***m***art, werk***m***an*).

2) De [n] is de nasale tandmedeklinker, gearticuleerd als de [d], stemhebbend (**n***ood, die***n***en, du***n**) of stemloos (*s***n***ijden, druip***n***at*) in dezelfde gevallen als de [m].

3) De [ñ] is de velare nasaal, die wij hooren in *di***ng**, *jo***ng**, *za***ng**, enz., waar hij stemhebbend is, terwijl hij in *de***n***k, fli***n***k*, enz. stemloos wordt. De articulatie er van geschiedt tegen verschillende punten van het gehemelte : vgl. b. v. de [ñ]'s in *ki***n***dje, zi***ng***en, de***n***k, ha***ng***en, Spa***n***je*. Eigenlijk moeten wij spreken van een heele groep velare nasalen ; het is niet gemakkelijk het juiste articulatiepunt aan te geven. Die verschillende [ñ]'s worden hoofdzakelijk bepaald door den invloed van het voorafgaande phoneem.

De neusconsonanten zou men geneigd zijn bij de glijders te rangschikken, omdat ze kunnen aangehouden worden. Maar aan den anderen kant schijnen ze bij de klappers te behooren, daar zij de afsluiting van het spreekkanaal vergen. Juist omdat zij tegelijk bij de twee kunnen gerekend worden, geeft men hun een afzonderlijke plaats, noch bij de klappers, noch bij de glijders.

TAFEL VAN MEDEKLINKERS (1)

AARD VAN DE ARTICULATIE		PLAATS VAN DE ARTICULATIE					
		Labialen	*Labiodentalen*	*Dentalen*	*Praepalatalen en palatalen*	*Velaren*	*Larynga*
Occlusieven	stemhebbend	b *b*al		d *d*ak	ḍ It. *g*iorno	G za*k*doek *g*oût	
	stemloos	p *p*al		t *t*ak	ḳ koe*k*je ṭ va*t*je	k *k*oud	
Fricatieven	stemhebbend	w bou*w*en	v *v*uur *w*aar	z *z*ou Eng. *th*ee	ẓ *g*endarm *J*ean j *j*aar, pi*ll*er	g *g*even	
	stemloos	ʍ lu*w*te	f *f*ier	s *s*om Eng. *th*ink	ṣ meis*j*e, *ch*er j het *j*aar	x za*ch*t we*g*	h *h*
Nasalen		m *m*arkt s*m*art		n *n*et s*n*el	ñ ku*n* *j*ij zi*ng*en ora*n*je		
L klanken				l *l*and			
R klanken		b*rrr* p*rrr*		r *r*ond t*r*am		R bRaden pRaten	

36. Halfklinkers (semi-vocalen) en tweeklanken (diftongen). — Spreken wij woorden uit als *fraai, mooi, lui*, dan nemen wij gemakkelijk waar, dat het vocalisch

(1) Zie de opmerking hierboven bij de tafel van vocalen (p. 76).

gedeelte er van geenszins bestaat uit twee zuivere vocalen, als *á* + *i*, of *ó* + *i*, enz. ; de laatste klank is bepaaldelijk geen zuivere *i*, gelijk wij die hooren in *zien, fabriek,* enz. Wij hebben hier feitelijk te doen met een [i], die niet heelemaal tot ontwikkeling kwam, of anders : die niet voluit werd gearticuleerd, omdat gedurende de articulatie het spreekkanaal zeer vernauwd werd, zoodat terzelfdertijd als de « stem » van de vocaal, ook de schuring van de uitstroomende lucht hoorbaar was. Zulke klanken worden **halfklinkers** of *semi-vocalen* genoemd. Zooals wij straks zullen zien (zie nr **39**), kunnen zulke phonemen dienst doen, nu eens als vocalen, dan weer als consonanten.

De voornaamste halfklinkers zijn [*j*] en [*w*] ; wij hooren ze b. v. in de Fra. woorden *pied* (= phonetisch *pjé*) en *loi* (= phonetisch *lwá*). Men mag ze niet verwarren met de consonanten *j* en *w* ; vgl. b. v. Ndl. *wie* met Fra. *oui*.

Wanneer nu een klinker in verband met een halfklinker wordt uitgesproken, dat is : onmiddellijk er vóór of er na, dan verkrijgt men een **tweeklank** of *diftong*, als b. v. in *fraai, groei,* Fra. *vieux, point*, enz. (1). — Daaruit volgt, dat er twee soorten van diftongen zijn :

a) *stijgende tweeklanken*, als de halfklinker als eerste bestanddeel voorkomt (formule : halfvocaal + vocaal), gelijk b. v. in Fra. *oui, vieux, loi, pierre* ;

b) *dalende tweeklanken*, wanneer de vocaal als eerste phoneem optreedt (formule : vocaal + semi-vocaal) ; aldus b. v. in *fraai, huis, fijn* ; in Fra. *houille, travail, fauteuil, fille* ; Eng. *time, boy* ; Hgd. *Haus, Leute, Weib,* enz.

Als een halfklinker onmiddellijk vóór een dalenden diftong voorkomt, dan hebben wij een *triftong* (of drieklank), als b. v. in het Ital. *miei*. De Romaansche talen leveren er nog al eenige voorbeelden van ; in phonetisch opzicht is het verschijnsel van weinig beteekenis.

Vatten wij tabellarisch samen alles wat wij tot dusverre besproken hebben, dan kunnen wij den phonetischen oorsprong der verschillende reeksen phonemen als volgt voorstellen.

---

(1) Een andere bepaling : diftongen bestaan uit twee vocalen onmiddellijk na elkaar uitgebracht, waarvan de eene wel, de andere niet beklemtoond is.

		STROTTENHOOFD	
		in rust	in beweging
Aanzetstuk	in rust		vocalen ; *h*
	in beweging	stemlooze	stemhebbende
		consonanten	

37. Onderlinge verhouding der phonemen. — Wij hebben er al op gewezen, dat de neusconsonanten, de *l*- en *r*- klanken, als een overgang uitmaken tusschen klappers en glijders; anderzijds staan zij tusschen consonanten en klinkers in, omdat zij, evenals andere phonemen nog, de daareven besproken semi-vocalen, nu eens als klinkers, dan weer als medeklinkers kunnen optreden (vgl. beneden n° 39). *Daaruit volgt, dat tusschen klinkers en medeklinkers geen scherpe grens te trekken is;* er zijn vocalen die moeielijk van consonanten te onderscheiden vallen en omgekeerd vertoonen bepaalde medeklinkers een groote overeenkomst met klinkers. *Ook tusschen stemhebbende en stemlooze consonanten is het verschil niet altijd met zekerheid aan te geven*, gelijk wij reeds opmerkten. — *Dus : de phonemen maken een ononderbroken reeks uit, met geleidelijke en ontelbare overgangen;* de twee uitersten staan ver van malkaar en vertoonen een zeer verschillend karakter; maar tusschenin ligt een onbeperkt getal klanken, van de naburige phonemen er telkens enkel door een zeer gering onderscheid in de articulatie van afwijkend. Die geringe afwijkingen worden niet door een afzonderlijke benaming aangewezen; in werkelijkheid komen in elke taal meer phonemen voor, dan degene die als zoodanig erkend en benoemd worden.

Niet alleen is het aantal klinkers en medeklinkers, die voortgebracht kunnen worden, onbeperkt; maar bovendien leert ons de waarneming, dat bij de bewegingen der spraakorganen, bij het articuleeren, alles *relatief* is.

Vooreerst komen de klanken zelden afzonderlijk voor; het normale spreken bestaat in het uiten van klankgroepen, klankverbindingen. Daarbij is het niet mogelijk een bepaalden klank af te zonderen van de groep phonemen, waarmede hij een phonetische eenheid uitmaakt (1). Men kan b. v. zeer duidelijk bepalen, waar en hoe de [k] en de [g] in de woorden *koe* en *goed* voortgebracht

(1) Men versta dit niet verkeerd. Het is natuurlijk zeer goed mogelijk alle spraakklanken te « isoleeren » van de naburige; maar als men dit doet, levert men zich over aan phonetische proefnemingen; dat is heelemaal wat anders dan « spreken ».

worden en die klanken isoleeren ; maar als dezelfde phonemen in verband met andere vocalen worden uitgesproken, dan wordt door dit feit zelf hunne articulatie gewijzigd ; in *kind* en *git* b. v. hebben wij een andere [k] en [g], omdatde tong, daar de *i* een « palatale » vocaal is, zich bij de articulatie meer naar voren welft, wat voor gevolg heeft dat ook de [k] en [g] meer naar voren worden gevormd (zie fig. 14). Van die verschuiving bij het articuleeren kan men zich gemakkelijk vergewissen, als men onmiddellijk na elkaar de klankverbindingen *koe, ko, ka, ke, ki* (1) zegt.

Ook het « stem » hebben of het « stemloos » worden is relatief en hangt deels van de omgeving af ; vgl. b. v. de *m* in woorden als *boom* en *mier* met die in *smet* ; ook de *w* in *bouwen, water* met die in *twijg, luwte,* enz. (Zie de consonantentafel hierboven).

Ten tweede, zelfs als de phonemen afzonderlijk voorkomen, is het moeielijk ze eenige oogenblikken aan te houden zonder er wijzigingen aan toe te brengen. Een klinker als b. v. de *e* in *zee*, kan men niet lang « zuiver » uitbrengen ; onwillekeurig komen al spoedig verschuivingen in den stand der spraakorganen, die natuurlijk een wijziging in het phoneem zelf na zich slepen : de *e* krijgt een *i-* « naslag » en wordt *zê* + *i*. Als die verschuivingen een zekere grens bereiken, dan ontstaan er twee verschillende klanken, waarvan het meestal niet uit te maken is, waar de éerste ophoudt en de tweede begint, zoo onmerkbaar en geleidelijk is de overgang.

Nog een andere factor speelt een voorname rol in dat relatieve en onvaste der phonemen Er bestaat immers een zeer merkbaar verschil in de wijze, waarop onderscheiden personen dezelfde klanken voortbrengen. Dat hangt niet alleen af van de minimale verschillen in den bouw der spraakorganen, maar van het articuleeren zelf ; bij den eenen persoon geschiedt dat duidelijk, energisch, bij den andere slapper ; men kan vlug spreken of heel op zijn gemak, ja slepend, enz. Bovendien heeft elk volk zijn eigenaardige wijze van articuleeren ; een uitroep als : *Quelle belle journée !* zal heelemaal verschillend klinken, naar gelang men hem hoort uit den mond van een geboren Franschman of van een Engelschman of Hollander. Zoo wordt een Ndl. [t] anders gevormd dan een Fransche of Engelsche — en zoo gaat het met daaromtrent alle phonemen Vandaar dat men zegt — en trouwens met recht — dat ieder volk zijn eigen « accent » heeft, welk accent zeer duidelijk uitkomt bij het gebruiken van een vreemde taal. Aldus spreekt een geboren Engelschman in den regel het Fransch met een « Engelsch » accent ; evenzoo een Franschman het Engelsch met een « Fransch » accent, enz ; het is zeer moeielijk, tenware men er zich afzonderlijk en methodisch op toegelegd heeft, het accent van zijn moedertaal te verloochenen, als men zich in een vreemde taal uit.

---

(1) Trouwens, die palatalisatie is een gewichtig verschijnsel in de phonetica. Alle consonanten kunnen, althans in een zekere mate, gepalataliseerd (of « gemouilleerd ») worden, dat wil zeggen dat zij, ten gevolge van het verschuiven van het articulatiepunt, in een correspondeerenden palatalen consonant kunnen overgaan, als b. v. in *vakje* (vgl. met *vak*), *lachje*, *handje*, *kantje*, *voetje*, *wegje*, enz Zoo een gepalataliseerden consonant voorziet men vaak van een afzonderlijk teeken : *ḳ*, *ṭ*, *ḍ* enz.

Wat is, vragen wij ten slotte, de verhouding van de phonemen der verschillende talen tot elkander? Bestaat er een « algemeene » phonetica? — Het is niet onmogelijk alle feitelijk en normaal voorkomende klanken der bekende talen stelselmatig en nauwkeurig te rangschikken; hun aantal is minder groot dan men op den eersten aanblik zou meenen; in phonetisch opzicht schijnen de talen veel meer van malkaar af te wijken dan het wezenlijk het geval is. In dezen zin kunnen wij de vraag bevestigend beantwoorden. Nochtans is men er tot heden niet in geslaagd een alphabet samen te stellen dat de phonemen van alle idiomen bevat; de groote moeielijkheid schijnt hierin gelegen, dat een klankenrangschikking, die onberispelijk zou blijken met het oog op een bepaalde taal of taalgroep, niet meer voldoet voor andere, juist wegens de eigenaardige wijze van ontstaan der phonemen.

38. Algemeene hoedanigheden der spraakklanken. — Wat de algemeene hoedanigheden der spraakklanken betreft, valt op een viervoudig onderscheid te wijzen.

a) Alle spraakklanken worden niet uitgesproken met denzelfden *nadruk*; het verschil er tusschen wordt bepaald door de min of meer groote kracht, waarmede de luchtstroom uit de spraakorganen naar buiten wordt gedreven. Die klanken, welke alleen of in verband met andere den krachtigsten nadruk of « klem » krijgen, hebben den **expiratorischen klemtoon**, het « dynamisch » accent; aldus b. v. *vá* in *váderland, váderlandsliefde*. Zie voorts nog hierbeneden nr **56** vlgg.

b) Van het aantal trillingen der stembanden hangt de *hoogte* der klanken af; aldus vereischt het voortbrengen van een *i* meer trillingen dan dat eener *a*, enz. Het onderdeel van de natuurkunde, dat zich bezighoudt met de studie der geluiden, leert allerlei belangwekkende bijzonderheden met betrekking tot dit punt; wij kunnen er hier echter niet bij stil blijven. — Afgezien van de relatieve hoogte der klanken, kan men aan hetzelfde phoneem, b. v. een *a* of *o*, ten gevolge van het spannen (verlengen) of ontspannen (verkorten) der stembanden, een verschillende toonhoogte geven, den klank « hooger » of « lager » uitspreken en zingen. Dat noemt men den **muzikalen** of **chromatischen klemtoon**. Aldus wordt de *a* van *daar* (en zelfs de heele klankgroep) « hooger » gesproken in: *Is hij al daar?* dan in: *Kijk, hij is al daar!*

c) Door **quantitatief accent** *(kwantiteit, duur, temporaal accent)* wordt aangeduid de min of meer lange tijdsruimte,

gedurende welke men een gegeven klank aanhoudt. In dat opzicht onderscheidt men *lange, korte* en *halflange* phonemen, soms nog *overkorte* en *overlange* ; vgl. b. v. Fra. *patte* en *pâte ;* in het Ndl. *boek* en *boer*. De duur der klanken is niet altijd gemakkelijk te bepalen; in veel gevallen gaat de verandering der quantiteit gepaard met een qualitatieve wijziging, gelijk o. a. in onze eigen taal. De *a* van *bad* b. v. is wel « korter » dan die van *baden*, maar tusschen beide bestaat bovendien en zelfs in de eerste plaats nog een ander onderscheid, het zijn nl. twee verschillende *a*'s ; nog veel duidelijker blijkt dat nog bij de *e*'s in *weg* en *wegen*.

d) Eindelijk verschillen de phonemen van malkaar nog door hunne *kleur* of *klankschakeering* (*timbre, Klangfarbe*). Bij het hooren uitspreken van dezelfde spraakgeluiden en klankgroepen door verschillende personen worden wij toch zeer duidelijk een zeker onderscheid gewaar ; ieder persoon heeft immers zijn eigen « stem », is vaak daaraan alleen te herkennen. Wij weten al dat die schakeeringen te wijten zijn aan een verschil in den vorm van het spreekkanaal ; in den grond is dat hetzelfde onderscheid dat wij waarnemen, als twee speeltuigen, b. v. een viool en een hoorn, dezelfde muzieknoot voortbrengen. In de geluidleer leeren wij, dat elke muzikale toon een samenstelling of vereeniging is van verschillende tonen ; de *grondtoon* (of « eigentoon »), die laagst, maar sterkst klinkt, bepaalt den naam van den toon ; de *boventonen* (« bijtonen »), die min of meer duidelijk waargenomen worden, geven de kleur of klankschakeeringen.

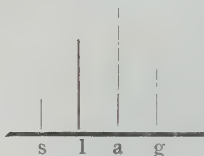
39. Functie van de spraakgeluiden ; sonoren en geruischen ; lettergrepen. — Op zich zelf beschouwd en onafhankelijk van den sterkeren of zwakkeren nadruk, waarmede zij kunnen gearticuleerd worden, hebben vocalen en consonanten lang niet even veel klank ; de eerstgenoemde bezitten veel meer « sonoriteit », klinken luider. En onder de medeklinkers is er ook wel verschil ; nasalen en *l*- en *r*-klanken komen, met betrekking tot hun sonoriteit, vóór de stemhebbende en deze vóór de stemlooze ; eenvoudige proefnemingen laten desaangaande

geen twijfel over (1). Aan die min of meer groote klankrijkheid beantwoordt doorgaans, in articulatorisch opzicht, een min of meer wijde opening van het spreekkanaal.

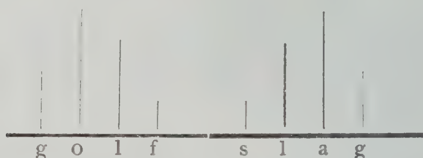
Graphisch zou men b. v. de respectieve sonoriteit van de klanken, die het woord *golf* uitmaken, aldus kunnen voorstellen :

en die van het woord *slag* volgenderwijze :

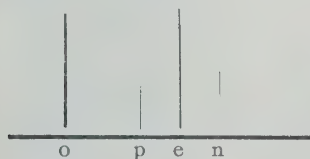
welke voorstelling aantoont, hoe een reeks klanken stijgt en daalt in sonoriteit. — Spreken wij nu onmiddellijk na malkaar die twee klankgroepen uit, dan bekomen wij het volgende schema :

Daaruit blijkt duidelijk, dat een opeenvolging van gesproken klanken een reeks is van beurtelings af- en toenemende geluidsgolven, die in malkaar ineenvloeien als de baren der zee. Rondom den klank met de meeste

(1) Als wij b. v. iemand op eenigen afstand plaatsen met den rug naar ons gekeerd en ons dan van hem verwijderen, kunnen wij gemakkelijk waarnemen, dat hij de verschillende phonemen herkent — maar natuurlijk anders om — in de hierboven opgegeven volgorde ; de stemhebbende consonanten onderscheidt hij langst van al ; de stemlooze verdwijnen eerst.

sonoriteit (of *sonant*) groepeeren zich de zwakkere geluiden *(consonanten)* ; samen maken zij door hun stijgen en dalen een eenheid uit, die als zoodanig door het oor wordt herkend en afgescheiden van een volgende stijging en daling. Zulke groepen van phonemen, die aldus door de afwisseling hunner sonoriteit tot een phonetische eenheid worden verbonden, heet men **lettergrepen** (syllaben) (1). — Een *lettergreep* bestaat dus uit een sonantisch bestanddeel, de syllabische kern, met het daarbij behoorende consonantisch gedeelte (als b. v. in *wolk, bron,* enz.), welk consonantisch gedeelte evenwel kan wegblijven, daar een sonant op zich zelf een lettergreep kan uitmaken, als b. v. in *open* :

Die voorstelling doet helder uitkomen, dat er hier twee geluidgolven zijn, dus twee lettergrepen, en dat de eerste er van door de vocaal alleen wordt gevormd (om de tweede lettergreep te uiten moet, na de *o,* het spreekkanaal eerst volledig afgesloten worden).

Alle phonemen kunnen fungeeren als sonanten of consonanten. In den regel maken de vocalen de syllabische kern uit : *A-fri-ka.*— Behalve de vocalen treden vaak als sonanten de nasalen, de *l-* en *r-*klanken op, gelijk in gevallen als b. v. *avond, adem, tafel, akker.* Eng. *able, people, mutton,* enz., waar de tweede lettergreep gevormd wordt door die phonemen : *avṇd, adṃ, tafḷ, akṛ, e'bḷ, pîpḷ, mətṇ,* enz. (wanneer de *ṃ, ṇ, ḷ, ṛ* als sonant voorkomen, wordt dit aangewezen door een rondetje of punt onderaan het klankteeken). Verschillende Slavische talen leveren talrijke voorbeelden van zulke sonanten, b. v. het Kroatisch : *tṛg* « plaats », *pṛst* « vinger », *vṛt* « tuin », waarin de *r* telkens het sonantisch bestanddeel uitmaakt.

Fricatieven kunnen ook voorkomen als sonanten, ofschoon veel zeldzamer en haast uitsluitend in uitroepen : *pṣt, ṣt, f̣t,* enz. Occlusieven zijn uitteraard niet geschikt om als syllabische kern te fungeeren ; bij stemlooze klappers is dat zelfs vrijwel onmogelijk ; bij stemhebbende kan het een enkele maal gebeuren, natuurlijk telkens bij wijze van uitroep : ḅ !

(1) *Lettergreep* is een erg onjuiste benaming, afkomstig van de traditioneele spraakkunst, die « klank » met aanwijzing van klank verwarde. Als zij niettemin algemeen in gebruik is gebleven, mag men daarom toch niet vergeten, in welke beteekenis zij gebezigd wordt.

De vocalen, nasalen en liquidae worden soms samen als **sonoren** bijeengegroepeerd tegenover de andere, die **geruischen** geheeten worden. — Als vocalen niet syllabisch zijn, dat is : de kern van de lettergreep niet uitmaken, maar tot het consonantisch deel er van behooren, dan noemt men ze *halfklinkers* ; wij hebben die hierboven (n° **36**) reeds aangetroffen.

Het is niet altijd gemakkelijk aan te geven, waar een lettergreep ophoudt en een nieuwe begint ; de scheiding geschiedt vaak willekeurig. Moet b. v. een klankcomplex als *aia* voor één of twee lettergrepen aangezien worden ? En, in het laatste geval, behoort de *j* tot de eerste of tot de tweede of tot de twee tegelijk ? — De moeielijkheid de lettergreep te bepalen is hierin gelegen, dat men te letten heeft op het articuleeren der klanken, vooral op het begin en het einde der klinkers (1), op de opeenvolging der ademstooten, op de waarneembaarheid of luidheid der klanken. Vandaar het onderscheiden, bij Duitsche phonetici, van *Drücksilben*, waarbij de articulatie en de ademstoot in aanmerking komen en van *Schallsilben*, welke bepaald worden door de sonoriteit der klanken.

Ziet men af van die spitsvondigheden en beschouwt men de lettergreep als een groep spraakgeluiden, door regelmatige stijging en daling in sonoriteit tot een eenheid gebracht en van de volgende gescheiden door vermindering van kracht, dan blijkt, dat de gewone bepaling, die men geeft in de traditioneele spraakkunst, in phonetisch opzicht geen waarde heeft en dat b. v. scheidingen als *heb ben* en *zin-gen* niet te wettigen zijn : er wordt nl. maar één consonant uitgesproken *hebn* (of *hebn*), *ziñn* (*ziñen*). — Wanneer één consonant tusschen vocalen (of tweeklanken) voorkomt, scheidt men algemeen de lettergreep dáár, waar de spraakorganen den stand voor het uitspreken er van aannemen, b. v. *be-ken*, *ta-fel*, enz. Natuurlijk moet men daarvan uitzonderen de gevallen, waar het een dubbelen medeklinker geldt (geminatie), die als dubbele medeklinker wordt uitgesproken, gelijk b. v. in Ital. *ferro*, *citta* en derg., in het Fra. *ne coup(e) pas*, *extrêm(e)ment*, *une grand(e)*

---

(1) Een vocaal kan *trapsgewijze* beginnen, b. v in het Fra. en het Eng., of *plotseling*, als in het Ndl., of na een stembandklapper (ˀ, als in het Duitsch ; in het Ndl. hoort men *een arm* als *eenarm*, zonder dat men met zekerheid kan uitmaken, of de *n* bij « een » dan wel bij « arm » behoort ; in het Duitsch is dat onmogelijk. In *ein Arm* wordt de *a* duidelijk door den stembandocclusief van de voorafgaande *n* gescheiden : *ein ˀ Arm* ; vgl. in het Ndl. de dubbele uitspraak van *ver‿eeniging* en *ver ˀ eeniging*. — Evenzoo kan het einde van een klinker « trapsgewijze » of « plotseling » zijn ; daardoor komt het b. v. dat in het Nederlandsch elke slotconsonant stemloos wordt, in andere talen daarentegen niet ; vgl. b. v. de uitspraak van Ndl. *goed* met Eng. *good* of in het Fra. die van *robe*, *rude*, enz.

dame, enz. In het Ndl. treft men die gevallen niet aan (in woorden als *putten, kennen*, enz. wordt slechts één medeklinker uitgesproken), evenmin in het Eng. en in het Duitsch, behalve in samenstellingen of samentreffen van woorden bij intensiveerende uitspraak : *het is onnoodig ; vattén zal ik hem ; wat een arm man !* — Bij een groep consonanten tusschen vocalen richt men zich naar het gevoel van den ademdruk en de spanning der spraakorganen : op grond daarvan scheidt men *hoor-de, laak-baar, venster,* enz. In gevallen als *omverrukken* en *uittrekken* zal, vooral bij spreken - met - nadruk, meer duidelijk, respectievelijk de *r* en de *t*, gearticuleerd worden. Doch ook hier is alles relatief.

«Open» wordt een lettergreep geheeten, als een vocaal de slotklank er van is, b. v. *le-ven, roe-pen* ; de vocaal wordt geacht dan te staan in «vrije» stelling. — «Gesloten» noemt men de lettergreep, als zij eindigt op een medeklinker (of groep van medeklinkers) : *loop, mand, koorts* ; de vocaal komt dan voor in «gedekte» stelling (1).

C. — Klankverbindingen

40. Samentreffen van phonemen in de lettergreep. — Er is reeds gezeid, dat de spraakklanken zelden afzonderlijk voorkomen ; bij het spreken worden zij normaal verbonden tot groepen (lettergrepen en woorden).

Sommige klanken kunnen in verband met welke andere ook uitgesproken worden, als b. v. een vocaal *a, e, o,* enz. vóór of na een enkelen consonant ; andere daarentegen eischen steeds dezelfde omgeving ; in dat opzicht heerscht een bonte afwisseling in het klankenstelsel der talen. Aldus o. a. eindigen in een aantal idiomen alle woorden (respectievelijk soms alle lettergrepen) op een klinker ; in andere weer kunnen als slotklank maar bepaalde klanken voorkomen, gelijk b. v. in het Grieksch (steeds een vocaal of diftong of een *n, r* of *s*), in het Siameesch (nooit een *r* of *s*), enz. Veel talen laten verbindingen van twee, drie of meer consonanten toe ; andere vermijden ze geheel, zoodat steeds elke medeklinker in verband met een klinker wordt uitgesproken, gelijk b. v. in het Samoaansch ; een naam als « Christus » wordt *Keriso*, « Peter » *Peteru*, enz. (vgl. met de Bantoe-talen, waar « Christus » tot *Kirisistri* wordt omgevormd en het Eng. woord « steamer » tot *sitima*).

---

(1) Eens te meer worde er hier nogmaals op gewezen, dat met de spelling hier geen de minste rekening mag gehouden worden ; aldus b. v. is in het Fra. woord *petit* de tweede lettergreep « open » en in *petite* « gesloten ».

a) Om na een bepaalden klank, een *g*, b. v. een *r* of *l* uit te spreken, moeten de spraakorganen een nieuwen stand, min of meer afwijkend van den vorigen, aannemen. Terwijl zij daartoe overgaan, wordt de ademstoot geenszins afgebroken; ten gevolge daarvan ontstaan, eer die tweede klank zuiver wordt voortgebracht, ongewild een aantal *overgangsklanken*. Een woord als b. v. *glas* bestaat dus niet enkel uit de phonemen *g+l+a+s*, maar uit een menigte andere. De houding, noodig tot het vormen van een volgenden klank, wordt reeds min of meer aangenomen alvorens de voorafgaande tot het einde toe is geuit; niet alleen komen tusschen de twee allerlei overgangen, maar tevens worden beide, ofschoon vaak voor het oor onmerkbaar, gewijzigd. Aldus luidt de *o* van *kom* anders dan die van *pot*, van *hof*, van *stok*; telkens ondergaat zij den invloed van den volgenden klank, dat is, wordt gewijzigd door den stand der organen, vereischt om het volgend phoneem te articuleeren.

In de meeste gevallen hebben die overgangsklanken een zóó kortstondig bestaan, dat zij het oor niet treffen, als b. v. bij het normaal uitspreken van verbindingen als *glas*, *gras*, en derg. Articuleert men echter opzettelijk trager, dan worden zij wel hoorbaar (*gelas*, *gəlas*, enz.); zelfs bij het normale spreken ontwikkelen zij zich tot waarneembare klanken, als b. v. in het Ndl. tusschen klinkers en tweeklanken: *zeearm* (d. i. niet *zee+arm*, maar *zee-j-arm*). Soms heeft er de schrijftaal rekening mede gehouden, als o. a. in *koeien* uit *koe+en* (vgl. *goede* > *goe+e* > *goeie* in *goeie morgen!* enz.). — Omgekeerd kunnen zelfstandige klanken eerst tot overgangsklanken gereduceerd worden en daarna verdwijnen, als b. v. in Ndl. *bril* uit Mnl. *beril* en dat uit Mlat. *bèryllus*; vgl. nog *blusschen* < *belesschen*, *vreten* < *vereten*, *blijven* < *belijven*, enz.; vgl. ook nog *gelooven* en Hgd. *glauben* (1).

De phonetica mag die overgangsklanken dus niet over het hoofd zien; zij veroorzaken soms ingrijpende wijzi-Ndl. gingen in den vorm der woorden.

---

(1) Ten opzichte van die overgangsklanken verhouden zich de talen ook verschillend. Terwijl b. v. in het Ndl. tusschen twee vocalen een semivocaal zeer duidelijk wordt waargenomen (type *zee-j-arm*), vermijdt het Fransch zulke verbindingen; aldus luidt daar b. v. *trier* werkelijk als *tri+er* (geenszins als *tri-j-er*). Evenzoo Hgd. (*Theater*, b. v.).

b) Als onmiddellijk na elkaar, in dezelfde lettergreep, twee klinkers worden uitgesproken, dan verkrijgt men een *tweeklank*, waarbij, gelijk wij reeds weten, een van de twee klinkers consonantisch wordt (zie nr **36**). — Zijn het consonanten die aldus, door denzelfden ademstoot, worden voortgebracht, dan noemt men die *affricaten*; het zijn vaak stemlooze klappers, gevolgd door een dito verwante spirans, zooals b. v. *pf* (in het Hgd. *Pflicht, Pfeife, Kopf*, enz.), *ts* (Hgd. *Zeit*, *Schmerz*), *tsj* [tṣ] (in het Ital. *citta, cielo*, Eng. *church,* Spa. *muchacho* « jongen », *vulgacho* « gepeupel », enz.). Doch ook soortelijke stemhebbende zijn niet zeldzaam, gelijk b. v. [ḍ] in Ital. *zio* « oom » en *giorno* « dag »). Veel talen kennen die « affricaten ».

Ook de *h* voegt zich talrijke malen bij een voorafgaanden consonant; dan ontstaat een *aspirata* (geaspireerde consonant) : *bh, dh, kh, ph*, enz. In het Sanskrit, het Oudgrieksch, in de Semietische talen b. v. worden talrijke geaspireerde consonanten aangetroffen. Bekend is het ook, dat dit verschijnsel vaak in het Hgd. wordt waargenomen; een *k* b. v. wordt door vele Duitschers als *kh* uitgesproken : *kalt* klinkt als *khalt*, *kern* als *khern*, enz. Aldus ook in het Eng. de *k* en *t,* b. v. in *cake* en *tea*.

41. Samentreffen der klanken in de woorden. De « sandhi ». — Bij het normaal spreken volgen de klanken malkaar op zonder onderbreking; vandaar een voortdurend veranderen van den stand der spraakorganen. Terwijl wij nog een bepaalden klank aan het articuleeren zijn, stellen wij onze organen instinctief en als vanzelf naar de articulatie van den volgenden en wijzigen daardoor, ofwel dien voorafgaanden klank zelf, ofwel den komenden. (Cfr. ook het reeds hierboven opgemerkte in nr **37**).

Die wijzigingen gebeuren vooreerst in het samentreffen der klanken in de woorden zelf : b. v. *onbepaald* wordt uitgesproken als *ombepaalt* en *broodplank* als *brootplank*. Alle talen leveren daar bewijzen genoeg van ; in het Lat. b. v. *contendo* < *comtendo* « ik streef naar », *scripsi* < *scribsi* « ik schreef »; in het Fra. *obtenir*>*optenir* en *subsister*>*subzister*, *svelte* > *zvelte*, enz. ; in het Eng. *he has* > *he haz*, *clumsy* > *clumzy*, enz.

Voorts hebben die klankwijzigingen plaats in het samentreffen van de woorden ; soms zijn het de aanvangsklanken, soms de eindklanken, die zich aan de onmiddel-

lijke omgeving moeten aanpassen. Aldus b. v. in het Ndl. *het zand* > *het sant*; *naar het veld gaan* > *naar het felt chaan*, enz.; vgl. in het Fra. *cap vert* > *cab vert* naast *mon grand ami* > *mon grant ami, quand on voudra* > *quant on voudra*.

Dergelijke wijzigingen nu, welke door het samentreffen van de klanken in de woorden en in de woordenreeksen teweeggebracht worden, heet men **sandhi** (1), en de regels, waarnaar ze geschieden, *sandhiregelen*. Ofschoon de sandhi in alle talen in minder of ruimer mate voorkomt, de meeste nochthans houden er bij het schrijven geen rekening mede. Enkele doen het wel en soms zelfs zeer nauwkeurig, als b. v. het Sanskrit; in andere wordt hij nu en dan aangewezen, als b. v. in het Oudgrieksch. Niet alleen verschillen de sandhiregelen van taal tot taal, maar in iedere taal hangt bovendien de sandhi af van de omstandigheden, waarin gesproken wordt. Al naar gelang men zich uitdrukt: kalm of driftig, langzaam of snel, met of zonder nadruk (intensiveerend of niet), slordig-weg of met bedachtzaamheid en attent, zal men de woorden en de afzonderlijke klanken van elk woord tot hun recht laten komen of ze wijzigen en « radbraken ». Algemeene regelen zijn dus niet aan te geven, maar wel mag hierbij opgemerkt worden, dat die wijzigingen feitelijk geen zuiver physiologisch of phonetisch verschijnsel meer zijn, aangezien zij, gedeeltelijk althans, kunnen afhangen van den gemoedstoestand van den spreker; zij moeten bijgevolg in verband gebracht worden met de psychologische factoren der taalontwikkeling.

Laat ons de werking van den sandhi verduidelijken door een paar voorbeelden aan het Nederlandsch ontleend. — Als regel geldt in onze taal dat, aan het slot der woorden en voor een pauze, alle stemhebbende occlusieven en fricatieven stemloos worden; b. v. *paard* > *paart* en *ik schrijv* > *schrijf* (welke klankwijziging de spelling voorheen ook gedeeltelijk aanwees: *broot, ooch* = *oog*, enz.). Voorts heerscht nog de algemeene regel dat, bij samentreffen van een occlusieve en een fricatieve, zij beide stemloos worden (*opvoeren* > *opfoeren*; *niet goed* > *niet choet*; *ik zeg* > *ik sech*, enz.), behalve als de tweede een *b* of *d* is, in welk geval zij beide stemhebbend luiden (*reisde* > *reizde*; *opbod* > *obbot*, enz.) (2).

---

(1) *Sandhi* is een term ontleend aan de Sanskritsche spraakkunst en beteekent eigenlijk « verbinding » of « liëering » van klanken.

(2) In nadere bijzonderheden kunnen wij niet treden; dat is de taak van de Ndl. phonetica en orthophonie. Maar het zou zijn nut hebben als de lezer similaire verschijnselen wilde beschouwen in andere talen, waarmede hij vertrouwd is.

42. Bepaalde sandhi-verschijnselen. — Aan de werking van den sandhi zijn dus vooreerst toe te schrijven de regelmatige, zich steeds herhalende wijzigingen in het klankgehalte van de woorden, maar bovendien nog een aantal andere, die zich op een gegeven oogenblik voltrokken hebben, niet meer herhaald werden en aan de betroffen woorden een eenigszins nieuwen vorm gegeven hebben. Ook van zulke wijzigingen leveren alle talen voorbeelden op.

Tot dat soort van verschijnselen moeten o. a. gebracht worden de talrijke gevallen van **assimilatie** (aanpassing of harmoniseering van klank en **dissimilatie** (ongelijkmaking).

Voorbeelden van assimilatie zijn o. a. in het Lat. *intellego* « ik begrijp », uit *interlego ; terra* « aarde », uit **tersa* (= droog) ; *collis* « heuvel », uit *colnis ;* in het Fra. *nourrir*, uit **nodrire* en dat uit Lat. *nutrire ; aventure* < Lat. *adventuram ; sujet* uit vroeger *subject* en dat uit Lat. *subjectum* (vgl. daarnaast *objet* < *objectum*). Van de vele, die onze taal voorkomen, halen wij aan : *balling* uit *banling* (= banneling); *klimmen* < *klimben, lommer* uit Fra. *l'ombre ; litteeken* uit Mnl. *lijcteeken* (cfr. *likdoorn*). Klankharmoniseering komt niet alleen voor bij het samentreffen der phonemen ; ook op afstand kunnen wij dat verschijnsel waarnemen, zoowel bij consonanten als bij vocalen. Zoo is Fra. *camarade* ontstaan uit *camerade* (bij Lat. *camera*), *chercher* uit *cercher* (Mlat. *circare*) ; in het Ital. heeft men *maraviglia* « wonder » voor *miraviglia, Taranto* voor *Tarento*, enz. — Zulke klankharmoniseering is zelfs een eigenaardig kenmerk van veel idiomen, b. v. in de Oeral-Altaïsche talen, die zich door de bekende « vocaalharmonie » onderscheiden (zie n° **22**, 2).

Van het tegenovergesteld verschijnsel, het ongelijk maken van klanken of de dissimilatie, is het eveneens gemakkelijk voorbeelden te sommen, ofschoon die wijziging minder vaak voorkomt. B. v. in het Lat. *militaris* en *consularis* uit **consulalis* en **militalis, meridies* « middag » uit **medidies*, enz. In het Fra. *pèlerin* uit Lat. *peregrinus*. Het Ndl. levert o. a. op : *kamenier* < *kamerier* (cfr. Fra. *camérier*) ; *murmelen* van Lat. *murmurare ; tortel* bij Lat. *turtur* (cfr. het Fra. *tourterelle*) ; *martelen* bij Lat. *martyr* (uit het Grieksch).

Een ander, insgelijks niet zeldzaam verschijnsel, is de **ontwikkeling van consonanten** tusschen bepaalde andere. Aldus treffen wij herhaaldelijk een *d* aan in verband met nasalen en liquidae, als b. v. in Fra. *tendre, gendre, pondre,* respect. uit Lat. *tener, gener, ponere,* in Ndl. *donder* (vgl. Hgd. *Donner*), *kelder* (uit Lat. *cellarium;* cfr. Hgd. *Keller), zolder* (< Lat. *solarium* « platdak, terras »), *hoenders* (Mnl. *hoenre* < *hoener*), *beenderen* (Mnl. *beenre* < *beener*); comparatieven als *zwaarder* (vgl. Hgd. *schwerer*); ook nog in *vaandrig* bij *vaan* (enz.). — Ook andere consonanten ontwikkelen zich tusschen consonantengroepen, als b. v. *p* in Lat. *dempsi* en *prompsi,* praeterita van *demere* « wegnemen » en *promere* « voor den dag halen », ook in Ndl. *boompje* en dergel.; een *b* in Fra. *humble* (uit Lat. *humilis*), *sembler* (uit Lat. *simulare*) en *chambre* (uit Lat. *camera*), in Ndl. *stroop* (uit *siroop*), *kastrol* uit Fra. *casserole* (enz.).

Naast het ontwikkelen van consonanten, valt ook het **uitstooten van klanken** te vermelden in gevallen als b. v. Ndl. *mar[k]t,* uit Lat. *mercatum, kers[t]mis, er[w]t, och[t]end, ach[t]ste, rech[t]s, nes[t]je,* enz. Daarbij kan gebracht worden het verdwijnen van een heele lettergreep, als zij met den identischen klank begint als de volgende, gelijk o. a. in Lat. *nutrix* « voedster » (uit *nutritrix*), *medialis* uit *medidialis;* in het Fra. *idolâtre* uit *idololâtre,* enz.

Al deze en soortgelijke gevallen, waarvan voorbeelden in alle talen voor het grijpen liggen, laten zich verklaren door de mechanische werking van de spreekorganen en het eigenaardig klankenstelsel van de afzonderlijke idiomen.

II. — WOORDEN EN WOORDVORMEN

43. De woorden. — Wij kunnen door « woorden » verstaan : klankcomplexen met een zekere, min of meer duidelijk omlijnde beteekenis. Uit een psychologisch oogpunt beschouwd (of met betrekking tot zijn beteekenis), dient het woord ter aanduiding van een voorstelling *(huis, vluchten, langzaam, boven)* of een deel van een voorstelling *(ik zou geschreven hebben, hij wist van den prins geen kwaad, het hazenpad kiezen)* of van een complex van voorstellingen *(wijnglas, schuttersgilde, duikbootenoorlog).* Er bestaat dus een merkbaar verschil tusschen hetgene men

een « woord » noemt in grammatischen of in semantischen zin. — Natuurlijk valt er, ten opzichte van dit punt, geen eenstemmigheid waar te nemen tusschen de talen ; een voorstelling of begrip, dat de eene taal met een enkel woord aanwijst *(biseau, ignorer, fietsen, kaarten,* b. v.), eischt er verscheidene in een andere *(schuine rand, niet weten, rouler en vélo, jouer aux cartes,* enz.) ; vgl. nog Lat. *scripsisset* met : « hij zou geschreven hebben » ; Turksch *sevisjdirilémemék* met « niet kunnen verplicht worden elkander lief te hebben ».

Met « woorden » noemen wij de dingen, ook de eigenschappen der dingen, de betrekkingen er tusschen onderling of tot ons, de indrukken, die zij op ons gemoed maken, enz. Of anders : het woord is de klankgroep, die de dingen aanwijst naar de opvatting of het gevoel van den spreker. Zij zijn dus niet alleen het teeken waarmede, bij allen die dezelfde taal gebruiken, een bepaalde voorstelling of begrip wordt verbonden *(drie, zwaard, blauw)* ; in veel gevallen zijn zij tevens de uiting van gevoelens en aandoeningen en brengen als zoodanig een zekere waardeering mede, in gunstigen of ongunstigen zin *(ellendeling, schoolvos, onderkruiper, zeepbaron, achterbuurt, lieveling, schelmpje, hartje,* enz.). Als zoodanig beschouwd, beantwoorden zij aan iets wezenlijks in onzen geest ; zij bestaan niet uit een bloote samenvoeging van klanken (respectievelijk van zichtbare teekens) ; zij bezitten een zekere individualiteit, « leven » in ons. De verdere splitsing of ontleding er van vindt deelen, die op zich zelf geen beteekenis meer hebben en ontneemt dan ook aan het woord zijn bestaan zelf.

44. De woorden naar hun vorm ; « formantische » bestanddeelen ; wortels en stammen. — Vergelijken wij met elkaar woorden als *waarheid, schoonheid, goedheid,* of *moeielijk, gemakkelijk, gebruikelijk,* of nog : *ik leer, hij leert, ik leerde* met *ik hoor, hij hoort, hij hoorde,* dan erkennen wij daarin gemeenschappelijke bestanddeelen, welke tot het overblijvende klankcomplex telkens in dezelfde verhouding staan, zoowel wat vorm als beteekenis betreft. Zulke bestanddeelen heeten wij *formantische bestanddeelen* en het overblijvende gedeelte, waaraan zij verbonden worden, noemen wij den *woordstam.* Telkens wij in de woorden een stam en een formantisch element kunnen

7

onderscheiden, zeggen wij dat die woorden een bepaalden « vorm » hebben.

In veel gevallen is het mogelijk onmiddellijk het formantisch bestanddeel van den woordstam te onderscheiden, gelijk b. v. in woorden als *leeuw-in*. *knaap-je, spaar-zaam, loop-en*; maar zeer vaak geven alleen de geschiedenis en de taalvergelijking uitkomst, als b. v. bij woorden als *vinger, hoofd, boom, groen*, waar de *-er, -d, -m*, en *-n* oorspronkelijk formantische beteekenis hadden.

Elk formantisch bestanddeel, dat als woordstuk kan aangewezen worden, als *-d* in *hoofd* en *-der* in *vader*, heet men *affix*.

Een stam van een woord, als b. v. *begeerlijk* van *begeerlijkheid*, kan op zijn beurt bestaan uit een stam en een affix : *begeer+lijk*. Zulke stammen nu welke, na losmaking van alle affixen, geen enkel formantisch bestanddeel meer hebben, noemt men **wortels**. Aldus vinden wij in de woordenreeks *teeken, teekenen, teekenachtig, beteekenis, onbeteekenend* een gemeenschappelijk bestanddeel, een kern, die niet vatbaar blijkt voor verdere ontleding, den « wortel » TEEK.

Door **stam** of **thema** bedoelt men een wortel met één of meer affixen ; wordt de wortel maar door één ffiax bepaald, dan heet hij « primair », als b. v. in GEV-*er*, TEEK-*en*, ZUGH-*t*, en « secondair », als er meer dan één affix kan aangewezen worden : TEEK+*en*+*aar*, *be*+GEER+*lijk*+*heid*.

Soms kan alle affix ontbreken en de wortel doet dan dienst als stam ; zelfs kan in dit geval, bij afwezigheid van elk formantisch bestanddeel, het woord toch zijn bepaalden « vorm » hebben, nl. door wijzigingen in het innerlijk gedeelte van den wortel, gelijk b. v. in (ik) ZONG, naast (ik) LEER+*de* (1).

45. Affixen. — Affixen kunnen voorkomen vooraan, middenin en achteraan den wortel, respectievelijk den stam. Vandaar dus :

1) **Praefixen** of *voorvoegsels*, die in veel talen gebruikelijk zijn, niet alleen in de onze en in de overige, er mede min

---

(1) Natuurlijk mag men zulke vormen niet verwarren met de zeer talrijke andere, waar thans geen affix meer (suffix) voorkomt, omdat het in den ontwikkelingsgang der taal is verdwenen, gelijk geschied is o. a. in alle moderne Indo-europeesche talen; aldus b. v. in zoon (Got. *sunus*), kaal (Ags. *calu*, Eng. *callow*), dood (Got. *dauthus*), (wij) hadden (Got. *habaidedum*), enz. Een woord als « boom » moet herleid worden tot een oorspronkelijken vorm *bhowəmo* (bij den wortel *bhû* « groeien »).

of meer verwant (b. v. *ver*VALLEN), maar dan ook in die van andere groepen, b.v. in het Maleisch *luka* «kwetsuur», *meluka* « kwetsen », *kuda* « paard », *berkŭda* « te paard rijden » ; in het Haussa (eene in den Soedan en het N.-W. van Afrika verspreide negertaal) : *bude* « openen », *abude* « opening », *fara* « beginnen », *mafara* « begin ». Hun grammatische functie blijkt duidelijk in bepaalde gevallen, als b. v. in de Bantoe-talen ; aldus b. v. in het Soeaheli : *ki-su* « mes », *vi-su* « messen » ; *m-tu m-zuri* « fraaie man », *wa-tu wa-zuri* « fraaie mannen », enz.

2) **Infixen** of *invoegsels*, als b. v. in het Lat. *ju-n-g-o* « ik bind », naast *jug-um* « juk » ; *vi-n-c-o* « ik overwin », *vic-i* « ik overwon » ; Grieksch *ma-n-th-ánō* « ik leer » naast *math-êsomai* « ik zal leeren » (wortel *math*) ; in het Turksch *jazdym* « ik schreef », *jaz-ma-dym* « ik schreef niet » ; in het Javaansch : *satriya* « edelman », *s-in-atriya* « als edelman geëerd ».

3) **Suffixen** of *achtervoegsels*, zeer talrijk in het grootste aantal idiomen ; voorbeelden genoeg levert het Ndl. : *breek-baar, natuur-lijk, ijver-aar, laf-aard, strijd-er, voogd-es, naai-ster, strooi-sel,* enz.

Naar hunne verhouding tot den wortel of den stam kunnen alle affixen ingedeeld worden in twee groote groepen :

a) De eerste omvat de **afleidingsaffixen**, dat wil zeggen zulke, welke dienen tot het maken van stammen ; zij zijn dus *vormen tot woordvorming*. Zij duiden dan aan ofwel een verhouding der begrippen, als b. v. LEZ-*en*, LEZ-*er*, LEZ-*ing*, ofwel een verschil of wijziging er in ; vgl. b. v. *groen* naast *groenachtig*, of *gelukkig* naast *ongelukkig*, enz.

b) De tweede groep bestaat uit de **flexieaffixen**, dat is : affixen, die de functie van het woord in den zin aanwijzen of helpen aanwijzen ; het zijn dus *vormen van flexie*, ter onderscheiding van onderwerp, praedicaat, getal, naamval, persoon, tijd, wijze, omstandigheden, enz. Aldus b. v. Arab. *kitâb* « boek », *kitâbi* « mijn boek », *kátab*, « schrijven », *katábnā* « wij schreven » ; Soeaheli : *a na leta* « hij brengt », *a li leta* « hij bracht », *a ta leta* « hij zal brengen » ; *mtoto* « kind », *watoto* « kinderen », *jiwe* « steen », *mawe* « steenen » ; Lat. *disco, discunt, discet,* « ik leer, zij leeren, hij zal leeren » ; *jungo* « ik bind », *junget* « hij zal binden », enz.

Elk soort van affix kan gebezigd worden, zoowel tot het vormen van stammen als tot het uitdrukken der functie, gelijk uit de voorgaande voorbeelden duidelijk is ; in de voornaamste taalgroepen is echter het gebruik van suffixen overwegend. De suffixen, welke alleen tot stamvorming dienen, heeten « suffixen » in eigenlijken zin ; als zij met functioneele beteekenis voorkomen, noemt men ze « uitgangen » ; aldus is *s* in GEV+*er*+*s* een uitgang. In een woord als *teekenaren* is *teekenaar* de « stam », gevormd uit den « wortel » TEEK- met de suffixen *en*+*aar* (« secondaire » stam) ; *-en* is het flexie-suffix of de « uitgang ».

Wat de volgorde van de affixen betreft, daarin heerscht groote verscheidenheid in de talen. Sommige zijn uitsluitend of bij voorkeur praefigeerend, andere bezigen hoofdzakelijk suffixen, enz. In de suffigeerende talen is de volgorde meestal vast : wortel, het suffix of de suffixen (één, twee, drie of zelfs meer), telkens volgens hunnen aard ; b. v. **men**-SCH-*en*, **teek**-EN-ACH TIG *e* ; vgl. in het Turksch **ev** « huis » EV-*ler*, EV-*ler-ïim-den* naast AT « hengst », AT-*lar*, AT-*lar-um dan*, enz. (1).

Deze theorie heeft een algemeene beteekenis. In een aantal talen worden de betanddeelen, die min of meer tot een eenheid of woord worden verbonden, losjes naast malkaar geplaatst, als b. v. in het Turksch *bulmaq* « vinden », *bul-un-maq* « gevonden worden », *bul-ma-maq* « niet vinden », *bul-á-ma-maq* « niet kunnen vinden », enz. In andere daarentegen zijn die oorspronkelijke elementen, ten gevolge van een lange, eeuwenoude ontwikkeling, zoo innig samengesmolten of ineengegroeid, dat zij niet meer te onderscheiden zijn, als b. v. in Ndl. *nest, boom, vreemd*. Zoo zegt men wel, dat in een Lat. vorm als *matrī* « aan de moeder », de *i* de uitgang van den datief is ; maar het is feitelijk niet uit te maken, waar de eigenlijke scheiding ligt tusschen de elementen, die den *datief* en het *enkelvoud* uitdrukken ; samen en in hun verband hebben zij die beteekenis.

Door den vorm alleen dien de woorden aannemen, ten gevolge van de verbinding van wortel of stam en de affixen, kunnen dus een aantal begrippen als samengevat en uitgedrukt worden, waarvan de volledige beteekenis-

---

(1) In het algemeen gesproken bestaat, in de Indo-europeesche taalgroep, elk woord, dat geflecteerd wordt, uit drie bestanddeelen : *a*) de wortel die het algemeen begrip bevat, b v. *geef* ; *b*) het suffix (of de suffixen) waardoor die beteekenis nader wordt bepaald : **gev**-*er* (of **geef**-*ster*) ; *c*) de uitgang, die de functie in den zin min of meer aanduidt : **gev**-*er*-*s*. Doch in het ontwikkelingsproces van de verschillende talen zijn die bestanddeelen soms samengevallen, soms gedeeltelijk verdwenen.

inhoud in andere talen door een reeks verschillende woorden moet weergegeven worden, als b. v. Lat. *scripsisset* « hij zou geschreven hebben », *saturabimini* « gijlieden zult verzadigd worden ». Terwijl de wezenlijke zin van Ndl. vormen als *leeren, leert, gaf*, of van Fr. als *fais, dis,* of van Eng. als *tell*, nader moet bepaald worden door de voornaamwoorden, die den persoon, het getal, respect. den tijd aangeven ; terwijl de aanduiding van tijden en wijzen evenzoo afzonderlijke woorden vergt (hulpwerkwoorden, enz.) : *hij zal komen, hij zou geschreven hebben, wij werden verjaagd,* enz., blijkt onmiddellijk uit den vorm alleen van een Grieksch woord als *lusómetha* (λυσόμεθα) « wij zullen ontbonden worden » : 1° het begrip « ontbinben » *lu-* ; 2° de toekomende tijd, uit het suffix *-so-* ; 3° de indicatief, uit het ontbreken van een ander tijdbepalend suffix na -so- ; 4° de eerste persoon ; 5° het meervoud ; 6° het passief, deze drie laatste onmiddellijk uit den uitgang *-metha*. — Hetzelfde kan gezegd van een Turkschen vorm als *evlerümden* of *bulámamaq*.

46. Vormen der « wortels ». — Den vorm van een wortel, en evenmin dien van het suffix, bekomt men niet altijd door eenvoudige losmaking ; herhaaldelijk staat men voor verscheiden vormen, die blijkbaar met elkander samenhangen. Dat gebeurt vooreerst in de Indo-europeesche talen, als b. v. in het Grieksche *dérk-omai* δέρκομαι « ik zie », perf. δέδορκα *dédork-a*, aor. ἔδρακον *é drak-on ;* vgl. in het Ndl. *breken, brak, ge-brok-en, breuk, brok, (af)braak*, enz. Ook komen zulke afwisselingen voor in de suffixen, als b. v. gr. πατήρ *pa-têr* « vader » (têr is het suffix), gen. πα-τρ-ός *pa-tr-ós*, acc. πατέρα *pa-tér-a* (vgl. in het Lat. *pater*, gen. *patris*). Dergelijke afwisselingen hebben een dubbel kenmerk : zij betreffen alleen het vocalisch gedeelte en komen steeds voor op een bepaalde wijze : de klinkers staan altijd tot malkaar in een vaste verhouding. Juist omdat het regelmatige verschijnselen geldt, is het mogelijk die klankwisselingen of *phasen*, gelijk men ze thans noemt, onder regels te brengen ; zij maken de « ablautsreeksen » uit, waarop wij nog verder zullen terugkomen (zie n° **132**).

In de Semietische talen komen soortgelijke afwisselingen ook voor, gelijk wij hierboven hebben waargenomen (nr **22**, 3) ; vgl. nog in het Hebr. *gâzal* « hij roofde », *gozel* « roovend », *gazul* «geroofd», bij den √ GZL ; in het vulgair Arabisch bij de « wortels » GDD en MRR : *gedîd* « nieuw », meerv. *gudâd* en *murr* « bitter », plur. *amrâr* ; bij den « wortel » KTB = *kátab* « schrijven »: *áktub* «ik schreef», *katábt* « ik heb geschreven », *iktub* «schrijf», enz. Terwijl echter in het Semietisch de vocaalwijziging op zich zelve wijziging in de beteekenis uitdrukt, verkrijgt zij dat in het Indo-europeesch slechts in verband met affixen.

Men pleegt in het Semietisch de wortels, die doorgaans tweelettergrepig zijn, aan te duiden met de enkele consonanten :

√*ktb*, enz. ; in het Indo-europeesch abstraheert men een bepaalden «grondvorm» of *wortel*; waar het echter de ablautsafwisselingen betreft, geeft men de voorkeur aan de benaming *basis*. De term « wortel » geeft dan te kennen de kern of het bestanddeel, waardoor wordt aangeduid het grondbegrip van een heele woordfamilie ; « basis » is het woorddeel of woordstuk, dat men construeert door vergelijking der verschillende ablautsvormen of «phasen» (« basis » kan samenvallen met « wortel », maar ook niet).

Langen tijd namen de taalkundigen aan, dat de Indo-europeesche wortels éénlettergrepige bestanddeelen waren ; de waargenomen feiten noodzaakten ze allengs die meening op te geven (cfr. hierboven n° **13** c) ; het bestaan van *tweelettergrepige wortels* werd erkend en daarnaast nam men later *dissyllabische bases* aan. De menigvuldige klankwijzigingen, die de ablaut in het vocalisme en zelfs in het consonantisch gedeelte van de bases teweegbrengen, mogen nochtans niet op dnzelfde lijn geplaatst worden met andere veranderingen in den wortel, die niet aan vaste regels schijnen gebonden en niet steeds gepaard gaan met regelmatige begripswijzigingen.

Deze laatste verschijnselen heet men **wortelvariaties**. — Daartoe kunnen wij vooreerst brengen het merkwaardig en zeer verbreid verschijnsel der *wortelverdubbeling*, dat is : het geheel of gedeeltelijk herhalen van den wortel (1), als b. v. Lat. *mur-mur*-are « murmelen » (<murmeren) ; Lat. *papilio* « vlinder » uit **pa-pit-lio* bij √PET « vliegen » (gedeeltelijke wortelherhaling). In veel gevallen gaat met de wortelverdubbeling begripswijziging gepaard. Aldus kan de reduplicatie aangewend worden :

1) tot aanwijzing van een grammatische functie, als b. v. tot *het vormen van het meervoud*, gelijk in het Maleisch *orang* « mensch », *orang-orang* « menschen » ; in het Mandsjoe *se* = jaar, meerv. *se-se* ; in het Japansch *ono* = «een», *ono-ono* = «verschillende, vele» ; ook nog tot *het vormen van de tijden* der werkwoorden, b. v. in het Skt. bij √GAD « spreken », *jagâda* (< *gagâda*) « ik heb gesproken » ; Lat. *cano* « ik zing », vanwaar *cecini* « ik heb gezongen ».

2) tot versterking van de beteekenis, als b. v. Chin. *ljŏ* « weinig », *ljŏ-ljŏ* « heel weinig » ; Skt. *sâyam* « avond », *sâyam-sâyam* « elken avond ». Inzonderheid werd aldus de duur, de herhaling, de voltooiïng van de handeling aangeduid, als b. v. Javaansch *anrapu* «doen bedaren», *anrarapu* « tot bedaren willen brengen » ; Skr. bij √DIÇ « toonen », *dédis-te* « hij toont aan met aandrang » ; bij √LAP « praten », *lâlapîti* « hij maakt rumoer »,

(1) Wij laten onbesproken de talrijke bijvormen der reduplicatie, bij welke door sommige schrijvers ook het parallelisme gerekend wordt : parallelle of symmetrische zinsbouw. inz. van den versregel (o. a. in de Hebreeuwsche poëzie), voorts nog de allitteratie (als Rabelais' *gros, gras, grand, gris livret* en de in onze taal bekende verbindingen van het type *vuur en vlam, kort en klein, kind noch kraai, man en muis*) en zelfs alle soorten van rijmcombinaties : zooveel verschijnselen, allemaal wel anders te verklaren.

lilapisati « hij is praatzuchtig » ; bij $\sqrt{\text{VAC}}$ « spreken », *vivakṣati* « hij verlangt te spreken », enz. Nog in anderen zin kan de beteekenis gewijzigd worden.

3) als middel tot woordvorming, als b. v. in het Indiaansch Runa-Simi dialect : *palla* « inzamelen », *palla-palla* « inzamelaar ». — Trouwens, in alle talen komen tal van woorden voor door reduplicatie gevormd, bepaaldelijk zeer vaak de zoogen. « klanknabootsingen » van het type *klikklak, tiktak,* Fra. *cricri* « krekel », Hindoestâni *tîtrî* « vlinder », Mal. *laba-laba* « spin », enz. ; vele daarvan behooren gewis tot de kindertaal *(mama, kaka),* maar lang niet alle : *tingel-tangel*-muziek, *flipflapjes* van licht en derg.

Naast de wortelverdubbelingen hebben wij nog te vermelden de *worteldeterminatieven,* die een uitbreiding (of aanwas) van de oorspronkelijke wortelgedaante hebben bewerkt, gelijk b. v. in de tweelingen $\sqrt{\text{PLEK}}$ naast $\sqrt{\text{PLEKT}}$; vgl. Lat. *plect-o* « ik vlecht », Ohd. *fleht-an* naast Gr. *plek-ô* « vlechten », Lat. *du-plec-s (=duplex)* « dubbel gevouwen ».

Die vreemde bestanddeelen, waardoor de « primaire » kern tot een « secondaire » wortelvorming is uitgedijd, komen vaak achteraan den wortel voor ; maar zij kunnen zich evengoed vooraan vasthechten ; in dit geval heet men ze **praeformanten.** Aldus kan men bij een heele reeks Indo-europeesche wortels (om van andere taalgroepen niet te spreken) een S-element aanwijzen ; vanwaar wij dan bekomen vormen met of zonder S-praeformanten. B. v. in het Gr. *tégos* « dak », Lat. *tegere* « dekken », naast Skr. *sthágami* en Gr. *stégo* « ik dek », Lit. *stógas* « dak », Lat. *fastigium* (uit **farstistigium*) « nokbalk ».
Met die « praeformanten » mogen natuurlijk de *praefixen* niet verward worden, die nooit een integreerend deel van den wortel uitmaken, en evenmin de *infixen* welke nochtans, ten minste in het oude Indo-europeesch, het karakter van een worteldeterminatief hadden verkregen.

47. Herkomst van wortels en affixen. — Vanwaar komen die bestanddeelen, die de woordontleding ons heeft leeren kennen, de wortels en affixen ? — De vraag is vooral van belang met betrekking tot dat soort van talen, waarin wortels, suffixen en uitgangen geen afzonderlijk bestaan hebben en met malkaar een gesloten geheel uitmaken.

Bij Bopp's optreden was de theorie van het monosyllabisme der wortels algemeen aangenomen (1) ; later vond zij nog meer steun door de opvatting van de

(1) Volgens ADELUNG (1732-1806) vloeit de eenlettergrepigheid van de wortels voort uit de omstandigheid, dat de primitieve, ruwe « Naturmensch », den inhoud van zijn gansche voorstelling — bevel, vraag, mededeeling — door één opendoen van den mond bekend maakte

Indische spraakkunstenaars, die het volledig taalmateriaal van het Sanskrit tot een betrekkelijk gering aantal éénlettergrepige wortels herleiden. De toenmalige geleerden onderscheidden zelfs wortels van verschillende soort, maar met vage en onbepaalde beteekenis; door steeds met malkaar in een min of meer vast verband gebruikt te worden, kregen zij een meer concreten zin; allengs namen sommige wortels de functie aan, de beteekenis van andere nader te bepalen, de hoedanigheden er van of de betrekkingen er tusschen aan te duiden; dat zou de oorsprong van de affixen zijn. Op zeer vernuftige wijze heeft men gepoogd suffixen en uitgangen te verklaren als ontstaan uit « pronominale » wortels, welke tot bepaling dienden der « nominale », waardoor de algemeene begrippen werden uitgedrukt; doch het bewijs van het werkelijk bestaan van die twee soorten is men altijd schuldig gebleven. Maar de hypothese was verleidelijk: van lieverlede kwamen uit die nominale en pronominale elementen vaste verbindingen tot stand, waarvan de deelen ten slotte zóó innig samengroeiden of samensmolten, dat zij hun zelfstandigheid er heelemaal bij inschoten en zelfs niet meer te herkennen zijn. Tot steuning van die onderstelling beroept men zich op feiten uit de latere taalontwikkeling. Ook in de historische periode, zegt men, zien wij uit de groepeering van zelfstandige woorden, samenstellingen ontstaan (als b. v. *edelman, blindeman, hoogeschool*) en uit samenstellingen, afleidingen (als in het tegenwoordig Ndl. de woorden op *-loos, -matig, -vol, -rijk, -boer, -man, -goed, -tuig,* enz.). De flexie zou dus het gevolg zijn van oorspronkelijke samenstelling of neven malkander plaatsing; in een vroegere periode zouden de wortels een afzonderlijk en reëel bestaan gehad hebben, geen loutere abstracties geweest zijn.

Wat wij weten van de ontwikkeling van de Indoeuropeesche talen, pleit niet ten gunste van deze opvatting. Hoe hooger wij opklimmen in de geschiedenis van deze taalgroep, des te grooter overvloed van vormen treffen wij aan; als wij in de voorhistorische periode denzelfden gang aannemen, welken die talen later gegaan zijn, te weten: een voortdurend streven naar vereenvoudiging, dan worden wij gevoerd tot, als uitgangspunt, een zeer ingewikkeld vóór- Indo-europeesch idioom, dat bestond uit lange woord-zinnen, moeielijk te ontleden, met een « rijkdom » of liever overlading van vormen, die

veeleer verwarde dan verduidelijkte, zooals thans dat nog voorkomt in de talen van verachterde volksstammen. Dat is heelemaal wat anders dan een « wortel-periode ».

Het vraagstuk is verre van eenvoudig en het is niet mogelijk een duidelijke en bevredigende oplossing te geven. Wat er ook van zij, er moet op gedrukt worden, dat de ontleding in wortels, suffixen en uitgangen ons volstrekt niets leert aangaande den oorsprong noch de geschiedenis der flexie en evenmin iets over het ontstaan, bestaan en oorspronkelijke beteekenis van die bestanddeelen. Wortels mogen niet aangezien worden als de « primitieve » bestanddeelen der woorden, als een soort van voorraad, die steeds ter beschikking staat tot het maken of afleiden van woorden en flexievormen. Naar de tegenwoordige opvatting zijn wortels louter abstracties ; een woord wordt niet uit een wortel « getrokken » of « afgeleid », maar *behoort* bij een gegeven wortel ; dat wil zeggen : maakt deel uit van eene groep woorden, die, in opzicht van klank en beteekenis, zekere overeenstemmingen hebben, op grond waarvan zij bijeengebracht worden als zijnde onderling « verwant » of « vermaagschapt ». Tegen die theorie is geen bezwaar, mits men zich door die beeldspraak niet van de wijs late brengen.

48. De woorden naar hunne beteekenis. De polysemie. — Woorden zijn niet altijd teekens voor een « logisch » begrip, zij zijn dat zelfs maar zelden. Doorgaans duiden zij een complex van voorstellingen aan, waarin men een vaste kern kan onderscheiden naast een omgeving van bijbegrippen. Men heeft de beteekenis der woorden vergeleken bij een gezichtsveld : alles wat daarin valt, wordt wel waargenomen, maar niet even helder. Doch in ieder geval, de woorden worden gevoeld als een geheel, bestaande uit één stuk, en geenszins als in ons bewustzijn tot stand komende door samenvoeging hunner bestanddeelen. Die bestanddeelen maken voor ons gevoel uit, niet de elementen der woorden, maar het kenmerkende er van. Toch hebben op dit stuk die deelen lang niet alle hetzelfde belang ; wij onderscheiden dadelijk die vaste kern, die drager is van het hoofdbegrip, naast het ander gedeelte, dat dient tot nadere uitdrukking der betrekking ; vgl. b. v. *drinken, drank, dronkaard ; wever, bakker, plakker*, naast *weefsel, baksel, plaksel*, enz.

a) Naar hunne beteekenis kunnen wij de woorden in twee groote klassen indeelen : *a)* woorden waaraan een bepaalde voorstelling beantwoordt, die dus op zich zelf een min of meer duidelijk omlijnde beteekenis hebben, als : *huis, groen, slapen, langzaam*, enz. en die men daarom **begripswoorden** heet (ook zelfstandige woorden) ; *b)* woorden, die maar eene beteekenis krijgen in verband met andere (**onzelfstandige woorden**), gelijk b. v. *het* paard, hij *zou* gisteren *gekomen zijn ;* op *de loer liggen,* enz., — ofwel die dienen om voorstellingen nauwkeuriger aan te duiden of het verband er tusschen uit te drukken ; derhalve worden zij ook betrekkingswoorden geheeten. Aldus b. v. *te* en *onder* in : *Mijn broeder woont* te *Antwerpen, de knikker rolde* onder *de tafel,* of *terwijl* in : *Jan schrijft,* terwijl *Frans leest.* Een scherpe grens tusschen die verschillende categorieën is niet altijd te trekken ; dezelfde woorden kunnen nu eens tot gene, dan weer tot de andere soort behooren ; dat hangt af van het verband, waarin zij voorkomen, van het gebruik, dat er van gemaakt wordt ; vgl. b. v. *thuis* in : *is mijnheer thuis ?* en in : *zijn handen thuis houden.*

b) In het algemeen gesproken wordt de juiste beteekenis van een woord steeds bepaald door het verband, waarin het voorkomt ; hunne beteekenis of gedachte-inhoud is relatief ; het getal woorden, waaraan slechts éene voorstelling beantwoordt of die slechts één ding noemen, is uiterst gering ; meestal zijn het zoogen. « technische » termen, wetenschappelijke benamingen, als b. v. *hypotenusa, koolzuur, torpedojager.* Doorgaans hebben zij een te ruime ofwel een te vage beteekenis ; vgl. b. v. woorden als *hoofd, voet, hamer, ring, tafel, naald, gaan, loopen, halen,* enz. Daaruit volgt, dat het woord bijna altijd vatbaar is voor meer dan éene opvatting. Vgl. b. v. *voet* in *eene wond aan den voet hebben ; de voet van een berg, duizend voet hoog stijgen ;* ook *post* in *tegen de post van de deur leunen, een post van vertrouwen bekleeden, een brief naar de post brengen ; op die rekening staat een post te veel,* enz. — Al naar het verband, moet *naald* opgevat worden als « naainaald, stopnaald, breinaald, rijgnaald, teekennaald, haarnaald », enz.

Het is de taak van het woordenboek de verschillende beteekenissen der woorden op te sommen : de *eigenlijke* en *oneigenlijke,* de *gewone* en *occasioneele*, de *abstracte* en

concrete, de *figuurlijke* (of *overdrachtelijke*), enz. De stilistiek of stijlleer gaat het gebruik er van na. — Hoe belangrijk ook de woordbeteekenissen zijn uit een linguistisch oogpunt, toch kunnen wij daarover niet in nadere bijzonderheden treden.

c) Met betrekking tot die veelheid van beteekenissen of « polysemie » kan men de vraag stellen : Waarom heeft de taal geen verschillend woord voor elk afzonderlijk begrip ?

De polysemie volgt noodzakelijk uit het wezen der taal zelf. — Een woord is niets anders dan de tijdelijke, kortstondige vereeniging van een begrip of voorstelling met een klankencomplex. Nu dienen bij alle personen, ofschoon zij eenzelfde taal spreken, niet altijd dezelfde klankverbindingen tot het oproepen van dezelfde voorstellingen en begrippen, omdat bij hen niet steeds volmaakte overeenstemming is tusschen de *woord*beteekenis en de *zaak*voorstelling (als b. v. wanneer een handelsreiziger van een « huis » spreekt en een *handelshuis* bedoelt of een natuurkundige door « naald » het *blad van een pijnboom),* ook niet tusschen den *inhoud der begrippen* en de *ding*aanwijzing (gelijk b. v. gebeurt, als boeren het hebben over hunne « beesten » en daardoor *koeien* bedoelen, of als jagers de *ooren* van den haas « lepels » heeten, enz.)

Bovendien, taal is geen algebra, gelijk men heeft gezeid ; niet alleen wil zij begrippen en voorstellingen kenbaar maken, maar nog veel meer gevoelens uiten en gevoelens wekken. Vandaar dat haast het grootste aantal woorden, behalve hun gedachte-inhoud, ook een zekere stemming aanwijzen. Er zijn wel « neutrale » woorden (*steen*, *horloge*, *stoel*, *papier*, enz.), maar in zeer vele gevallen brengen ze onwillekeurig een waardeering mede, in gunstigen of ongunstigen zin (*engel, dapper, ellende, landverrader, pennelikker, fauteuil, sluw*, enz.) ; ze hebben een bepaalde « gevoelswaarde » ; vgl. b. v. *drinken* en *zuipen*, of *onderwijzer* naast *schoolmeester*, *schoolflik, schoolvos* ; ook de scheldwoorden, de zoogen. « dichtertaal », de liefkoozende benamingen *(schelmpje*, *guitje, schurkje)*, enz. Telkens wordt deze gevoelswaarde bovendien nog nader bepaald door de omstandigheden, waarin gesproken wordt of door den kring (familiale, maatschappelijke, enz.) waartoe het woord behoort. Benamingen als b. v. *kop, vent, wijf*, enz., zijn soms wel, maar niet altijd, minachtend noch

gemeen ; alles is hier relatief, juist omdat — gelijk wij nog later zullen aantoonen — taal volstrekt niet een homogeen geheel uitmaakt (zie nog nrs **84-86**).

Ten tweede, de polysemie wordt ook verklaard door de taalontwikkeling, een weerkaatsing van de volksontwikkeling. De uitbreiding van den handel en het verkeer, de vooruitgang van de nijverheid en wetenschap op alle gebied leiden noodzakelijk tot het bekend worden met nieuwe voorwerpen, dingen, toestanden, begrippen. Om die te vertolken, schept de taal niet telkens een nieuw woord ; de benamingen van gelijksoortige of overeenkomende zaken gebruikt zij met een gewijzigde of nieuwe beteekenis, zoodat de woorden, naast de oude opvatting, er een min of meer groot aantal nieuwe krijgen (vgl. b. v. woorden als *post, blad, glas, spel, hamer, oog, tand, lip, mond, voet, oor,* enz.).

Hoe is de polysemie te beoordeelen? — Zij wordt, evenals de overige taalverschijnselen, door de associatiewetten van onzen geest beheerscht en als zoodanig is zij ons dienstbaar ; maar anderzijds kan zij wel nadeelig worden, omdat zij meer dan eens aanleiding geeft tot verschil van meening of misverstand. Vandaar de noodzakelijkheid op kunstmatige en willekeurige wijze opzettelijke begrenzingen te maken in de taal van de wetenschap (b. v. het begrip *lijn* in de meetkunde), in de wetgeving (b. v. het begrip *nacht* om te bepalen, wat door « nachtwerk » bedoeld wordt), enz. Begrenzingen trouwens moeten in de praktijk vaak gemaakt worden, maar meestal geschiedt dit dan door tegenstelling, als b. v. bij een woord met zeer algemeene beteekenis als *volk.* In welken zin het gebruikt wordt, komt dan juist door die tegenstelling uit : vorst en *volk,* beschaafden en *volk,* adel en *volk,* individu en *volk,* bende en *volk,* enz.

49. De woorden naar hun oorsprong. — Reeds in de Oudheid heeft de beroemde wijsgeer Aristoteles tot een tiental rubrieken gebracht alles wat kan gedacht worden. Die bekende « categorieëntafel » omvat de begrippen van *zelfstandigheid* (1e categorie), van *eigenschap* (de « hoedanigheid » en « hoeveelheid », 2e en 3e categorie), van *werking of toestand* (7e tot 10e categorie : het « doen », het « ondergaan », het « voorzien zijn van iets », het « gelegen zijn ») en van *betrekking* (4e tot 6e categorie : het « waar », het « wanneer », het « in omgang zijn met »). De vaststelling van die tien rubrieken was een zuiver *logische* classificatie ; door de latere spraakkunstenaars werd zij tot grondslag genomen voor de grammatische instelling in tien « woordsoorten ».

Er is herhaaldelijk op gewezen, dat die klassieke indeeling, welke tot op onze dagen door de grammatici gevolgd wordt bij de leer van het woord, niet van willekeur is vrij te pleiten ; immers, zij wordt niet naar één, maar naar verschillende beginselen tegelijk doorgevoerd en gaat dus niet uit van een juiste beschouwing der in te deelen dingen. Inderdaad, er wordt gelet op de *beteekenis* der woorden, op hun *bediening* in den zin en op hun *vorm* (geschiktheid tot verbuiging en vervoeging). — Men heeft ook aangetoond dat, als men naar elk van die drie beginselen een rangschikking maakte, men tot een heel andere uitkomst zou geleid worden. — Past men daarenboven deze klassieke indeeling toe op talen van een ander type, waar de rededeelen zoo scherp niet onderscheiden worden, b. v. op het Chineesch, dan blijkt dadelijk, dat zij verre van onberispelijk is.

Allerlei nieuwe indeelingen heeft men voorgesteld, waarbij één bepaald criterium tot rangschikking werd gekozen, b. v. de functie in den zin (*onderwerpswoorden, gezegde-, voorwerps-, bepalings-* en *verbindingswoorden*) of nog de beteekenis (woorden ter aanwijzing van de *zelfstandigheid*, de *eigenschap*, de *werking* of *toestand*, de *betrekking*), enz. Doch allemaal zijn dat « logische » indeelingen en zijn in een of ander opzicht onvoldoende, juist omdat de taal geen logisch geheel is, noch de afzonderlijke woorden teekens voor logische begrippen, ofschoon *logica* en *grammatica* op verschillende punten wel tot gelijke uitkomsten moeten leiden (vgl. hierbeneden n° **83**).

Taal is een levensverschijnsel, een zielsuiting. Het erkennen van die grondwaarheid heeft sommige taalkundigen aangezet een indeeling der woorden te beproeven naar een psychologisch beginsel. Bepaaldelijk werd het onderscheid tusschen de woorden met betrekking tot hun oorsprong voorgesteld als berustende op het aandeel, dat gevoel en verstand hebben in het ontstaan zelf van taal, dat is : in het vertolken der woorden van ons willen, denken en voelen, die gezamenlijk ons zieleleven uitmaken.

50. Het gevoel en de waardeering als oorzaken van taal. — Haast nooit, zeiden wij daareven (nr **48**), dient de taal tot openbaring van een louter denkproces ; in het gewone leven is zij in de allereerste plaats de uiting van onze stemming. Een mededeeling als : *hoe warm* of *het leven is kort* mag niet beschouwd worden als het teeken van de eenvoudige waarneming van een feit of de bevestiging van een experimenteele waarheid ; in werke-

lijkheid is zij tevens de kennisgeving van den indruk, die dat feit of die waarheid op den spreker maakt : aangename of onaangename, in zijn voordeel of nadeel, enz. Al naar gelang de omstandigheden zal b. v. *hoe warm!* op te vatten zijn als een uitroep van ontevredenheid (« zoo warm hoeft het niet ») of van bittere teleurstelling (« zoo'n warmte maakt alles in mijn tuin kapot ») of van innig genoegen (« he, hoe lekkertjes zoo'n warmte »), enz. — Het is immers eigen aan den mensch, vooral aan den weinig ontwikkelden of « primitieven » mensch, de dingen te benoemen, niet volgens hun objectief bestaan of verschijnen, maar wel naar den subjectieven indruk, dien zij op hem op het oogenblik zelf maken. Bij het ontstaan van taal zal dan ook de spontane uiting van die « ikheidsgewaarwordingen » een groot aandeel gehad hebben, gelijk men al dadelijk kan waarnemen in de kindertaal en zelfs in die van volwassenen; want bij veel woorden blijkt de gevoelsbeteekenis de voornaamste.

Inderdaad, de monstering van het materiaal van allerlei idiomen bewijst, *dat aan het gevoel bepaalde woordcategorieën zijn toe te schrijven*. Aldus is gebleken, dat b. v. de voegwoorden en voorzetsels oorspronkelijk gevoelsuitingen waren. Dát soort van woordjes toch geeft weer waarnemingen van gelijkheid en ongelijkheid ; zij duiden aan een verband van oorzaak, gevolg, reden, middel, doel, enz., betrekkingen van tijd, ruimte, plaats en dergel. Welnu, *het erkennen van die waarnemingen is oorspronkelijk niet geweest de uitkomst van een denkproces, een beredeneering van gewaarwordingen ; deze werden onmiddellijk en als zoodanig gevoeld en geuit.* — De graad of intensiteit en de hoedanigheid van het gevoel openbaren zich in de bijwoorden, waartoe ook behooren de talrijke versterkingswoorden, die thans nog voortdurend ontstaan en het overtuigend bewijs leveren, dat het spontane gevoelsuitingen zijn, soms regelrecht in strijd met de uitspraak van het verstand (als b. v. *allemachtig mooi, vreeselijk gezellig, razend lief, kolossaal klein, bloedjong, bloedarm* en andere samenstellingen (cfr. in het Hgd. de woorden met *blut-*) ; in het Fr. *bigrement joli, terriblement beau, salement chic, se porter furieusement bien*, enz. Een woordverband als *zeer aangenaam* beteekent eigenlijk : « *smartelijk, pijnlijk* aangenaam », evenals Fra. *trop peu* wil zeggen : « *peu* en une grande quantité ».

Naast het gevoel is ook de waardeering een oorzaak

van taal, dat wil zeggen : de uitingen van goed- of afkeuren, van welbehagen of afkeer, enz. Die waardeering kan zuiver subjectief zijn (onnoodig daar verder over uit te weiden), maar ook wel berusten op objectieven grondslag, op de waarde der dingen, onafhankelijk van ons. Zoo heeft voor eenieder een staaf goud op zich zelf meer waarde dan een stuk oud ijzer ; eenieder acht ook meer, wat goed en uitstekend in zijn soort is (een kloek gebouwd paard, een knap werkman) dan hetgene minder loffelijke eigenschappen heeft (een magere knol, een knoeier of stumper). Natuurlijk kan op dit gebied niet alles nauwkeurig gemeten worden en heerschen er, wat inzonderheid de waardeering in zedelijk opzicht betreft, bij de verschillende stammen en volkeren uiteenloopende meeningen. Toch is uit het onderzoek van het taalmateriaal hier wederom gebleken *dat, als uiting van waardeering, bepaalde verschijnselen moeten aangezien worden*. Aldus o. a. de grammatische geslachten ; oorspronkelijk zijn zij anders niet dan kategoriën van waardeering en wel inz. die van « levend » en « levenloos », ook nog van « sterk » en « zwak » of van « hoogere » en « lagere » dingen (mensch en niet-mensch), enz.; voorts het meervoud (zooals b. v. nog gevoeld wordt in pluralisvormen van de pronomina : *wij* = ik, *vous* = tu, enz.), de vergroot- en verkleinwoorden, b. v. « troetelwoordjes » als *manneke, guitje, loeris, fanfan, poupoule, sœurette, femmelette, bellot, doucet ;* in het Spa. pejoratieven als *poetastro* (van *poeta*) « pruldichter », *gentualla* (van *gente* = volk) « gespuis », of « augmentatieven » als bij *hombre* « man » *hombrón, hombronazo*, bij *perro* « hond » *perrón, perronazo,* bij *mozo* « jongen » *moceton* « dikkerd » enz. Ook nog het gebruiken van afzonderlijke vormen naar gelang de « waardigheid » van den toegesproken persoon, wat in een groot aantal idiomen voorkomt ; vgl. b. v. in het Duitsch *Er* voor den tweeden persoon (met minachtende bijbedoeling), *Usted* voor den derden persoon in het Spa. (ontstaan uit *vuestra merced* = uwe genade), enz. In het Baskisch beteekent *dut* « ik heb het » ; in de gemeenzame omgangstaal drukt men dezelfde gedachte uit door *diat,* als men tot een man spreekt, en door *dinat,* als men zich tot eene vrouw richt. Veel Oostersche talen (b. v. het Chineesch, het Javaansch) kennen talrijke onderscheidingen van dien aard, allemaal uitingen van waardeering.

51. Het verstand als oorzaak van taal. — Dat wij waarnemingen hebben en voorstellingen, daarvan zijn wij ons bewust; wij weten dat en ons verstand erkent die dadelijk als zoodanig : het geeft daaraan zijn adhaesie of, anders gezegd, het « beaamt » die. Dat is, van dichtebij beschouwd, telkens een daad van redeneering, een uitspraak. Dit beamen nochtans geschiedt niet altijd met volle bewustzijn ; met andere woorden, wij beredeneeren niet telkens onze « beamingen », om b. v. uit te maken, of hetgeen wij waarnemen geen zinsbedrog is, geen droom, enz. ; als er geen reden bestaat om anders te handelen, geven wij onmiddellijk onze adhaesie, min of meer onbewust. Maar zelfs bij de eenvoudigste concrete mededeeling tusschen spreker en hoorder wordt en de beaming ondersteld. Zeg ik b. v. tot iemand : *daar is Jan* of *dat is een paard*, dan wordt van weerskanten de adhaesie gegeven aan de waarneming of voorstelling van « paard » of aan het daar zijn van « Jan » ; als zij niet gegeven wordt, dan stuit ik dadelijk op tegenspraak.

Sommige dingen of feiten nemen wij onmiddellijk waar als werkelijk bestaande, voorhanden zijnde of gebeurende *terwijl* wij ze waarnemen : *de kerktoren, hij valt ;* — andere daarentegen worden waargenomen als mogelijkheden, bestaan hebbende of kunnende bestaan : *ik wandelde* (het kan gebeurd zijn, ook niet) ; *Jan zal* (morgen, aanstaande week) *het boek teruggeven* (hij kan het ook niet doen) ; *dat is een groene deur* (zij kon ook *wit* zijn), enz.

Ten tweede, wij moeten onderscheiden waarnemingen of voorstellingen van iets als zoodanig voor de eerste maal (*ik reis, hij schrijft* voor den eersten keer) of opnieuw (*ik reis, hij werkt* weer eens) van andere, die wij bezitten met betrekking tot het reeds waargenomen hebben van hetzelfde verschijnsel, b. v. *mijn reis, zijn werk*. In dit geval toch « beamen » wij niet in absoluten zin het *nu* waarnemen van reizen of werken, maar wel iets, dat wij al vroeger hebben waargenomen, dat wij later nog kunnen waarnemen, iets dat niet « gebeurt », maar « bestaat ». *Hij werkt* kan maar beteekenen : op het oogenblik, dat ik spreek, doet hij het ; *zijn werk* kan men ook zeggen, met betrekking tot hetgeen hij *gisteren* of *vandaag* heeft gedaan, *morgen* zal doen, enz.

De wijze nu, waarop wij onze waarnemingen erkennen als zoodanig, ze « beamen », vindt haar weerklank in het ontstaan van taal.

Het erkennen van een feit, dat voor onze oogen geschiedt, is de allereenvoudigste en oorspronkelijkste werkzaamheid van onze ziel ; ons verstand « beaamt » dat in absoluten zin en die beaming uit zich door een **werkwoord in het praesens**: ik *drink,* het paard *loopt,* enz. Derhalve is het werkwoord het oudste en oorspronkelijkste woord, gelijk nog blijkt uit de kindertaal ; de eerste woordjes, die de kinderen spreken, hebben een werkwoordelijk karakter. Als een kind een horloge *tiktak* heet, dan beteekent dat zooveel als : « er is getik » (vgl. n° **54**). — Tegenover de uiting van zoo een « absolute » waarneming, staat die van iets waarneembaars, nu of later (b. v. *berg*, *sneeuw*, *groen*, *vierkant*), een relatieve beaming dus, waaraan beantwoorden nomina, dat is: **substantieven** en **adjectieven**. De substantieven noemen dingen (een *tafel,* een *hond,* een *pioen*) en zijn derhalve beamingen van iets, dat werkelijk als bestaande wordt voortgesteld, « realiteitsbeamingen » ; de adjectieven noemen alleen hoedanigheden, dus mogelijkheden *(wit, moeielijk, goedkoop)* ; het zijn « potentialiteitsbeamingen » ; vandaar dat het adjectief ook vatbaar is voor trappen van vergelijking (de hoedanigheid kan immers in min of meer hoogen graad aanwezig zijn).

Alle feiten worden niet waargenomen als gebeurende op het oogenblik dat men spreekt ; zij kunnen ook als mogelijkheden worden voorgesteld ; dan beantwoorden aan die potentialiteitsbeamingen de **tijden en wijzen** van het werkwoord *(hij werkte, il chantera, il écrirait, hij kome,* enz.), alsook de **hulpwerkwoorden van modaliteit** (hij *mag* komen, hij *zal* komen, hij *moet* komen, hij *moest* al lang *gekomen zijn,* enz.).

Zonder verder deze ontleding door te drijven, kunnen wij besluiten, dat de grammatische categorieën van substantief, adjectief en werkwoord haren eersten oorsprong hebben in de gecompliceerde werkzaamheid van ons *kennis*vermogen en zich ontwikkelen terzelfdertijd als dit en parallel er mede ; maar zij zijn geenszins te beschouwen als een zuiver product van ons *denk*vermogen.

De *determinatieven* van alle slag (lidwoorden, aanwijzende, bezittelijke, onbepaalde naamwoorden, enz.), de *pronomina's, telwoorden* en *eigennamen,* die nog overblijven, spruiten voort uit een tweede soort van beamingen, nl. de **aanduidende beamingen**, aldus geheeten, omdat zij heelemaal onzinnelijk, onaanschouwelijk zijn en o. a. ook

8

daardoor verschillen van de vorige (*verba* en *nomina*), die **teekenende beamingen** genoemd worden (1).

Op grond van het voorgaande, zal duidelijk worden het onderscheid, dat men ook maakt tusschen de *objectieve* en *subjectieve* woorden der taal. « Objectieve » woorden zijn de substantieven, adjectieven en werkwoorden, omdat zij een wezenlijken beteekenisinhoud hebben, iets tot object of voorwerp. Het aantal er van maakt in elke taal het aanzienlijkst gedeelte van den woordenschat uit ; het groeit altijd aan en blijft steeds voor uitbreiding vatbaar. — De « subjectieve » woorden omvatten niet alleen alle soorten van determinatieven, bijwoorden en partikels, maar ook de hulpwerkwoorden van wijze (hij *zal* gerekend *hebben*) en modaliteit (hij *kan* nog niet geantwoord hebben), de zoogen. « looze » of « voorloopige » onderwerpen, voorwerpen en bepalingen (*het is* niet zeker, dat... ; hij gelooft *het* vast, dat... ; ik ben *er over* verwonderd, dat...). Die woorden immers hebben zelf geen beteekenisinhoud, helpen enkel de beteekenis der overige nader bepalen of drukken de betrekkingen er tusschen uit. Hun aantal is niet onbeperkt, maar blijft daaromtrent vast, juist omdat zij bijna allemaal tot de gevoelswoorden behooren.

BEAMINGEN		ABSOLUTE (werkw.)		RELATIEVE (nomina)	
		van realiteit	van mogelijkheid (potentialiteitsbeamingen)	van realiteit	van mogelijkheid
objectieve woorden	teekenende	Indicat. praesens (duratieve werkw.)	Verleden, toekom. tijden conjonctief, optatief, enz (perfectieve werkw.)	substantieven	adjectieven
subj. woord.	aanduidende	hulpwerkw van tijd	hulpwerkw. van modaliteit	persoonlijke pronomina, enz. eigennamen	aanwijzende, bezittende,enz. naamwoorden en telwoorden

(1) De *aanduidende* beamingen heelemaal onaanschouwelijk, als het tweede lid van composita's als *omweg, juichtoon, grootbrengen*, of als de pronomina's *mijne, uwe, zulke*, of als *het* in : *het* druk hebben, *het* is spijt, of als werkwoorden van modaliteit : *hij mag zingen*, enz. — zulke beamingen laten alleen een « aanduidend » weten toe. Het aanduidend weten kan men vergelijken met een bankbiljet, dat op zich zelf waardeloos is en zijn gehalte alleen ontleent aan het goud der bank, waartegen het kan worden ingewisseld ; het aanduidend weten kent het voorwerp dus slechts door een symbool, een teeken, een aanwijzing, terwijl de *teekenende* beamingen van het voorwerp een min of meer aanschouwelijke voorstelling aanbieden, afgewerkt tot in de onderdeelen.

De tot dusver gemaakte onderscheidingen hebben wij, volgens VAN GINNEKEN, in de hiernaast staande tafel schematisch voorgesteld (1).

Denken en voelen, waartoe alle uitingen van het zieleleven kunnen gebracht worden, zijn niet door een afgrond gescheiden. Er werd reeds gewezen op de bijzonderheid, dat haast elke verstandsuiting een gevoelselement bevat; omgekeerd geschieden de gevoelsuitingen niet zonder eenigen invloed van het verstand ; dit kan immers de gevoelens en gemoedsaandoeningen met volle bewustzijn « beamen ». Die voortdurende wisselwerking tusschen gevoel en verstand spiegelt zich af in de taal door het overgaan van verstandsbeamingen (b. v. *de boog is gespannen*) in gevoelsuitingen *(luisteren met gespannen aandacht)* en omgekeerd (2).

Zijn denken en voelen hoofdzakelijk de uitingen van het zieleleven, dan moeten ook beamingen, gevoelens en waardeering beschouwd worden als het diepste wezen, als de grondoorzaak van alle taalverschijnselen.

III. — CONSTRUCTIES EN ZINNEN

52. Primaire en secundaire taaleenheden. De constructie. — De enkelvoudige beaming *(ik werk, een boom)* en de enkelvoudige gevoelsuiting *(langzaam, veraf)* noemen wij **primaire taaleenheden.** Oorspronkelijk was elk woord een « zinwoord » : een globale uiting voor een beaming of gewaarwording ; in de kindertaal is dat thans nog zoo, b. v. *regen !* = het regent.

Daaruit zijn voortgesproten **secundaire taaleenheden** dat is te zeggen : woordcomplexen, groepeeringen van oorspronkelijk afzonderlijke beamingen en gevoelsuitingen, maar die niet meer elk op zich zelf een beteekenis hebben; deze is overgegaan op de heele groep. Te zamen

(1) Uit die tafel blijkt dat, in alle flecteerende talen, de verbogen woorden tot de verstandswoorden behooren ; de onverbogen (bijwoorden en partikels) tot de gevoelswoorden.

(2) Als wij de beamingen aldus indeelen, beweren wij daarom niet, dat alle werkwoorden *altijd* een absolute, noch dat *alle* nomina *altijd* een relatieve beaming beteekenen ; ja, wij erkennen, dat het zeker niet zoo is. Bedoeld wordt alleen, dat de woordkategorieën ontstaan, zijn doordat tusschen de beamingen langzamerhand verschil werd gevoeld en dit verschil zich noodzakelijkerwijze moest uiten in de taalfeiten.

en in hun verband hebben zij maar een zin, b. v. *de plaat poetsen* (= wegloopen), *den geest geven* (= sterven), *er warm in zitten* (= rijk zijn), in het Fra. *ne... pas* (eigenlijk : geen stap meer), *en flagrant délit*, enz. — Zulke woordgroepen, die soms de geheele gedachte uitspreken, soms maar een stuk er van, heet men « constructies ». Zij bestaan uit een aantal woorden, die al of niet onmiddellijk op malkaar volgen, maar wezenlijk bijeen behooren naar den zin en dit allerduidelijkst bewijzen door den klemtoon, door wederkeerigen invloed van beteekenis en eventuëel ook van vorm ; uit dit alles blijkt juist, dat zij als eenheid gewild zijn.

Aanvankelijk waren alle constructies vrije woordverbindingen, als b. v. verbindingen van substantief en adjectief, van werkwoord en bepaling, van twee adjectieven of substantieven, enz. Doch ten gevolge van het herhaaldelijk gebruikt worden van bepaalde verbindingen, werden deze hoe langer hoe meer gevoeld als een combinatie, als b. v. *in het verderf storten, een goudsche pijp ;* een aantal van die combinaties verstarden langzamerhand tot eenheden, omdat zij niet meer gevoeld werden als vrije, losse verbindingen ; alzoo b. v. *ten toon stellen, de plaat poetsen, procureur-generaal, vriendlief,* Fra. *la Terre-Sainte, le Havre, coffre-fort*, enz.

De meeste verbindingen zijn natuurlijk constructies gebleven, vrije verbindingen, b. v. *Wat aardige jongen ! Een prachtig weertje vandaag ! Verboden te rooken !* Er zijn er van allen aard en het zou doelloos zijn een opsomming te beginnen (dat is het werk der syntaxis). In veel gevallen is de woordvolgorde ook vast geworden ; in het Nederlandsch b. v. staat het adjectief altijd vóór het substantief (*lekkere wijn*) ; in het Fra. kan het vóór het substantief komen (*un ennuyeux personnage*) of er na *(une tour carrée)*, maar de keuze is niet altijd vrij (men zegt b. v. wel *la démocratie anglaise* maar niet *l'anglaise démocratie*, evenmin als *une carrée tour*), of, als zij het is, gaat er soms verschil van beteekenis mede gepaard (vgl. *un saint triste est un triste saint).*

De constructies zijn van groot belang, omdat het van de studie dezer secundaire taaleenheden is, dat de wetenschap moet uitgaan om de feiten uit de taalontwikkeling te verklaren.

53. De zin en zijn bestanddeelen. — Als wij spreken, inzonderheid als wij een min of meer uitvoerige mededeeling doen, verbinden wij doorgaans, maar daarom toch niet in elk geval, woorden en constructies tot hoogere eenheden, die wij *zinnen* noemen (**tertiaire taaleenheden**). Vgl. b. v. *mijn broer, die woont te Brussel* (twee losse constructies) met : *mijn broer woont te Brussel* (één gesloten geheel). Een zin kan bestaan uit een samenhangende reeks constructies, uit een enkele constructie, ja, uit een enkel woord zelfs, al naar gelang de gedachte volledig genoeg wordt geopenbaard; alles hangt af van het verband, van de omstandigheden waarin men spreekt.

1° In *psychologisch opzicht* maakt de zin een éénheid uit. Immers, hij is het teeken, dat bij den spreker een aantal voorstellingen tot een hooger geheel zijn verbonden en tevens het middel om, door de taal — de hoorbare of zichtbare teekens — hetzelfde verband in den geest van den toehoorder (of toeschouwer) te doen ontstaan.

2° In *grammatisch opzicht* is de zin ook een geheel. De deelen er van, dat is : de woorden en constructies, toonen door hunnen vorm en volgorde aan, dat de daaraan beantwoordende voorstellingen op een bepaalde wijze in den geest van den spreker verbonden zijn.

3° In *phonetisch opzicht* ook bezit de zin eenheid. Die eenheid wordt bereikt : *a)* door de ademrust na den zin en *b)* door de toonmodulatie in den zin, waaruit het samenhangen van de constructies of deelen van den zin blijkt.

De zin is bij uitstek *de* taaleenheid ; hij is de slotterm waartoe ons leidt de ontleding der bestanddeelen van den zin.

Een zin is een gedachte in woorden ; hij bestaat essentiëel in het al of niet toekennen van iets (een wijze van zijn, een handeling, enz.) aan iets. Dat onderstelt ten minste twee termen : 1° datgene, waaraan iets wordt toegekend of ontkend : het *subject* (of *onderwerp)* en 2° datgene, wat wordt toegekend of ontkend : het *praedicaat* (of *gezegde)*. Dit toekennen kan uitgedrukt worden door een woordgroep : *de jongen is ziek ; de jongen speelt*, ofwel door een enkel woord : *kom ! weg !* Lat. *currit* (= hij loopt).

Geschiedt het door een enkel woord, dan *a)* ofwel wordt

door den vorm van dit woord, als het een werkwoord is, het onderwerp aangewezen : *kom !* d. i. « gij zult, moet, enz. komen » ; *currit* = « *hij* loopt », *currimus* = « *wij* loopen », en het werkwoord zelf maakt het gezegde uit ; — *b)* ofwel wordt, door het verband waarin en den toon waarop gesproken wordt, verduidelijkt, welk deel van den zin dit woord is ; b. v. *brand !* d. i. zooveel als « daar is brand » of « het brandt ! » ; *een sigaar ?* d. i. zooveel als : « verlangt U een cigaar ? » terwijl *een sigaar !* kan beteekenen : « geef mij een cigaar », enz.

Als het gezegde wordt uitgedrukt door het werkwoord, heet men hem een « verbalen zin », b. v. *Jan werkt*; wordt het aangewezen door een koppelwoord, gevolgd door een praedicaat, dan hebben wij een « nominalen zin », b. v. *Jan is werkzaam.*

In de meeste gevallen wordt ofwel het onderwerp ofwel het gezegde nader bepaald ; met die «bepalingen» maken dan onderwerp of gezegde *woordgroepen* of *constructies* uit in den zin als b. v. in : *Jan, die beweerde niet bang te zijn, ging loopen, zoodra hij gerucht aan de deur hoorde* (1).

54. Oorsprong van den zin. — Wat bestond eerst, het *woord* of de *zin* ? Beide zijn even oud en even oorspronkelijk. In de primitieve taal hadden de woorden de waarde van zinnen, gelijk nu nog in de kindertaal. Als b. v. een kind *regen !* uitroept bij het zien neervallen der druppelen, beteekent dat : *het regent ;* immers, de substantief-periode komt eerst later. Trouwens, dat is nu nog vaak het geval in de taal van volwassenen, in uitroepen of bevelen, als : *binnenkomen, uitrukken, opnieuw !* enz. De ontwikkeling van die « zinwoorden » tot een verband van min of meer afzonderlijke woorden is het gevolg van een reeks differentiëeringen, die de scherper waarnemende geest allengs maakt. Geleidelijk kwam men tot het onderscheiden en vandaar tot het aanwijzen van *enkelheid* en *veelheid* der dingen, van hun *eigenschappen* en *hoedanigheden*, van de *werkers, werkingen, werktuigen,* van *voortbrengselen*, de *voorwerpen*, enz., alsook tot het erkennen van de betrekkingen in den *tijd* en in de *ruimte*.

---

(1) Dergelijke zinnen heeten in de spraakkunst « samengestelde » zinnen, maar ten onrechte. Immers, de hoofdzin met de bijzinnen maken samen maar één zin uit ; de bijzinnen verrichten daarin den dienst van onderwerp, gezegde, bepaling of bijstelling. De benaming «samengestelde zinnen» komt beter toe aan volzinnen, uit nevengeschikte zinnen bestaande.

Dat alles werd te kennen gegeven door de volgorde der voorstellingen in overeenstemming met de wetten van het zieleleven (zie nr **55**) en bovendien nog door afzonderlijke middelen : toevoeging van bepaalde klanken (waarschijnlijk gevoelselementen en demonstratieven) die, wegens hun voorkomen in steeds dezelfde verhoudingen, allengs een apart bestaan en een min of meer vaste beteekenis kregen. Die klanken of klankgroepen konden dus al of niet met andere versmelten, allerlei betrekkingen er mede ondergaan of ook onderling ; gelijken tred houdend met de toenemende verfijning en samengesteldheid van het denken, ontwikkelden zich langs dien weg de primitieve «woord-zinnen» tot een menigte van afzonderlijke bestanddeelen die dan, samen en in hun verband, de gedachte wedergaven. Uit oorspronkelijke eenheid zou veelheid zijn ontstaan, als vrucht van juister waarnemen en fijner onderscheiden ; zulke beschouwing, die veel beter rekenschap geeft van het tot stand komen van taal, gelijk wij dit thans nog kunnen nagaan bij de kinderen, ontslaat ons van het aannemen eener « wortel »-periode (vgl. hierboven no **47**).

Trouwens, de scheiding in woorden geschiedt vaak willekeurig en louter conventioneel ; *tentoonstelling* is één woord, maar *ten toon stellen* wordt voor uit drie woorden bestaande gehouden ! In het Lat. is *scripsisset* één woord ; de Ndl. vertaling er van bevat er vier : « hij zou geschreven hebben ». Bij al zulke bepalingen laat men zich verschalken door de schrijfwijze en verwaarloost de zaak zelf.

55. De volgorde der zinsdeelen. — In de talen, die afzonderlijke vormen bezitten tot aanwijzing van de betrekkingen, die een woord of constructie in den zin heeft, kan natuurlijk de volgorde vrij zijn. In het Latijn kan men naar believen zeggen : *Petrus Paulo librum dat* (Pieter geeft Pauwel een boek) of *Petrus dat Paulo librum* of *Librum Paulo dat Petrus* of *Paulo librum Petrus dat,* enz. Al naar gelang de omstandigheden koos men de eene of andere woordschikking. Doch, ten gevolge van het regelmatig gebruik, worden sommige woordschikkingen allengs vast. Alzoo werd steeds, als er geen reden tot afwijkende structuur was (hetgeen echter vaak kon gebeuren), het onderwerp voorop geplaatst en het object vóór het werkwoord : *Caesar Galliam vicit* (Caesar heeft Gallië overwonnen). Waarom dat ?

Men kan a priori onderstellen, dat de woorden en constructies malkaar opvolgen in de orde, waarin zij ontstaan bij den spreker, in de *natuurlijke* volgorde dus. Wij mogen aannemen, dat het oorspronkelijk zoo gebeurde ; maar mettertijd en bij toenemende beschaving kwam in de primitieve volgorde zooveel verandering, dat de zinsbouw, in cultuurtalen als het Sanskrit, Grieksch en Latijn, een doolhof van complicaties geworden is. De volgorde van de woorden heeft daar veelal niets te maken met de volgorde der gedachten.

Men heeft kunnen vaststellen, dat in de gebarentaal een vaste syntaxis bestaat, dat wil zeggen : een vaste volgorde in de gebaren, welke orde overal wordt waargenomen. Er blijkt uit, dat het subject vóór het praedicaat komt, het object ná het substantief geplaatst en dat de reeks gebaren besloten wordt door die, welke de bepalingen en bijwoorden aankondigen. Diezelfde orde treffen wij, afgezien van latere verwikkelingen, in alle talen aan, met name in het oudste Indo-europeesch ; wij besluiten dat zij, om redenen van psychologischen aard, de oorspronkelijke schikking was der gedachten en tevens der woorden. De grondregel er van is : *het gewoonste, het meest psychisch actuëele komt voorop*. Daarom eerst de substanties, subject en object, die men meest en gemakkelijkst waarnam, elk eventuëel gevolgd door de blijvende eigenschappen (adjectieven) ; pas daarna het werkwoord, dat is : het woord voor de voorbijgaande eigenschap (de handeling) en ten slotte het toevallige of eigenaardige der handeling. Van dien regel wordt afgeweken in één geval : *als het psychisch meest energische den voorrang behaalt boven het gewoonste ;* dan kan, in plaats van het subject, het object of zelfs een ander zinsdeel naar voren komen.

In de talen, die tot een zekere ontwikkeling stegen, bleef van die primaire woordschikking niet veel over ; de latere constructies laten zich verklaren door de werking der wetten, die het psychologisch automatisme beheerschen (vgl. hierbeneden nr **76**), zelfs in de sierlijke, met kunst ineengezette zinnen en perioden, met hun parallelisme, omzettingen, scheiding van het bijeenbehoorende, paarsgewijze ineenschakeling, vooropzetting van datgene wat meest aandacht verdient, enz. Merkwaardig is het toch, dat de aanvangsnotie (psychologisch subject) steeds voorop staat en gevolgd wordt door de finaalnotie (psychologisch praedicaat), die meest psychische energie heeft en

daarom den klemtoon krijgt (*Jan éét, Jan eet bróód*) ; de reden is, dat de aanvangsnotie gewoner is ; de regel der primaire woordschikking vindt hier zijn toepassing.

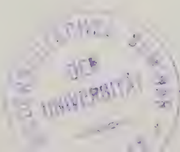
IV. — DE KLEMTOON

56. Verschillende soorten van klemtoon. — Wij hebben hierboven (nr **38**), de algemeene hoedanigheden der spraakklanken besprekende, vier soorten van klemtoon onderscheiden.

De *expiratorische klemtoon* is iets relatiefs, dat wil zeggen : niet in elk woord wordt een gegeven klank met denzelfden nadruk uitgesproken ; b. v. in : *Ik heb hem een ménigte boéken in brúikleen gegéven* valt het accent wel op *ménigte, bóéken, brúikleen, gegéven*, maar onderling verschilt de intensiteit er van ; vgl. nog *Jan rookt een sigáár*, met *Jan rookt een lékkere sigaar*.

Ook de *quantiteit* of het temporeel accent is iets betrekkelijks. « Lang » of « kort » duiden geen bepaalde tijdsverhouding aan ; de relatieve quantiteit der klanken wordt maar vastgesteld door vergelijking van den eenen klank met den anderen. De benamingen zijn traditioneel en de er door bedoelde verhouding is veelal onjuist ; alzoo staat b. v. de *e* van *bek* tot die van *beek* geenszins als een korte *e (ĕ)* tot een lange *(ē)* ; het zijn feitelijk twee verschillende klanken. De experimenteele phonetica heeft den tijdsduur der klanken door nauwkeurige metingen willen bepalen ; dan is gebleken, dat de gewone benamingen lang niet altijd beantwoorden aan de werkelijkheid, dat sommige zoogenaamde « korte » vocalen de « lange » in duur overtreffen, en ook omgekeerd. Bovendien, bij personen van dezelfde taalgemeenschap kan, in dezelfde woorden, de quantiteit der klanken verschillen.

De onderscheiden soorten van accent moeten goed uiteengehouden worden, wat niet altijd gemakkelijk gaat, daar zij zelden afzonderlijk voorkomen en voortdurend op malkaar inwerken. In vele talen, ook in het Nederlandsch, valt het temporaal accent samen met het dynamisch : de *sterkst* beklemtoonde sonoren zijn feitelijk de *langste*. Dynamische en chromatische klemtoon gaan eveneens in vele gevallen gepaard. Sommige talen, o. a. de Germaansche, hebben overwegend expiratorisch accent ; in andere, gelijk in het Sanskrit, het Grieksch, speelde het chroma-

tisch accent een aanzienlijke rol; het is eveneens van groote beteekenis in isoleerende talen en in een menigte agglutineerende. Dynamische en muzikale klemtoon worden soms bijeengegroepeerd als *qualitatief* accent, tegenover het *quantitatief*.

De benaming « accent » kan dus aan verschijnselen van zeer verschillenden aard gegeven worden. Bepaalt men niet afzonderlijk, welk soort van beklemtoning bedoeld wordt, dan beteekent accent kortweg : de grootere psychische kracht, welke een gegeven klank boven de overige in de uitspraak doet uitkomen (1).

57. Het accent in de lettergreep en in het woord. — Naar de wijze waarop het accent werkelijk voorkomt, moet men in de eerste plaats onderscheid maken tusschen het accent in de woorden.

a) Vooreerst hebben wij het **syllabisch accent** : de min of meer groote kracht waarmede een lettergreep wordt uitgesproken. De luidheid van het sonantisch bestanddeel der lettergreep kan : *a*) gelijkmatig zijn (of « eentoppig »), als zij namelijk gelijk blijft in kracht, noch afneemt, noch toeneemt (b. v. eenvoudig weg *ja*), ofwel toeneemt : *hop ! hé !* (de geluidgolf wordt eensklaps afgebroken), ofwel afneemt : *ho ! kap, laat* (de geluidgolf verzwakt geleidelijk ; de *k* en *l* worden met meer kracht uitgesproken dan de *p* en de *t*) ; — *b*) ongelijkmatig (of « tweetoppig »), als er namelijk na het afnemen wederom versterking komt : *hà !* d. i. *ha***à** of *h***à***a* ; vgl. de verschillende wijzen waarop *ja*, *zoo*, enz. « tweetoppig » kunnen uitgesproken worden, al naar gelang de omstandigheden. In zoogen. « zingende » talen en dialecten komt die

(1) *Accent* noemt men ten slotte nog de eigenaardige wijze, waarop de klanken van een bepaalde taal worden uitgesproken door hen, die haar als moedertaal gebruiken; zoo luidt b. v. ons woord ***kok*** anders dan het Fra. *coq*. Dit onderscheid wordt bepaald door den algemeenen stand der spraakorganen (***articulatiebasis***), die verschilt van taal tot taal. Als men b. v. Fransch wil spreken gelijk de Franschen, moet men, om de klanken en klankverbindingen identisch voort te brengen, aan zijn spraakorganen denzelfden stand geven, dien de Franschen aannemen; dat is niet gemakkelijk aanstonds te bereiken en zoolang men het niet doet, spreekt men Fransch met een « vreemd » accent: een Engelsch, Nederlandsch accent, enz. Zoo kan men ook Duitsch spreken met een Fransch accent, Engelsch met een Duitsch, enz. In elke taal kan men daarenboven op lokale accenten wijzen ; in onze taal op *Amsterdamsch*, *Antwerpsch*, *Brugsch* accent, enz. Bij het aanleeren van vreemde talen is de studie van dit accent van groote beteekenis.

beklemtoning sterk uit. Over het algemeen echter heeft de ademstoot, waarmede de spraakklanken worden voortgebracht, zijn grootste kracht aan het begin van de lettergreep (geleidelijk afnemend accent).

b) Door **woordaccent** wordt bedoeld de relatieve kracht waarmede de lettergrepen van een woord worden beklemtoond. In dit opzicht verdeelt men ze in hoofdtonige, bijtonige en toonlooze (of doffe) lettergrepen; de klinkers der laatstgenoemde zijn « dof » of « onduidelijk », die der overige « helder »; vgl. *váderlànd, stùdééren, bescháviugsgeschiedenis*. Met den dynamischen klemtoon kan de quantitatieve samenvallen, maar dat is niet noodzakelijk; aldus waren de twee onderscheiden in het Grieksch, het Latijn, enz. In het Gr. woord *ánthrōpos* « mensch » viel het expiratorisch accent op de *a*, het quantitatief op de *ō*; vgl. nog Lat. *cánō* « ik zing » (de *a* is kort, de *o* lang). Tusschen beide klemtonen bestaat een nauw verband; een krachtige ademstoot wordt gemakkelijk langer aangehouden dan een minder krachtige; het is zeer begrijpelijk dat in vele talen, als b. v. in het Nederlandsch, de twee zijn samengevallen (1).

Het woordaccent is gebonden aan vaste regels, die verschillen volgens elke taal, en gelden voor de woorden afzonderlijk uitgesproken. Als de woorden tot constructies en zinnen verbonden worden, komt er nog het accent van den zin bij, dat een relatieve beklemtoning der woorden teweegbrengt en zelfs voor gevolg kan hebben, dat de klemtoon *in* het woord verspringt.

58. Het zinsaccent. — In de constructie en den zin worden niet alle woorden gelijkvormig uitgesproken; als men beproeft dit te doen, dan ontstaat er tusschen de woorden telkens eene kleine rust, wat juist de phonetische eenheid verbreekt (b. v. *Ján, róókt, een, lékkere, sigáár*). Sommige deelen van den zin worden door het muzikaal

(1) Een enkel woord zelf kan op verschillende wijzen beklemtoond worden, al naar gelang den zin, of het b. v. een uiting geldt van onverschilligheid, belangstelling, verbazing, toegeving, enz. Aldus b. v. *ja* in gevallen als: *Is hij geweest? Ja. — Is hij toch geweest. Ja?* (Verwondering). — *Ja, wat zal ik er van zeggen. — Ja, als hij het zóó opneemt... — Och ja, 't kan me niet schelen*, enz.

accent (toonmodulatie) en door den expiratorischen klemtoon bijeengegroepeerd of op het voorplan gebracht; vgl. b. v. *dat was een ánder paar mouwen!* (grootste nadruk op *ander*); — *of het wáár is, weet ik niet* (in *of het waar is* stijgt de toon, maar de nadruk valt op *waar*).

In den zin valt dus te onderscheiden de toon (« toonaccent ») en het kracht-accent. Algemeene regelen zijn moeielijk aan te geven. Men kan zeggen, dat regelmatig in elken zin (respectievelijk constructie) slechts één woord den meesten indruk krijgt *(de bàkker bákt bróód, er wòrdt een liéd gezongen)*, nl. datgene, wat psychologisch van het meeste belang is. Natuurlijk hangt dat ook af van de speciale beteekenis van het verband; vgl. *gezóngen wordt een lied; Jan éét brood, Jan bákt brood; Ján rookt een sigaar, Piét rookt een sigaar; Jan éét* tegenover *Jan drínkt*, enz.

Dien klemtoon, waardoor men een bepaald woord van den zin op den voorgrond plaatst, er speciaal de aandacht op vestigt, heeft men het *waarde-accent* geheeten (ook nog: den « oratorischen », « pathethiscen » of « rhetorischen » klemtoon). Meestal ontstaat hij door de gedachte aan tegenstelling *(niet een jaar, maar jarén heeft hij in ballingschap moeten doorbrengen; leg het brood niet óp, maar in de kast)*; ook in opsommingen vindt hij zijne toepassing (*Vóndel, Cáts, Hóóft, Húygens, Brédero : ziedaar de voornaamste schrijvers uit Hollands « gouden eeuw »*).

Het waarde-accent verplaatst zich met alle gemak op elk deel van den zin, zelfs op die, welke normaal toonloos blijven (b. v. *hij is niet leider, maar vérleider*); die verplaatsbaarheid maakt de studie van dien klemtoon vaak moeielijk, omdat hij dikwijls samenvalt met den expiratorischen, (vgl. *Jan éét niet, hij drinkt*).

Wat den toon of de toonmodulatie in den zin betreft, ook daarvoor zijn geen algemeene regelen aan te geven en hangt alles af van de beteekenis: allerlei schakeeringen beantwoorden aan het gevoelen of de stemming van den spreker. Juist omdat men zich uit onder den invloed van een gemoedsbeweging, glijden de woorden, constructies en zinnen van den eenen toon op den anderen. Men kan evenwel onderscheiden : *a)* een rijzende of zwevende beklemtoning bij vragen, uitroepen, onvoltooide mededeelingen (*als het niet regent*, dan...); *b)* een dalend accent aan het slot van een mededeeling, ook bij een vraag, bij het uiten van een bevel, een verzoek *(kom eens even hier!*

laat den jongen met rust! enz.); *c)* gelijkmatigen toon bij onzekerheid, twijfel, aarzeling, enz. : *zou ik het wel doen? — ik weet het niet, of...* Behalve op den toon, valt nog te letten op het *tempo* : het al of niet vlug spreken, dat innig met het accent samenhangt. Iemand, die steeds in hetzelfde tempo spreekt, brengt geen zinsmodulatie in zijn woordenreeksen, schijnt ongevoelig en wordt in elk geval spoedig eentonig en vervelend.

59. Rol en belang van het accent. — Uit het voorgaande kunnen wij al opmaken, welke gewichtige rol het accent in de taal speelt.

1° De rol van het accent is vooreerst te *ordenen,* het belangrijke te doen uitkomen. Zelfs als men klankgroepen uitspreekt, zonder eene daarvan sterker te *willen* beklemtonen dan de andere, dan doet men het tóch : de eene klank wordt aan den anderen ondergeschikt. Die ordenende beteekenis van het accent vinden wij in de samenstellingen, constructies en enkelvoudige zinnen, waar telkens de klemtoon valt op dát deel, welk psychologisch van meest belang is : *áchterdeur, wérkhuis ; de váder ; wij gáán ; hij is wég ; hij zal het dóén ; hij drinkt bier ; ik zal hem dat ánders leeren ; hij had de deur met gróen verf bestreken.* — Het bijeengroepeeren van wat bijeenbehoort, door middel van een « eenheidsaccent », is een tweede middel tot rangschikking. Dat gebeurt aan het slot van de constructie : *Doet de deur nu maar dicht* (de wijze, waarop *dicht* wordt geaccentueerd, geeft duidelijk te kennen, dat de mededeeling ten einde is). Het eenheidsaccent treffen wij ook aan in composita, waar de twee leden als zoodanig niet meer gevoeld worden : *overál, burgemééster, doodárm, oudejaarsávond,* ook in vele verbindingen van woorden : *de straten van de stád, liederen zonder wóórden, dames en hééren, met den ransel op den rúg,* enz.

2° Ten tweede is het accent ook een *middel tot onderscheiding,* een gevolg van zijn ordenende beteekenis. — In vele talen, niet alleen in de isoleerende, maar ook in een aantal agglutineerende, worden alleen door het accent de homonymen uit elkander gehouden. Aldus beteekent in het Chineesch, al naar het accent, *mai* zoowel « verkoopen » *(mái)* als « koopen » *(mài),* enz. Vandaar niet alleen het buitengewoon belang van den klemtoon, maar de

beteekenis der verschillende soorten van accent (« een »- of « tweetoppig », stijgend, dalend, enz.).

Het accent is ook een criterium tot onderscheiding der constructies en zinnen. Hoe een woordenreeks, als b. v. *de vensters openen ; zou hij komen* ; *hij zal het toch wel doen*, bedoeld wordt, nl. als vraag, gebod, wensch, onderstelling, twijfel, enz., wordt eerst duidelijk door de beklemtoning. Bij een samengestelden zin worden de verschillende ondergeschikte of nevengeschikte zinnen eveneens door de wijze van accentueeren onderscheiden : *hij blijft thuis, want het regent ; het regende, toen hij uitging ; als het niet regende, zou hij wel uitgaan,* enz.

3° In de derde plaats is het accent een *uiting van gevoel*. Dat moet niet in den breede aangewezen worden ; het spreekt vanzelf. Voor den toehoorder hangt de wezenlijke beteekenis der mededeeling zooveel af van den toon, waarop wij spreken, als van de woorden zelve. In het accentueeren van een enkel woord *(ja, neen, zoo,* enz.) openbaart zich vaak onze gemoedsstemming. Daarom mag de studie van den klemtoon niet verwaarloosd worden, als men de taal in hare bestanddeelen ontleedt, ofschoon hij niet kan voorgesteld worden als een « stuk » van de taal, gelijk woorden, woordvormen en woordelementen.

4° De klemtoon is oorzaak van *taalveranderingen*. — De expiratorische klemtoon o. a. doet een bepaalden klank of lettergreep meer uitkomen tot nadeel van de naburige ; de onbeklemtoonde staan daardoor bloot aan onduidelijk uitgesproken te worden en zelfs te verdwijnen ; b. v. Fra. *racine* uit het Lat. *radicina* > *radcina* ; *ancrer* uit *ancoráre* ; *dortoir* uit *dormitórium* ; *vlà* < *voilà ;* in het Engelsch maakt de expiratorische klemtoon omtrent alle geaccentueerde lettergrepen toonloos en moffelt er vele weg : *history* wordt bijna uitgesproken als *histry*. Ons woord *paard*, uit het middeleeuwsch Latijn (Mlat.) *paraverêdus* (waaruit ook Fra. *palefroi*), is nog een bewijs van den sterken invloed van het dynamisch accent. In het Fransch is de invloed van den expiratorischen klemtoon beslissend geweest voor den vorm, dien de Latijnsche woorden hebben aangenomen.

Het is niet moeielijk aan te toonen, dat de verschijnselen, die aan den invloed en de werking van de verschillende soorten van klemtoon te wijten zijn, hunne

verklaring vinden in de psychologie. Niet alleen alle schakeeringen van de gedachte en het gevoel, ook de stemming, waarin de spreker iets zegt, openbaren zich natuurlijk en onwillekeurig in de wijze van zeggen, in de samenwerking van de verschillende accenten : kracht, toon, duur; zelfs het articulatie-accent is hier van belang, omdat het deel uitmaakt van zijne persoonlijkheid.

Die verschijnselen, welke in alle talen buitengewoon talrijk en complex zijn, mogen dus niet beschouwd worden als een groep willekeurigheden of toevallige dingen; zij worden beheerscht door de wetten van ons zieleleven.

60. Bibliographische aanteekening. — Wij vermelden hier vooreerst een paar hoofdwerken over de klankleer : L. ROUDET, *Eléments de phonétique générale,* Parijs, 1910; O. JESPERSEN, *Lehrbuch der Phonetik,* 2e uit. Leipzig, 1913 (alle twee met bibliographie); van laatstgenoemden verscheen ook een *Elementarbuch der Phonetik,* 3e uitg. Leipzig, 1912, alsmede *Phonetische Grundfragen* (Leipzig, 1904). W. VIËTOR gaf uit *Elemente der Phonetik des Deutschen, Englischen und Französischen* (6e uitg., Leipzig, 1915). Meer voor den gewonen lezer berekend zijn de werkjes van E. RICHTER, *Wie wir sprechen* (Leipzig 1912) en L. SÜTTERLIN, *Die Lehre von der Lautbildung,* ibid., 1908. In het Nederlandsch schreef P. ROORDA, *De klankleer en hare practische toepassing,* 5e druk, Groningen, 1920. K. TEN BRUGGENCATE, *Inleiding tot de klankleer* (Groningen, 1900), A. DE FROE, *De klanken van het Nederlandsch* (Groningen, 1913). Aangehaald verdient ook, wegens de ruime opvatting : P. W. SCHMIDT, *Die Sprachlaute und ihre Darstellung in einem allgemeinen Alphabet* in *Anthropos,* II (1907), blz. 282-329, 508-587, 822-897, 1058-1105.

Wat de overige in dit hoofdstuk behandelde zaken betreft, meer bijzonderheden, alsmede aanwijzingen tot verder onderzoek zal de lezer aantreffen in de reeds hierboven (nr. **6**) vermelde handboeken, voornamelijk in de uitvoerige werken van J. VAN GINNEKEN en WUNDT. Enkele andere boeken, waarnaar ook hier zou kunnen verwezen worden, vindt men achteraan het volgende hoofdstuk (nr **79**) aangehaald.

VIJFDE HOOFDSTUK

DE ONTWIKKELING DER TAAL

---

61. Wat is « taalontwikkeling » ? — Dat elke taal voortdurend verandert, nooit heelemaal dezelfde blijft, is een feit, dat al spoedig de aandacht op zich heeft getrokken. Die wijzigingen geschieden meestal langzaam en

zonder dat degenen die de taal spreken het opmerken; doch zij springen duidelijk in het oog, als wij een bepaalde taal, b. v. de onze, in twee tamelijk uiteenliggende tijdperken beschouwen. Al geeft het geschreven Nederlandsch van de XIII[e] eeuw zeer gebrekkig de toenmalige taal weer, toch kunnen wij uit de overgeleverde teksten gemakkelijk leeren, dat het « Dietsch », welk men in dien tijd sprak, in veel opzichten van ons tegenwoordig Nederlandsch afwijkt (1).

De ononderbroken wijzigingen in de taal heet men de « ontwikkeling » der taal, ook nog wel het « leven » der taal. Vroeger gebruikten de taalkundigen nog soortgelijke uitdrukkingen en gaarne vergeleken zij de taal in het algemeen bij een organisme, dat leven en sterven kan, bloeien en wegkwijnen.

Wij weten reeds, dat de taal geenszins een « ding » is, dat op zich zelf bestaat, buiten ons (vgl. n° **18**). In werkelijkheid bestaan er menschen die spreken, klanken en klankenreeksen voortbrengen, welke klanken oogenblikkelijk verdwijnen, nadat zij ons oor hebben getroffen en in ons bewustzijn enkel een spoor achterlaten. Taal is dus maar een begrip tot aanwijzing van een verschijnsel of juister nog, van een « functie », dat is te zeggen : van handelingen, die willekeurig kunnen geschieden en herhaald worden. Daaruit volgt, dat al hetgeen men zegt over het *geboren worden* van taal, over haar *leven, bloeien* en *uitsterven,* louter beeldspraak is. Immers, als de taal geen onafhankelijk bestaan heeft, leeft zij ook niet, wordt niet geboren, noch sterft, heeft geen leeftijd hoegenaamd, kent geen dagen van bloei noch van verval. Het ware doelloos het gebruik van die figuurlijke zegswijzen te gaan bestrijden ; maar er mag wel nadrukkelijk tegen gewaarschuwd worden, opdat men er zich niet late doer verschalken. De taalkundigen van een vroeger geslacht vatten soms die uitdrukkingen in den letterlijken zin op en kwamen daardoor tot een verkeerde beschouwing en onnauwkeurige beoordeeling der taalfeiten.

De verschijnselen, die het zoogenaamde « leven der taal » uitmaken, betreffen het volledige taalmateriaal : klanken en vormen, woordverbindingen, woordvoorraad en woordbeteekenis. Doch, gelijk wij verder zullen zien, geschieden die wijzigingen niet parallel ; niet alle taalverschijnselen worden noch tegelijkertijd, noch in dezelfde mate in dit ontwikkelingsproces betrokken (zie n[r] **70**).

---

(1) De teksten, welke aan het slot van het tweede deel voorkomen (n[rs] **148** en volg.), zullen daar het doorslaande bewijs van leveren.

Laat ons, uit de overgroote menigte feiten, enkele grepen doen om een voldoende en klare voorstelling te bekomen van die wijzigingen ; daarna zullen wij er den aard en de oorzaken van opsporen.

I. — DE FEITEN DER TAALONTWIKKELING

62. Klankwijzigingen. — In elke taal ondergaan de klanken, d. i. een gedeelte van de gedaante der woorden, min of meer ingrijpende wijzigingen. Onze woorden *bruiloft, erwt, huik, duif, hoofd, kastijden, voorschrijven* luidden vroeger : *brulocht, erwete, hoicke* (ook *heycke*), *duve, hovet, castiën, vorescriven* ; in het Engelsch hadden *along, (to) freeze, silk, sorry* voorheen de volgende gedaante : *andlang, freosan, seolc, sarig* en de oudste vorm van de Duitsche woorden *schwinden, laufen, lassen, ziehen, Zaun, Weib, Treue* was : *swintan, hlauffan, latan, triuhan, tûn, wîp, triuwa.* In het tegenwoordig Fransch beantwoorden *aumône, breuvage, géant, absoudre, déblayer, hurler, priser* aan de Ofr. woorden *almosne, bevrage, jaiant, assoldre, desblaer, uller, proisier.* — Alle talen leveren voorbeelden met de macht van dergelijke veranderingen van phonetischen aard.

Alle klankwijzigingen hebben evenwel niet dezelfde beteekenis.

a) Vervolgen wij het historisch verloop der taal, dan bevinden wij, dat sommige klankveranderingen een min of meer groote tijdsruimte noodig hebben om haar beslag te krijgen en in een bepaalde richting geschieden. Behalve dat zij geleidelijk, trapsgewijze plaats hebben, telkens met haast onmerkbare verschuivingen, zijn zij bovendien gebonden aan voorwaarden van tijd en plaats, dat is te zeggen : zij voltrekken zich binnen de grenzen van een gegeven tijd en van een bepaald taalgebied (in ééne taal, of in verschillende verwante talen tegelijk, of zelfs maar in een enkel dialect, enz.).

Bij zulk klankverloop bespeuren wij ook, dat het met groote regelmaat gepaard gaat, zoodat het, in een aantal gevallen, mogelijk bleek de formules op te maken, volgens welke het zich afspeelde. Zoo zien wij b.v. dat, in onze taal, elke oorspronkelijke lange *u*, in bepaalde omstandigheden in de moderne periode *ui* is geworden (*huus* > *huis*) ; dat, in het Ohd., alle oorspronkelijke *ī*'s *ei* [*ai*] werden en,

wederom in bepaalde omstandigheden, *t* zich tot *z* [ts] ontwikkelde, b. v. Ohd. *tīd*, Nhd. *Zeit*. Zoo ging elke Lat. *c* [k] vóór *a* in het Fra. tot *ch* over in het begin der woorden : *cher* < Lat. *carus*; *chef* < Lat. *caput*, ook soms middenin : *fourche* < Lat. *furca*; *arche* < *arca*, enz. (daarentegen *pacare* « bevredigen » > *payer* ; *necare* « dooden » > *noyer*, enz.).

Aan zulke regelmatige klankveranderingen, « klankwijzigingen » in engeren zin, gaf Grimm de benaming *wet* (« Gesetz ») en na hem kwam de term *Lautgesetz* in zwang (in onze taal door « klankwet » weergegeven). Door **klankwet** bedoelde men dan hoofdzakelijk de regelmatige verhouding, in een bepaalde taalgroep, van de klanken van de eene taal tot die van de andere ; aldus was het een « klankwet », dat de *ā* van het Sanskrit in het Gotisch nu eens *ē* werd (Skr. *mās* « maan », Got. *mena*), dan weer *ō* (Skr. *bhrāta*, « broeder », Got. *brôthar*). — De school der neo-grammatici wijzigde deze opvatting en verstond door « klankwetten » enkel de overgangen van een gegeven klank tot een anderen binnen hetzelfde taalgebied, als b. v. de daareven vermelde wijzigingen van Ohd. *ī* tot *ei*, van Lat. *c* + *a* tot Fra. *ch*, enz.

Zulke « klankwetten » doen hun werking maar gevoelen, gelijk wij daarjuist zeiden, binnen bepaalde grenzen van tijd en plaats. Als b. v. alle Mnl. *ū*'s (natuurlijk in de vereischte omstandigheden) in het Ndl. *ui* zijn geworden, beteekent dat : 1° dat alle werkelijk *toen* voorkomende *ū*'s dit verloop hebben gehad, maar dat, eens dit proces voltrokken, de latere *ū*'s zulke diftongeering niet meer ondergaan ; 2° dat die ontwikkeling heeft plaats gehad in den overgang van Mnl. tot Nndl., onafhankelijk van een similair of parallel verloop in een andere taal. Zullen de thans nog voorkomende *ū*'s (b. v. in *schuren, huwen*, enz.) later op hunne beurt gediftongeerd worden ? Daar weten wij niets van en niets geeft ons het recht wat ook te voorspellen.

Men heeft vroeger veel getwist over de wezenlijke beteekenis van de benaming « klankwet » en over het al of niet blind werken van die wetten (vgl. hierboven nr **13, c**). Eigenlijk is die benaming niet goed gekozen ; « klank*regelen* » zou beter passen ; het geldt hier immers niet iets, dat met een natuurwet of een voorschrift is gelijk te stellen, maar eenvoudig een formule, die men *a posteriori* opmaakt om er mede te bedoelen sommige waargenomen verschijnselen ; een « klankwet » is niets anders dan een constateering van iets dat gebeurd is. — Het spreekt vanzelf, dat niet *alle* klankwetten

betrekking hebben op het verleden ; aangezien de taalontwikkeling ononderbroken geschiedt, zijn ook thans klankwetten werkzaam of zich aan 't vormen (1) ; of de feiten, die zich tegenwoordig in een gegeven richting schijnen te voltrekken, het werkelijk zullen doen in zulke voorwaarden, dat zij later door een « klankwet » zullen kunnen geformuleerd worden, is een vraag, die de taalkunde niet kan beantwoorden. Aldus zien wij b. v., dat in het Engelsch woorden als *people, (te) be, sea*, enz., niet met een zuivere *ī* worden uitgesproken, maar met een klank, die naar een begin van diftongeering zweemt. Tot heden blijven dat geïsoleerde feiten. Maar als later *alle* zulke *ī*'s zich werkelijk tot *ai* moesten ontwikkelen, dan zouden wij een nieuwe klankwet hebben, die echter zonder eenig verband zou zijn met de vroegere Eng. diftongeeringswet van *ī* tot *ai* (De Oudeng. lange *y* (d. i. lange *u*) werd lange *i* in het Meng. (fyr > fir) en deze *i* werd gediftongeerd tot *ai* (modern Eng. *fire* = [*fair*]).

b) Naast die geleidelijke klankwijzigingen, die allengs en onmerkbaar gebeuren, moeten wij er andere aannemen, die min of meer plotseling of althans zonder tusschentrappen zijn geschied. Zulke veranderingen kunnen ten allen tijde en overal voorkomen en betreffen ook niet een bepaalden klank of een reeks klanken in den ganschen woordvoorraad, maar enkel sommige klanken in *op zich zelf staande gevallen*. Zij geschieden evenmin in een gegeven richting ; daarom is het dan ook niet mogelijk regelen aan te wijzen, waaraan zij gehoorzamen.

Tot dit slag van wijzigingen behooren de talrijke gevallen van de reeds terloops vermelde wederkeerige klankinwerking of klankharmoniseering. Het is inderdaad gemakkelijk te begrijpen hoe, onder den invloed, dien de phonemen op elkaar oefenen, zij malkaar zelfs op afstand kunnen wijzigen, gelijk b. v. in het Fransche woord *arain* (uit Mlat. **aramen*) de *e*-klank der tweede lettergreep de *a* der eerste in *e* deed overgaan : *airain*. — Ook aan den invloed van de omgevende phonemen is het ontstaan van nieuwe toe te schrijven, gelijk in de al hierboven behandelde gevallen van Fra. *tendre* uit Lat. *tener*, Ndl. *beenderen* (uit Mnl. *beenre*), *astrant* (uit Fra. *assurant*), *stroop* (uit **sroop* en dat uit Fra. *sirop*), enz.

Het is overbodig een systematische opsomming te beproeven. — Herinneren wij enkel aan de reeds vermelde *klankharmoniseeringen* (de zoogen. « assimilaties » en « dissimilaties »), waarvan in nr **42** enkele voorbeelden gegeven werden, met talrijke te vermeerderen

(1) Zie verder (nr **125, V**) een voorbeeld van een klankovergang die aan 't worden is.

(vgl. b. v. nog Ndl. *rillen* < *ridlen*; *pollepel* < *potlepel*; *verzamelen* < *verzamenen*; Fra. *rossignol* < *le lossignol* (bij Lat. *luscinia* « nachtegaal »), *orphelin* < Lat. *orphanum*, *niveau* < Ofra. *livel*, enz.

Daarbij komen nog de vaak aangetroffen *klankomzettingen*, gelijk in Ndl. *borst* (vgl. Hgd. *Brust*), *bord* (Hgd. *Brett*), *dorschen* (Hgd. *dreschen*), *persen* en *torsen* (uit Fra. *presser* en *trousser*), *naald* (Hgd. *Nadel*), enz.; — voorts ook allerlei *klanksubstituties*, die vreemde woorden ondergaan bij de aanpassing aan het phonetisch stelsel der ontleenende taal, als b. v. in het Ndl. *sikkeneurig* (uit Fra. *chicaneur*), *krek* (uit Fra. *correct*), het daareven vermelde *astrant* (< *assurant*); in het Fra. *varlope* (uit Ndl. *voorloop*), *chaloupe* (uit Ndl. *sloep*), *flibustier*, vroeger *fribustier* (uit Ndl. *vrijbuiter*); in het Eng. *palsy* (uit Fra. *paralysie*), *parish* (< Fra. *paroisse*), *sexton* (uit Fra. *sacristain*), enz.

c) Wat ook de aard weze van het klankverloop, of het plotseling tot stand kwam of de uitkomst geweest is van een min of meer langdurig proces, de slotsom blijft dezelfde: klankwijziging. Wij kunnen hierbij drie gevallen onderscheiden:

1° Een zuivere klankwijziging: een gegeven klank (of klankgroep) gaat over tot een anderen, als b. v. in *heuvel* (uit Mnl. *hovel*); Hgd. *Mauer* (uit Mhd. *mûr*); in het Fra. *escarboucle* en *veuve* uit Ofr. *escarboncle* en *veve*; *nappe* (uit Lat. *mappa*); *chenapan* (uit Hgd. *Schnapphahn*), *moustique*, vroeger *mousquite* (uit Spa. *mosquito*), *gras* (uit Lat. *crassus*); in het Ital. *rado*, *vigna* (uit Lat. *varus* en *vinea*), enz.

2° Klankverlies: sommige klanken zijn weggevallen, als b. v. in Ndl. *muts* uit Mnl. *amutse* (Mlat. *almutium* « mantel met kap »), *vreten* < *vereten* en *vlerk* < *vlederik*; in het Eng. *vamp* « bovenleer » (op een schoen), uit Meng. *vampey* en dit uit Ofra. *avant-pié* (= pied); *size* « grootte, formaat », enz. uit Fra. *assise*; *tinsel* uit Fra. *étincelle*; *limner* « schilder » uit *lumner* en *luminour* (uit Fra. *enlumineur*). In die laatste gevallen is zelfs een heele lettergreep verdwenen; dat hebben wij ook *bisdom* < *bisschopsdom*, in Fra. *riz* uit Mlat. *oriza*, in *idolâtrie* < *idololatrie*, enz.

3° Klankaanwinst : een nieuwe klank ontwikkelt zich naast de oorspronkelijke, als b. v. in Ndl. *hulst, fazant, rijst,* vroeger *huls, fasaen* (uit Ofr. *faisan), rijs* ; in *iemand* en *niemand* (samenstellingen met « man » als tweede lid) ; in *bevrijden* (Mnl. *bevriën,* afleiding van *vrî), ordentelijk* (uit *orden* + *lijk* met verspringing van klemtoon), *plaveien* (uit Mnl. *paveien* = Fra. *paver*), *daalder, donder, kelder* (vgl. Hgd. *Thaler, Donner, Keller)*; in diminutieven als *raampje, boompje* en derg. (uit *raam* + *je,* enz.) ; in het Eng. treffen wij aan *dapple gray*, hetzelfde als Fra. *gris pommelé* en ontstaan uit **apple-gray* (appelgrauw), *sound* uit Fra. *son* « klank » ; *daffodil* uit vroeger *affodill* naast *asphodel* (naam van een bloem); in het Fra. *nombril* uit *ombril* (cfr. Lat. *umbilicus*), *sembler, chambre, gendre, tendre* (uit Lat. *sim(u)lare, camera, gener, tener), langouste* (uit Ofra. *laoste,* Lat. *locusta*), *tambour* (uit Ofr. *tabor,* vgl. *tabouret*), *bombance* (uit *bobance*), *étude* en *école* uit Lat. *studium* en *scholam*, enz.

63. Wijzigingen in den vorm der woorden. — Hiermede worden bedoeld, niet de veranderingen van een gegeven klank of klankgroep *in* het woord, maar zulke wijzigingen, die het heele woord een andere gedaante geven, het « omscheppen »; zij zijn dus anders op te vatten en te onderscheiden van de vorige.

a) Een aantal van die veranderingen zijn het gevolg van de speciale wetten, die het algemeene verloop van bepaalde talen regelen. Aldus hebben, in den ontwikkelingsgang van het Nederlandsch (gelijk trouwens in dien van de overige Germaansche talen), zeer veel woorden een korteren vorm gekregen, zijn van meerlettergrepig monosyllabisch geworden, gelijk o. a. *angst* (in het Onfr. *angust), beeld* (uit Onfr. *bilithe), elk* (Mnl. *elic, ellic,* uit *een* + *lijk), echt* (uit Mnl. *ee, ewe* « echt » + *acht)* en honderd andere. Hetzelfde verschijnsel treffen wij aan in veel andere talen en het ware overbodig daarvan het bewijs te willen leveren. Ziehier nog enkele voorbeelden aan het Fra. ontleend : *naïf* < Lat. *nativus* « aangeboren », *carême* < Lat. *quadragesima* (veertigste dag, nl. vóór Paschen), *geôle* < Lat. *caveola* « hol, kooi voor dieren », *nager* uit *navigare* « varen », ook « zwemmen » ; *doigt* uit *digitum* « vinger », enz.

b) Een andere reeks wijzigingen zijn het gevolg van het dagelijksch of familiair gebruik. Bij haastig of minder verzorgd uitspreken van bijna elk oogenblik aangewende woorden, ondergaat hun gedaante soms verminkingen : *gawe* en *lawe* (in plaats van « gaan we » en « laten we ») ; *als het u belieft* wordt *asjeblief* of *asteblief* ; *des avonds* wordt *saves* ; enz. Vaak worden die woorden verkort : *tuurlijk* voor *natuurlijk* (cfr. in het Fra. hetzelfde : *turellement, fectivement*), *tram, photo, kinema, deli(cieus), pon* (voor *japon*), *prof*(essor), *twee dertig* (voor *twee* gulden, *dertig* cent), enz. Vormverkorting treffen wij inzonderheid aan bij eigen namen : *Jan* < Johannes, *Rik* < Hendrik, *Nap* < Napoleon, *Ko* < Jacoba, welke verkorting niet zelden gepaard gaat met min of meer ingrijpende wijzigingen : *Kees* < Cornelis, *Berten* < Albrecht, enz. Natuurlijk vinden wij die verschijnselen in alle talen. — Eigenaardig is de wijze waarop men soms titels of benamingen van landen, plaatsen, inrichtingen, maatschappijen, enz. verkort door alleen de beginklanken van de lettergrepen of samenstellende woorden er van bijeen te voegen tot een nieuwe benaming, gelijk b. v. de titel van de (vroegere) Belgische krant : *Le chempostel*, een combinatie van « *chem*(in de fer), *post*(es et) *tél*(égraphes) ». Feitelijk is dat een nieuw middel tot woordvorming, dat later nog ter spraak zal komen (zie nr **70** *b*).

c) Woorden, waarvan de eigenlijke vorming of beteekenis vergeten wordt, staan natuurlijk meest van al bloot aan veranderingen en worden dan niet zelden min of meer aangepast aan bestaande vormen. Aldus werd *huweleec*, dat is : een « *leec* (= zang of dans) bij de trouwplechtigheid » al vroeg tot *huwelijk* gewijzigd, naar analogie van woorden met *-lijk* afgeleid ; van de wezenlijke vorming had men geen duidelijk besef meer. Het Mnl. *selsiene* werd in verband gebracht met adjectieven op *-zaam* en ten gevolge daarvan omgevormd tot *zeldzaam*. — In het Fra. is reeds lang *La Guyenne* ontstaan uit *l'Aguyenne* (Lat. *Aquitania*), *mie* uit *amie*, door verkeerd begrijpen van *m'amie* (= mon amie), opgevat als *ma mie*, waarmede te vergelijken zijn, in de tegenwoordige Fra. volkstaal, vormen als *la pendicite* en *la cétylène* (uit *l'appendicite, l'acétylène*). — Ook bij ontleding van een vreemde taal kunnen allerlei klanksubstituties aangewend worden om het overgenomen woord min of meer in overeenstemming te

brengen met het klankenstelsel der ontleenende taal, gelijk b. v. in *kantoor, baldekijn, fornuis, pruik, kreng*, enz., uit de Fra. woorden *comptoir, baldaquin, fournaise, perruque, charogne* (Ofra. *carogne)*; zie nog hierboven nr **62** b.

d) In dit verband mogen vermeld worden de woordvervormingen door klank en begripsassociatie, die men pleegt met den naam van **volksetymologie** te bestempelen (1). Verschillende factoren kunnen hierbij werkzaam zijn en in de groote menigte van feiten zijn allerlei onderscheidingen te maken.

1) De eenvoudigste gevallen zijn die, waar het enkel een *vervorming van klanken* geldt in woorden of woordverbindingen, die eenigszins ongewoon of van uitheemsche herkomst zijn. Op min of meer onbewuste wijze worden die klanken geassociëerd met de eene of de andere van het groot aantal combinaties, die de taal oplevert; doch merkwaardigerwijze is die bewuste klankgroep doorgaans verbonden met een heel ander begrip. Aldus werden b. v. de Fra. woorden *chicorée* en *scorbut* op den klank af « vernederlandscht » tot *suikerij* en *scheurbuik* (zonder eenig onderling verband, wat de begrippen betreft); het Hgd. *Sauerkraut* werd in het Fra. vervormd tot *choucroute*; uit het Fra. *asperge* kwam het Eng. *sparrow-grass*, enz. Voorbeelden van zulke zinledige klankassociaties vinden wij bij de vleet in benamingen van planten, gelijk b. v. in de Ndl. woorden *ezelsmelk* (uit het Lat. *esula* vervormd), *oosterlucie* (uit Lat. *aristolochia*), enz. De naam van de plant, die in het Lat. « mandragora » heet, verliep tot *mandragerskruid* in onze taal en tot *main de gloire* in het Fransch.

2) In andere gevallen komen de begripselementen min of meer tot bewustzijn, zoodat de vervorming geen zuiver klankassociatie blijft, maar terzelfdertijd een aansluiting bij een bekend begrip wordt. Dit komt o.a. voor in het Ndl.

---

(1) Tegen de benaming *volksetymologie*, door den Duitschen geleerde W. Förster in 1852 uitgedacht, is nog al wat in te brengen; men bedient er zich van bij gebrek aan een beteren, algemeen gangbaren term. Vroeger werden de zoogen. « volksetymologieën » beschouwd als een verzameling van taalcuriosa en gaarne behandeld door belangstellende liefhebbers. In werkelijkheid hebben wij hier te doen met heelemaal wat anders dan grappigheden; de verschijnselen, welke men onder die benaming bijeenbrengt maken een merkwaardig hoofdstuk uit van de taalpsychologie.

hangmat (voorheen ook *hangmak*), vervormd uit Spa. *hamaca*, doch ongetwijfeld met bijgedachte aan « hangen » en later ook aan « mat » ; evenzoo in *trawant*, uit het Ndd. *drawant* « huursoldaat », maar met bijgedachte aan het Mnl. *truant, trouwant*, « landlooper » (= Fra. *truand*). Ook *geeuwhonger* is daarvan een voorbeeld ; er is geen verband met « geeuwen », maar met Mnl. *gâ* = *gauw*.

3) Klankwijziging gaat gepaard met beteekenisassociatie in de voorgaande volksetymologieën. Het eerste is echter niet altijd noodzakelijk ; zonder verandering van klank kunnen soms wel nieuwe begripselementen optreden en zelfs zóózeer op den voorgrond treden, dat de overige heelemaal verdwijnen (1). Voorbeelden van eerstgenoemde associaties hebben wij b. v. in *lintworm* (vroeger *lindeworm* « draak » ; etymologisch geen verband met *lint)* en *rendier* (geen samenhang met *rennen*, maar met het Zw. en Deensch naamwoord *ren* = On. *hreinn* « rendier »). — In *hanteeren* daarentegen (= etymologisch Fra. *hanter* « omgaan met iemand ») is het oorspronkelijk hoofdbegrip in die mate gewijzigd, dat het ten slotte heelemaal verdrongen werd door het nieuwe element, waarmede men verband waande (nl. *hand*). Vgl. nog *ooglid*, waarin *lid* = « deksel », terwijl het wordt opgevat als *lid* = « lichaamsdeel ».

Natuurlijk geschiedt niet immer alles min of meer onbewust bij dergelijke associaties ; het kan gebeuren, dat een opzettelijke, dus bewuste vervorming moet aangenomen worden. Dan hebben wij vaak uitingen van den volkshumor, soms een « geestigheid » van een bepaald individu. Aldus wordt schertsenderwijze *zenuwachtig* tot *zemelachtig* vervormd, *levertraan* tot *lepeltraan*, en *democraat* tot *dommekraat ;* de naam *Willem* werd door Vondel omgeschapen tot *wel-hem* en bij Potgieter treffen wij het oude adj. *zeebarig* aan met den zin van « golvend als de baren der zee » (van een vrouwenboezem), terwijl het eigenlijk beteekende : « ingetogen, zedig » (Mnl. *seebarich* < *sedebarich).*

e) Naast de zoogen. « volksetymologieën » mag ook een plaatsje ingeruimd aan een ander slag van woordvervor-

---

(1) Uit zulke gevallen blijkt, dat de zoogen « volksetymologieën » even belangrijk zijn uit een semasiologisch oogpunt en daarom ook kunnen behandeld worden bij de bespreking van de begripswijzigingen der woorden (vgl. nr **66**).

mingen, nl. de **bastaardvloeken**, dat is te zeggen : vloekwoorden, opzettelijk min of meer verminkt en daardoor onschadelijk gemaakt. Het is hierbij van ondergeschikt belang, of het eigenlijke « vloeken » betreft, dan wel bezweringen of verwenschingen ; de reden, waarom de vervorming geschiedde, is in alle gevallen dezelfde : men wil vermijden den naam van God, heiligen, godgewijde zaken, instellingen, enz., oneerbiedig en lichtvaardig te gebruiken, of nog : men wil het aanstootelijke van de verwensching of bezwering wegnemen. Meestal wordt niet alleen de naam zelf gewijzigd, maar de heele uitdrukking op alle mogelijke wijzen verbasterd, in den regel op schertsende wijze. — Met die zoogen. « bastaardvloeken » mogen gelijkgesteld worden vervormingen van den naam van den duivel of van andere wezens en voorwerpen, die men ook verkoos niet uit te spreken uit overdreven schroom of bijgeloovige vrees.

Alle talen en alle tijdperken leveren voorbeelden op. In het Ndl. werd b. v. *God* vervormd : 1) tot *gans* in de voorheen vaak voorkomende uitdrukkingen : *gans honden* (= bij Gods wonden), *gans lijden* (waarnaast *gans sakkerlijsjes*, enz.), *gans kruis* (waaruit *gans kruiken*), enz. ; 2) tot *jan* in *jandorie, jan(ver)domme, janverdekke, janvermille, janverklikkeme*, enz. ; 3) tot *gort, gut, get, gat*, als in *bij gort, gortelingen, begut, begat, i get, igert, igurke*, enz. ; 4) tot *pot* in *pot(ver)domme, potvolblomme, potdorie*. Natuurlijk ontstonden daaruit allerlei min of meer comische bijvormen : *jandoppie, snotverdomme, keesverdoosje, gommenikkes, gort voor domme* (waarbij soms : *en rijst voor stomme*), *gosterdankjes, goeie grutte, guns, gunst*, en tal van soortgelijke.— Verbasteringen van *(heere) Jezus* hebben wij o. a. in *jasses* (waaruit *jakkes* en *ajakkes), harrejasses, jesses, o jee, jemie, jeminie, seezes* en *deezes*, enz. — *Duivel* wordt gewijzigd tot *duiker, duizend, deksels*, ook nog *drommel* of *Joost* geheeten, ook nog *pikken, Piet, zwarte Piet*, enz.

In het Fra. werd *Dieu* tot *bleu, beuf*, gelijk o. a. in *parbleu* (= par Dieu), *corbleu* (= corps Dieu), *corbeuf, morbleu* (= mort Dieu), enz. ; als tweede lid hebben wij den vorm *dié* (uit Dieu) en de daaruit voortgesproten bijvormen : *mardié* (mère Dieu), *pardié, pardi, pardine, pardienne*, enz. — *Sang Dieu* (= par sang Dieu) werd op allerlei wijze vervormd : *sangbleu, sandi, sandine, sambille, palsandié, palsandine, palsanguienne*, enz.

In het Duitsch kwam *Potz* vaak in plaats van *Gott*, o. a. in *Potztausend, Potzwelt, Potzwetter, Potzsapperment* (en *sapperment*, evenals *Sapperlot* en *Sackerlot* uit *Sakrament* vervormd), enz. ; met *Kreuz* als eerste lid (*Kreus* < *Christus*) hebben wij o. a. *Kreuzsapperment, Kreuzdonnerwetter*. — *Heiliger Gott* werd verbasterd tot *heiliger Bimbam, heiliger Strohsack* en andere schertsende « scheppingen ».

64. Wijzigingen in de spraakkunst. — In alle talen van de kultuurvolkeren, maar inzonderheid in die van de Indo-europeesche groep, is de vereenvoudiging van de taalvormen en van den zinsbouw een algemeen verschijnsel. Vandaar een lange reeks veranderingen, zoowel in de morphologie en woordvorming als in de syntaxis, welke veranderingen noodzakelijk maakten het aanwenden van nieuwe middelen om dezelfde begrippen of verhoudingen van begrippen aan te duiden. Zoo hadden de Germaansche talen, in haar oudste periode, nog een menigte van verbuigingen, met in elke vier of vijf naamvallen; het adjectief kende een dubbele flexie, een zoogen. « sterke » en « zwakke » (naar gelang het gebezigd werd zonder of met een determinatief) en daarenboven nog drie geslachten; vandaar een « rijkdom », of liever: een verwarrende hoeveelheid van vormen. In de vervoeging onderscheidden zij eveneens talrijke tijden en wijzen, verschillende klassen van « zwakke » werkwoorden, enz. Kortom, er bestond een ingewikkelde morphologie, waarvan thans zeer veel verdwenen is, vereenvoudigd of vervangen, hetzij door het gebruik van voorzetsels (*aan den man* in plaats van het vroegere *den manne*), hetzij door omschrijvingen (b. v. Got. *baraida* = « hij wordt gedragen; *sôkidêdi* = « hij zou gezocht hebben »). — In de woordvorming zijn de veranderingen even talrijk; een reeks suffixen raakten buiten gebruik, werden « improductief », terwijl er verschillende nieuwe ontstonden; allerlei typen van samenstelling kwamen in gebruik en bestaande composita's losten zich op in bijzinnen (b. v. « een vorst, die zijn eigen volk verdelgt », werd oorspronkelijk uitgedrukt door een samengesteld adjectief bij « vorst »).

Dezelfde regelmatigheid, die wij opmerkten bij de klankveranderingen, kunnen wij hier niet aantoonen; toch moeten wij toegeven, dat deze verschijnselen evenmin in den blinde geschieden, maar wel in een bepaalde richting.

Aldus zijn een menigte morphologische wijzigingen toe te schrijven aan de *werking van de* **analogie**, een machtigen factor in de taalevolutie.

Vooreerst worden daardoor allerlei bestaande vormen gewijzigd. Zoo is b. v. het vroegere praeteritum *ik zang, vand, band,* enz. geworden tot *ik zong, vond, bond*, enz., naar analogie van de meervoudsvormen *wij zongen, vonden, bonden,* enz., terwijl in het Hgd. juist het omgekeerde

geschiedde : *wir sangen* (in plaats van *sungen*), naar het enkelvoud *ich sang*. — Evenzoo nog ontstond bij het werkw. *plegen* (waarvan de hoofdtijden luidden : *plag, plagen, geplegen*) het praeter. *placht* naar analogie van *dacht, bracht;* de oorspronkelijk zwakke werkw. *(ge)lijken, prijzen, stijven* gingen tot de sterke vervoeging over (*gelcek, prees*, enz.) naar analogie van andere werkw. met *ij* (*blijken, glijden*, enz.). — In het Fra. werd het vroegere *je treuve* vervangen door *je trouve* onder invloed van het pluralis : *nous trouvons* (vgl. met *je meurs, nous mourons*).

In de tweede plaats worden, naar het voorbeeld van bestaande vormen, door de werking der analogie tal van nieuwe vormingen gemaakt. Het suffix *-ing*, dat zoo vaak tot afleiding van substantieven wordt aangewend, kreeg den bijvorm *-(e)ling*, naar analogie van woorden als *hemeling* en *edeling*, in woorden als *hove-ling, ellend-eling ;* evenzoo ontstonden de achtervoegsels *-erij, -ernij* uit *-ij* in *schelm-erij, slav-ernij, raz-ernij* (naar analogie van *bakker-ij, toover-ij*). In het Fra. gaven vormen als *musicienne, Parisienne* aanleiding tot « onlogische » afleidingen als *vaurienne* en zelfs *proprarienne*.

Zoowel het onstaan van nieuwe vormen als het wijzigen van bestaande, aan den invloed van de analogie toe te schrijven, zijn buitengewoon talrijk en komen overal en aanhoudend voor. Natuurlijk gaat de « spraakmakende gemeente » hierin onbewust te werk. Het beginsel er van schijnt te wezen dat, aan identiteit in de beteekenis en in de functie, identiteit van vorm dient te beantwoorden ; dat verklaart o. a. hoe pluralisvormen als *teen-en* en *schoen-en, beender-en* en *kalveren, ziekten-s* en *groenten-s* en dergelijke « stapelvormen » in gebruik komen, naar het voorbeeld van andere als *vrienden, boomen*, ofschoon *teen, schoen, beender, kalver, ziekten, groenten* reeds meervoudsvormen zijn. Die identiteit bestaat oorspronkelijk in veel gevallen niet ; zoo werd een bepaalde naamval, b. v. een genitief, lang niet altijd door denzelfden uitgang aangewezen ; hij verschilde niet alleen volgens de verbuiging (b. v. in het Lat. *rosae* < *rosaï, hominis, fructus*), maar nog volgens het getal (enkelv. *domini*, plur. *dominorum*).

Morphologische wijzigingen zijn vaak het gevolg van het opkomen van nieuwe vormen of nieuwe constructies. Aldus werd in het Latijn het oudere futurum *cantabo* « ik zal zingen » allengs verdrongen door de jongere omschrijving *cantare habeo* « ik heb te zingen », die dezelfde betee-

keniskreeg. Vandaar het Fra. *(je) chanterai*, d· i. *chanter+ai* (vgl. *viendrai* < *venir+ai; saurai* < *savoir+rai,* enz.).

In de syntactische verschuivingen, waar het moeielijker is algemeene richtingen te ontdekken, speelt eveneens de analogie een voorname rol. Aldus zien wij hoe, naar het voorbeeld van voorzetselbepalingen bij sommige werkwoorden (b. v. Lat. *misit ad patrem* « hij stuurde iemand naar den vader » = hij ontbood den vader), men ook dergelijke constructies begon te bezigen bij verba., die eigenlijk een bepaalden naamval vergden (zooals b. v. bij *dare* ; in plaats van de regelmatige constructie : *dedit patri* « hij gaf (het) aan den vader », zei men : *dedit ad patrem*). — In onze taal zijn aldus veel oorspronkelijke bepalingen in den genitief of den datief bij werkwoorden (*die des waters drinct ; hi dankes siere moeder ; den bosen Joden verordeelende)* later vervangen door den accusatief of door een voorzetselbepaling *(van het water drinken, iemand veroordeelen*). Constructies als « vergenoegd, bekommerd *over* iets » zijn in gebruik gekomen naar analogie van « treurig, vroolijk *over* », in plaats van de oorspronkelijke « vergenoegd, bekommerd *met* ». — Uit eenvoudige naastmalkaar-plaatsing van zinnen zijn later relatieve zinnen ontstaan ; vgl. Mnl. *dat deet sconinx sone, was jonc* (= die jonc was), ofnog bijzinnen van verschillenden aard : *Hi was so blide, hine wiste wat doen van vrouden* = hij was zoo blij, dat hij niet wist wat te doen van vreugde ; *dat kint verdronc, het was er diep* = het kind verdronk, omdat het (water) diep was, enz. Omgekeerd werden vroegere nevengeschikte zinnen in het modern Nederlandsch tot infinitiefbepalingen : *ic lach ende sliep* > *ik lag te slapen*.

De uitkomsten van de vergelijkende syntaxis geven ons het recht te spreken van het bestaan van « syntactische wetten » evengoed als van dat van « klankwetten » en « morphologische wetten ». De werking er van schijnt echter zeer langzaam te geschieden ; bovendien zijn zij nog niet genoeg bestudeerd ; wat dit punt betreft, staat de wetenschap pas aan het begin van hare taak.

65. Veranderingen in den woordvoorraad : het « leven » der woorden. — De wijzigingen in de beteekenis der woorden, het in onbruik raken van sommige woorden, het opkomen van nieuwe : ziedaar verschijnselen, die men samengroepeert onder de benaming van « het leven der woorden ».

Laat ons al dadelijk opmerken, dat dit « leven » iets

zeer relatiefs is. Woorden als *tafel, gezicht, kinderen, paard,* zijn springlevend, dat is te zeggen : worden dagelijks door eenieder gebezigd ; *disch, gelaat, telgen* en *klepper,* die er in beteekenis mede gelijk staan, komen zelden voor, klinken vreemd — maar zijn daarom nog niet « dood », dat is : heelemaal uit de taal verdwenen. In het Fra. bestaan *militaire* en *soldat* naast elkaar, evenzoo *matelot* en *marin* ; maar de eerste van elk paar zijn ongewoon. Geene taal, waar men dezelfde feiten niet aantreft. — Bovendien is dat nooit anders geweest in vroeger eeuwen. Altijd ook hebben diegenen, die op « aesthetische » wijze de taal hanteeren, de « woordkunstenaars », woorden en wendingen gekozen, die den gewonen man nooit of zelden in den mond komen. Een min of meer groot onderscheid heeft in elke periode bestaan tusschen schrijftaal en spreektaal, om niet te gewagen van het verschil, dat de woordvoorraad aanwijst naar gelang den maatschappelijken stand, het beroep of zelfs de stemming van den spreker, — altemaal verschijnselen, waar wij later nog zullen moeten op terugkomen.

Daaruit volgt, dat de taal — elke taal dus — woorden, wendingen en zegswijzen heeft met daaromtrent dezelfde beteekenis, maar verschillend, soms hemelsbreed verschillend volgens « kleur » of « gevoelswaarde » (vgl. b. v. *echtgenoote, vrouw* en *wijf ; man* en *vent ; lichaam* en *lijf, drinken* en *zuipen,* en dergelijke). Terwijl sommige in gebruik blijven, maar in den loop van de tijden hun beteekenis wijzigen (b. v. *vrouw*, voorheen : «heerscheres, vorstin» ; *stinken* = voorheen ook : «een aangenamen geur verspreiden »), zijn er andere, die verdrongen worden door nieuwelingen of, zelve nieuwelingen, oudere op den achtergrond schuiven ; kortom, om in de beeldspraak te blijven : de woorden voeren met elkaar een onafgebroken « strijd om het bestaan ». Over het algemeen echter leven de woorden lang ; ja veel langer dan de beschavingstoestand, waaraan zij hun ontstaan te danken hebben. Dat heeft voor noodzakelijk gevolg, dat allengs en onmerkbaar de voorstelling of het begrip, dat men oorspronkelijk aan het klankbeeld verbond, ingrijpende wijzigingen onderging ; vgl. b. v. de tegenwoordige beteekenis van *koning, graaf, huis, geweer, wapens, kleederen,* enz. met die, welke die woorden hadden eenige eeuwen geleden, in een maatschappij op anderen grondslag ingericht en bij een leefwijze, die zoo zeer van de onze verschilde.

66. Beteekeniswijziging der woorden. — Het feit, dat een groote menigte woorden hun beteekenis min of meer wijzigen, moet niet betoogd worden ; alle talen, die een schriftelijke overlevering hebben, doen een rijke verzameling voorbeelden aan de hand. Daarenboven leert

een zelfs oppervlakkige waarneming, dat niet alleen naar den tijd, maar ook naar de ruimte de woordbeteekenis niet onveranderd blijft; tal van woorden hebben een verschillenden zin, naar gelang de omgeving waarbinnen zij gebezigd worden; vgl. b. v. een term als *opération*, gebruikt door een heelkundige, een veldheer, een bankier of een wiskundige. Dit verschijnsel, de « polysemie » van de woorden, hebben wij trouwens hierboven al besproken (zie nr **48**).

Het onderdeel van de taalkunde, dat zich bezighoudt met het nagaan van het verloop der beteekenis, heet men *beteekenisleer* of *semasiologie* (ook nog « semantiek ») ; in den laatsten tijd werd zij ijverig beoefend. — De semasiologie kan haar onderzoek beperken bij de studie der beteekenisontwikkeling in een bepaalde taal, ofwel opsporen of de factoren, die zij daar werkzaam ziet, ook elders teruggevonden worden. Zij wordt dan de « vergelijkende semantiek », eene nog in de wieg liggende wetenschap.

Op verschillende wijzen heeft men beproefd de tallooze gevallen van begripswijziging te rangschikken. Vroeger wilde men alles op *logischen grondslag* indeelen; latere onderzoekers verkozen een *psychologische methode*; anderen nog, en met veel meer recht, gaan bij hun groepeeringen uit van de taal, als *sociaal verschijnsel* beschouwd. — Wij moeten ons natuurlijk bepalen bij het aangeven van eenige hoofdzaken; er valt niet aan te denken alles te behandelen.

Het hoeft vooreerst geen betoog, dat de begripswijziging even onvermijdelijk is als de polysemie zelve; immers, uit het niet volkomen overeenstemmen tusschen « klanken » en « begrippen » volgt noodzakelijk het verloop van de beteekenis. — Ook de wijze, waarop de taal telkens opnieuw door een opgroeiend geslacht moet worden aangeleerd, nl. door nabootsing en aanpassing, leidt even fataal tot beteekenisverandering als tot wijziging in klanken, vormen en woorden. — In de derde plaats, gelijk wij daareven hebben gezeid (nr **65**, aan het slot), blijven de woorden wel bestaan, maar de dingen, zaken, voorwerpen, instellingen, gebruiken, enz., die er door bedoeld worden, ondergaan allerlei veranderingen; vandaar wederom onvermijdelijke verschuivingen in de beteekenis.

Daarbij komt nog, dat in elke taal een zekere hoeveelheid taalkringen bestaan, min of meer samenvallende met de sociale of professioneele groepeeringen, die de collectiviteit uitmaken; vandaar even zooveel « speciale » talen, over dewelke wij nog later zullen te handelen hebben (zie nr **85**). Naast hetgene zij aan de algemeene taal ontleent, onderscheidt zich iedere van die speciale talen door eigenaardigen woordenkeus en woordgebruik. Doch door een afgrond zijn zij niet van elkaar gescheiden; er is integendeel steeds wisselwerking tusschen deze laatste onderling, terwijl bovendien ook in elk geval de juiste beteekenis afhankelijk is van het verband, occasioneel of gewoon.

67. Gang der begripsontwikkeling. — Wat nu vooreerst den gang van de beteekenisverandering betreft,

in het algemeen gesproken wordt de beteekenis van een woord of een uitdrukking min of meer ingrijpend gewijzigd bij den overgang van de eene omgeving tot de andere.

1) Grijpt die overgang plaats van uit een beperkten kring naar een ruimeren, dan gaat daarmede *begripsverruiming* gepaard. Aldus waren Fra. *arracher* en *arriver* oorspronkelijk professioneele of «technische» benamingen; *arracher* (uit voorheen *esrachier* = Lat. *exradicare*) was een landbouwersterm en beteekende eigenlijk : « met den wortel uitrukken », terwijl *arriver* (uit Lat. *adripare*) tot de zeemanstaal behoorde en van het aanlanden van een schip werd gezeid. Zoo ook beteekende Fra. *panier* oorspronkelijk « broodkorf » (van Lat. *panis* « brood »). Ons woord *schilderen* was eveneens een technische benaming, het werd nl. gebezigd voor het « kleuren van schilden » ; later werd het ook met betrekking tot andere voorwerpen aangewend.

Ten allen tijde hebben de technici de noodzakelijkheid gevoeld bepaalde voorwerpen, aanschouwingen of begrippen met een afzonderlijke benaming te kenmerken, die in de algemeene taal nog niet voorkwam, omdat de zaak zelf niet aan de heele taalgemeenschap was bekend. Dan wordt een bestaand woord gekozen, dat met een nieuwe beteekenis wordt verrijkt. Bij zulke begripsverruiming laat men zich dan vaak geleiden door een zekere, meestal vage overeenkomst tusschen voorwerpen, gelijk b. v. bij Eng. *cat* « kat », ook « ankerkat », wegens een vermeende gelijkenis tusschen dit voorwerp en de klauwen der kat ; vgl. nog Fra. *chèvre*, « draagtoestel », *grue*, *chevalet*, enz., en ons *bok*, *kraan*, *(schilders)ezel*, *koevoet*, enz. Vgl. nog de benamingen der vuurwapenen (*kanon* uit Ital. *cannone*, eigenl. « blaaspijp, dik riet » ; *musket* < Ital. *moschetto*, eigenl. een soort sperwer ; de Fra. woorden *couleuvre*, *serpentine*, Ndl. *veldslang*, *adder* doen denken aan slangen) en let er op, hoe termen als *laden*, *lossen*, *vuur*, *haan*, enz., ten gevolge van die uitvinding in allerlei talen een nieuwe beteekenis kregen. — Hoe benamingen ontstonden als *moineau*, eigenlijk « monnikje » (wegens de kleur der vederen) en *coquet*, eigenlijk « haantje » is ook duidelijk. Haast geen enkel gebied is er, waarop men soortgelijke waarnemingen niet kan maken.

Op zulke overeenkomsten berust het *figuurlijk gebruik* (methaphoren, metonymie). Naar gelang de begrippen met elkaar in verband staan, kan men verschillende wijzen

van begripsverruiming onderscheiden. Eenvoudige gelijkenis treffen wij aan in gevallen als *een « blad » papier, een haven « hoofd »*, *de « voet » van een berg* en honderd dergelijke, die overal dagelijks voorkomen. Verwisseling van begrippen heeft er plaats, als men het inhoudende noemt in plaats van den inhoud (*een fijne flesch drinken*), de oorzaak voor het gevolg (*een prachtig werk*, *een echte Rembrandt*), het deel voor het geheel (*zeil* = het heele schip ; *langoor* = de heele ezel), het bijzondere voor het algemeene, als Lat. *pecunia* « geld, fortuin », eigenlijk « rijkdom aan vee » (*pecus*), enz. — Begripsverruiming hebben wij ook nog bij persoons- en volksnamen, die soortnamen worden, b. v. *keizer*, een *Judas*, een *Vandaal*, een *Sybariet*, enz. Zonder moeite zou dit lijstje aanmerkelijk kunnen uitgebreid worden.

Als er daarentegen overgang is van een ruimer omgeving tot een beperkter, dan is *begripsverenging* het gevolg ; de toepassing van de oorspronkelijke beteekenis wordt minder algemeen. Aldus werd b. v. het Fra. *voiture* (van Lat. *vectura* « vervoer ») voorheen gebruikt met de beteekenis : « vervoermiddel » ; men kon het dus zeggen zoowel van een paard, een ezel, een kameel, enz. als van een schip of een rijtuig. De verengde beteekenis heeft het gekregen, doordat het ten slotte bij voorkeur werd gebezigd met betrekking tot het beste, uitstekendste vervoermiddel, nl. een rijtuig ; het is in zekere mate een technische term geworden.

Dat worden tot een technische benaming, eigen aan een bepaald ambacht of beroep of gemeenschappelijk aan verschillende, is een zeer gewoon verschijnsel bij de begripsverenging. Zoo werd Fra. *paître* « voeden », voorheen gezeid van menschen en dieren, een « landbouwerswoord » en wordt thans uitsluitend gebezigd met betrekking tot grazend vee ; *traire* (= Lat. *trahere* « trekken ») is eveneens een « technisch » woord geworden en wordt hedendaags alleen toegepast op het melken van koeien en geiten (vroeger zei men ook : *traire ses cheveux, son épée, un pont*, enz. ; cfr. *soustraire*, waar de ruimere opvatting bewaard bleef). In het Ndl. hebben wij een dergelijken gang bij *fruit* en *ooft*. Het eerste woord beteekende voorheen « vruchten » in het algemeen ; thans zegt men het nog enkel van boomvruchten, inzonderheid van druiven, kersen, pruimen ; met *ooft* daarentegen bedoelt men vooral appelen en peren, terwijl het eerst beteekende : alle

vruchten, die boven den grond wassen. — In het leger kregen benamingen als *officier, generaal, lieutenant*, enz., haar tegenwoordige beteekenis insgelijks door inkrimping van de oorspronkelijke, en zelfs ging het daarbij allesbehalve « logisch » toe ; zoo zou *korporaal*, d. i. « die aan het hoofd staat », den hoogsten graad moeten aanwijzen, terwijl hij thans ondergeschikt is aan een *sergeant*, uit Fra. *sergent*, d. i. *servant*, eigenlijk « dienaar ».

In zeer vele gevallen is het beteekenisverloop zoo eenvoudig niet en volgt meer dan ééne richting. Doorgaans staan, zoowel bij spreker als bij hoorder, een heele sfeer van min of meer bijeenbehoorende voorstellingen, aanschouwingen en begrippen min of meer bewust *naast* elkaar, waarin natuurlijk nooit « logische » onderscheidingen worden gemaakt ; hoe zal gespecialiseerd worden, is een psychologisch proces. In meer dan één figuurlijken of overdrachtelijken zin kan een woord gebezigd worden ; langs verschillenden weg is dan het verband met de oorspronkelijke beteekenis te zoeken, als b. v. bij een woord als *neus*, benaming voor : 1) een lichaamsdeel ; 2) de top van een schoen ; 3) het voorschip ; 4) de klamp van een dakpan ; 5) het uitstekend gedeelte aan een draaibank, enz. — Ook als een bepaald woord geassocieerd wordt met een ander, hetzij uit dezelfde taal, hetzij uit een vreemde, kan het beteekenisverloop eigenaardig wezen ; zoo kreeg b. v. *heidensch*, een afleiding van « heide », zijn beteekenis van « afgodisch », evenals *payen* in het Fransch, onder invloed van Lat. *paganus* = 1) landelijk > boersch, ongeleerd ; 2) afgodendienaar (bij het verbreiden van het Christendom bleven de afgodendienaars langst van al ten platten lande bestaan). — In het Fra. werd *ordre* « orde, rangschikking », ook in den zin van bevel gebruikt, door associatie met *ordonner* « bevelen ».

Sommige woorden kunnen soms, al naar gelang het verband, in tweeërlei, tegenovergestelde beteekenis opgevat worden, in gunstigen of ongunstigen zin, gelijk b. v. Mnl. *grijnen*, dat eigenlijk beteekende : « den mond vertrekken, in een plooi brengen » en vandaar zoowel « schreien » als « glimlachen » kon willen zeggen. Bij zulke woorden, met « neutrale » beteekenis, ontwikkelt zich de begripsopvatting in ééne van de twee mogelijke richtingen ; aldus o. a. bij *octmoedig*, thans alleen gezeid van de gezind-

heid van een mindere tot een meerdere (in het Mnl. ook in anderen zin, b. v. van God tegenover den mensch, dus zooveel als: « goedgunstig »); ook bij *stinken*, oorspronkelijk « een reuk verspreiden », en gezeid van een roos — wat nu niet meer mogelijk is.

De uitkomst van den ontwikkelingsgang kan wezen, dat de latere opvatting daaromtrent lijnrecht tegenover een der vroegere staat, gelijk bij *staken*, eigenlijk: « vastmaken », vanwaar ook « een aanvang nemen, beginnen » (b. v. een vriendschap staken), terwijl het nu uitsluitend beteekent = « eindigen » (het werk staken).

Het gebeurt ook, dat er een tegenspraak ligt in de aanwending van het woord in zijn oorspronkelijke beteekenis, zóó zeer is deze verbleekt of vergeten; aldus b. v. een *gulden*, eigenlijk een « gouden » munt, terwijl men een « zilveren » bedoelt; een « *gouden* » *oorijzer*, een « *oude* » *jongedochter*; of nog *appelwijn*, *eikelkoffie*, *frambozenlimonade* (limonade = « citroendrank »); vgl. in het Fra. *un pavé de bois*, *un pain de savon*, *un cheval ferré d'argent*; in het Hgd. spreekt men van een *elektrische Pferdebahn*, van *Prozente aufs Tausend*, zelfs van *auf Katzen ausgedehnte Hundesteuer*.

Wat gezeid is over afzonderlijke woorden, geldt natuurlijk ook voor alle zoogen. zegswijzen en staande uitdrukkingen, als b. v. *de plaat poetsen*, eigenl. het gaan « *poetsen* van de *borst-* of *kolfplaat* », als voorwendsel opgegeven om zich te kunnen verwijderen (met het inzicht voorgoed weg te blijven); dan later = « er van door gaan ».

In de talen, die genealogisch verwant zijn en samen een « familie » uitmaken, hebben veel woorden, die etymologisch identisch zijn, in den loop van hunne ontwikkeling een verschillenden zin gekregen. Zoo heeft het oorspronkelijke Ide. woord voor *volgen* (bij $\sqrt{\text{SEQ}}$; Lat. *sequi*) in de Germaansche talen de beteekenis van *zien* gekregen (eigenl. « met de oogen volgen »); de woorden, die oorspronkelijk *dood* (Lat. *mors*) en *vijand* (Lat. *hostis*) wilden zeggen, wijzigden hunne opvatting in het Germaansch tot die van *moord* (d. i. « geweldige dood ») en *gast* (de schakel tot den overgang was de beteekenis « vreemdeling »). Die verschillen kunnen teruggaan op oorspronkelijke polysemie in de grondtaal zelve, ofwel op zelfstandige begripsontwikkeling later, in de afzonderlijke taalgroepen en talen.

De vergelijkende semasiologie, die deze punten nader te onderzoeken heeft, staat pas aan het begin van hare taak. Uit het betrekkelijk weinige, dat zij reeds heeft gevonden, blijkt evenwel, dat de psychische en sociale factoren, die den gang der beteekeniswijzigingen bewerken, een tamelijk eenvormigen gang gaan — maar tevens, dat zich ook daarin de eigenaardige aanleg van volk en ras

openbaart. Zoo gebruikten de oude Skandinaven veel beeldspraak en bij de Angelsaksen treft men een overvloed van beeldspraak aan : factoren van groot belang bij het verloop der beteekenissen ; in het Oudsaksisch vinden wij daarentegen noch het een noch het ander : een bewijs van minder gevoel of nuchterder overleg, waaruit zich wederom de verschillende gang der begripsontwikkeling laat verklaren.

68. Bepaalde gevallen van begripsverenging. — Onder de menigvuldige gevallen van begripsverenging verdienen enkele reeksen in het kort afzonderlijk besproken te worden. Zij komen in velerlei talen voor ; wij zullen ons bepalen tot het nagaan van eenige zeer bekende gevallen.

a) Aldus vermelden wij in de eerste plaats de **pejoratieven**, d. i. die woorden (of woordgroepen), waarvan de opvatting niet alleen verengd is, maar terzelfdertijd ongunstig geworden, « verslecht ». Aldus b. v. *tronie*, dat Vondel nog kon gebruiken met betrekking tot engelen (een parallelle ontwikkeling had het Fra. *trogne*), ook *deerne*, thans in verachtelijken zin gebruikt, vroeger van vorstelijke dames gezeid ; *meid* en Fra. *fille* evenzoo met vaak ongunstige bijgedachte. Voorts in het Fra. *goujat*, vroeger « jonkman », vanwaar : « knecht, leerjongen » ; *valet*, uit *vaslet*, verkleiningsvorm van *vassal*, dus eigenlijk : « jonge leenman, jonge krijger » ; vgl. de nog minachtende en beleedigende bijbedoeling van op zich zelf onschuldige woorden als *mensch*, *schepsel*, *pijpekop*, *model ;* in het Fra. *type*, *poire*, *volaille*, *fourneau*, *wagon*, enz.

b) Naast die « ontaardingen » staan de woorden, die een voornamer beteekenis kregen, de **woordveredelingen.** Zoo is de oorspronkelijke vorming van *aarzelen* (afgeleid van *aars* « achterste »), eigenlijk « in de richting van den aars gaan » heelemaal vergeten ; het woord heeft de « edeler » beteekenis gekregen van « weifelen, in tweestrijd zijn » (juist dezelfde ontwikkeling had het Fra. *re-cul-er*). Thans duidt *maarschalk*, evenals Fra. *maréchal*, een eervolle betrekking aan ; de oorspronkelijke beteekenis was die van « paardenknecht ». *Minister* wil eigenlijk zeggen : « dienaar » ; *baron* « knecht in het leger » ; Fr. *connétable*, dat onder de Frankische koningen den « opperstalmeester » aanwees *(comes stabuli)*, werd later de titel van den opperbevelhebber der koninklijke legers.

c) Een eigenaardige beteekenisontwikkeling treffen wij aan bij de **euphemismen.** — Door *euphemismen* (van het Grieksche *eúphēmi* = met gepaste woorden spreken) verstaat men : woorden of woordcomplexen om te verbloemen datgene wat onaangenaam of onkiesch zou klinken.

Het gebruik er van hangt hoofdzakelijk af van den graad der ontwikkeling, van de min of meer « fijne » beschaving der sociale kringen ; wat bij de groote menigte dagelijks onomwonden gezeid wordt, dulden de hoogere standen niet. Bekend is het Duitsche gezegde : « *Die Tiere fressen, der gewöhnliche Mann isst, die vornehme Leute speisen* ». In een overbeschaafde omgeving kan het euphemisme overslaan tot gezochte taalpreutschheid wat, terloops gezeid, met een wezenlijk fijn kieschheidsgevoel al bitter weinig te stellen heeft. — Doch niet enkel van den maatschappelijken stand hangt het gebruik van euphemismen af, ook nog van de momentane stemming van den spreker. In oogenblikken van hevige ontroering of hartstochtelijkheid b. v., laat men alle verbloemingen weg en kiest bij voorkeur het « krachtige » woord, den ruwen term. Daarom zijn de euphemismen zeer belangrijk als psychologisch verschijnsel en niet minder uit het oogpunt der beschavingsgeschiedenis (1). — Voorts dient er nog op gewezen, dat de euphemismen voortdurend hun verbloemende kracht verliezen en bijgevolg al spoedig door een nieuwe aanduiding moeten vervangen worden.

Verschillende middelen staan ter beschikking om min of meer aanstoot gevende dingen te verbloemen, of om te verfraaien, wat een ongunstigen indruk zou wekken. Men kan de betreffende woorden eenvoudig weglaten, vervormen of verkorten; aldus bij HEYERMANS in *Schakels* III, 5 *: essetee,* d. i. *st,* de eerste letters in plaats van het volledige woord; een tegenhanger is het Fra. *s'em...mieller* in plaats van het plat klinkende equivalent — een afleiding van het bekende woord van Cambronne; vgl. nog *tutu* en *tata* in de kindertaal. Of nog men gebruikt een vreemde term (de *posteriora; transpireeren* in plaats van « zweeten »,

(1) Onnoodig op te merken, dat ook met betrekking tot dit punt alles relatief is en voortdurend afwisselt naar de omstandigheden van tijd en plaats. — « Dans son « Voyage sentimental en France et en Italie », Laurence Sterne raconte qu'étant revenu un jour d'une promenade en voiture avec Mme de Rambouillet, celle-ci le pria de tirer le cordon ; il lui demanda si elle voulait quelque chose. « Rien que pisser », répondit Mme de Rambouillet ». KR. NYROP, die deze anecdote mededeelt in zijn *Gramm. historique de la langue française* (dl. IV, p. 303-304, Kopenhagen 1913), voegt er bij : « La crudité de cette réponse étonne dans la bouche d'une dame citée comme « irréprochable, vertueuse et pure de cœur ». Mij dunkt dat dit voorbeeld het relatieve van het euphemisme mooi illustreert.

de *retirade*) of een technische benaming (*tuberculose* voor « tering »), ofwel men bedient zich van algemeene, vage benamingen : *naar een zekere plaats moeten;* in het Fra. *il a son affaire* (= hij is dronken) ; *travailler* of *opérer*, in het Ndl. *halen* = « stelen ».

a) Uit beleefdheid vooreerst wordt veel met verbloemende bewoordingen aangeduid, inzonderheid lichamelijke of zedelijke gebreken. Een paar voorbeelden maar uit de uiterst rijke verzameling, waarbij mag worden aangestipt, dat het soms niet mogelijk is de grens te trekken tusschen de zuivere euphemismen en de schertsende benamingen en vormingen, die er in waarde mede gelijk staan en, evenals de « volksetymologieën », een uiting zijn van den « verbeeldingshonger », die aanhoudend en krachtig in elke taal werkzaam is.

Zoo vermijdt men liefst een woord als « liegen » en spreekt van : *fantaseeren, doorslaan, overdrijven, jokken, opsnijden, met spek schieten,* enz.; in het Fra. heet het : *déformer la vérité, inventer, être de la confrérie de saint Hubert,* terwijl een « leugen » een *contre-vérité, erreur voulue* genoemd wordt (1). — « Stelen » wordt verzacht tot *halen, vervreemden, verduisteren, lange vingeren hebben, zijn handen in een andermans zak steken ;* in het Fra. *travailler, opérer, sauver la caisse,* enz. — Voor de gevolgen van bovenmatig drinken aan te duiden bestaat er een onafzienbare reeks euphemismen : *vroolijk, aangeschoten, boven zijn theewater zijn ; de hoogte krijgen ; saliemelk gedronken hebben ; zijn hoed op half zeven hebben staan,* enz.; in het Fra. *être ému, attendri, gai, folichon, illuminé ; avoir du roulis ; être parti pour la gloire ; se pommader, prendre une* (of *avoir sa*) *barbe ; avoir son casque ; être dans les bruoillards ; attraper une allumette ronde,* enz. — « *Krankzinnig* » was voorheen een zeer onschuldig woord (« krank van zinnen »), evenals het Fra. *idiot* (voorheen « ongeletterd », vandaar « onwetend ») ; zij worden thans vervangen door euphemismen als : *niet wel bij het hoofd* of *getikt zijn ; een slag van den molen gekregen hebben;* in het Fra. *avoir le coco fêlé ; avoir une araignée* of *un hanneton dans le plafond ; une*

(1) Ter loops weze opgemerkt, dat het Lat. woord *mentiri* (vanwaar het Fra. *mentir*) zelf al een euphemisme is, daaromtrent gelijkstaande met *fantaseeren* of *inventer*.

écrevisse dans la tourte, une hirondelle dans le soliveau, une sauterelle dans la guitare, enz. ; vgl. nog *une maison de santé* (= een zothuis).

Er zou geen eind aan komen, moesten wij opsommen de verzachtende of vergoelijkende benamingen voor tal van zedelijke en andere gebreken, tekortkomingen of toestanden, als « bankroet gaan » (*op de flesch gaan*, *met de Noorderzon vertrekken*), « valsch spelen » (*corriger la fortune),* « slaag krijgen » *(lamme haver, stokkebrood, muilpeeren* of *oorvijgen* krijgen ; Fra. *attraper des marrons*, enz.) en « slaag geven » *(iemand vuistamandelen*, *slagkoeken*, *een wafel met vijf putten geven,* enz. ; Fra. *girofleter, appliquer une couleur à quelqu'un, dégrader le portrait, sculpter le masque*, enz.) ; « dom, leelijk zijn » *(niet al te slim zijn, van Domburg* of *van Plompardije komen ; van Leelikkendam zijn ; Schoonhoven gemist hebben),* « geen geld hebben » (Fr. *avoir besoin d'aller à Argenton, loger le diable dans son porte-monnaie),* « gierig zijn » *(van Kleef* of *van Houthem zijn)*, enz.

b) Ten tweede onderscheidt men nog euphemismen, die men bezigt uit welvoegelijkheid ; zij zijn te wijten aan het schaamtegevoel. — Aldus hebben wij allerlei omschrijvingen voor sommige lichaamsdeelen (zuivere euphemismen naast schertsende benamingen), als o. a. de welbekende uitdrukkingen om aan te duiden die plaats, « waar de rug van naam verandert » (Fra. *visage sans nez, face du grand Turc, faubourg, entrée des artistes, potiron, cyclope,* enz.) ; het woord *achterste* zelf, dat een platter term verdrong, wordt, als minder netjes klinkend, ook al uit de fatsoenlijke taal geweerd.—Voorts nog talrijke euphemistische omschrijvingen voor bepaalde lichamelijke verrichtingen, inz. eten en drinken, de gevolgen der spijsvertering en alles wat er mede in verband staat, op welk gebied de volkshumor zijn lusten botviert. Naast vage bewoordingen als : *ergens heen* of *naar zekere plaats moeten*, zijn er tallooze min of meer grappige in gebruik : *naar den ontvanger, den oome, de papa, de beurs, de hm hm gaan; bloemen bestellen; naar Bernard, naar tante Meyer een boodschap brengen; offeren voor de vruchten der aarde; het stof uit zijnen rug blazen,* enz. ; in het Fra. *aller chez sa tante ; aller voir (madame) Bernard ; rendre visite à M. du bois ; passer la jambe à Thomas ; tirer* (of *pincer) l'oreille à Jules ; aller où le roi n'envoie personne ; aller à droite ; débourrer sa pipe ; (dé)poser une pêche, un kilo, une sentinelle, son bulletin,* enz. — Ook

benamingen voor hetgeen het lichaam kwelt (ongedierte) worden verbloemd : *ongemak hebben,* euphemistisch voor : « door luizen, vlooien, enz. gekweld worden ».

c) Ten slotte komen er nog, inz. in de talen der natuurvolkeren, woorden en uitdrukkingen voor als euphemismen toe te schrijven aan bijgeloovige vrees. Het volksgeloof verbiedt de namen uit te spreken van wezens en dingen, die *taboe* zijn ; ook woorden, die iets ongunstigs beteekenen of voorspellen, zoekt men te vermijden. Aldus heette in de middeleeuwen de duivel *die viant* ; thans nog *de booze.* — Voor « sterven » of « doodgaan » bezigt men in fatsoenlijk gezelschap allerlei verzachtende benamingen : *heengaan, verscheiden, ontslapen, den laatsten adem uitblazen* ; in het Fra. *passer, s'en aller, sortir du monde, fermer les yeux, payer le tribut à la nature,* enz. Natuurlijk staan daarnaast allerlei schertsende uitdrukkingen voor : *het hoekje om zijn ; de bocht omgaan ; ad patres zijn ; naar de haaien, het pierenland, kapitein Jas gaan; naar Worms* (of *naar Kuilenburg) varen* ; in het Fra. *remercier son boulanger, casser sa pipe, poser sa chique, fermer son parapluie, manger les pissenlits par la racine, n'avoir plus mal aux dents, saluer le public, renverser la marmite,* enz. — Ook begrippen als *ziekte, begrafenis,* enz., worden vaak euphemistisch omschreven.

69. Het verdwijnen of « uitsterven » der woorden. — Aan verschillende oorzaken kan het allengs verdwijnen van woorden uit den taalvoorraad toe te schrijven zijn. De zaken zelf, door de woorden aangegeven (voorwerpen, inrichtingen, toestanden, aanschouwingen, enz.), raken in onbruik, worden vergeten en natuurlijk verdwijnen dan ook de woorden, of worden enkel bewaard als taaloudheden of historische termen, gelijk b. v. *klopper* (op een deur), *snuiter* (van een vetkaars), *stooter, pistool, halve rijder* (benamingen van munten), enz. — Als om hetzelfde voorwerp te benoemen een nieuwe term opkomt, worden beide een tijdlang naast elkaar gebruikt, maar één der twee is tot den ondergang gedoemd. Aldus heeft *oorbaar* moeten wijken voor « nut », *wam* (onderlijf) komt alleen nog voor in « wambuis » ; evenzoo de oude benamingen voor « man », nl. *gom* en *weer,* die nog enkel voortleven in de samenstellingen *bruidegom, weerwolf, weergeld, wereld* ; het Mnl. *lier* heeft plaats gemaakt voor « wang » en « kaak » en thans is *herbergen* zoogoed als verdrongen door « logeeren », enz. — Het komt ook voor, dat gaandeweg sommige

woorden eene bijgedachte opwekken, die een aanleiding kan worden tot verkeerd begrijpen of dubbelzinnigheid, als b. v. *engelsch*, dat met « engel », maar ook met « Engeland » kan in verband gebracht worden. Zulke woorden worden dan in een gegeven opvatting vermeden, blijven in enkele vaste verbindingen over als « taalfossielen », (als in de *engelsche groetenis)*. Dat *achterdeel* de plaats heeft moeten ruimen voor « nadeel », gebeurde misschien, omdat het een minder kiesche bijgedachte opwekte, terwijl dat met « aarzelen » niet het geval was.

Waarom verdwijnen deze woorden allengs uit de taal en géne niet ? Geen algemeene regels zijn aan te geven. Elk woord heeft zijn eigen geschiedenis, waaruit zijn lotgevallen blijken. Men kan al niet veel anders doen dan het feit vaststellen, dat nl. de woorden verdwijnen, dat is : vergeten worden door het volk, en dat er andere — oude of nieuwe — in de plaats gebruikt worden ; het waarom er van blijft in veel gevallen duister ; doch men mag vermoeden dat oorzaken van psychologiséhen aard het antwoord moeten geven.

70. Het ontstaan of « geboren worden » van woorden. — De woorden, die allengs in onbruik raken, moeten vervangen worden ; bovendien zijn er nieuwe noodig om te voorzien in de zich steeds herhalende leemten van den woordenschat ; nieuwe begrippen moeten vertolkt, nieuwe dingen van een naam voorzien. Die leemten zijn een gevolg van den aldoor voortschrijdenden zedelijken en stoffelijken ontwikkelingsgang van het volk, waarmede de taal gelijken tred te houden heeft.

Verbazend groot is het aantal woorden, die in het Nederlandsch « geboren » werden sedert ongeveer eene eeuw. Men bedenke maar een oogenblik, hoevele er in de laatste jaren noodig bleken voor de nieuwe middelen van vervoer op vasten grond met rijwielen en auto's, in de lucht met vliegmachines, in het water met onderzeebooten (1). Wat een lange opsomming zou het worden, moesten wij nagaan hoeveel benamingen werden vereischt voor alle ontdekkingen en uitvindingen in elken tak der wetenschap, alle nieuwe of gewijzigde instellingen op

---

(1) Wat b. v. het vliegen in de lucht betreft, samenstellingen met *vliegen vlucht* zijn er al in menigte gebruikelijk : vlieg*kunst*, *-werktuig*, *-school*, *-terrein*, *-baan*, *-kamp*, *-veld*, *-machine*, *-tuig*, *-toestel*, *-loods*, *-feest*, *-week*, *-sport*, *-prijs*, *-vereeniging*, *-wedstrijd*, *-vertooning* : — *proefvlucht*, *glijvlucht*, *zweefvlucht*, *kringvlucht*, *Alpenvlucht*, *vluchtproef*, enz.

staatkundig, economisch en maatschappelijk gebied, alle benoodigdheden voor de stoffelijke leefwijze (woning, kleederdracht, voeding, ontspanningen, « sports », enz.). En wat wij in onze eigene taal waarnemen, geldt eveneens voor een groot getal andere en ja, voor alle talen zonder uitzondering, ofschoon natuurlijk niet in dezelfde mate.

Welke middelen heeft de taal tot hare beschikking om te voorzien in de aldoor aangroeiende behoeften ?

a) Vooreerst kan zij aan andere talen **ontleenen**. *Ontleeningen* zijn ten allen tijde een gemakkelijk middel tot taalverrijking geweest en op min of meer ruime schaal geschied, in de vorige perioden zoogoed als in de moderne. Soms worden die vreemde bestanddeelen onveranderd overgenomen (*piano, budget, eau de Cologne* en derg.) ; meestal echter brengt de ontleenende taal ze in overeenstemming met haar eigen klankenstelsel (vgl. hierboven nr **63 c**) ; na eenigen tijd worden zij niet meer gevoeld als « bastaardwoorden », maar als deel uitmakende van den eigen voorraad en loopen dan hetzelfde ontwikkelingsproces mede als de inheemsche woorden (*muur, tafel, venster, poort, kelder, feest, wijn, schrijven, brief, inkt, kruis, kerk, bisschop, engel, duivel, pijl, pond, plooi, fooi, baai, schalie, kous, oester, mossel, kaas*, en honderden meer). De eene taal ontleent gemakkelijker dan de andere, of moet het, wegens haar eigen behoeften, in ruimer mate doen. Door de betrekkingen van allen aard, die de volkeren met malkander steeds onderhouden, worden de ontleeningen verklaard ; het aantal er van en de tijd, waarop zij gebeuren, zijn van beteekenis met het oog op de beschavingsgeschiedenis.

b) Het tweede middel bestaat in het **vormen van nieuwe woorden** uit het bestaande taalmateriaal ; ook een verschijnsel, dat in alle talen en in alle tijdperken der geschiedenis voorkomt. Woorden, die door hunne beteekeniswijziging een nieuw begrip vertolken, kunnen in werkelijkheid als « nieuwe woorden » opgevat worden ; doch deze blijven hier buiten bespreking. Door die nieuwe vormingen bedoelt men bepaaldelijk :

1° Het « scheppen » van woorden in den eigenlijken zin, dat is : het vormen er van uit bouwstoffen, die in de taal niet voorhanden waren. Zulke woordvormingen (b.

v. *kodak)* zijn uiterst zeldzaam en het is in verschillende gevallen niet eens mogelijk van de woorden, die wij om zoo te zeggen onder onze oogen zien geboren worden, den oorsprong aan te wijzen, als o. a. van het Ndl. *fiets,* waarvan men, ondanks ijverige nasporingen, het doopceel niet heeft kunnen lichten. — In oneigenlijken zin worden bij de woordscheppingen gerekend de zoogen. « geleerde woorden », welke gesmeed worden uit bestanddeelen van de klassieke talen (Latijn en Grieksch) herkomstig : *telegraaf* en *telefoon, automobiel, velodroom,* enz. Evenals de bastaardwoorden, vormt het taaleigen ze min of meer om *(cirkel, liter, terpentijn)* of geeft hun een kortere gedaante *(velo, auto)* en, evengoed als de inheemsche woorden, worden zij de stamvaders van een talrijk kroost : *telefoneeren, telefoontoestel, -dienst, -draad, -bediende, -juffer,* enz. — Soms wordt een vreemd woord tweemaal opgenomen, telkens met verschillende gedaante en beteekenis ; zoo ontstaan dan « dubbelvormen » of *doubletten* (als b. v. *voogd* en *advocaat, fruit* en *vrucht, kruin* en *kroon, sein* en *zegen),* tusschen welke geen etymologische samenhang meer gevoeld wordt. — Als woordscheppingen op een heel nieuwen grondslag mag aangezien worden het samenstellen van woorden uit de aanvangsklanken van vaste woordverbindingen als : titels van inrichtingen, maatschappijen, vereenigingen, enz. De wereldoorlog heeft er een groote menigte doen ontstaan ; maar die wijze van woordvorming dagteekent al van veel vroeger. Zoo wordt het Britsch rijk de *Anziac*-familie geheeten (*A*ustralia, *N*ew-*Z*eeland, *I*ndia, *A*frica, *C*anada) ; tal van Belgische spoorwagens dragen thans het merk *cirm* (d. i. *c*ommission *i*nteralliée pour les *r*écupérations *m*ilitaires) ; *Entos* heette men kortweg de « *E*erste *N*ederlandsche *t*entoonstelling *o*p *s*cheepvaartgebied » (Amsterdam 1913), enz. (vgl. hierboven nr **63 b**).

Een eigenaardige categorie maken de ***klanknabootsingen*** uit, die wij aantreffen in alle perioden der taalgeschiedenis en steeds een middel blijven tot nieuwe woordvormingen *(tiktak, teufteuf,* en honderd andere) ; sommige geleerden hebben zelfs beweerd, dat het heele taalmateriaal uit oorspronkelijke « onomatopeeën » is voortgesproten. In elk geval blijkt er veel meer gebruik van te zijn gemaakt, dan men oppervlakkig zou meenen ; tal van woorden, waarvan men de herkomst moeielijk anders kan verklaren *(klok, blaffen, piepen, murmelen,* enz.), hebben echter hunne klank-

nabootsende kracht al lang verloren, ten gevolge van het dagelijksch gebruik.

2° Het maken van nieuwe woorden uit reeds bestaande door middel van afleiding (*telegrafist, vliegenier*, Fra. *tennisseur, footballeur, struggleforlifeur*) of samenstelling (*plezier-trein, gaskachel, liedboek, duikboot*), soms door de twee tegelijk (*tentoonstelling, viervoetig, bewijsvoering, achterlader*, enz.). Dat is ten allen tijde het meest gebruikte middel geweest voor taalverrijking; onnoodig verder uit te weiden over het belang daarvan.

c) In de derde plaats mag vermeld worden het **opnemen, in de algemeene taal, van woorden uit de dialecten.** Aldoor moet de algemeene taal verjongd en aangevuld worden door ontleeningen aan de dialecten; ook nog — wat in den grond hetzelfde is — door het aanwenden van woorden en zegswijzen in bepaalde taalkringen in gebruik. Aldus kwamen uit de studententaal *ploert, rijden* (= slecht antwoorden), *zakken, druipen* of *een buis krijgen* (bij een examen); het Bargoensch of de dieventaal leverde *foppen, snaps* (genever), *maffen* (snorken), *smeris, vechtjas* (gerechtsdienaar), enz.; uit het Joodsch werden opgenomen: *bolleboos, kabaal, schacheren, sjofel, smous*, enz. Talrijk zijn de woorden en uitdrukkingen ontleend aan de taal van zeelieden, soldaten, landbouwers, enz. en aan die van de verschillende ambachten. — Soms grijpt men ook naar verouderde woorden en wendingen, die men kunstmatig wil doen herleven of opzettelijk uitkiest met een artistiek doel; zulke « archaïsmen » zijn o. a. *kerstenen* « doopen », *wijsdom* « vonnis », enz. Zelden komen dergelijke vernieuwingen in algemeen gebruik, maar worden enkel aangewend door « woordkunstenaars ».

Bij woordvormingen van allen aard, evenals bij afleidingen en samenstellingen, is wederom de analogie een machtige factor. Een menigte suffixen van het Nederlandsch b. v. zijn analogievormen, zooals o. a. de hierboven (nr **64**) vermelde uitgangen *-(e)ling, -erij, -ernij*, enz. Niet alleen worden de nieuwe woorden steeds gevormd naar het voorbeeld of onder invloed van reeds bestaande, maar zelfs naar het model van uitheemsche; b. v. *biechten, almachtig* en *barmhartig* naar Lat. « confiteri », « omnipotens » en « misericors »; *grootvader, schoonmoeder, kleinzoon* en andere verwantschapsbenamingen naar Fra. *grand'père, belle-mère, petit-fils*, enz.

II. — KARAKTER VAN DE TAALONTWIKKELING

Het heele proces der taalontwikkeling loopt niet af op een eenvoudige wijze, volgens één enkel beginsel of in éène richting. Anders geschieden de klankwijzigingen, die meer van mechanischen aard zijn ; anders de veranderingen van beteekenis, welke blijkbaar tot de psychologische verschijnselen moeten gerekend worden. Vragen wij ons af, wat het *algemeen karakter* van de feiten is, welke de taalontwikkeling uitmaken, dan kunnen wij een drieledig antwoord geven.

71. De taalontwikkeling geschiedt onbewust en spontaan. — Als regel moet gesteld worden, dat het spreken automatisch geschiedt ; men denkt aan den inhoud, de beteekenis der mededeeling, niet aan het mechanisme der taal — evenmin als men bij het gaan zijn aandacht vestigt op de toepassing der wetten van het evenwicht ; of, met andere woorden gezeid : het *wat* is duidelijk, het *hoe* gebeurt onbewust. Daaruit volgt echter niet, dat volstrekt alles en bij elken individu onbewust geschiedt ; de vrije wil kan er tusschenkomen, en doet het vaak genoeg. Met volle bewustheid, met klaar overleg wil men soms een bepaald woord, een bepaalden vorm, een bepaalde wending, enz., gebruiken, een willekeurige verandering aanbrengen in de verhouding tusschen klank en beteekenis. Doch die afzonderlijke daden laten geen spoor na.

Eenigszins anders is het gesteld met den invloed, dien op het taalgebruik een machtige personaliteit (een schrijver, redenaar, staatsman, enz.) kan hebben. Woorden en wendingen, door hem gebezigd in afwijking met den gewonen norm, kunnen gedeeltelijk in de algemeene taal blijven voortleven, terwijl de overige tot zijn individuëelen « stijl » behooren. Aldus hebben b. v. Hooft, Bilderdijk, Multatuli het Nederlandsch met enkele nieuwe woorden, wendingen en beteekenissen verrijkt.— Maar, hoe ruim ook men die aanwinsten berekent, alles samengenomen is het nog zeer weinig en zij betreffen enkel het taalmateriaal ; op den gang van de evolutie is dat van geen merkbaren invloed ; de richting, welke deze volgt, wordt daardoor in niets gewijzigd.

72. De taalontwikkeling geschiedt zonder onderbreking. — Er is geen oogenblik, in welke taal ook, dat het ontwikkelingsproces stilstaat ; in het verleden is het niet anders gegaan dan nu. Daaruit volgt, dat geen enkel idioom ooit een definitieve gedaante krijgt ; de klanken, vormen, woorden en woordverbindingen zijn nooit « vast ». Het kan voorkomen, dat eene taal die niet meer gesproken wordt, nog schriftelijk wordt aangewend, als b. v. het Latijn in Europa, het Sanskrit in Hindostan. Men late zich echter niet op een dwaalspoor brengen door den schijnbaar vasten vorm van die talen ; hij is heelemaal fictief. Immers, als men die talen nu nog bezigt om begrippen te vertolken die onbekend waren, toen zij nog gesproken werden, nog « leefden », is men wel verplicht nieuwigheden in te voeren. Zoo werd, in de middeleeuwen en in den modernen tijd, het Latijn aangevuld met een menigte woorden en wendingen, meestal technische, wetenschappelijke termen, of nog kregen bestaande woorden beteekenissen, die de klassieke periode niet kende.

In het ontwikkelingsproces worden niet alle taalverschijnselen tegelijk noch in dezelfde mate betrokken ; aldus b. v. slepen de klankwijzigingen geen parallelle veranderingen in de woordbeteekenis noch in de spraakkunst na zich. In verwante talen grijpen zij ook onafhankelijk van elkaar plaats ; de geschiedenis der taalvormen in het Nederlandsch, b. v., valt niet samen met die van het Hoogduitsch ; beide talen zijn in dezen haar eigen gang gegaan. Hetzelfde is gebeurd in de Romaansche talen, enz. Natuurlijk nemen de wijzigingen in deze taal een sneller verloop dan in gene ; de schrijftaal, in het algemeen gesproken, heeft de ontwikkeling niet tegengehouden, misschien in een of ander opzicht eenigszins vertraagd. Het is overigens gebleken, dat niet geschreven talen en dialecten veelal een nog trager verloop kunnen hebben.

Voor sommige taalveranderingen, nl. de ontwikkeling der klanken, heeft de wetenschap kunnen aantoonen, dat zij gebonden zijn aan omstandigheden van tijd en plaats. De regelmatigheid van die wijzigingen heeft toegelaten de « wetten » te formuleeren, volgens dewelke zij plaats grepen ; zoo is het b. v. eene « wet », dat alle Mnl. *î* in het Ndl. *ij* wordt *(schînen > schijnen)* ; de uitzonderingen zijn maar schijnbaar. Er dient opgemerkt, dat die wetten

alleen waarde hebben voor het verleden; zij laten niet toe te bepalen, hoe de klankevolutie in de toekomst zal gebeuren. Derhalve zijn zij volstrekt niet gelijk te stellen met de natuurwetten, gelijk b. v. met de wet van de zwaartekracht, die de stof beheerschen (vgl. hierboven n° **62 a**).

73. De taalontwikkeling geschiedt niet logisch, maar onvermijdelijk. — Het onvermijdelijke van het taalverloop wordt vanzelf duidelijk, als men let op het volgende. Ten eerste, de taal wordt nooit ongewijzigd door het opkomend geslacht overgeërfd, gelijk wij reeds terloops hebben opgemerkt (vgl. nog nr **74**, 3). De woorden en woordverbindingen worden telkens opnieuw gevormd, maar met onbewuste verschillen en afwijkingen. — Ten tweede, de taal is nooit de adaequate uitdrukking van ons denken en voelen; de som van onze begrippen en voorstellingen blijft niet dezelfde, maar breidt zich uit naar alle richtingen; daaruit volgt noodwendig de polysemie en de beteekeniswijzigingen. — Ten derde, de menschen verkeeren met elkander, zij komen in aanraking met menschen van een andere taalgemeenschap; vandaar de invloed van taal op taal, die natuurlijk ook tot veranderingen in de eigen taal moet leiden.

Dat voorts die wijzigingen geenszins « logisch » gebeuren, loopt even duidelijk in het oog. Waarom werd b. v. in het Ndl. *vroed* achteruitgedrongen door *wijs?* Waarom heeft in het Fra. *miroir* moeten wijken voor *glace*, dat reeds verschillende beteekenissen had? — Het Latijn bezat, naast *equus* « paard », het woord *equa* « merrie »; dit verband is niet blijven bestaan. *Cheval* (uit *caballus* « knol ») kwam in de plaats van *equus*, terwijl *ive*, dat zich uit *equa* had ontwikkeld, vervangen werd door het onzijdige *jumentum* « lastdier ». In de XVIe eeuw trachtten de geleerden het tweetal, dat zoo jammerlijk was uiteengegaan, wederom bijeen te brengen en wilden, naast *cheval*, het vrouwelijk *cavale* ingang doen vinden; hoe « logisch » ook, die poging mislukte; *cheval* en *jument* behielden de bovenhand, ofschoon tusschen beide geen verband was, noch naar den zin, noch naar den oorsprong.

Uit den ontwikkelingsgang van alle talen mag men gerust besluiten, dat de vrije wil van den mensch, zoomin die van eene collectiviteit als die van een enkelen persoon, onmachtig is de taalontwikkeling tegen te houden of in-

een gewenschte richting te sturen, Geen enkel idioom laat zich willekeurig vastklinken in een stelsel van vormen en woorden, al was het nog zoo « logisch » ineengezet. Het taalverloop wordt niet geregeld door voorschriften ; de eenige wetgever van het gebruik, is het gebruik zelf, wat men trouwens al in de Oudheid wist, maar in de moderne tijden nog maar half scheen te begrijpen. Overal waar het gebruik door taaldespoten aan banden werd gekneld, heeft het die onmiddellijk verbroken en is zijn gang gegaan, vrij en onbelemmerd, ongevoelig voor de jammerklachten van spraakkunstenaars, taalparticularisten en taalzuiveraars.

III. — OORZAKEN VAN DE TAALONTWIKKELING

74. Indeeling. — De veelheid en verscheidenheid van de verschijnselen in de ontwikkeling der taal onderstellen de werking van meer dan ééne oorzaak ; onderscheiden factoren zijn er bij betrokken, die niet parallel loopen, maar elkaar in alle richtingen doorkruisen.

Wij moeten derhalve beslist verwerpen de verklaringen van sommige geleerden, volgens welke alle veranderingen in de taal voortvloeien uit een enkel beginsel.

1) De eenen geven aan een *nuttigheidsprincipe*, inzonderheid voor de veranderingen van psychologischen aard : « de taal ontdoet zich van het overbodige ; alleen het doelmatige en noodige blijft bewaard ». De rol van de analogie wordt niet geloochend, maar dienstbaar gemaakt aan de rede ; *die* vormen en woorden verdwijnen, welke onnuttig worden.

2) De anderen zoeken in de *wet van het geringste krachtverbruik* (of « gemakzucht ») en in het *streven naar eenvormigheid* de oorzaken der taalontwikkeling — Aan den eersten factor zouden o. a. de ontelbare klankwijzigingen van alle soort toe te schrijven zijn ; de werking der tweede wet is feitelijk niets anders dan die van de analogie.

Tegen die twee verklaringen kan men opwerpen, dat zij hoegenaamd niet het bewijs leveren, dat de ondersteldе oorzaken den ontwikkelingsgang in al zijn omvang bepalen. Zoo ziet men volstrekt niet in, wat « nut » of « doelmatigheid » er in gelegen is, dat b. v. in het Eng. en in het Ndl. de 2e pers. enkelv. der werkwoorden verdween na de middeleeuwen ; dat in het Lat. geen lidwoord voorkomt ; dat, omgekeerd, in het Fransch *péninsule* naast *presqu'île* en *cannibale* naast *anthropophage* worden gebruikt. — En wat de « gemakzucht » betreft, g e m a k k e l i j k en m o e i e l i j k zijn relatieve begrippen, zeer lastig vast te leggen — en nog lastiger is het overtuigend aan te toonen, dat daaraan bepaalde klankwijzigingen of

andere taalfeiten te wijten zijn. Men kan b. v. wel toegeven, dat een klankgroep als *magschien* « het kan gebeuren », meer inspanning van de spreekorganen vergt, dus « moeielijker » is dan *misschien* (= *məskin*) : doch zal men staande houden, dat b. v. de Hgd. *pf* uit vroegere *p* (*Pfund* < Lat. *pondo*) door de « gemakzucht » werd geëischt ? Dat *cameram* « gemakkelijker » te articuleeren is dan *chambre* en ons *smelten* en *kelder* dan Eng. (*to*) *melt* en Hgd. *Keller* ? Zelfs, al neemt men de werking van dien factor aan, dan kan men daardoor wel een zekere reeks feiten verklaren, maar slechts een klein gedeelte van het talrijke leger ; het gegeven antwoord is dus onvoldoende. — En wat het « streven naar eenvormigheid » betreft, die oplossing bevredigt nog minder ; immers, gelijk men al lang heeft opgemerkt, de analogie is een middel, geen oorzaak van taalwijziging of taalontwikkeling.

3) Sommigen nog meenen in *de inrichting* of in *de adaptatie der spraakorganen* de ware oorzaak van het taalverloop gevonden te hebben ; inderdaad, zeggen zij, alle afwijkingen van het gebruik en wijzigingen van elken aard zijn feitelijk allemaal nieuwe vormingen, « nieuwigheden », die hun ontstaan te wijten hebben aan de taaloverlevering. Klanken, woorden, uitdrukkingen worden niet van den eenen persoon op den anderen overdragen, maar moeten telkens opnieuw uitgebracht worden ; daarbij ondergaat de taal dagelijks, vooral bij het opgroeiende geslacht, dat haar nog aan het aanleeren is, een onnoemelijke menigte wijzigingen van alle soort. — Men kan hierbij doen opmerken, dat die uitleg « gevolg » met « oorzaak » verwart ; de op te lossen vraag luidt immers : Wat geeft aanleiding tot die « afwijkingen » ?

4) Eenzijdig en onvolledig is ook het antwoord van die geleerden, die aan *de associatie der denkbeelden* de hoofdrol toekennen. Van een aantal verschijnselen van psychologischen aard kan men daardoor wel rekenschap geven ; maar hoeveel andere laat men onverklaard terzijde liggen !

Aangezien de taal, in de allereerste plaats, een *sociaal feit* is, moeten van alle taalverschijnselen de oorzaken gezocht worden, of in den mensch zelf, of in de maatschappij. Door onderzoek van vroegere toestanden, en door vergelijking met die van andere talen kan de historische taalwetenschap nagaan, hoe de taal van een bepaalde periode uit die van een vroegere is geworden, welke oorzaken buiten het individu op zijn spreken hebben gewerkt ; wij heeten dit de *externe oorzaken* der taalevolutie. — De psychologie kan verklaren, welke onmiddellijke oorzaken binnenin het sprekend wezen zijn taal maken tot wat zij is ; dat zijn de *interne oorzaken* van het verloop.

75. Interne oorzaken der taalontwikkeling. — De *interne oorzaken* van de taalevolutie zijn van psychologischen aard, te wijten bijgevolg aan den zielkundigen aanleg van

den mensch. Derhalve zullen wij ze, met min of meer treffende overeenkomst in haren uitslag, in alle idiomen aan het werk zien.

Van het volgend beginsel mogen wij uitgaan. Het behoort tot het wezen zelf van de taal, dat is : van elke taal, dat het denken en het voelen door haar op een bepaalde wijze worden vertolkt, al is de stoffelijke inkleeding (klanken, woorden, woordschikking) daarom overal niet identisch. In de taalontwikkeling zullen wij de groote factoren terugvinden, die wij reeds aan het werk hebben gezien bij het ontstaan van taal : het verstand en het gevoel. Wederom zullen beide niet gescheiden voórkomen, maar in voortdurende wisselwerking ; want het gevoel is niet alleen waarneming, het is ook oordeel en redeneering zelfs, gelijk wij kunnen nagaan bij de werking van driften en hartstochten.

De zielkunde leert ons, dat in al onze bewuste handelingen zich overal *vrije wil* en *automatisme* (of *werktuiglijk-doen)* mengelen, ofschoon in zeer verschillende verhouding; een van die twee factoren kan zóó overwegend worden, dat de andere van geen tel meer is. — Het spreken is aan dezelfde voorwaarden onderworpen. Tusschen de twee uitersten : eenerzijds een daad van volle bewustheid en vrijen wil, als het opzettelijk kiezen van een bepaalden vorm, het weren van een woord, dat zich als vanzelf opdringt, ook nog beredeneerde taalschepping bij een schrijver — en anderzijds het gedachteloos opdreunen van van buiten geleerde formules of zinnetjes, wat zuiver automatisch afloopt, staan de groote menigte taalfeiten. Wat wij mededeelen, zeggen of schrijven, is in den regel een bewuste daad, waarin vrije wil en werktuiglijkheid in allerlei combinaties door malkaar voorkomen.

Automatisch en spontaan uiten wij onze gedachten en gevoelens ; wij *willen* die uiting en zijn er ons van bewust, maar weinig of niet van het « hoe », gelijk dat ten overige geschiedt bij alles wat wij verrichten. — Automatisch dus, dat is : vanzelf, zonder telkens een opzettelijke daad van den vrijen wil, worden onze gevoelens en beamingen onderling verbonden, gedifferenciëerd of aan malkaar ondergeschikt. Juist omdat het automatische verrichtingen geldt, worden bij deze steeds dezelfde verschijnselen herhaald ; het is dus mogelijk na te gaan, welke algemeene en vaste voorwaarden er voor vereischt worden. De psychologie heeft die dan ook gevonden en

er de formules van opgesteld. Zij geeft er den naam van « wetten » aan om te doen beseffen dat, eens de gevergde omstandigheden voorhanden, onze psyche noodzakelijk volgens die wetten te werk gaat. Die term « wet » beteekent hier eigenlijk : een streven van een psychische kracht (of van verschillende gecombineerde zulke krachten) om een zeker taalfeit of een groep parallelle taalfeiten in een bepaalde richting te veranderen.

Daardoor wordt b. v. verklaard, hoe een zin als : *de wind blaast*, is voortgesproten uit een oorspronkelijk : *het blaast, het blaast*, twee identische absolute realiteitsbeamingen. Van het oogenblik dat zij werden samengevlochten tot een eenheid, moest een van beide tot relatieve beaming worden ondergeschikt (scheiding tusschen werkwoord en nomen), in overeenstemming met eene van die wetten, te weten, dat *de psyche, als zij een aantal min of meer gelijke verrichtingen tot een hoogere eenheid verbindt, zij onwillekeurig er naar streeft die veelheid van verrichtingen te differenciëeren* en wel zoodanig, dat ééne er van als een centrum wordt, waar de andere zich om groepeeren. — De talrijke gevallen van versprekingen, die dagelijks voorkomen, als *šeržant* voor *seržant* en waartoe wellicht andere, als *chercher* uit *cercher*, oorspronkelijk zijn terug te brengen, zijn eveneens een toepassing van een andere automatisme-wet : *elke voorstelling van de eene of andere lichaamsbeweging* (waartoe dus ook de bewegingen der spraakorganen behooren) *streeft er naar die beweging actuëel te verwezenlijken*, d. i. op het oogenblik zelf van de voorstelling en automatisch, zonder een opzettelijke wilsakte.

76. Werking van de innerlijke factoren der taalevolutie. — Wij kunnen er niet aan denken de werking der wetten van het psychologisch automatisme uiteen te zetten, noch de rol van het gevoel in de taalevolutie te bepalen ; wij moeten ons tevreden stellen met de mededeeling van eenige der voornaamste uitkomsten ; op dit gebied valt ten overige nog veel te ontdekken.

Zoo blijkt het al vooreerst, dat overal en altijd zich het streven openbaart om van de gevoelswoorden, beamingswoorden te vormen door te reflecteeren, d. i. na te denken over het gevoel ; zoo is b. v. uit de gevoelsuiting van den tegenstand de logische ontkenning « niet » voortgekomen ; begrippen als *gelijk*, *waar* ontstaan uit de

reflexie op een bevredigend gevoel van identiteit, enz. Maar omgekeerd ook : van twee beamingen wordt er vaak eene tot gevoel; *zeer lekker* beteekende oorspronkelijk « *pijnlijk* lekker » (staat dus geheel gelijk met b. v. tegenwoordig *schrikkelijk aangenaam*). — Als twee (of meer) woorden, die elk een beaming of een gevoel beteekenen, zich samenschikken ter aanduiding van één gevoel of één beaming, wijzigen zij door onmiddellijke inwerking elkanders beteekenis, vgl. *spelen met knikkers* en *spelen in de loterij ; op een stoel zitten* met *in de gevangenis zitten ; een klein leger* met *een kleine lettersoort*. In talrijke gevallen gaat dan de beteekenis over op een der leden ; het andere blijft maar bestaan om morphologische of functioneele redenen, als in « *het* regent » ; « hij *heeft* een huis gekocht ; *het* komt *er* niet *op aan ;* hij heeft *het* laten liggen, enz. — Merkwaardig zijn o. a. de uitdrukkingen, waarvan later de helft afviel, omdat op zich zelf die helft niets meer beteekende, daar de beaming of het gevoel zich op een deel der geheele constructie had geconcentreerd, als b. v. in *fête* (eigenl. een adjectief :*festa dies* « feestelijke dag »), in *foie* « lever » (eigenl. *ficatum*, d. i. « met vijgen gevoederd » ; oorspronkelijk gezeid van de ganzenlever, *jecur*, omdat men de ganzen met vijgen vet mestte). Daardoor worden al menigvuldige verschijnselen uit de semasiologie verklaard en tevens wordt duidelijk, hoeveel er in het taalverloop aan het gevoel moet toegeschreven ; niet alleen allerlei uit de begripsontwikkeling, maar nog heel veel uit het woordgebruik en de woordschikking, omdat dat alles innig verbonden is met en afhangt van de actuëele gemoedsstemming van den spreker.

Voorts heeft men er nog op gewezen, hoe de klankwetten, die zich schijnen af te spelen als een zuiver mechanisch proces, hun laatste en volledige verklaring eerst vinden in de gecombineerde werking der automatisme-wetten op de verschillende soorten van accent. Vroeger beschouwde men de klankwijzigingen als het werk van geheimzinnige en verborgen psychische krachten, waaraan men den naam gaf van « neigingen » *(tendances)*.

Alle taalevolutie schijnt als uitgangspunt te hebben, niet de afzonderlijke woorden of vormen, maar de secondaire taaleenheden of *constructies* (vgl. nr **52**), omdat alle taalveranderingen niets anders zijn dan de gevolgen van de wetten van het psychologisch automatisme. Natuur-

lijk geldt dat van die veranderingen, welke niet toe te schrijven zijn aan de werking van historische oorzaken. Als men dát als uitgangspunt kiest, belicht men veel taalfeiten, niet enkel, gelijk wij daar juist zagen, uit de geschiedenis der woordbeteekenis, woordschikking, enz., maar nog allerlei op ander gebied, waar het gevoel zijn werking laat waarnemen. Als men gezeid heeft : « language is poetry », dan is dit in zóóverre waar, dat het gevoelsleven zich openbaart in de zucht naar aanschouwelijkheid, in den « honger naar beeldspraak » ; daarin ligt de oorzaak van talrijke verschijnselen uit het « leven » der woorden en hun « strijd voor het bestaan ». Het is niet noodig uitvoerig te betoogen, hoe alle figuurlijke beteekenissen op een beeldspraak berusten *(een blad zilver, een stalen pen)*, dus op een gevoelselement ; hoe abstracte woorden telkens uit concrete voortkomen *(begrijpen, verklaren)*; hoe bij den strijd om het bestaan, het uitsterven of in gebruik blijven der woorden, ja, zelfs bij het onnadenkend gebruiken van herhalingen *(hij zei, dat hij het evenwel zou doen, zei hij)* en zinledige stopwoordjes en wendingen, niet een zuiver *denkproces* den doorslag geeft, maar een *waardeering*, waarbij ook mode, navolgingszucht, enz. mogen gerekend worden.

Ook bij taaloverlevering werkt het automatisme. Men heeft er genoeg op gewezen en allerlei voorbeelden tot staving aangevoerd hoe, bij het aanleeren der taal, het jongere geslacht nooit in alle opzichten juist eender spreekt als het oudere ; bepaaldelijk bij het articuleeren grijpen onmerkbare verschuivingen plaats, die allengs leiden tot klankveranderingen van verschillenden aard. Het is echter klaar als de dag, dat die verschijnselen zelf de *oorzaak* niet kunnen zijn van dit gedeelte der taalevolutie, *aangezien zij het uitmaken*. Derhalve is het een verkeerden weg inslaan de heele taalontwikkeling te doen afhangen van de tallooze ongewilde en onbewuste wijzigingen, die bij het spreken elk individu teweegbrengt. Het is evenmin onnoodig naar andere, buiten hem liggende factoren te zoeken, als klimaat, leefwijze, enz. — Neen, *alle taalwijzigingen*, die hier in aanmerking komen, *zijn de weerklank van zielsveranderingen*, geschieden automatisch en in overeenstemming met de wetten, die alle werkzaamheid onzer psyche beheerschen. Juist daarom hebben zij een parallellen loop in alle talen en in alle tijden, hoe uiteenloopend de uitkomst ook zij. Of zou,

omdat de mensch zijn lichaam moet beschutten tegen de guurheid van het klimaat, elkeen van ons op volstrekt identische wijze gekleed moeten gaan?

77. Externe oorzaken der taalontwikkeling. — Hierdoor worden bedoeld de factoren, die buiten den mensch werkzaam zijn en onafhankelijk van de omstandigheden, waarin de taal zich ontwikkelt, samen met hen die ze spreken.

a) *Het leven zelf* is wel de gewichtigste daarvan. Voortdurend komt er verandering en vernieuwing in de beschavingstoestanden. Leefwijze, zeden en gewoonten, inrichtingen op alle gebied, begrippen, meeningen en aanschouwingen wijzigen zich aanhoudend, nieuwe komen op en andere verdwijnen stilaan; uitbreiding van kennis leert ons nieuwe dingen en voorwerpen. Dat dit alles zijn werking op de taal laat gevoelen, inzonderheid op de lotgevallen van den woordenschat, moet niet nader aangetoond worden.

b) *De geschiedenis* is een tweede voorname factor. Door het verkeer tusschen volkeren met verschillende taal laat zich verklaren de invloed van het eene idioom op het andere, zich openbarende in ontleeningen van woorden, in de woordvorming (vreemde suffixen, als b. v. *-ier* en *-aard* in het Nederlandsch : *tuinier, gierigaard,* of in het Eng. *-able* en *-ade* : als in *eatable*, *blockade* enz.), in verschijnselen op grammatisch gebied. Aldus licht ons de geschiedenis in over de eeuwenoude betrekkingen tusschen Germaansch en Romaansch en de menigvuldige en belangrijke gevolgen daarvan voor elke taal van die groepen in het bijzonder; de geschiedenis verklaart ons ook het heterogeen karakter van den woordvoorraad van het tegenwoordig Engelsch en Perzisch, en soortgelijke punten meer. De geschiedenis ten slotte verhaalt ons de lotgevallen van het heele taalverloop : de wording eener taal, haar ontstaan uit een andere, haar uiteenvallen in nieuwe, haar leven en dood. Waar wij die historische oorzaken niet opsporen kunnen, gelijk dat het geval is met talen, die geen « verleden » hebben, dat is : geen geschreven bronnen uit vroeger tijden, staan wij voor heele reeksen van feiten, waar wij ons geen of slechts onvoldoende rekenschap kunnen van geven.

c) *De sociale structuur* der taal mag ook nog gerekend worden tot de externe factoren van de taalontwikkeling. De «spraakmakende gemeente» is allesbehalve een homogene massa ; zij vertoont allerlei groepeeringen, zeer verscheiden wat hun aard, omvang en werkkring betreft, gelijk wij nog verder zullen zien (zie n[rs] **84-85**). Uit de ongelijksoortigheid van die menigte vloeit het ongelijksoortige voort in woordgebruik en woordbeteekenis, al naar gelang die groepen : locale en speciale talen, en in deze allerlei verschil in de gevoelswaarde der woorden, het min of meer fatsoenlijke of « deftige » er van ; vgl. b. v. in dit opzicht de benamingen voor het menschelijk lichaam (*lichaam* zelf, voorts *lijf, donder, tabernakel, tent, karkas, body, verdommenis,* enz.), voor bepaalde lichaamsdeelen, of voor sommige lichamelijke verrichtingen, over welke zaken wij hierboven reeds iets gezeid hebben (zie n[r] **68 c**). De woorden die men bezigt tot aanwijzing van familieleden of verwanten, zijn niet minder teekenend, als b. v. *wijf, vrouw, echtgenoote, gemalin* (1) ; vgl. nog in de studententaal de superlatief gekleurde uitdrukkingen (*een idylle van een blonde snor ; tegen iets niet kunnen opzwijnen ; zich een aap brullen van plezier ; een geweldig orkaanachtige liefde),* en de « troetelnaampjes », die hun makkers krijgen *(ploert, prolurk, krachtpee, varkensbroed, spoelhond, knormensch),* of die aan den « pipa » of « de ouwe lui » worden gegeven *(pappie, pappe, ouwe vrouw, mamme),* alsmede allerlei willekeurige woordvormingen : *verneukeratief, inktwellusteling, wondervarken, profaneling, het proffendom, lievigen* (= liefdoen), *neerkwijlen* (= zeggen), enz. Let voorts nog op de euphemismen, de zoo talrijke, soms treffende komische woordvormingen, de « modes » in het gebruiken van bepaalde woorden en uitdrukkingen : ziedaar nog zoovele feiten, die aan de bonte samenstelling van elke gemeenschap zijn toe te schrijven. Dat bovendien, tot op zekere hoogte, dit alles nog relatief is; dat veel afhangt van de omstandigheid waarin, de persoon tot wien men

---

(1) Vgl. het bij ERDMANN (zie hierbeneden n[r] **79**) aangehaald rijmpje (p.111), waarvan hier de eerste strophe volgt :

> *Man ist glücklich mit dem* Weibe,
> *Zufrieden mit der* Frau,
> *Lebt so so mit der* Gattin,
> *Arrangiert sich mit der* Gemahlin.

spreekt, alsmede van de actuëele stemming ; ja, dat elk persoon meer dan één taal kan hebben — dat zijn punten, die wij eveneens al hebben aangewend, doch hier nog even in herinnering moeten brengen.

d) Ten slotte kunnen wij nog *litteraire oorzaken* aannemen, natuurlijk enkel bij talen van kultuurvolkeren. Zij werken des te voelbaarder, naarmate de schriftelijke overlevering belang krijgt. In dat opzicht is er geen parallellisme tusschen de verschillende talen ; de invloed van het geschreven woord is niet overal even ingrijpend, het karakter er van lang niet even tyrannisch ; ook komt er veel afwisseling volgens de verschillende perioden der taalontwikkeling. Over de verhouding van schrijftaal en spreektaal en wat er mede samenhangt, moeten wij trouwens nog verder eenige bijzonderheden aanstippen (zie nr **88**) ; doch zeker is het dat, hoe zeer men ook de inwerking van de schriftelijke traditie moge overdreven hebben, het niet minder verkeerd zou wezen die heelemaal te loochenen ; als factor der taalevolutie mogen wij haar niet onvermeld laten.

Gelijk wij reeds gezeid hebben, werken de interne oorzaken der taalontwikkeling werktuiglijk, onbewust ; de externe zijn enkel te constateeren en niet onder regels te brengen.

78. Algemeene gang der taalontwikkeling. — Wij hebben reeds terloops opgemerkt dat, voor zoover wij de geschiedenis kunnen nagaan, wij overal vereenvoudiging in den bouw waarnemen, in alle taalgroepen. Wij mogen wel onderstellen, dat de menschelijke geest er steeds op uit is — ofschoon het onbewust gebeurt — de taal aldoor beter te doen beantwoorden aan haar doel. Dit pogen spiegelt zich af in de geschiedenis der talen; de uitslag er van moet zijn, in overeenstemming met het algemeen verloop der beschaving, gestadige vooruitgang of verbetering, in dezen zin, dat de taal, zich aansluitende bij den ontwikkelingstrap van het volk, steeds fijner, duidelijker, nauwkeuriger, aanschouwelijker het zieleleven weerkaatst. De gouden eeuw der taal, heeft men terecht gezeid, ligt niet in het verleden, maar vóór ons in de toekomst.

Spreken is de daad van een wezen met rede begaafd, dat zich door een ander redelijk wezen verstaanbaar wil

maken. Die taal zal hoogst staan, voortreffelijkst wezen, welke dat op de duidelijkste wijze en met de minste hulpmiddelen tot stand kan brengen — of anders gezeid : naar gelang de mensch hooger staat in beschaving, zal hij in staat zijn op eenvoudiger, klaarder, analytischer wijze tot zijn bedoeling te komen. Eenvoud en duidelijkheid zijn trouwens kenmerken van hoogere cultuur. Gelijk men nog terecht heeft opgemerkt : « Dès hommes grossiers ne font rien de simple. Il faut des hommes perfectionnés pour y arriver » (TURGOT).

Daarom mag men niet zeggen, dat de meeste moderne talen van Europa, die van de flexie maar zeer weinig meer bewaard hebben, « armer » zijn dan het Latijn of het Grieksch of andere idiomen, rijk aan flexievormen. Zij laten niets te wenschen over in duidelijkheid en zijn in staat de fijnste schakeeringen van de gedachte en van het gevoel te vertolken, ten minste ruim zoo goed en ja, veel beter nog als die geprezen « rijke » talen. Zij beantwoorden daarom aan de hoofdvereischte van alle taal : doelmatigheid. Het Sanskrit munt uit door een overstelpende veelheid van grammatische vormen, die het aanleeren en hanteeren van dit idioom zeer bemoeielijken, maar het hoegenaamd niet doorzichtiger maken noch het dadelijk en gemakkelijk begrijpen bevorderen — wel integendeel; die weelderigheid van flexie is zonder twijfel een oorzaak van onvolmaaktheid. Hetzelfde geldt van talen van in beschaving verachterde volksstammen, waarvan de structuur uiterst ingewikkeld is.

Laat ons dus besluiten, dat het een wezenlijke vooruitgang is, als het Fransch de acht vormen van het Lat. *homo, hominis, homini, hominem, homine, homines, hominum, hominibus* vervangen heeft door één enkelen : *homme(s)*, en de zes van *salto, saltas, saltat, saltamus, saltatis, saltant* door drie : *saute(s), sautez, sautons*. Of zal men beweren, dat het Engelsch en de Skandinaafsche talen, die zoogoed als den heelen rommel van verbuiging en vervoeging over boord hebben gesmeten, daardoor aan het vervallen zijn geraakt ? Of dat het *in se* beter zou zijn dat wij, in plaats van *wij hadden*, opnieuw *habaidêdum* gingen zeggen, gelijk de Goten vijftien eeuwen geleden deden, of dat wij bij het adjectief hunne 27 verschillende vormen (*blind, blinds, blinda, blindata, blindis, blindamma, blindai, blindos*, enz.), terug in zwang brachten ?

De taalgeleerden uit de vorige eeuw huldigden over

het algemeen de theorie, dat de talen, en inzonderheid de Indo-europeesche, dat wil zeggen : die van de voornaamste kultuurvolkeren, langzamerhand aan het vervallen of wegkwijnen waren. Zij dachten, zonderling genoeg, dat het rijker worden der « stof » kon samengaan met de ontaarding van den « vorm ». Een naklank van die opvatting, die al lang bij de linguisten en zelfs bij de mannen uit de onderwijswereld hebben uitgediend, hooren wij nu en dan nog bij sommige belangstellende toeschouwers, «taalliefhebbers» in den ongunstigen zin van het woord, die het verdwijnen der flexievormen betreuren en wanen, dat b. v. de toekomst van het Nederlandsch afhangt van een onderscheid tusschen *de vader* en *den vader* en « verarming » zien in het wegvallen van dezen laatsten vorm. Daarom scheen het hier geen overbodig werk er nadrukkelijk op te wijzen, dat zulke meening niet te verdedigen is, als men onbevooroordeeld de feiten bekijkt, zooals zij wezenlijk zijn.

79. Bibliographische aanteekening. — Een lange lijst van werken zou hier kunnen opgesomd worden. Behalve de reeds aangehaalde verhandelingen van algemeenen aard, noemen wij er nog andere, doch slechts zulke, die weinig of zelfs geen de minste speciale voorkennis onderstellen. Alzoo A. DAUZAT, *La vie du langage*, Parijs, 1910 ; CH. BALLY, *Le langage et la vie*, Parijs en Génève, 1913 ; M. BRÉAL, *Essai de sémantique*, Parijs, 1897 (verschillende latere herdrukken) ; KR. NYROP, *Das Leben der Wörter*, Leipzig, 1903 (uit het Deensch vertaald) ; K. O. ERDMANN, *Die Bedeutung des Wörtes* (2e uitg.), Leipzig, 1910 ; O. JESPERSEN, *Progress in language*, Londen, 1894, E. H. STURTEVANT, *Linguistic change*, Chicago, 1917. Mooie voorbeelden met de macht geeft het boeiend boekje van E. WEEKLEY, *The romance of words*, Londen, 1912 ; ook J.-B. GREENOUGH & G. L. KITTREDGE, *words and their ways in english speech*, Londen, 1902.

Van belang zijn nog, voor een grondiger instudeeren van de vraagstukken betrekkelijk de taalontwikkeling :

V. HENRY, *Antinomies linguistiques*, Parijs, 1895 (Ndl. vertaling van D. C. HESSELING en J. J. SALVERDA DE GRAVE, *Tegenstrijdigheden in de taalkunde*, Leiden, 1898) ; H. PAUL, *Prinzipien der Sprachgeschichte* (4e uitg.), Halle, 1909 (enkele hoofdstukken daaruit werden bewerkt door P. J. VAN MALSSEN, *Het leven der taal, inzonderheid dat van het Nederlandsch*, Leiden, 1900) ; PH. WEGENER, *Untersuchungen über die Grundfragen des Sprachlebens*, Halle, 1885. De standaardwerken van WUNDT en VAN GINNEKEN moeten wij niet meer vermelden. Bij dat van den eerstgenoemde moeten, als aanvulling en verbetering, nog aangehaald worden : B. DELBRÜCK, *Die Grundfragen der Sprachforschung*, Straatsburg, 1901 ; L. SÜTTERLIN, *Das Wesen der sprachlichen Gebilde*, Heidelberg, 1902. — J. VAN GINNEKEN schreef nog : *Het gevoel in taal en woordkunst* in de « Leuvensche Bijdragen », 1911-1912 (met rijke bibliographie ; jammer genoeg onvoltooid gebleven), alsmede : *Gelaat, gebaar en klankexpressie* (Leiden, 1919).

ZESDE HOOFDSTUK

—

DE NATUUR VAN DE TAAL

80. De taal als teeken. — De taal, als middel tot gedachtenwisseling en uiting van het gevoelsleven, bestaat uit *zichtbare* en *hoorbare* teekens. Vandaar vooreerst de vraag naar die teekens, hun onderling verband en hunne betrekking tot de gedachte.

Elk verschijnsel, dat een ander aanwijst, is er het teeken van; zoo is b. v. rook het teeken van vuur. Een uitwendig verschijnsel, voorwerp, gebaaar, klank, enz., dat in ons bewustzijn eene voorstelling of begrip wekt, is er evenzoo het teeken van.

Men moet dus zooveel soorten van taal aannemen, als er soorten van teekens zijn. Aldus kunnen wij door middel van bepaalde voorwerpen (vlaggen, schijven, bloemen), verrichtingen (klokkengelui, geschut, verlichting) of afbeeldingen (cijfers, teekeningen), onze bedoelingen kenbaar maken. Er bestaat dus een bloementaal, vlaggentaal, enz. — Tegenover al die *talen uit teekens bestaande*, hebben wij de *woordentaal* (taal uit woorden, zichtbare en hoorbare samengesteld).

Wat *de wijze van waarneming* betreft, richten deze teekens zich tot het oog of tot het oor. Het oog neemt anders en verder waar dan het oor; vandaar het nut van zichtbare teekens (b. v. lichttorens), waar hoorbare onmogelijk zijn. Tot de zichtbare teekens behooren op de eerste rij geplaatst te worden de bewegingen van het lichaam (gebaren) en de uitdrukking van het aangezicht (mimiek). Wij hebben dus zichtbare naast hoorbare taal te onderscheiden. Voor de doeleinden der taalgemeenschap verdienen echter de hoorbare teekens, de klanken, de voorkeur boven de zichtbare, omdat zij duidelijker, nauwkeuriger en vollediger ons zieleleven openbaren.

Anderzijds worden de teekens *naar hunnen aard* in natuurlijke en kunstmatige verdeeld. « Natuurlijke » teekens zijn vooreerst zulke, waaraan uitteraard een bepaald verschijnsel of een bepaalde bedoeling is verbonden; aldus is b. v. het lachen een natuurlijk teeken van opgeruimdheid, het slaken van smartkreten dat van lichame

lijke pijn, enz. « Natuurlijk » heet men nog die teekens, welke vanzelf, spontaan voortgebracht worden bij bepaalde feiten ; aldus zijn, bij den mensch, de gearticuleerde klanken natuurlijke teekens tot uiting zijner gewaarwordingen ; zij ontstaan ongewild en werktuiglijk. — Een « kunstmatig » teeken is zulk een waaraan, door voorafgaandelijke overeenstemming, een bepaalde waarde of beteekenis wordt gehecht, b. v. cijfers, kleuren, kanonschoten, vuurpijlen, afbeeldingen van allen aard. Daarop berust het onderscheid in natuurlijke en kunstmatige taal.

Klanken worden door menschen en door dieren voortgebracht. De dieren hebben dus ook eene « taal », d. i. maken hunne zinnelijke gewaarwordingen bekend, gelijk zij voldoende bewijzen door hunne loktonen, waarschuwingskreten, enz., allemaal klanken, die onmiddellijk verstaanbaar zijn voor de andere dieren van hun soort. Zij kunnen echter niet « spreken », dat is : hunne klanken articuleeren. Wat zij uiten, zijn alleen kreten met weinig afwisseling en in geen geval te vergelijken met het rijke en verscheiden uitdrukkingsvermogen van het menschelijk spreekorgaan. Door een afgrond worden de twee gescheiden, omdat een afgrond gaapt tusschen de natuur van den mensch, het denkend wezen, en die van het dier. Vandaar dan ook, dat de taal der dieren zich nooit ontwikkelt, terwijl die van den mensch niet bestaanbaar is zonder voortdurende ontwikkeling, dat is : zonder het werkzaam zijn van eene innerlijke kracht, welke niets anders is dan de onstoffelijke ziel (1).

Het gaat niet aan, zooals sommigen hebben gepoogd, de kreten en gebaren als « natuurlijke » taal te stellen tegenover « kunstmatige », d. i. de gearticuleerde klanken. Immers, kreten en gebaren kunnen evengoed « kunstmatig » aangewend worden. Het verschil tusschen klanken eenerzijds en kreten en gebaren anderzijds is gelegen, niet in den aard der teekens, maar in de gebruikswijze er van. — De klankentaal is gewis een *natuurlijk* ver-

(1) De dieren « spreken » niet, evenmin « verstaan » zij het gesprokene. Als een hond zoo trouw naar de bevelen van zijn meester luistert, hebben wij daarin geen bewijs te zien, dat hij die bevelen « begrijpt », d. i., er de beteekenis van vat. Zijn organisme verneemt enkel het stoffelijk verschijnsel : de *klanken ;* daaraan is hij gehoorzaam, geenszins aan de *woordbeteekenis* zelf.

schijnsel, omdat de mensch, onwillekeurig en spontaan, daardoor zijn zieleleven openbaart, samen met de gebaren en de kreten, die er in de meeste gevallen maar eene aanvulling van zijn. Geen moeielijkheid levert de omstandigheid op, dat men de klankentaal veel minder een « primitieve » uiting mag noemen omdat, ten gevolge van het nadenken, van de ontwikkeling der sprekenden en van honderd toevalligheden meer, ze een veel complexer verschijnsel geworden is.

Kunstmatige talen zijn zulke, die opzettelijk en door nadenken worden tot stand gebracht. Zij zijn het gevolg van een vrije keus der teekens en een vrijwillige overeenkomst betreffende hunne waarde. Zulke talen hebben een duidelijke, onmiskenbare beteekenis voor ieder, die de termen der overeenkomst kent en zijn onafhankelijk van eenige klankwaarde. De wiskundige formules, als b. v. $a^2 + 2ab + b^2$; die der natuurkundige wetenschappen : natuurkunde (als b. v. $t = \pi\sqrt{\frac{e}{g}}$, formule van den slingertijd), scheikunde (b. v. H^2O ; $CuSO^4$), enz. ; het snelschrift ; de cijfers ; de muzieknoten of de cijfermuziek ; de taal der doofstommen (stelsel van den abbé de l'Epée), ook nog de uit een stuk gefabriceerde talen, als het *Esperanto*, enz. : allemaal kunstmatige talen.

81. Verband tusschen klank en beteekenis. — Een eerste vraag naar aanleiding van die beschouwingen over taal als teeken, is de volgende : waarop berust de associatieband tusschen klank en beteekenis ?

Vroeger meende men dat de oorspronkelijke benoeming steunde op de kennis der voorwerpen en hunne kenmerkende eigenschappen. De Indische grammatici verklaarden dat een zuil *stūnā* heet, omdat zij rechtop staat (bij den wortel STHA « staan ») ; in de XVIIIe eeuw beweerde CH. DE BROSSES, de bekende geschiedschrijver (1709-1777), dat de twee klanken *f* en *l* onverbrekelijk verbonden waren met het begrip « vloeien » *(fleuve, flux)*, daarbij uit het geheugen verliezende, dat het Fransch ook dezelfde verbinding heeft in *fleur*, *fléau*, *flamme*, *flèche*, waarin geenszins dat begrip « vloeien » aanwezig is, terwijl het wel in *ruisseau* en *rivière* gevonden wordt... maar zonder de *fl*. Volgzame leerlingen, dilettanten in de taalkunde, heeft hij tot op onzen tijd gehad.

Het antwoord moet luiden : tusschen klank en bete-

kenis is, in het algemeen gesproken, geen natuurlijk noch noodzakelijk verband, zooals dat van oorzaak en gevolg, gelijkenis, volgorde, middel, enz. ; het verband is toevallig en willekeurig.

Bewijzen voor die stelling zijn er in menigte voorhanden:

1) De onmogelijkheid om, in welke taal ook, een objectieven grond aan te duiden voor een natuurlijken of noodzakelijken samenhang. De heele woordfamilie van « dooden » brengt men in het Semitisch, bij $\sqrt{\text{Q̣TL}}$; maar men kan niet aantoonen, waarom er verband zou moeten zijn tusschen die klanken en het begrip. In het Ide. is de correspondeerende wortel *dhew, dhow* (met lange of korte vocaal) en een reden van dit verschil is evenmin aan te wijzen.

2) Het benoemen van dezelfde voorwerpen, handelingen, toestanden, aanschouwingen, enz. met de meest verschillende klanken, als Gri. *dendron* « boom », Lat. *arbor,* Turksch *aghadž*, Finsch *pun,* Mal. *pohon,* Soeahel. *mti* en dat zelfs in onderling zeer verwante talen, waar men alleszins een gemeenschappelijk woord zou verwachten ; vgl. b. v. Ndl. *boom* en Eng. *tree;* Fra. *maison* en Ital. *casa ;* Spaansch *hermano* en Ital. *fratello,* enz.

3) Omgekeerd : het bezigen van dezelfde klankverbindingen tot aanwijzing van heel verschillende zaken en zeer uiteenloopende begrippen, niet alleen in één en dezelfde taal (Ndl. *arm, krijgen, kool, haar, heer,* Fra. *saint, sain, sein, seing; père, pair, paire,* enz.), maar in onderscheidene tegelijk (Ndl. *kok* en Fra. *coq;* Ndl. *pan* en Spa. *pan* « brood », Gri. *gala* « melk » en Fra. *gala,* enz.), ja zelfs in zulke, waartusschen geen genealogische samenhang bestaat, als b. v. Ndl. *lap* en Hong. *lap* « blad », Lat. *tŭli* « ik droeg » en Javaansch *tŭli* « doof », Ndl. *kus* en Turksch *gyz* « dochter » ; Spa. *ána* « el » en Samoaansch *ána* « hol » ; Sam. *toa* « dapper » en Soeahel. *toa* « wegnemen », enz.

4) Het verloop der beteekenissen (Ndl. *smerig,* voorheen « liefelijk »; *staken* « eindigen », oorspronkelijk « beginnen » ; Fra. *sanglier,* eerst *solitaire,* enz.) en, in elke periode der taal, het toekennen van een gewijzigde beteekenis in een gegeven verband, volgens de momentane opvatting van den spreker.

5) De omstandigheid, dat in alle idiomen de stoffelijke voorwerpen op een gebrekkige wijze benoemd worden, te weten, *a*) ofwel onvolledig, omdat de benaming nooit *al* de kenmerken van het voorwerp vermeldt, maar slechts een of ander, soms een heel toevallig, als b. v. Fra. *cahier* uit Lat. *quaternum* « iets uit vier dingen bestaande »; Ndl. *tand*, eigenlijk « eter », enz., *b*) ofwel onnauwkeurig, omdat zij niet altijd op het voorwerp passen (b. v. *hert* eigenl. « dier met hoornen », *tuin* « omheining », Hebr. *dal* « deur », eigenl. « een hangend voorwerp »), of nog op verschillende tegelijk (als b. v. Lat. *volatile*, d. i. al wat vliegt « vogel »; vgl. Ndl. *vlieg*; Ndl. *haring*, eigenl. « visch met graten » of « witte visch »; Fra. *toit* uit Lat. *tectum* « wat gedekt is »).

Een uitzondering maken de *onomatopeeën* of **klanknabootsingen**, waarin wel verband bestaat tusschen klank en verschijnsel; ja, waar dit verband niet zelden opzettelijk bedoeld wordt, als o. a. in *tiktak, teufteuf, koekoek*, Fra. *glouglou*, *cocorico*, enz. De meeste zijn echter niet al te best geslaagd, gelijk *koekoek* of Fra. *coucou*; kenners immers beweren dat die klanken volstrekt niet den roep van den vogel precies weergeven; in andere schijnt de band tusschen klank en begrip maar zeer los, zooals blijkt uit het feit, dat in onderscheiden talen identische geluiden, als de zang der vogels, de kreten der dieren, enz., lang niet altijd door dezelfde klankverbindingen worden uitgedrukt (1). De onomatopeeën laten dus onze stelling onaangetast.

Zij wordt evenmin aan het wankelen gebracht door sommige eigenaardige overeenstemmingen van klanken in overigens niet verwante talen, als b. v. de demonstratieve kracht van *i, a, u*-affixen, ter aanwijzing van een dichter nabij zijn of een verder af verwijderd, gelijk in het Maleisch *iki* = dit dicht bij; *ika* = dat verder af; *iku* = dat nog verder; *ini* = deze, *itu* = gene; vgl. met het Toemali (taal van Centraal Afrika) *ngi* = ik, *ngo* = gij, *ngu* = hij, en het Abchasisch (Kaukasische taal): *abri* =

(1) Aldus wordt het « gekwaak » of « gekweek » der eend in het Fra. als *couin couin* of *couan couan*, ook *cancan*, elders zelfs als *mouac mouac* weergegeven; in het Deensch heet het *rap rap*, in het Duitsch *gick gack*, ook *quack quack*; in het Roemeensch *mac mac*, in het Ital. *qua qua*, in het Catalaansch (Spaansch) *mech mech*, in het Russisch *kriak kriak*, enz.

niet ver, *ubri* = verder. Deze en soortgelijke klankidentiteiten kunnen louter toevalligheden wezen en hebben derhalve op zich zelve geen bewijskracht.

Aan de voorgaande opmerkingen dient echter toegevoegd dat, ofschoon er tusschen klank en begrip geen logisch verband moet aangenomen worden, bepaalde taalgeluiden wel degelijk beteekenis kunnen hebben als *gevoelselement*, als inwerkende op het gemoed en vandaar op de verbeelding. Zoo schijnen b. v. de *i*-klanken beter te passen voor uiting van spot dan de *oe*'s, enz. De dichters van alle tijden en volkeren zijn er zich min of meer duidelijk van bewust en verwaarloozen de tooverkracht van dit klankenspel geenszins om den aesthetischen indruk van hun scheppingen te verhoogen ; door het kunstig uitkiezen en aanwenden van die hoedanigheden der taalklanken wekken zij met bekoorlijke bevalligheid of met aangrijpende kracht gevoelens en aandoeningen, beelden zij stemmingen en zieletoestanden uit, enz. Men mag echter niet vergeten dat ook hier alles relatief en subjectief is ; « taalmuziek » die op *ons* gemoed zoo machtig inwerkt, wordt zonder eenige beteekenis elders, waar tot het weergeven of oproepen van precies dezelfde gewaarwordingen gansch andere klankgroepeeringen gevergd worden.

82. Woordafleidkunde (**etymologe**). — Naar aanleiding van het verband tusschen klank en beteekenis, schijnt het niet ongepast een paar opmerkingen te maken over de woordafleidkunde of « etymologie », dat is te zeggen : de leer of wetenschap aangaande de herkomst der woorden.

Reeds in de Oudheid, bij de Grieken, Romeinen, Indiërs, heeft men zich daarmede ijverig beziggehouden; een groot gedeelte der toenmalige taalstudie ging uitsluitend op in het opsporen van den oorsprong der woorden en hunne « primitieve » beteekenis. Zoolang de Indogermaansche taalkunde nog geen wetenschap was geworden, zocht men even druk in een verkeerde richting als in de ware, en de heele bedrijvigheid bracht het weinig verder dan tot bloote liefhebberij.

De vergelijkende taalkunde der XIXe eeuw verruimde al spoedig het terrein door aan te toonen, dat de woorden op een veel grooter gebied thuishoorden en veel ouder waren, dan men tot dusver had vermoed ; uit een correspondentie als b. v. Skr. *mātár*, Gr. *mētēr*, Lat. *mater*,

Kelt. *mathir*, Ndl. *moeder*, Lit. *môtẽ*, Obulg. *mati*, blijkt de ouderdom en de verre verbreiding van het woord « moeder ». Tevens leerde zij dat de etymologie, wil zij tot steekhoudende uitkomsten raken, de klankwetten moet eerbiedigen en zich niet tevreden stellen, zooals zij vroeger deed, met overeenstemmingen in uiterlijken vorm of in beteekenis. Lat. *deus* en Gr. *théos* « God » b. v., al lijken zij etymologisch bijeen te hooren volgens den vorm en de beteekenis, zijn *niet* verwant, evenmin als Gr. *káleō* « ik roep » en Eng. *to call*. Daarentegen en niettegenstaande het verschil in den vorm, is er wezenlijke verwantschap tusschen Eng. *girl* en Gr. *parthénos* « maagd » ; tusschen Ndl. *vijf*, Lat. *quinque* en Arm. *hing* ; tusschen Gr. *dákru*, Fra. *larme*, Hgd. *Zähne* en Ndl. *traan* ; tusschen Lat. *primus* « eerste » en Ndl. *vroom* ; tusschen Ndl. *stal* en Fra. *étalon* « hengst » ; tusschen de Ndl. woorden *boete* en *beter*, *tusschen* en *twijfel*, *schuld* en *zullen* ; tusschen de Fra. *dispute* en *raconter*; *charcutier*, *cuisine* en *abricot*; *paroisse* en *économe* ; *cheveu* en *acheter*, enz.

Was dat een groote vooruitgang en werden daardoor het spel van de verbeelding en de willekeurige verklaringen uit de woordafleidkunde gebannen, anderzijds bleef de taalwetenschap nog zeer lang en bijna tot heden vasthouden aan de stelling, dat de etymologie ons kon terugvoeren tot de periode van oorspronkelijke naamgeving. Aldus bracht zij « dochter », Skr. *duhitá* bij den wortel DUH « melken » ; oorspronkelijk zou dus de dochter de « melkster » geweest zijn, die het vee bezorgde, enz. « Broeder », in het Skr. *bhrâtar*, behoorde, meende men, bij den wortel BHER « dragen, steunen » ; de « broeder » was derhalve oorspronkelijk : « hij die steunt, onderhoudt », nl. de zwakkere zuster. Die afleidingen zijn allesbehalve zeker en daarmede vervalt het heele timmerwerk van mooie hypothesen, dat men er op gebouwd had. Dat heeft men ten laatste ingezien en ook toegegeven, dat het een hersenschim is tot die primitieve periode te kunnen opklimmen, dat bijgevolg alle voorgestelde antwoorden voorbarig waren. Een voorbeeld uit den tegenwoordigen tijd zal dat verduidelijken. — Let men niet op de oudere periode van het Nederlandsch, dan zou men *noot* etymologisch bij *genieten* kunnen brengen, en *armoede* verklaren als gevormd uit *arm* + *moed* ; beide verklaringen zijn onjuist, gelijk de geschiedenis bewijst. Welnu, met de oudste Indogermaansche woorden, als die voor *dochter* en

broeder kan het precies eender gelegen zijn ; of de voorgeslagen verklaringen juist zijn, zouden wij maar kunnen weten, als wij de vroegere geschiedenis van het Indogermaansch, die van het vóór-Indogermaansch, kenden.

Daarom bepaalt men zich thans bij het vaststellen van de overeenkomsten, maar men schuift wijselijk ter zijde alle gevolgtrekkingen betreffende de oorspronkelijke beteekenis. De opvatting der woorden hangt af van het gebruik en het verband, geenszins van hunne etymologie; waar wij de herkomst van den vorm der woorden kunnen aanwijzen, zijn wij nog maar eenzijdig ingelicht. Daarmede vervallen alle beschouwingen over den « primitieven » en « wezenlijken » zin der woorden, samenhangende met hunnen « aard » en « oorsprong », beschouwingen, waar men zich vroeger zoo gaarne liet door geleiden bij het waardeeren van letterkundige werken : allemaal aantrekkelijk-mooie, geestige en vernuftige, maar feitelijk... waardelooze invallen en vondsten.

83. Denken en spreken. — Spreken onderstelt denken ; de taal is gebonden aan de gedachte door een natuurlijken band. Sommige taalkundigen hebben er uit afgeleid, dat denken en spreken identisch zijn, dat de taal zich vereenzelvigt met de gedachte. — Die meening schijnt onaannemelijk om de volgende redenen :

a) Denken en spreken zijn niet hetzelfde, noch in oorsprong, noch in wezen. De taal is maar een zeer onvolmaakt middel tot geregeld denken en tot uiting van onze gedachten. Zoo goed of kwaad wij het kunnen, beproeven wij deze kenbaar te maken met dat ontoereikend middel ; nooit geeft het precies alles weer, wat wij te zeggen hebben. De woorden immers zijn geen zuivere afdrukken van denkbeelden, slechts de ruwe aanduiding er van. Vandaar hunne onvaste, relatieve beteekenis ; vandaar het verschillend begrijpen bij den toehoorder ; vandaar nog de mogelijkheid op allerlei afwisselende wijze dezelfde gedachte in te kleeden, allemaal bewijzen, dat de taal niet den ganschen inhoud er van, maar telkens slechts ééne zijde laat zien.

Trouwens, het bedoelde verband tusschen de woorden (respectievelijk de voorstellingen) en denkbeelden, wordt in een groot aantal gevallen niet eens aangewezen, maar aan den toehoorder overgelaten ; vgl. b. v. *een* rood *huis*,

een rood *gezicht, een* rood *potlood* ; dag*boek*, schrijf*boek*, lied*boek*, zang*boek*, enz. ; nogmaals een bewijs, dat de taal slechts tot taak heeft de gedachten in het bewustzijn op te roepen door de werking van de psychologische associatiewetten. Bovendien, verre van een doorzichtig omhulsel te zijn, waar als vanzelf ons denken doorheen zou schijnen zonder eenige ontkleuring noch misvorming, is de taal meestal een prangend Nessuskleed, of nog een dichte sluier. Om te vertolken wat wij bedoelen en zooals wij het bedoelen, zoodat verkeerd begrijpen is uitgesloten, wordt er van ons vaak groote inspanning gevergd. Een harde strijd moet geleverd worden tegen den dwang en het onvermogen van de taal, welke de gedachte in hare bliksemsnelle vlucht en op hare kronkelwegen telkens belemmert en maar erbarmelijk achterna hinkt. — Doch aan den anderen kant : even ontegensprekelijk is het, dat de taal zich buitengewoon gemakkelijk leent om de gedachte te verhullen, om den toehoorder te misleiden over de innerlijke meening van den spreker. Of had Montaigne geen gelijk, toen hij uitvoer tegen *la piperie des mots ?*

Op dit stuk mag men zich ook niet om den tuin laten leiden door het eigenaardig verschijnsel dat, in normalen toestand, het denken bijna altijd gepaard gaat met een soort van « inwendige taal ». In werkelijkheid is die « inwendige taal » altijd min of meer onsamenhangend ; zij dringt zich automatisch op ; als men nader toekijkt, geeft zij wel de illusie een « denken » in woorden te zijn, maar ook niet meer dan dat.

b) Het is ook verkeerd te meenen, dat de taal langs logischen weg is ontstaan, dat het spreken geschiedt volgens de wetten van het denken. — Wel is waar kan een ontwikkeld persoon, die over zijne taal nadenkt en ze gemakkelijk hanteert, ze « beheerscht », de logica er een zekere rol laten in spelen (meestal slaat dat dan over tot willekeur) ; ook bij idiomen, die bestudeerd en gecodificeerd werden door taalphilosophen (als b. v. het Sanskrit, het Latijn, het Arabisch, enz.), heeft de logica haar aandeel gekregen — dat echter bitter klein bleef, zoolang de taal gesproken werd, « leefde ». Doch geen van die twee gevallen levert moeielijkheden op.

Wel is waar nog merkt men een zeker parallelisme tusschen de wetten van het denken en die van het spreken ; het zou trouwens in de hoogste mate zonderling zijn, als

er volstrekt geen verband was, aangezien de taal toch de waarneembare gedachte is. Doch die overeenstemming betreft enkel de formeele zijde van de taal, den « vorm », niet de materiëele of den « inhoud », de begrippen. Eene gedachte kan naar den inhoud valsch zijn, maar naar den vorm onberispelijk *(de paarden hebben zes pooten)* en omgekeerd *(circulus est rotunda* « le cercle est ronde »). Als de logische wetten gestoord worden, dan is het door de taal uitgedrukte valsch naar den inhoud : het is dwaling of onwaarheid ; maar of de mededeeling *op zich zelf* waar is of niet, juist of onjuist, heeft volstrekt geen belang in taalkundig opzicht. De taal is wel, gelijk Aristoteles zegt, een toegepaste denkleer ; maar daaruit volgt niet, dat hare verschijnselen door den inhoud der gedachten moeten verklaard worden. Op welke wijze de taal, d. i. iedere taal, de gedachte kenbaar maakt, er een bepaalden vorm aan geeft, hangt af van hare historische ontwikkeling, geenszins van de denkleer. Het Ndl. *breng wijn en water* is identisch met Maleisch *bawa anggur sama ajer* wat de beteekenis betreft; deze twee uitingen roepen bij hem, die deze idiomen verstaat, dezelfde denkbeelden en hun onderlinge betrekkingen in het bewustzijn op ; het verschil in klanken en vormen heeft niets gemeens met die « logische » overeenstemming, is enkel en alleen een gevolg der taalevolutie. — Het denken heeft zijne wetten en de taal de hare.

c) Men mag voorts niet over het hoofd zien, dat de taal niet uitsluitend in den dienst van het *denkvermogen* staat ; zij wil evenzeer den medemensch inlichten over onzen zieletoestand, vaak zelfs met de bedoeling hem te doen handelen in overeenstemming daarmede (aan een verlangen voldoen, een bevel uitvoeren, enz.) ; zij is dus ook te beschouwen als een middel om op den mensch te werken. Ook daaruit vloeit voort, dat spreken en denken niet identisch zijn ; de taal immers is nog de uiting van onze gevoelens. Zelfs in de gevallen, waar wij de taal uitsluitend gebruiken om denkbeelden mede te deelen, verliest het gevoel zijne rechten niet ; al onze verstandsakten, gelijk al onze wilshandelingen, gaan gepaard met gevoel en in de beteekenis der woorden ligt veelal, of wij het willen of niet, een gevoelselement besloten (vgl. hierboven nrs **48** en **50**).

Als wij dan, wijzende op het karakter van relativiteit

tusschen denken en spreken, niet kunnen toegeven, dat het denken van het spreken *in wezen* afhankelijk is, beweren wij daarom toch niet, dat tusschen beide geen wederkeerige invloed heerscht. Inderdaad, om zijne gedachten klaar en nauwkeurig mede te deelen, wordt een zekere meesterschap over de taal gevergd ; dat onderstelt, dat men de voorstellingen en begrippen van elkaar kan onderscheiden, scherp afbakenen en afzonderlijk benoemen. Het denken draagt machtig bij tot verscherping van taalinzicht, tot taalverrijking en zelfs tot taalvorming. De geest schept de taal om, diept ze voortdurend uit en ontwikkelt ze aanhoudend verder, maar steeds in een vaste richting, nl. in overeenstemming met zijn eigen aanleg en dien van het volk. En daardoor wordt duidelijk, hoe de taal een weerspiegeling is van den volksaard, van den tijd, van de heele geschiedenis van een volksgemeenschap en hare beschaving, een « versteende zielkunde », zooals een Fransch wijsgeer heeft gezeid (Th. Ribot) — evengoed als zij ons den individu doet kennen in intellectuëel en zedelijk opzicht en ons zijn innerlijk wezen blootlegt : *Spreek, opdat ik u leere kennen*, gelijk Plato zeide. — Komt dus aan de taal ten goede de werkzaamheid van den geest, omgekeerd maakt de studie van de taal den geest rijker. Als de gedachte zich wil uiten in verstaanbaren vorm en tot haar fijnste schakeeringen laten voelen, moet zij die eerst ontleden, voor elk daarvan de gepaste uitdrukking zoeken ; dat alles dwingt den mensch tot nauwkeuriger, oplettender waarneming van zijn eigen zieleleven.

Ook taal en gevoel verkeeren in voortdurende wisselwerking ; hoe dieper, inniger, subtieler iemand gevoelt, des te gekleurder, persoonlijker de uiting van dat gevoel zal zijn ; omgekeerd, hoe grondiger zijne taalkennis, des te gemakkelijker, passender en juister de vertolking van zijn gemoedsleven.

84. De taal als sociaal verschijnsel. — Taal bestaat maar omdat er menschen zijn die met malkaar moeten omgaan ; zij is dus een gemeenschapsproduct en moet beschouwd worden als uiting van de collectiviteit. Wat kenschetst haar in dit opzicht ?

Als wij zeggen, dat taal middel is tot gedachtenwisseling bij de menschen, dan volgt er onmiddellijk uit dat zij niet eenvormig kan zijn om drie redenen :

1) het zieleleven van den eenen individu is niet identisch met dat van den anderen ; het verschil wordt bepaald door de maatschappelijke kringen, de opvoeding, de bezigheid, het verblijf, enz. Vandaar dan vooreerst, in de diepte der sociale massa, allerlei *maatschappelijke taalkringen* (of « speciale » talen) ;

2) de menschen verkeeren niet even druk met malkaar ; sommigen bewegen zich op het heele taalgebied, maar de groote menigte heeft enkel aanraking met degenen, die in de nabijheid vertoeven. Vandaar voorts taalafwijkingen in de ruimte ; wij hebben ze reeds vermeld (nr **16**) : het zijn de *lokale taalkringen* of dialecten ;

3) afgezien van het feit, dat elk persoon zijn eigen taal heeft, zijn persoonlijk woordgebruik, zegswijzen, enz., moet er nog op gelet, dat eveneens bij elken persoon de gemoedstoestand niet dezelfde blijft, maar afwisselt met de omstandigheden ; zijne gedachten uit hij anders in den huiskring, anders tegenover een vreemdeling, anders nog voor een plechtige vergadering, anders als hij kalm dan als hij bewogen is, enz. Ieder heeft dus niet alleen zijne *individuëele taalverschillen*, maar nog zijn *verschillende talen* (1).

85. Maatschappelijke taalkringen (« speciale » talen). — Het karakter van de taal wordt bepaald door het karakter van de sociale groep zelf : elk volk heeft zijn eigen mentaliteit of geestelijken aanleg, zijn eigen cultuur. Op elk oogenblik van hare geschiedenis weerspiegelt de taal die geaardheid en dien beschavingstoestand. De min of meer gevorderde ontwikkeling van de Roodhuiden, Afrikaansche negers, Mongolen, Arabieren, Germanen, Romanen, enz. drukt haren stempel op de talen van die volkeren, stammen en rassen, bepaalt er het karakter

---

(1) Bij verschillende schrijvers van naam, die zich kenmerken door een sterk uitkomende individualiteit, heeft men dit persoonlijk taalgebruik al sedert lang nagegaan, zoo bestaan er spraakkunsten en woordenboeken op Homeros, Sophokles, Plautus, Tacitus, Vondel en een groot aantal anderen. Ongelukkig heeft men zich bijna uitsluitend beperkt tot het onderzoek van *vormen* en *woorden*, terwijl het persoonlijke en eigenaardige veel meer nog gelegen is in den *stijl*. In dat opzicht is nog veel te doen, hoewel men er ook al mede begonnen is.

van en verklaart dat zij *moeten* verschillen, zelfs in de onderstelling, dat zij oorspronkelijk één zouden zijn geweest. — Daarenboven : elke maatschappij bestaat op hare beurt uit grootere groepen, die samen- en dooreenwerken ; zij maken min of meer gesloten eenheden uit, ontstaan uit het drukker verkeer, uit gemeenschappelijke belangen, inniger overeenstemming in denken en geestelijke ontwikkeling, enz. Vandaar zoovele groeptalen, die min of meer onafhankelijk of naast malkaar leven, maar ook wel aanrakingspunten hebben, zelfs malkaar snijden of op verschillende wijze door elkander loopen.

Die groepen vertoonen niet alle dezelfde cohaesie of vastheid noch dezelfde kracht ; zij wijzigen zich volgens den ontwikkelingsgang der beschaving ; zij bestaan anders en met verschillend karakter bij onbeschaafde stammen dan bij cultuurvolkeren van onzen tijd, verschillend nog in de vlakten van Midden- en Oostelijk Europa en in de groote steden van het Westen ; de wijze waarop de Oostersche volken hun gemoedsstemmingen openbaren verschilt hemelsbreed van die waarop de menschen uit de koude landen van het Noorden dit doen, enz. Wij kunnen die taalgroepen in twee afdeelingen scheiden : eenerzijds de *familiale*, anderzijds de *sociale talen*.

a) **Familiale taalkringen** vloeien voort uit het voorkomen van elk huisgezin als eenheid, zelfs als de grondeenheid, van bijna alle grootere groepen. De taal van het huisgezin hangt samen met die van de overige familie ; in gunstige omstandigheden kan dat heel wat beteekenis hebben ; men denke slechts aan het belang der maagschap of « sibbe » bij vele volkeren in vroegeren en lateren tijd. — Naar geslacht en leeftijd heeft men verder te onderscheiden : taal van kinderen, taal van aankomende jongens en « bakvischjes », taal van bejaarde lieden ; vrouwentaal : keukenwoorden, termen voor vrouwelijken handarbeid (borduren, enz.) of huiselijke bezigheden, en dergelijke.

b) **Sociale taalkringen** worden bepaald door den stand, het vak, de beroepsbezigheden, den godsdienst, de partij der personen. Even duidelijk als door hun wijze van optreden, houding, manieren en kleedij, classeeren zich de individus door hunne taal, door de woorden en wendingen, die zij gebruiken. Het komt dadelijk uit of zij

behooren tot de ontwikkelde personen, tot het geslacht der Droogstoppels, tot het Janhagel. — Alle bedrijven en handwerken hebben hunne « vakwoorden », hun eigen terminologie of speciale beteekenis der woorden : jagers, matrozen, visschers, landbouwers, enz.; voorts de verschillende ambachten, waarvan wij maar de opsomming niet zullen beginnen. Ook naar de geloofsbelijdenis heerscht veel verschil (katholieke, protestantsche, joodsche woorden), evenals naar de politieke gezindheid, naar den maatschappelijken stand (de leidende klas, de burgers, het lagere volk ; de studenten, de soldaten, de tooneelspelers, de dienstboden, enz.). Zij maken allemaal uit, wat men ook « speciale » talen heet ; sommigen onderscheiden ze nog van hetgeen men in het Fransch *argot* noemt, nl. zulke speciale taal, die min of meer willekeurig wordt tot stand gebracht door aan de woorden vervormingen van verschillenden aard toe te brengen, als b. v. de *P*-taal, de dieventaal en het « Bargoensch », welke vervormingen juist voor doel hebben de taal voor oningewijden onverstaanbaar te maken. Aldus in het Bargoensch *bijter, snuiterik, zitterik, posterik, trederik, zoeterik, bos, geeze* (of *mokkeltje), boterpapiertje* voor *tand, neus, stoel, deur, schoen, koek, huis, meisje, huwelijksbewijs.* De uitdrukking : *Die goser is niet opgegaan voor dat zwijn* wil zeggen : « Die kerel heeft voor die fiets geen gevangenisstraf gekregen ».

Over het algemeen ontstaan die speciale talen uit de locale, dat is : uit de taal, die in de omgeving gesproken wordt. Zij gebruiken de voorhanden zijnde woorden, maar met afwijkende, eigenaardige, meestal « verengde » beteekenis ; daarbij nog bezitten zij een aantal afzonderlijke woorden, soms op ongewone wijze gevormd. Maar, afgezien van de opzettelijke verdraaiïngen en vervormingen, tast het « argot » het taaleigen niet aan, dat wil zeggen : voert geen phonetische noch grammatische nieuwigheden in ; het onderscheid bepaalt zich bij typische woordvormingen en bij verschil in woordbeteekenis en woordvoorraad.

86. Locale taalkringen of dialecten. — Dialecten zijn groeptalen die in de ruimte, geographisch dus, bijeenbehooren. Verschillende vragen zijn hier te beantwoorden.

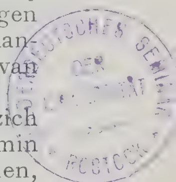
a) *Hoe ontstaan dialecten?* — Wij hebben hierboven (nr **17**) reeds gezeid, dat uit één van de dialecten, die wij in elk taalgebied aantreffen, op een gegeven tijd en in gunstige omstandigheden zich een « algemeene taal » kan ontwikkelen. De dialecten zijn dus ouder dan de « talen » en volstrekt niet aan te zien als de « ontaarding » of « verbastering » van een taal.

Eigenlijk bestaan er zoovele talen als menschen die spreken. Maar gedachtenwisseling en verkeer met anderen zou onmogelijk zijn, als de taal van elken persoon in alle opzichten afweek van die van zijne medemenschen. Daarom zijn een aantal overeenstemmingen noodzakelijk, natuurlijk in de eerste plaats met de taal van de personen uit de onmiddellijke omgeving, met wie wij betrekkingen onderhouden. Daaruit volgt, dat er meest van al overeenstemmingen zullen bestaan tusschen de taal van die menschen, die op een zeker vlek samenwonen, voortdurend met malkaar omgaan, dezelfde levenswijze leiden of hetzelfde bedrijf uitoefenen.

Dialecten ontstaan dan, doordat een aantal gemeenschappelijke overeenstemmingen vast blijven in de spreekwijze van een aantal personen. Die kring kan min of meer groot zijn; de spreekwijze er van kan min of meer overeenstemmen of verschillen van die van soortgelijke naburige kringen: vandaar groepeeringen van dialecten, die onderling weinig van malkaar afwijken en tegenover andere zich kenmerken door bepaalde gemeenschappelijke eigenaardigheden. Aan zoo een groep dialecten, die gezamenlijk een grootere eenheid uitmaken tegenover een andere groep, geeft men de benaming van « taal », bepaaldelijk als een van die dialecten in zekere mate door de overige als algemeene spreek- en schrijftaal wordt aangewend. Maar daaruit blijkt dat, gelijk wij trouwens ook al opmerkten (nr **16**), « taal » en « dialect » twee benamingen zijn voor dezelfde zaak. *Taal* is niets anders dan *dialect* (dat is: de manier van spreken van enkelen) *op een ruimer gebied verspreid*. Op alle twee is dezelfde bepaling toepasselijk; alle twee bestaan uit zichtbare en hoorbare teekens tot gedachtenwisseling. Daaruit volgt ook, dat « taal » op zich zelf niet beter noch slechter is dan « dialect »; het is derhalve onbillijk aan dit laatste het begrip van minderwaardigheid te verbinden.

b) *Hoe verschillen de dialecten van elkander?* — Het is begrijpelijk, dat de dialecten, die geographisch bijeenbehooren, onderling vaster samenhangen dan met die van een ander gedeelte van het taalgebied. Aldus maken b. v. de Westvlaamsche dialecten eene groep uit tegenover de Brabantsche.

Met de groepeeringen van de dialecten gaat het als met die van de individuëele en algemeene taal; zij onderstellen eene hoeveelheid van overeenstemmingen en afwijkingen. Welke verschijnselen kunnen wij aannemen als grenzen van een dialect, als het afbakende van de omliggende?

Elk dialect en elke dialectengroep onderscheidt zich van de overige niet door een enkel, maar door een min of meer groot aantal afwijkingen in klanken, vormen, woordgebruik en woordbeteekenis, zegswijzen, wendingen, enz. Ieder van die verschijnselen heeft zijn eigen gebied; de lijn, die er de grenzen van aanwijst, noemt men *isophone,* als het feiten uit de klankleer betreft (uitspraak der woorden) en *isoglosse*, als het eigenaardigheden der spraakkunst, woordgebruik of woordbeteekenis geldt. De dialecten worden dus van malkaar gescheiden door een aantal *isophonen* en *isoglossen;* deze nu loopen volstrekt niet parallel, maar op de allergrilligste wijze door elkaar, zoodat het beslist onmogelijk wordt een groepeering van de dialecten te ondernemen op grond van alle verschijnselen te zamen.

Men moet dus een keus doen. Als criterium gelden, in de eerste plaats, de feiten uit de klankleer, omdat die meest in het oog loopen en gemakkelijkst eene indeeling veroorloven. Aldus zijn de verschillen, die men maakt tusschen de Nederlandsche dialecten: Vlaamsch, Brabantsch, Limburgsch, Hollandsch, enz. van *phonetischen* aard; het is op dien grondslag, dat men er eene « taalkaart » van heeft aangelegd. Op dezelfde wijzen worden de Duitsche, Engelsche, Fransche dialecten en die van andere talen ingedeeld. Tegen de toepassing van dit criterium moet geen bezwaar gemaakt worden; maar men mag niet vergeten, dat groepeeringen naar andere verschijnselen uit de morphologie, den woordenschat, de woordbeteekenis, enz., evenveel recht hebben van bestaan en soms tot heel andere verdeelingen zouden leiden.

c) *Hoe verhouden zich de dialecten onderling?* — Als een taalgemeenschap zich over een uitgestrekt gebied verspreidt en daarna, onverschillig ten gevolge van welke oorzaken, alle betrekkingen tusschen de verscheiden groepen ophouden, dan kunnen de dialecten van die groepen, respectievelijk van hunne afstammelingen, hoe langer hoe verder uit elkaar gaan en, als de verschillen zekere grenzen bereiken, voor afzonderlijke talen aangezien worden. Zoo moet het in het verleden gegaan zijn; thans nog, ofschoon de omstandigheden veel minder gunstig zijn voor een zoo vrij verloop, zien wij dat gebeuren. Aldus b. v. gaat de uitbreiding van het Engelsch in de overige werelddeelen en dat van het Nederlandsch in Afrika gepaard met gevaar van taalsplitsing (vgl. n[rs] **114** en **127**).

Die verbrokkeling wordt echter maar zelden zoo ver gedreven; de noodzakelijkheid van onderling verkeer vergt een minimum van overeenstemmingen. Als tusschen verschillende dialecten of groepen van dialecten de betrekkingen menigvuldiger worden, dan moeten de verschillen min of meer verdwijnen en de overeenstemmingen talrijker worden; hoe grooter de menigte, des te minder spel wordt aan de individueele afwijkingen gelaten. De splitsing in het oneindige wordt dus tegengehouden door de behoefte malkaar te verstaan; vandaar het streven naar een collectieve, meer algemeen verstaanbare taal.

Op elk taalgebied zien wij een tijdlang een aantal dialecten of dialectgroepen naast malkaar voortwoekeren, op gelijken voet, onafhankelijk van elkander, zonder noemenswaardige inwerking van het eene op het andere. Dat was o. a. de toestand in Griekenland vóór de IVe eeuw v. Chr. en in Westelijk Europa gedurende de middeleeuwen. Ten gevolge van gegeven omstandigheden, meestal (maar niet uitsluitend) van politieken aard, breidt zich één van die dialecten, als collectieve taal, ook in het gebied van de overige uit; aldus ontkiemt wat men noemt de « algemeene taal ». Dit verschijnsel laat zich waarnemen bij alle volkeren, die zich tot een zekere hoogte van beschaving verhieven. Aldus ontstonden b. v. de Nederlandsche, Fransche, Engelsche « talen » tegenover de Nederlandsche, Fransche, Engelsche « dialecten ».

87. De algemeene taal. — Vroeger stelde men zich voor, dat in de taal zelve een streven naar verschil bestond, een « centrifugale » kracht, waarvan de werking, naarmate de volksontwikkeling vooruitschreed, werd te keer gegaan door een andere, de « centripetale » of het streven naar eenheid. Dat is niet alleen beeldspraak, maar geeft bovendien een scheeve voorstelling van de werkelijkheid.

De algemeene taal is geenszins ontstaan door een opzettelijke, bewuste gelijkmaking der dialecten ; zij is evenmin de regelrechte en natuurlijke ontwikkeling er van. De behoefte doet haar geboren worden, als nl. de omstandigheden het verkeer op ruimer gebied noodig maken en er reeds drukke betrekkingen bestaan, door den handel, de staatkunde, de wetenschappen, de letterkunde, enz. veroorzaakt. Dát dialect, vanwaar die betrekkingen uitgaan, komt daardoor aan het hoofd der andere, omdat het gedeelte van het volk, dat het spreekt, ook aan de spits staat in staatkundig, economisch en wetenschappelijk opzicht. Overal zien wij, dat een reeds bestaand dialect tot grondslag van de algemeene taal dient ; maar het wordt geenszins « gekozen » als zijnde beter geschikt of rijker, welluidender, enz.; neen ; het dringt zich zelf onwillekeurig op en wordt tot algemeene taal, d. i. tot taal ook van degenen, die een ander dialect spreken. Een zekere mate van opzettelijkheid valt daarbij niet te ontkennen en bepaalde omstandigheden werken de uitbreiding van die algemeene taal in de hand, zooals b. v. het uitvinden der drukkunst, de Hervorming in de protestantsche landen, enz. op de verschillende Europeesche talen deden.

In haren oorsprong is dus de algemeene taal een kunstmatig aangeleerde taal ; men leert haar bezigen *naast* de « levende » taal, het dialect. Ten gevolge van het voortdurend aanwenden er van wordt echter bij veel personen de natuurlijke taal verdrongen. De omstandigheid, dat het meer ontwikkeld gedeelte der natie zich bij voorkeur van de algemeene taal bedient, dat deze in de school bij het jonge geslacht wordt aangekweekt, heeft met zich gebracht, dat die algemeene taal beschouwd wordt als kenteeken van opvoeding en beschaving ; het dialect, minder geacht, wordt op het achterplan geschoven en het gebruik er van beperkt tot den huiskring of den familiairen omgang. Alzoo komt de algemeene taal *boven* de dialecten te staan ; zij wordt een « norm » waarnaar men zich richt, als men

spreekt tot personen, die niet tot hetzelfde dialect behooren of als men zelf geen dialect wil gebruiken. Die norm nu, het zoogen. « algemeen beschaafd », dat is : de klanken, de vormen, de woorden en wendingen er van, wordt bepaald door het gebruik, dat geldt in de kringen van het meer ontwikkelde gedeelte der natie, in het bijzonder nog bij de beschaafde personen der voornaamste steden.

Op die wijze wordt die « algemeene taal » de *gewone omgangstaal*. Maar van dat oogenblik is zij ook haar oorspronkelijk karakter van « kunstmatige » taal kwijt ; zij is de « natuurlijke » taal geworden, vooral in die maatschappelijke standen, waar het dialect heelemaal is verdwenen. Zij krijgt dan ook alle kenmerken van de natuurlijke taal en ontwikkelt zich op dezelfde wijze ; zij vertoont geene volstrekte eenvormigheid, blijft nooit onveranderd (voortdurend ontstaan verschuivingen in het gebruik), komt dagelijks in aanraking met de dialecten en tusschen beide ontstaat een ononderbroken wisselwerking. Trouwens, zonder die wijzigingen, zonder die gestadige ontwikkeling zou zij ophouden eene « levende » taal te zijn en versteenen tot eene « doode » ; het begrip *leven* immers sluit dat van ontwikkeling in zich.

Uit een zuiver taalkundig, dat is : wetenschappelijk oogpunt beschouwd, zijn de dialecten, inz. nog die van verachterde, zoogezeide « primitieve » volkeren, de opmerkzaamheid van den navorscher dubbel waard, omdat zij zooveel leeren over feiten uit de taalontwikkeling. In practisch opzicht moet opgemerkt worden, dat de inwerking er van op de algemeene taal zeer voordeelig kan wezen, en ja onmisbaar is, gelijk wij hierboven reeds hebben gezeid (zie nr **70 c**). De maat van die inwerking echter moet bepaald worden door de wezenlijke behoefte, niet door persoonlijke willekeur ; daartoe wordt vereischt kennis van die behoefte en fijne smaak, opdat door onreine handen het werk niet bedorven worde. Het te pas en te onpas gebruiken van dialectische eigenaardigheden levert het bewijs dat hij, die er zich in verlustigt, beide ontbeert.

88. Gesproken en geschreven taal. — Uit de essentiëele eigenschappen van de taal volgt niet, dat de klanken of klankgroepen er van door zichtbare teekens *moeten* aangewezen worden ; dat is maar iets bijkomends of accidenteels. Taal kan evengoed bestaan en zich op

normale wijze ontwikkelen, al wordt zij niet schriftelijk uitgedrukt, gelijk het feitelijk met de overgroote menigte der talen geschied is en thans nog gebeurt.

De geschreven teekens kunnen van onderscheiden aard zijn. — Vooreerst valt te vermelden : het **beeldenschrift** (ook *ideologische* of *ideographische* teekens geheeten) : het duidt het begrip aan, geeft de zaak weer, niet het woord noch de klanken ; het is dus onmiddellijk en voor elkeen verstaanbaar. De ideologische teekens kunnen concrete voorwerpen voorstellen door hunne graphische afbeelding: een man, een vliegende vogel, een huis, de zon door een schijf, enz. ; dan is het *figuratief schrift*. De abstracte begrippen worden aangeduid door allegorische of conventioneele teekens (b. v. een betraand oog voor « weenen » ; in het oude Chineesche schrift een vrouw en een varken voor het begrip « huwelijk ») ; dat heet men *symbolisch schrift*. De oude taal van Egypte, ons overgeleverd in tal van opschriften op gebouwen, grafsteden, enz. (*hiëroglyphen*), was ideologisch (symbolisch en figuratief).

Het beeldenschrift heeft het groote voordeel, dat geen bepaalde klanken als bemiddelaars moeten optreden om het begrijpelijk te maken ; maar het aantal beelden is veel te gering voor het onbeperkt getal voorstellingen of begrippen en de meerderheid van deze kunnen moeielijk of niet door afbeeldingen worden weergegeven, zelfs als allerlei symbolen worden gebezigd, gelijk in het Oudegyptisch, waar een ossekop diende tot vertolking van « os », de voorste pooten van een leeuw tot aanwijzing van het begrip « voorrang », een struisvogelveder voor dat van « rechtvaardigheid », enz. Sommige beeldschriften hebben zich verder ontwikkeld, als b. v. dat van het Chineesch, dat woordenschrift is geworden : aan elk monosyllabisch woord beantwoordt een apart teeken.

Een tweede soort van geschreven teekens is het **letterschrift** (*alphabetisch* schrift), waarin de teekens klanken of klankgroepen aanwijzen.

Bij de Chaldeeuwen vinden wij eerst van al zulk stelsel. Het was een *lettergreepschrift ;* elk teeken vertegenwoordigde een groep van klanken ; veel teekens waren « polyphonisch », dat wil zeggen : hadden meer dan één phonetische waarde, vanwaar de niet geringe moeielijkheid zulk schrift correct te lezen. In dat alphabet zijn de documenten in spijkerschrift *(cuneïformen)* vervat, die in

aanzienlijke menigte in Assyrië en andere landen uit Mesopotamië en omstreken (Armenië, Perzië, enz.) zijn ontdekt. Gedurende vele eeuwen, tot in het begin van onze tijdrekening, werd dit stelsel gebruikt bij de schriftelijke overlevering van Semietische talen, ook wel van enkele andere; zelfs Indo-europeesche, als het Oudperzisch. Er kwamen natuurlijk allerlei wijzigingen; de teekens kregen de waarde van bepaalde klanken — doch ook wel die van heele woorden.

Een stap verder gingen de Phoeniciërs, die het eigenlijk alphabetisch schrift uitvonden, waarvan het principe is: voor elken klank een teeken. Wat bij hen het uitgangspunt geweest is, kan niet met zekerheid uitgemaakt worden; misschien waren het de Egyptische hiëroglyphen. — Dit alphabet werd toegepast op Semietische talen, b. v. het Hebreeuwsch (de teekens wezen daar enkel de consonanten aan; de klinkers moest de lezer aanvullen); het verbreidde zich later wijd en zijd naar alle richtingen. In Griekenland vond het ingang en van de Grieken leerden het de Romeinen kennen; op hunne beurt leverden deze het over aan de moderne volken. Een anderen weg sloeg het Oostwaarts in en raakte bekend tot in Indië en Mongolië; het werd aldus het uitgangspunt van haast alle schrijfstelsels. Het spreekt vanzelf, dat in die ontwikkeling de oorspronkelijke teekens, hunne waarde en hun verband tot onherkenbaars toe vervormd werden.

Wat is het verband tusschen gesproken en geschreven taal? — In alle talen, die wij kennen, wijst het schrift zeer gebrekkig de gesproken klanken aan; dat is een regel zonder uitzondering. Overal dienen dezelfde teekens tot aanwijzing van verschillende klanken (vgl. in het Nederlandsch de *o* van *rond*, *vol*, *zot)* en omgekeerd wordt dezelfde klank door verschillende letters weergegeven: vgl. Ndl. *wassen* en *wasschen;* de « onduidelijke » klinker wordt aangeduid door *e* (*d*e), *i* (*vonni*s), *ij* (*natuurl*ij*k*), ja door *o* (*av*o*nd*) en *u* (*Dokk*u*m*). In vele talen worden daarenboven allerlei onnuttige teekens gebruikt, b. v. in onze taal *vis*ch, *er*wt, *mar*kt*;* in het Eng. *to* k*now,* Fra. *il*s *cour*ent, enz. Ook in Semietische talen (b. v. het Syriaksch) vinden wij hetzelfde.

Als oorzaken van die wanverhouding kan men opgeven: *a)* de moeielijkheid of zelfs de onmogelijkheid om voor alle in de taal voorkomende klanken een afzon-

derlijk teeken uit te denken ; vooral in den oorsprong, toen het oor nog niet fijn onderscheidde, hechtte men daar minder belang aan, of, waar men het wél deed, als b. v. in het Sanskrit, dat een buitengewoon rijk alphabet bezit (49 teekens), daar nog werden alle klankschakeeringen onvoldoende aangeduid. — *b)* De overlevering. Immers, de wijze waarop de klanken worden aangewezen, is zaak van overlevering : men volgt bij het schrijven een bepaald stelsel, omdat het voorgeslacht het aldus deed. Intusschen wijzigt zich de uitspraak allengs ; op zeker oogenblik worden er de menschen zich van bewust, dat zij anders « uitspreken » dan zij « schrijven » : vandaar een min of meer breede kloof. In sommige talen trachtte men dat nu en dan te verhelpen door min of meer ingrijpende spellingshervormingen (b. v. in het Italiaansch), terwijl elders de traditioneele schrijfwijze in zwang bleef (als in het Fransch en het Engelsch); de afstand tusschen schrijfteekens en de uitspraak er van verschilt dan ook veel van de eene taal tot de andere. — *c)* Toevallige oorzaken als, in vele idiomen, de zucht om door de spelling den oorsprong van de woorden voor het oog aan te wijzen, gelijk in het Fransch *nid* (bij Lat. nidus), *temps* (tempus), enz. Aldus ook in het Ndl. *visch, mensch, boomen, steenen, wassen* en *wasschen, jaarlijks* en *jaarlijksch,* enz. (1).

De drukkunst heeft ook medegeholpen om die wanverhouding, welke al bestond toen zij werd uitgevonden, te bestendigen. In alle landen heeft zij de spelling der moderne talen min of meer geregeld en in hoofdzaak bijna overal onveranderd gehouden.

In de laatste tijden heeft men herhaaldelijk het vóórdeel van een zuiver phonetische spelling bepleit. — Veel kans bestaat er niet om die ergens ingang te doen vinden ; zij zou te veel verschillen met de gebruikelijke schrijfwijze, vooral in talen als het Fransch en het Engelsch. Maar aangenomen, dat zij werd ingevoerd :

---

(1) Soms vergist men zich wel eens, als in Fr. *poids*, dat men met *d* blijft schrijven, alhoewel het nochtans niet bij Lat. *pondus* behoort. Voorheen schreef men *elende*, wegens het gewaand verband met het Grieksch *eleëin* « erbarming verdienen » (onjuiste etymologie); de tegenwoordige spelling van *aaloud* berust evenzoo op een verkeerde afleiding (*aloud* ware de juistere vorm ; immers, het eerste deel is *al*, versterkend woordje, als in *alwaar*, *aldoor*, enz.; men bracht *aal* in verband met *adel*, vanwaar nog de spelling *aeloud*); ook *alleen* heeft eene *l* te veel, enz.

evenmin als de tegenwoordige zou zij definitief, onherroepelijk zijn ; zij zou met de veranderingen in de taal rekening moeten houden en bijgevolg nooit vast zijn. Een phonetische spelling zou dit voordeel hebben, dat dezelfde klanken, die in de verschillende talen voorkomen, op identische wijze zouden kunnen weergegeven worden door het schrift ; het aanleeren van vreemde talen zou er zeer mede gebaat zijn. Maar het is niet eens te onderstellen, dat tusschen de beschaafde volkeren zulke eensgezindheid tot stand zal komen.

Tusschen gesproken en geschreven taal bestaat meestal nog een ander verschil dan een zuiver phonetisch ; nl. afwijkingen wat betreft taalvormen, woordenkeus, wendingen. Het geschreven Fransch kent nog zes verschillende vormen in de vervoeging der werkwoorden, maar in het gesproken hoort men er nog drie ; het geschreven Ndl. maakt onderscheid tusschen *de vader* en *den vader*, welk onderscheid de gesproken taal niet kent. Men zegt : *doodgaan, een weinig, sturen, gooien, zijn broer* en men schrijft : *sterven, een beetje, zenden, werpen, zijn broeder ;* in woordgebruik bestaat er een verre afstand tusschen gesproken en geschreven Nederlandsch, gelijk in elke beschaafde taal.

Zoowat in alle landen werd, in de laatste tijden, een min of meer krachtige beweging op touw gezet om tusschen spreektaal en schrijftaal meer aansluiting te bekomen. Sommigen willen daar niet van hooren en loochenen, dat geschreven en gesproken taal identisch moeten wezen. Zij beweren, dat de twee niet op dezelfde wijze ontstaan zijn : de schrijftaal heeft een andere geschiedenis dan de spreektaal. De twee hebben daarenboven, zeggen zij nog, verschillende behoeften : de spreektaal wordt hoofdzakelijk aangewend tot practische doeleinden en volstaat voor den dagelijkschen, gewonen omgang ; de schrijftaal beoogt nog wat anders en verheveners : zij is de uiting van de kunst, de poëzie, de wetenschap. En ten slotte, schrijftaal en spreektaal gaan niet denzelfden gang : de eerste ontwikkelt zich uit haren aard veel langzamer dan de andere, heeft zich altijd veel conservatiever getoond, bewaart gemakkelijker veel oude bestanddeelen.

Dat zijn allemaal drogredenen ; zij verraden een verkeerd begrijpen van wat taal eigenlijk is. Het is onwaar, dat tusschen schrijftaal en spreektaal een verschil van aard of karakter zou bestaan. Als er een mag aangenomen

worden, dan is het hierin gelegen : dat de schrijftaal, zijnde in wezenlijkheid niets anders dan de afspiegeling van de klankentaal, geen andere rol heeft noch moet droomen te hebben, dan zoo getrouw mogelijk de gesproken taal te volgen in hare menigvuldige uitingen en zich steeds wijzigende gedaante. Als in alles het geschreven woord van het « levende » een getrouwe weerkaatsing is, dan zal men er in terugvinden den rijkdom en de afwisseling van het leven zelf : de taal van den dagelijkschen, ongedwongen omgang in al hare schakeeringen tot die van de kunst en wetenschap. Daarmede vervalt het willekeurig onderscheid, dat men maken wil op grond van de verschillende behoeften, waarin beide hebben te voorzien.

Op dit stuk is er maar één gezond beginsel, waarin al het overige wortelen moet : wat gezeid wordt in de onderscheiden standen en omstandigheden, mag ook geschreven worden. Wat goed of « deftig » genoeg klinkt in den mond van den spreker, verliest zijn gehalte niet in de pen van den schrijver. Een onnoodig en onlogisch verschil willen in stand houden tusschen spreken en schrijven is niet alleen dwang en onnatuur — het is niet minder een gebrek aan oprechtheid en uitteraard geschikt om den vreemdeling of buitenstaander een rad voor de oogen te draaien.

Ten slotte moet men nog op het volgende letten :

a) De afstand tusschen spreektaal en schrijftaal is geen verschijnsel, dat enkel in de moderne tijden voorkomt ; het is algemeen, geldt dus ook voor het verleden. Waar het nu nog gesproken talen betreft, kunnen wij de wezenlijke verhouding tusschen klank en teeken, tusschen « boekentaal » en « menschentaal » nagaan ; wij hebben nog middelen om de feiten uit de taalontwikkeling in het juiste daglicht te plaatsen. Maar omzichtigheid wordt geboden, waar de wetenschap de vroegere perioden of de lotgevallen der thans « doode » talen onderzoekt ; met groote moeite en na veel tasten, wikken en wegen kan zij maar tot zekerheid raken aangaande sommige verhoudingen. Meer dan eens heeft zij zelfs het verwijt moeten hooren, dat zij te veel werkr met « letters » in plaats van « klanken », met onbekende grootheden of *x*'n. Dit verwijt is echter ongegrond. De wetenschap neemt maar tot een *x* haar toevlucht, waar zij niet anders kan ; zij zou trouwens — evenals elke wetenschap — nooit een enkelen

stap vorderen, mocht zij geen « onbekende grootheden » gebruiken ; en ten slotte, niet alleen daarmede houdt zij zich tevreden ; voor alle niet verklaarde feiten uit het verleden zoekt zij opheldering in de gelijkaardige verschijnselen der tegenwoordige ontwikkelingsperiode.

b) Geeft de schrijftaal dan een heel slecht gelijkende voorstelling van het gesproken woord, toch mag de taalkundige niet in een tegenovergesteld uiterste vervallen en haar verwerpen als waardeloos. Door haar wordt het mogelijk de kennis, de wetenschap vast te leggen, afgezonderd en onafhankelijk van den kenner ; zij is het gemakkelijkst en veiligst middel tot bewaring en overlevering der gedachte. — Ook wegens de rol, welke de schrijftaal thans nog heeft, moet de taalvorscher op haar letten, ofschoon die rol van minder belang is met betrekking tot de taalevolutie, dan men zich heeft voorgesteld. Het onderwijs, dat zooveel werk maakt van het geschreven woord, draagt er de schuld van, als bij sommigen een zekere inwerking van de schrijftaal op de spreektaal waar te nemen valt, — een gevolg van de averechtsche leuze : « spreek, zooals gij schrijft ». Tyrannisch is de invloed van het geschreven woord en een beletsel tot het doordringen van sommige noodige hervormingen en vereenvoudigingen, die de spreektaal al lang kent.

89. De oorsprong der taal. — De vraag naar den oorsprong der taal heeft ten allen tijde de taalkundigen geboeid en van de hoogste Oudheid tot heden heeft men gepoogd er een bevredigend antwoord op te vinden ; het is eigen aan den mensch den oorsprong op te sporen van alle verschijnselen, die hij om zich ziet gebeuren.

Het zou ons veel te ver leiden alle voorgestelde meeningen uiteen te zetten en te bespreken ; wij moeten ons bij een beknopt overzicht bepalen. Daarom is het van belang de vraag juist te formuleeren.

1) Er wordt vooreerst niet gevraagd, *hoe* de mensch tháns aan zijn taal komt. — Het kind leert spreken, zooals het andere menschen hoort spreken. Zijn eerste klanken zijn gevoelsuitingen, voortgebracht zonder bepaald doel iets mede te deelen. Vervolgens bootst het, eerst zeer gebrekkig, de geluiden der sprekende omgeving na, zonder ze te begrijpen. Allengs wordt het zich

bewust van een verband tusschen klank en begrip, en tracht dan de klanken te vormen om te begrippen te vertolken. Het is in hooge mate belangwekkend na te gaan hoe het kind leert spreken : de taalwetenschap kan er veel uit leeren en heeft dan ook die gelegenheid niet verwaarloosd ; maar zij kan er geen aanwijzing in vinden om het ontstaan van *de* taal uit te leggen.

2) Ook wordt niet bedoeld na te gaan, hoe *in* den mensch de taal ontstaat, dat wil zeggen : hoe onstoffelijke gedachten omgezet worden in klanken en hoe deze op hunne beurt gedachten oproepen, en hoe bovendien zichtbeelden (geschreven taal) dat ook kunnen doen. De psycho-physiologie heeft tot taak daar het antwoord op te geven.

3) De vraag komt eigenlijk hier op neer : hoe is bij het menschdom de taal ontstaan ? Op welke wijze heeft de mensch geleerd zijn zieleleven door klanken kenbaar te maken ?

Bij gebrek aan positieve inlichtingen heeft men door redeneering beproefd het vraagstuk op te lossen.

a) Sommigen beweerden, dat de Schepper de taal, kant en klaar, aan den eersten mensch had geschonken ; anderen zeiden, dat de taal den mensch is aangeboren ; volgens anderen nog, zou de mensch zelf zijne taal hebben uitgevonden. Allemaal gissingen, die niet voldoende rekening houden met de feiten uit de taalontwikkeling en geen nadere weerlegging verdienen.

b) Een tweede groep geleerden nam een natuurlijken oorsprong aan : de taal immers is een natuurverschijnsel in nauw verband met den zieletoestand. De eerste woorden zouden klanknabootsingen zijn geweest volgens sommige navorschers ; het *blaffen* van een hond, het geluid dat een steen maakt, die in het water *ploft,* enz., bootste men na en de aldus verkregen klankengroep beteekende « hond », of « blaffen », of « ploffen », enz. — Andere geleerden beproefden den oorsprong der taal af te leiden van tusschenwerpsels, d. i., instinctmatige uitroepen bij bepaalde gewaarwordingen, indrukken en stemmingen (pijn, vreugde, verbazing, enz.). — Die onderstellingen verklaren wel sommige feiten, maar niet alle. Bepaaldelijk is het onmogelijk uit de reflexklanken

of tusschenwerpsels het ontstaan der eerste taal te verklaren. Reflexklanken zijn in klein aantal voorhanden (*o, ach, he, hoe, oef, şt, pşt, rt*, enz.) en de latere interjecties zijn aangeleerd, of zelfs uit woordverbindingen voortgesproten. — Ook de theorie, die een geheimzinnig verband aanneemt tusschen de klanken en de voorwerpen, lost niet beter de vraag op. Elk voorwerp heeft zijn eigenaardigen klank : vgl. b. v. goud, lood, glas, die op steen vallen. In den beginne, beweert deze stelling, reageerde de mensch op de verschillende indrukken der buitenwereld met een verschillenden klank, naar gelang de voorwerpen, waarvan de indrukken kwamen.

c) Bekend is de ontwikkelingstheorie, die Wundt in den laatsten tijd heeft voorgesteld. Hij gaat uit van de uitdrukkingsbewegingen, die bij den primitieven mensch de gewaarwordingen vergezelden en, door hare associatie, er hoe langer hoe duidelijker de aanwijzing van werden ; het hoogtepunt bereikten de klankgebaren, die onmiddellijk de klankentaal voorafgingen. De taalklanken waren eerst een gevolg van die « klankgebaren », welke instinctief ontstonden door de bewegingen van de spreekorganen (die bewegingen behooren tot de mimische bewegingen, als uitdrukking van een gevoel of voorstelling) ; allengs krijgen zij een duidelijker beteekenis en worden ten slotte de hoofdzaak : zij maken op zich zelve de bewuste uiting van gevoelens of gedachten uit. Taal als klank heeft dan gaandeweg de beteekenis der oorspronkelijke uitdrukkingsbewegingen gekregen, of liever : is er allengs naast en in de plaats van gekomen.

Hoe vernuftig uitgedacht ook, geeft deze theorie evenmin een afdoend antwoord. Wundt maakt wel waarschijnlijk, hoe de spraakklanken konden ontstaan bij een « primitieven » mensch, gelijk *hij* zich dien voorstelt ; maar wie waarborgt de juistheid van die voorstelling ? — Er wordt door hem wel beweerd, dat tusschen de klanken en de begeleidende verschijnselen betrekkingen bestonden, waarvan zich de mensch ten slotte bewust werd. Maar van welken aard was dat verband, toevallig of natuurlijk ? En voornamelijk : hoe kon de mensch, of liever : hoe konden de menschen — want zij maakten al eene « samenleving » uit — de beteekenis van dat verband weten ? Of hebben zij het zelf gelegd ? En hoe werd tusschen hen eenstemmigheid desaangaande bereikt ?

Ziedaar allemaal duistere punten, waarover wij meer licht zouden wenschen. Het moet nog eens herhaald : alleen de geschiedenis zou ons dat licht kunnen schenken. Aangezien zij het niet doet, schijnt het doelloos de eene theorie na de andere op te timmeren. De wetenschap kan het ontstaan van de taal niet bereiken ; zij kan alleen nagaan, hoe klank en beteekenis in den loop der tijden elk hun ontwikkeling doormaken, terwijl de band er tusschen steeds blijft bestaan, maar zich ook voortdurend wijzigt. Het vraagstuk naar den oorsprong der taal verkeert in hetzelfde geval als dat van vele andere oorsprongkwesties (b. v. de oorsprong van de poëzie) : het is onoplosbaar.

90. Bibliographie. — De meeste vragen, in dit hoofdstuk besproken, worden ook behandeld in het eerste deel van CH. BALLY'S *Traité de stylistique française* (Heidelberg, 1909), bij L. SÜTTERLIN, *Wesen und Werden der Sprache* (Leipzig, 1913), bij F. KLUGE, *Unser Deutsch*, Leipzig, 1910.

Over dierentaal kan men een opstel lezen van P. DE REUL, *Langage, pseudo-langage et langage signal* in het *Bulletin de l'Institut de sociologie Solvay* (Februari 1914) ; over de verhouding tusschen spreken en denken een ander van P. PEETERS, *Langage et pensée*, in de *Revue des Questions scientifiques*, 1897 (dl. XLI, bladz. 139 en dl. XLII, blz. 449). De verschillende theorieën over den oorsprong der taal worden uiteengezet o. a. door P. REGNAUD, *Origine et philosophie du langage* (Parijs, 1888) en later gedeeltelijk door K. BORINSKY, *Der Ursprung der Sprache*, (Halle, 1911). — Over de speciale talen (talen van bepaalde standen, ambachten en bedrijven), evenals over de dialecten, bestaat een zeer uitgebreide litteratuur ; in de later te vermelden werken, in het tweede gedeelte van deze handleiding, zal de weetgierige lezer het voornaamste opgeteekend vinden, met betrekking tot het Nederlandsch. Dat voor andere talen te gaan opsommen, ware een even doelloos als onbegonnen werk.

ZEVENDE HOOFDSTUK

TEGENWOORDIGE STAND DER TAALKUNDE

91. Veelheid en ingewikkelde aard der taalkundige vraagstukken. — De taal is geenszins een eenvoudig verschijnsel. Als weerspiegeling van 's menschen zieleleven vertoont zij merkelijke afwijkingen, naar gelang

den tijd waarin zij « leeft », de omstandigheden waarin zij gebruikt wordt, den persoon des sprekers, de omgeving. Volgens de wijze, waarop door middel van woorden en woordverbindingen de gedachte wordt kenbaar gemaakt (taalbouw), heerscht er niet minder verscheidenheid bij de verschillende volkeren. Gaan wij de taal na in haren uiterlijken vorm, dan vinden wij wel overal klanken, woorden, woordenreeksen, zinnen, maar ook overal in andere verhouding tot elkander en tot de beteekenis, die er aan gehecht wordt. Letten wij ten slotte op het verband tusschen klank en beteekenis, dan staan wij voor een niet minder ingewikkelde menigte van verschijnselen. En alles te zamen, zoo groot het is, het heele complex van taalfeiten blijft nooit gelijk het op een gegeven oogenblik voorkomt, maar wordt in een voortdurend ontwikkelingsproces medegesleept.

Geen wonder, dat de taalwetenschap dan een bonte veelheid vraagstukken te beantwoorden heeft, telkens afwisselend met het speciaal oogpunt, waaruit zij de taalfeiten beschouwt. Die toestand maakt verdeeling van den arbeid noodig en vergt een verschillende wijze van behandeling, volgens den aard der verschijnselen. Doch uit de omstandigheid, dat alles in de taal samenhangt, dat alles in dezelfde ontwikkeling betrokken is, dat er ononderbroken wisselwerking bestaat tusschen taal en individu, taal en maatschappij, talen onderling, volgt ook, dat de taalwetenschap één is. Om practische redenen wordt zij wel gesplitst in onderscheiden « vakken » of « disciplinen », zooals elke andere wetenschap ; maar de specialiseering mag niet te ver gedreven worden en moet steeds letten op het verband met de overige vakken. Als er die voeling niet meer is, rijst er spoedig gevaar, dat die werkzaamheid tot nuttelooze krachtverspilling en ijdele bedrijvigheid zal overslaan.

92. Indeeling der taalkundige vakken of « disciplinen ». — De verschillende onderdeelen der taalkunde, die elk als een afzonderlijke wetenschap kunnen aangezien en beoefend worden, heet men de « disciplinen » (van Lat. *disciplina* « leering, onderwijs ») of « vakken » der taalkunde.

Over de vergelijkende en historische methode der taalkunde moeten wij, na het voorgaande, niet verder uitwei-

den. De *historische grammatica* gaat de ontwikkeling na van de klanken, vormen, woordvorming en woordverbindingen van een bepaalde taal. Als uitgangspunt kan zij de tegenwoordige taal kiezen (bij doode talen het laatste stadium der ontwikkeling) en onderzoeken, hoe de latere toestanden uit de vroegere zijn gegroeid; ofwel, zij kan zoo hoog mogelijk in het verleden opklimmen en het verloop van klanken, vormen, enz., op den voet volgen. — De *vergelijkende grammatica* stelt zich tot taak, door het onderzoek van de ontwikkeling van verwante talen, hare wording uit den gemeenschappelijken oorsprong te verklaren; waar die oorsprong, dat is : de grondtaal, niet meer voorhanden is, wil zij haar opbouwen. Aldus spreekt men van de vergelijkende spraakkunst der Romaansche, Germaansche, Keltische, Indo-europeesche talen, enz. — Bij de vergelijkende en historische grammatica moeten de feiten dienen om het taalverloop te illustreeren; daardoor verschillen zij van de *beschrijvende grammatica*, die enkel de in een bepaald tijdsbestek voorkomende feiten verzamelt en beschrijft. Zulke beschrijving kan ook « wetenschappelijk » werk heeten, als men er namelijk naar streeft, de feiten voltallig en nauwkeurig te verzamelen en bij de rangschikking er van rekening houdt met de uitkomsten van de historische en vergelijkende navorschingen. Het spreekt vanzelf, dat hierbij geen practisch noch paedagogisch doel voor oogen mag zweven en geene normatieve beteekenis aan de feiten gehecht worden. Wat het karakter der *practische spraakkunst* moet wezen, zullen wij straks onderzoeken (nr **94**).

Vergelijkende, historische en beschrijvende spraakkunst onderscheidt men ook van de *taalgeschiedenis*. De geschiedenis der taal zoekt een ruimeren werkkring; zij beperkt zich niet bij het verloop van de feiten uit de taal, maar gaat ook na hetgene men noemt de « uitwendige » (of externe) geschiedenis, dat is te zeggen : den oorsprong van de bewuste taal, hare uitbreiding in den tijd en in de ruimte, hare betrekkingen met andere talen : invloed daarvan en daarop, het tot stand komen van haren woordenschat, enz.

Plaatst men zich op een hooger standpunt, wil men den blik laten weiden over alle taalverschijnselen en doordringen tot de oorzaken van hun worden en zijn, dan raakt men allicht tot bespiegelingen van wijsgeerigen aard. Dat is wat men voorheen met *taalphilosophie* (of

grammaire générale) bedoelde. Die benamingen hebben thans haren goeden klank verloren, omdat die bespiegelingen zelf, bij dewelke men niet van de feiten, maar van aprioristische stellingen uitging, thans geen de minste achting meer genieten ; zij hebben geleid, gelijk wij in ons historisch overzicht zagen (cfr. vooral nr **10**), tot scheeve opvattingen en het verdraaien der feiten. In de plaats van die vroegere beschouwingen is de *algemeene taalkunde* getreden ; zij wil in den grond dezelfde vraagstukken beantwoorden, maar arbeidt volgens een heel verschillende methode en kiest uitsluitend waargenomen feiten tot uitgangspunt.

Een zeer belangrijk onderdeel der taalkunde is de *phonetica* of de wetenschappelijke studie der spraakklanken ; in het laatste kwart der vorige eeuw is zij van overwegende beteekenis geworden (zie hierboven nr **14**, 1). Zij gaat na de inrichting en werkzaamheid der spreekorganen om van veel taalverschijnselen de verklaring te vinden. De eerste onderzoekers (Brücke, later vooral Helmholtz) trachtten de klanken te ontleden naar hun geluid (*acoustische methode*), terwijl de Engelsche school (Bell, Ellis, Sweet) de wijze van klankvorming bestudeerde (*genetische methode*). — In de laatste twintig jaren kwam de *experimenteele phonetica* op, waarvan de Fransche geestelijke P. Rousselot (gest. 1919) de stichter mag genoemd werden. De experimenteele phonetica wil de eigenschappen der klanken bepalen door middel van spreekmachines, die altijd met dezelfde regelmaat en nauwkeurigheid de proefnemingen opteekenen, geen afdwalen der aandacht noch vermoeienis der zintuigen kennen, een haarfijne ontleding toelaten en derhalve veel juister uitslagen opleveren. In 1896 werd bij het *Collège de France* te Parijs het eerste laboratorium voor phonetica opgericht, dat door Rousselot werd bestuurd ; sedert dien tijd kwamen in verschillende steden dergelijke inrichtingen tot stand : in ons land aan de hoogeschool te Leuven, door prof. Ph. Colinet (1853-1917) gesticht ; in Nederland te Utrecht, waar prof. H. Zwaardemaker met een eigen klankregistratie-apparaat onderzoekingen doet. In Duitschland dienen in de eerste plaats de phonetische laboratoria van Marburg en Hamburg vermeld te worden.

De voorname rol, die aan de klankleer toegedeeld

werd, hangt samen met het belang, dat men aan de *dialectologie* of studie der dialecten hechtte en welke beoefening werd aangemoedigd door het oprichten van talrijke speciale tijdschriften. Die studie betreft vooral de klankleer, omdat, gelijk wij hebben opgemerkt (nr **86** *b*), het feiten uit de klankleer zijn, die als criterium tot afgrenzing der dialecten worden gekozen. Een vrij lange reeks monographieën zijn in de laatste jaren verschenen en hebben op meer dan een duister vraagstuk uit de taalontwikkeling één helderen lichtstraal geworpen. Daarnaast werden de morphologie en de woordvoorraad niet vergeten ; maar op dit gebied werd minder bereikt. Een nieuwe vertakking, namelijk de *taalgeographie*, houdt zich met laatstgenoemd onderdeel bezig ; zij onderzoekt niet alleen hoe de klanken over de verschillende streektalen verspreid zijn *(isophonen)*, b. v. welke Nederlandsche dialecten den « umlaut » van *ô* kennen *(veugel, keuning, meugen)*, maar inzonderheid nog, hoe zij zich verhouden met betrekking tot den woordenschat *(isoglossen)*. De verkregen uitslagen worden geboekt in den vorm van kaarten ; in verschillende landen, in Frankrijk, Nederland, Duitschland, Zwitserland o. a. is men begonnen met het aanleggen van taalkundige atlassen.

93. Hoe ver staat het taalkundig onderzoek ? — Wil de taalkunde zich van hare taak kwijten (nr **5**), dan mag zij de studie van geen enkel menschelijk idioom uit haren werkkring sluiten. Er bestaan of bestonden talen, die de moeite niet loonen, dat men ze met een practisch of philologisch doel beoefent; maar geen enkele kan men aanwijzen, die de belangstelling van den linguist niet verdient. Het zijn dus niet enkel, noch zelfs in de eerste plaats de talen der beschaafde naties, welke in aanmerking moeten komen ; de idiomen van de achterlijkste stammen, van de zoogezeide « primitieve volkeren » hebben in veel opzichten hoogere beteekenis, omdat zij, beter nog dan de dialecten der « cultuurtalen », de studie van de feiten uit de taalevolutie laten bespieden.

Als de taaalkunde, gelijk wij daareven gezeid hebben, van de onpartijdige, oprechte en nauwkeurige waarneming der feiten moet uitgaan, dan heeft zij tot eersten plicht die onafzienbare menigte feiten te schiften en te rangschikken, alvorens er welke gevolgtrekking ook uit af

te leiden. Met andere woorden : *de theorie wordt uit de kennis der feiten opgebouwd* — eene stelling, die zoo duidelijk en eenvoudig als «tweemaal twee is vier» klinkt, maar die vroeger meer dan eens op onbegrijpelijke wijze vergeten werd. — Daarbij komt nog dat, aangezien alle verschijnselen uit het taalverloop nog niet bekend zijn en evenmin de factoren, waardoor zij bepaald worden, deze stelling moet aangevuld met de volgende : *alle voorgestelde theorieën betreffende de taalontwikkeling zijn slechts voorloopig ;* zij zullen aldoor moeten getoetst worden aan en eventuëel gewijzigd door latere ontdekkingen. Het ware echter vermetel daarom te loopen verkondigen, dat de taalkunde nog geene vaste, stellige uitkomsten heeft bereikt, dat alles nog in wording is. Het gaat met haar niet anders dan met de overige wetenschappen ; veel van het gevondene is zeker ; andere feiten worden door nieuwe vondsten zekerder ; de som van het onbekende wordt allengs kleiner.

Ongetwijfeld is de taalkunde nog heel ver van haar einddoel verwijderd ; maar onverpoosd breidt zij hare navorschingen uit en komt er aldus dagelijks iets nader bij. Met het genealogisch onderzoek van de Indo-europeesche familie is zij zoogoed als klaar en dat van andere groepen vordert geregeld. De kring der bekende talen wordt voortdurend grooter ; zendelingen en reizigers, met de nooodige voorkennis toegerust en op de hoogte der eischen van de wetenschap, leveren een macht van bruikbare bouwstoffen of vullen de leemten van vroegere onderzoekers aan. In sommige tijdschriften, b. v. in *Anthropos* (in 1906 opgericht) verschenen flinke spraakkunsten van tot dusver weinig of niet bekende idiomen.

Blijven er aldus hoe langer hoe minder gedeelten van het uitgestrekte ontginningsveld braak liggen, anderzijds wordt ook, in de reeds bewerkte hoeken, de spade dieper in den grond gestoken. Merkwaardig zijn de uitslagen, te wijten aan de nauwgezette beoefening der phonetica en der dialectologie ; aan de steeds ernstiger aandacht aan het levende woord geschonken : de kindertaal, de speciale talen der onderscheiden standen, vakken en bedrijven, het *argot* of *slang*, enz. — Aan de etymologie werden strenge eischen gesteld en niet minder aan het onderzoek naar den oorsprong der plaats- en persoonsnamen, twee afdeelingen waarin, tot in de laatste tijden, geliefhebberd

werd, dat het een aard had. — Met de noodzakelijke specialiseering is hand in hand gegaan de studie van de algemeene grondvragen, die juister werden opgevat en scherper geformuleerd, sedert de linguistiek is komen te staan in het teeken der psychologie en der sociologie en daardoor grooter kans krijgen op een bevredigend antwoord. Een toenadering tusschen taalkunde en litteratuurwetenschap zal als vanzelf volgen ; de letterkundige werken, de taal van den dichter en kunstenaar zal niet te hoog aangeslagen worden, zooals de oude school deed, maar haar van de hand schuiven, volgens de methode van sommige neo-grammatici, is al even laakbaar. De taal weerspiegelt het volle leven ; op *al* de uitingen er van heeft de taalkunde dus te letten.

Het moet niet betoogd worden dat, bij haar onderzoek, de taalwetenschap op een stevigen grondslag moet steunen. Hare methode gaat uit van het hoofdbeginsel, dat de taalevolutie onvermijdelijk, doch in een bepaalde en vaste richting geschiedt en bijgevolg persoonlijke willekeur in hoofdzaak uitsluit. Om de oorzakelijke verklaring der verschijnselen te vinden, worden nog andere beginselen tot richtsnoer aangenomen :

a) De regelmatigheid der evolutie wettigt de onderstelling, dat de wetenschap allengs de voorwaarden zal ontdekken, die bij dat verloop aanwezig zijn ; met andere woorden : het *hoe der feiten* zal zij kunnen aanwijzen.

b) Het onderzoek naar de *herkomst der verschijnselen* berust op een dubbel principe. Eenerzijds : de taalontwikkeling geschiedt door wijzigingen van het bestaande materiaal, niet door schepping van nieuw. Anderzijds : tusschen klank en begrip bestaat noch een noodzakelijk, noch een logisch, noch een natuurlijk verband. Dit verplicht ons de verspreide verschijnselen te herleiden tot een gemeenschappelijk uitgangspunt, terwijl het beginsel, dat de lotgevallen der taal samenhangen met die van de taalgemeenschap, het *verband tusschen de verschijnselen* moet blootleggen.

c) Ten slotte, het principe, dat alle ongewilde taalveranderingen plaats grijpen volgens de wetten, die het psychologisch automatisme beheerschen, zal het *waarom der verschijnselen* aanwijzen.

De taalkunde is geen zuiver speculatieve wetenschap. Practisch nut beoogt zij niet rechtstreeks, doch hare uitkomsten moeten benuttigd worden bij het onderwijs in en de beoefening van de taal. Het ware even onredelijk die te verwaarloozen, als in den handel en de nijverheid geen rekening te houden met de ontdekkingen der schei- en natuurkunde. De linguistiek staat derhalve niet buiten het werkelijk leven. — Alles, wat met betrekking tot dit punt zou te zeggen zijn, kunnen wij echter niet breedvoerig behandelen; we moeten ons vergenoegen met een vingerwijzing naar het voornaamste.

94. De spraakkunst. — In vroeger tijd was de spraakkunst een dienares der denkleer; men beijverde zich voor alle taalregels een « logischen » grondslag te vinden; men stelde zich zelfs voor, dat die regels altijd geldig zouden blijven en dat de taal er zich dan maar naar te schikken had.

Thans is men tot een juistere opvatting gekomen. Spraakkunst kunnen wij kortheidshalve bepalen : de nauwkeurige kennis van het taalgebruik. En aangezien de taal, dus natuurlijk ook het taalgebruik, nooit vast is, maar altijddoor, ofschoon langzamerhand, zich wijzigt, volgt er noodwendig uit, dat de spraakkunst evenzoo nooit vast is. De spraakkunst is geene *deductieve* wetenschap, dat wil zeggen : uit de beschouwing van wat zij is, leidt men het taalgebruik niet af; maar omgekeerd : uit het taalgebruik leidt men de taalregels af; zij behoort dus tot de *inductieve* disciplinen. Gelijk men het al lang geleden heeft verkondigd : de taalregels zijn van achteren te vinden en niet *a priori* te formuleeren.

De spraakkunst moet dus steeds het taalgebruik nagaan; vandaar vooreerst haar karakter van betrekkelijkheid. « Goed » en « slecht » dat is : al of niet in overeenstemming met het gebruik, zijn dus relatieve begrippen; wat thans als « goed » geldt, kan op een ander tijdstip der taalevolutie « slecht » heeten en omgekeerd.

Ten tweede, evenals van onwrikbare regels, moet de spraakkunst zich onthouden van dogmatische bepalingen. De taalkundige verschijnselen (b. v. woorden, woordsoorten, zinnen, enz.) zijn vaak moeielijk of onmogelijk te bepalen in den stipten zin van het woord, juist omdat

de taal bestaat uit eene som van gewoonten en eigenaardigheden bij een aantal menschen in zwang. Men kan die feiten wel aanwijzen en beschrijven, maar meer dan dat meestal niet; op den keper beschouwd, zijn daarom schier alle gegeven « bepalingen » onjuist.

Ten derde, wil de spraakkunst de feiten verstaanbaar maken, ze verklaren, dan is er maar één methode mogelijk : zij moet nagaan, hoe in het geschiedkundig verloop der taal die feiten zóó geworden zijn. Hier vooral moet zij afzien van logischen of wijsgeerigen uitleg.

Dat zij voorts ook oprecht zal wezen, dat is : de verschijnselen beschrijven zooals zij werkelijk voorkomen, hoeft geen betoog. Maar toch moet dat met nadruk gezeid worden, daar zooveel spraakkunstenaars taaldespoten zijn en het gebruik zouden willen regelen naar hun persoonlijk goeddunken. Als dus b. v. in het hedendaagsch Nederlandsch het onderscheid van naamvallen niet meer bestaat voor het taalgevoel, moet de spraakkunst niet leeren, dat het nog bestaat, al was het maar op het papier. Het al of niet voorkomen van die vormonderscheidingen heeft met « taalrijkdom » of « taalverarming », enz., niets uit te staan ; zelfs aangenomen, dat het verdwijnen der verbuiging « ontaarding » na zich zou slepen, wat echter in de verste verte niet waar is, dan nog zou de spraakkunst ze niet kunstmatig mogen binnensmokkelen. Zij heeft maar éénen plicht : de feiten, d. i. het taalgebruik bekend maken, zooals het is ; nooit mag zij de rechten van de waarheid over het hoofd zien.

Ten slotte, haar uitgangspunt zal wezen : de levende taal, het gesproken woord. De verschijnselen daarvan zal zij op den voorgrond plaatsen in hun ganschen omvang, met de bonte schakeering en afwisseling van het leven zelf. Onderscheidingen van *verheven* en *plat*, *deftig* en *gemeen* zal zij laten varen of beter : in het juiste daglicht plaatsen. In de taal is niets *deftig* noch *gemeen*, enz. ; zulk verschil heeft geen uitstaans met de klanken en klankenreeksen, die woorden en zinnen uitmaken — maar is uitsluitend afhankelijk van de moreele hoedanigheden van hen, die de taal gebruiken. Natuurlijk zal zij wijzen op de verhouding van het gesproken woord tot de afschaduwing er van, de schrijftaal, maar geenszins om deze, ten koste van de andere, te verheffen.

Wil de spraakkunst dit ideaal verwezenlijken, dan moet zij steeds de wetenschap volgen, afbreken wat niet meer juist is en niet aarzelen de noodige hervormingen in te voeren. Ook bij haar moet het principe der taalevolutie zegevieren en tot grondslag gelegd worden van de beschrijving en verklaring der verschijnselen.

95. Taalhervormingen. — In het algemeen gesproken heeft de schrijftaal den ontwikkelingsgang der spreektaal niet op den voet gevolgd; dat heeft geleid, gelijk wij reeds opmerkten (nr **88**), tot een min of meer breede kloof tusschen de twee. Vandaar de noodzakelijkheid de schrijftaal nu en dan eenige hervormingen te doen ondergaan om ze gelijken tred te laten houden met het algemeen taalverloop.

Die noodzakelijkheid werd, wat de talen van Westelijk en Zuidelijk Europa aangaat, betrekkelijk vroeg ingezien, reeds in de periode van de Renaissance. Niettemin bleef men bijna overal min of meer sterk aan de traditioneele schrijfwijze hechten of vergenoegde zich met schuchtere verbeteringen. Bijna overal dan ook komt thans het vraagstuk der taalhervorming, inzonderheid de zoog. « spellingkwestie », op de dagorde. In enkele landen (Noorwegen, Duitschland, Brazilië) werden min of meer radicale veranderingen ingevoerd; in andere (b. v. in Engeland en Frankrijk) stuit het vraagstuk op haast onoverkomelijke moeielijkheden; zeldzaam zijn degene, waar die veranderingen haast niet noodig zijn, omdat reeds vroeger de dringendste wijzigingen gaandeweg werden aangebracht, als b. v. het Italiaansch. Ook bij ons zijn er, in de laatste vijf-en-twintig jaren, talrijke stemmen opgegaan, ten gunste niet alleen van een herziening der schrijftaal, maar nog van eenige noodwendige taalvereenvoudigingen.

Hoe zijn die pogingen te beoordeelen? Dat is, voor iemand die een klaar inzicht heeft in het wezen der taal en hare evolutie, geen oogenblik twijfelachtig. Het kan gebeuren dat, om redenen van practischen aard, gewenschte hervormingen op staanden voet niet kunnen doorgedreven worden; het is meestal eene kwestie van opportuniteit. De tegenstanders of conservatieven vergeten soms, dat doelmatigheid het éénige gezonde beginsel is, dat op dit stuk in aanmerking dient genomen. Het heeft volstrekt geen nut een bestaande kloof te laten

gapen; als men ze thans niet dempt, wordt zij hoe langer hoe breeder; de taal zal daarom niet minder hare ontwikkeling voortzetten. Veel juister gezien ware het, inzonderheid met het oog op het onderwijs in de school en het practisch gebruik, eenige onnoodige en gedeeltelijk zelfs onnauwkeurige onderscheidingen prijs te geven, als b. v. in het Nederlandsch, het verschil tusschen de *sch* en *s* in « jaarlijksch » en « jaarlijks », of dit tusschen de verschillende *e*'s en *o*'s, als in *boomen* en *steenen* naast *komen* en *weken*, of de *n*'s van *de*N *gelukkige*N *vorst*, enz.

96. Taalzuiverheid en taalschoonheid : bastaardwoorden en neologismen. — Laat ons het nog eens herhalen : elke taal is de voortzetting van een der dialecten van een andere vroegere taal; aldus zijn de Germaansche talen de verdere ontwikkeling van de dialecten van het algemeen Germaansch, welk op zijne beurt een der Indogermaansche dialecten was. Daaruit volgt, dat de grondstof van elke taal, voor een gedeelte althans, gemeenschappelijk is met die van andere en oudere. Aldus kan men in het Nederlandsch onderscheiden : algemeen Indogermaansche bestanddeelen, voorts algemeen Germaansche en bepaaldelijk nog Westgermaansche, omdat het, in de Germaansche groep, tot de Westgermaansche dialecten behoort (zie beneden, nr **111, d**); daarna ten slotte, de specifiek Nederlandsche elementen : een klein groepje. Daarbij moeten gevoegd worden de vreemde bestanddeelen, die eerst in de Indogermaansche periode aan andere taalgroepen werden ontleend, voorts, gedurende de Germaansche periode, de ontleeningen aan andere talen dan de Germaansche (de Keltische, de Slavische, het Latijn, enz.) en eindelijk, als het Ndl. zich tot afzonderlijke taal ontwikkeld had, de talrijke en gedurende alle perioden voorkomende ontleeningen aan moderne idiomen.

Het eigen karakter van elke taal wordt bepaald door de speciale ontwikkeling, welke de klanken en vormen, de spraakkunst, woordvoorraad en woordbeteekenis insloegen, nadat de taal zelve een afzonderlijk bestaan had verkregen. Bedoelt men nu door *taalzuiverheid* in stipten zin, het weren van wat b. v. niet specifiek Nederlandsch is, dan blijkt zij een volstrekte onmogelijkheid. Immers, wat niet gemeenschappelijk is met andere talen, maar « eigen goed » in de absolute beteekenis van het

woord, is zoo weinig dat het beslist onvoldoende is voor de eenvoudigste uitingen van het dagelijksch leven. En wat van het Nederlandsch geldt, kan men van *elke taal* zeggen, althans van alle, welke tot de cultuurtalen gerekend worden. « Taalzuiverheid » aldus opgevat is eenvoudig een hersenschim.

Door *taalzuiverheid* in engeren zin kan men ook verstaan het uitsluitend gebruiken van vormen, woorden, wendingen, enz., behoorende tot een bepaalde taal op een gegeven oogenblik van hare ontwikkeling, natuurlijk den oorsprong zelf van het taalmateriaal buiten beschouwing gelaten. Aldus zal men, in overeenstemming met die opvatting, in het Nederlandsch alle Fransche, Duitsche, Engelsche en alle « vreemde » bestanddeelen vermijden. — Ook dat is een hersenschim, omdat zonder ontleeningen aan andere idiomen geen enkele taal zich waarlijk ontwikkelen kan. Het onvermijdelijke van die ontleeningen moet hier niet verder betoogd worden (vgl. hierboven, nr **70**, **a**). Zoolang vreemde woorden den stempel van hunne afkomst op het voorhoofd dragen door het ongewone van hunnen klank of spelling, heet men ze « bastaardwoorden » ; de puristen of « taalzuiveraars » hebben het er op gemunt en zouden ze allemaal de deur willen wijzen.

Stellig hebben zij ongelijk. Men bedenke, dat in elke periode van haar ontwikkeling, de taal, dat is : *elke* taal heeft moeten ontleenen. Langzamerhand hebben zich het grootste getal van die vreemdelingen naar het taaleigen gericht en ten slotte het uitzicht gekregen van inheemsche woorden. Wie houdt nog voor ontleeningen in het Nederlandsch — tenzij men het hem heeft geleerd — woorden als *kaas*, *kachel*, *oester*, *vlam*, *plank*, *meester*, *put*, *rots* en honderd andere ? Het is glad verkeerd te meenen, dat men in vroeger tijd veel kieskeuriger was in het gebruik van vreemde woorden dan op onze dagen ; de geschiedenis leert ons net het tegenovergestelde. Het Nederlandsch der middeleeuwen was niet « zuiverder » dan het tegenwoordige ; hetzelfde geldt van alle Europeesche idiomen. Trouwens, behalve dat die ontleeningen in de meeste gevallen wezenlijke aanwinsten zijn, dus taalverrijking, moet nog opgemerkt, dat zij vrij onschadelijk zijn en volstrekt niet, gelijk men zich dat voorstelt, de taal « bederven ». Laat er ons niet tegen schermen, als Don Quichotte tegen de windmolens.

Dus dan maar wagenwijd de deur geopend voor alle mogelijke « schuimwoorden »? — Geenszins. Op dat stuk handele men, zooals het gezond verstand leert dat men handelen moet en gelijk overigens het voorgeslacht handelde : een vreemd woord dient in de taal opgenomen te worden, als het *noodig* blijkt. « Noodig » zijn ontleeningen, waar het betreft allerlei nieuwigheden en uitvindingen op het gebied van handel, nijverheid, wetenschap en kunst te benoemen, waarvoor de eigen taal geen woord heeft of waarvoor het verkieslijker is geen woord te smeden, als voor *telegraaf, locomotief*, *acetyleen* en honderd dergelijke. Onontbeerlijk zijn ze nog, als het vreemde woord in eene bepaalde beteekenis gebruikt wordt en derhalve stellig een aanwinst is, gelijk b. v. het omstreeks een eeuw geleden uit het Hgd. overgenomen *aanstalten* naast het reeds bestaande *toebereidselen*. Men vergete ook niet, dat die ontleeningen vaak met begripswijziging gepaard gaan, als o. a. bij Ndl. *galanteriewinkel*, waar « galanterie » heelemaal wat anders beteekent dan het Fransche woord ; vgl. nog in het Hgd. *fidel* (een jolige kerel), *Delicatessen* (fijne vleeschwaren), enz. — Natuurlijk is het begrip « behoefte » zelf iets rekbaars ; uit onkunde of slordigheid kan iemand een bastaardwoord of eene wending gebruiken, waar zijn eigen taal volstrekt niet te kort schiet ; aldus worden in Noord-Nederland Germanismen bij de vleet en in België nog meer Gallicismen gebezigd, wat wezenlijk « onkruid » is en leidt tot taalarmoede en taalbederf. Daarom moet er bijgevoegd worden, dat het aanwenden van uitheemsche bestanddeelen tevens eene zaak is van goeden smaak en taalgevoel, wat men « gezond verstand » op taalgebied heeft geheeten.

Met recht en reden verzet men zich tegen het onnoodig en gedachteloos binnensmokkelen van allerlei « barbarismen », dat is : woorden, wendingen en zegswijzen, die de moedertaal best missen kan, gelijk Germanismen als *jaarhonderd* voor « eeuw », *vroegstuk* voor « ontbijt » ; Gallicismen als *houden aan iets* voor « hechten », *gewetensvol* voor « nauwgezet, stipt », *zich aan iets verwachten* voor « iets verwachten », enz. Zulke barbarismen zijn niet op éene lijn te plaatsen met nuttige ontleeningen.

Met betrekking tot de « neologismen » of taalnieuwigheden kan men iets dergelijks zeggen. Voldoen zij aan een werkelijke behoefte, dan is het onnoodig er den strijd tegen aan te binden. Is hun gebruik alleen te wijten aan

de gril van een schrijver, waarom er zich over verontrust ? Zij zullen in de algemeene taal geen ingang vinden en gauw in het vergeetboek raken.

Ten slotte, men weze het steeds indachtig, dat voor alle zoogenaamde *-ismen* (Germanismen, Gallicismen, enz.), voor alle bastaardwoorden en neologismen als opperste regel geldt : het gebruik. Dat alleen wettigt er al of niet de aanwezigheid van. Hoezeer zelfs in strijd met het « taaleigen » gevormd, moet men er de deugdelijkheid van erkennen, wanneer zij door het gebruik verklaard worden te voldoen aan een bestaande behoefte ; zij maken dan een wezenlijke aanwinst en taalverrijking uit en de smet van hun verdachten oorsprong wordt er door uitgewischt.

Dit leidt ons ten slotte tot de vraag : waarin bestaat *taalschoonheid ?* — Het antwoord moet luiden : in de bewuste kennis en aanwending van de middelen, die de taal bezit om op duidelijke, gepaste en doelmatige wijze de gedachte in haar fijnste schakeeringen te openbaren. De taal weerspiegelt niet alleen het zieleleven van die haar spreken, maar ook hunne bekwaamheid om het naar buiten te weerkaatsen. Zij wordt wat de gebruikers er van maken : smijdig en buigzaam en tot uiting van alle gevoelens en gewaarwordingen vaardig, al naar gelang den aanleg en de ontwikkeling van hart en verstand van den spreker. In dit opzicht is zij niet alleen een maatstaf voor de ontwikkeling van den enkeling, maar voor den beschavingstoestand van een heel volk. Rijk of arm, volmaakt of onvolmaakt, meer of minder schoon is de taal *op zich zelve* niet ; alle vergelijkingen van dien aard tusschen de verschillende talen gemaakt, zijn ijdele verzinsels.

Men moet dan ook van de hand wijzen rangschikkingen der talen volgens hare schoonheid, klankenrijkdom, toonafwisseling, enz. De eenen verheffen het Italiaansch wegens zijn talrijke en heldere klinkers ; de anderen het Zweedsch voor zijne zangerigheid en welluidendheid. Maar ook dit berust op sujectieve indrukken ; het is immers heel moeielijk uit te maken, waarin die « schoonheid » zou bestaan. Feitelijk, naar de uitspraak van onbevooroordeelde en bevoegde kenners, zijn de talen in dat opzicht vrij wel aan elkaar gelijk, ofschoon men wel een onderscheid kan maken tusschen idiomen met opeenstapeling van consonanten (als b. v. het Russisch) en andere, waar vocalen verreweg overwegend zijn (b. v. het Italiaansch, het Samoaansch). Doch alles saamgenomen mag men beweren,

dat haar graad van « schoonheid » telkens afwisselt volgens den spreker. Het « melodieuse » Italiaansch klinkt al zoo leelijk in den mond van een vloekenden Napelschen koetsier als het « leelijke » Nieuwgrieksch, dat men wegens zijn talrijke *i*-klanken de « kikeriki-taal » heeft geheeten.

97. De universeele taal. — Sedert een dertigtal jaren heeft men herhaaldelijk de mogelijkheid besproken een universeele taal tot stand te brengen en het is genoeg bekend, dat talrijke pogingen in dien zin werden beproefd.

Van de eerste universeele taal, die een zekeren opgang maakte, te weten het *Volapük* (in 1880 door J. M. Schleyer uitgedacht), spreekt niemand meer ; een heele reeks andere kregen geen bijval en hare namen zijn zelfs al vergeten; nieuwere, als het *Ido* en vooral het *Esperanto*, hebben een vrij groot aantal partijgangers verworven.

Dat een *universeele* taal, dus : eene taal, die in alle landen en streken verstaanbaar is, machtig veel voordeel zou opleveren : onnoodig daarover uit te weiden. Maar is zij practisch bestaanbaar ? Behoort zij niet tot het rijk der droombeelden ?

Het ware onvoorzichtig te beweren, dat zij onmogelijk is ; althans, theoretisch gesproken, is het uitvinden van zulke taal geen hersenschim. Maar bij een weinig nadenken wordt duidelijk, dat het doen aannemen van zulk een kunstmatige taal op buitengewoon groote, zooniet onoverkomelijke hinderpalen zal stuiten. — Vooreerst is het geen kleinigheid, die taal zóó samen te stellen, dat zij eenvoudig en gemakkelijk is en voldoet aan alle behoeften. — Een tweede, veel ernstiger moeielijkheid is gelegen in de omstandigheid, dat men niet mag hopen op de eendrachtige samenwerking der verschillende volkeren. Te veel belangen van allen aard zullen steeds een beletsel wezen tot verstandhouding, zonder te spreken van den naijver tusschen sommige landen om ook op dit stuk hun invloed te laten gelden.

Waarom dan, heeft men zich nog afgevraagd, geen der thans meest verspreide talen tot « wereldtaal » uitgeroepen ? Het Engelsch b. v., dat zoowat in alle werelddeelen gesproken en verstaan wordt, schijnt daar best geschikt toe wegens zijn eenvoudigen bouw, groot gemak van woordvorming en bereidwilligheid tot opnemen van vreemde bestanddeelen. Het is echter zeer begrijpelijk

waarom noch het Engelsch, noch het Duitsch, noch het Fransch, welke drie talen in de eerste plaats in aanmerking zouden komen, eenige kans heeft om werkelijk eene universeele taal te worden. Misschien zal dat veranderen over enkele eeuwen, als de verbroedering tusschen de volkeren geen ijdel woord meer zal zijn en men de gruwelen van den oorlog of van staatsomwentelingen niet meer zal te duchten hebben.

Intusschen hebben sommigen beproefd het Latijn te moderniseeren en er een universeele handelstaal van te maken. Ook die poging heeft schipbreuk geleden ; het Latijn trouwens schijnt nog minder geschikt voor dat doel dan een kunstmatige taal, die van top tot teen wordt gefabriceerd.

Als slotsom : mogelijk is een universeele taal uit een zuiver theoretisch oogpunt, maar onwaarschijnlijk in de practijk.

98. **Bibliographische aanteekening.** — Over den tegenwoordigen stand en de huidige methodes der taalwetenschap handelen A. MEILLET, in het collectieve werk *De la méthode dans les sciences*, dl. II, blz. 265-314 (Parijs, 1911) en J. VAN GINNEKEN in de *Handelingen van het zevende Nederlandse Filologen-Kongres* (Groningen, 1913), blz. 9-29. — Voor de overige in dit hoofdstuk besproken onderwerpen kan verwezen worden naar de reeds aangehaalde werken en verhandelingen van BRÉAL, DAUZAT, BALLY, KLUGE, SÜTTERLIN, JENSEN, JOSSELIN DE JONGE, JESPERSEN, enz. — Over de universeele taal zie o. a. L COUTUREAU en L. LÉAU, *Histoire de la langue universelle*, Parijs, 1903 en *Les nouvelles langues internationales*, bid (z. j.); W. I. CLARK, *International language; past, present and future*, Londen, 1907.

TWEEDE DEEL

TAAL EN TAALSTUDIE IN HET BIJZONDER

(Inleiding tot de geschiedenis van het Nederlandsch)

EERSTE HOOFDSTUK

DE INDO-EUROPEESCHE TALEN

99. Benaming. — De benaming *Indogermaansche talen* is in gebruik gekomen ongeveer een eeuw geleden ; zij wordt voor het eerst aangetroffen in 1823. Later heeft men ook gesproken van *Indo-europeesche talen ;* die naam vond aanvankelijk minder bijval, maar komt tegenwoordig opnieuw in zwang. — Een zekeren tijd werd de term *Arische talen* ook gebezigd ; doch allengs werd de beteekenis er van beperkt tot een gedeelte van de bewuste taalfamilie, nl. de Aziatische groep (Hindostan en Iran).

Wat de beteekenis « Indogermaansch » betreft, die benaming werd gekozen om de gansche familie met al haar vertakkingen aan te wijzen, door in éénen adem te noemen de twee geographisch verst uiteenliggende leden, die men beschouwde als de uiterste schakels *(Indisch* en *Germaansch).* — « Indo-europeesch » wil daaromtrent hetzelfde zeggen door aan te wijzen het dubbel gebied, waar die taalgroep zich reeds eeuwen geleden had gevestigd : van Indië tot over haast heel Europa.

Zooals wij het hierboven reeds herhaaldelijk gedaan hebben, zullen wij ook in het vervolg de termen *Indo-*

germaansch (Idg.) en *Indo-europeesch* (Ide.) naast malkaar gebruiken met dezelfde beteekenis.

Door *Indogermaansche talen* verstaat men al de afzonderlijke talen (tegenwoordig nog gesproken of vroeger reeds uitgestorven), die de ontwikkeling zijn van één en dezelfde grondtaal, waarvan niets is tot ons gekomen, maar welke de linguistiek heeft gereconstruëerd door het vergelijkend onderzoek van de uit haar voortgesproten idiomen (vgl. nr **13** *b*). Dit « Indogermaansch » is de eindterm, waartoe ons de taalvergelijking voert, maar tevens het uitgangspunt, dat wij moeten kiezen om de feiten uit de taalontwikkeling te kunnen volgen en verklaren. Dat wij het maar hypothetisch vermogen te reconstruëeren, is volstrekt geen beletsel tot de wetenschappelijke zekerheid der uitkomsten.

Om uit te maken, of een gegeven taal Indogermaansch is, moet men aantoonen dat zij zich kenmerkt door een aantal verschijnselen, die eigen zijn aan de Idg.talen en bijgevolg niet te verklaren, als men de taal bij een andere familie zou willen voegen. Om het concreter te zeggen, er moeten tusschen de bewuste taal en de overige Indogermaansche bepaalde overeenstemmingen voorkomen, en wel : a) *eenheid van grondstof* : een gedeelte van den woordvoorraad moet identisch zijn ; b) *eenheid van woordvorming ;* c) *eenheid van structuur,* wat in zich besluit oorspronkelijke identiteit van morphologie of flexievormen en van zinsbouw.

Deze drie kenmerken hebben niet hetzelfde belang. Het zekerste bewijs van verwantschap leveren de overeenstemmingen in de spraakkunst. Zelfs daar, waar andere sporen van Indogermaansche afstamming zouden uitgewischt zijn, ware het nog mogelijk die afkomst aan te toonen door de eigenaardige bijzonderheden der flexie. Als b. v. alle Germaansche talen, het Nederlandsch uitgezonderd, spoorloos moesten verdwijnen, dan zou de vervoeging van het werkwoord « zijn » volstaan om onze taal met volle zekerheid bij de Idg. familie te rangschikken ; (hij) *is* en (zij) *zijn* beantwoordt volkomen aan Skt. *ásti, sánti*, Lat. *est, sunt ;* de Ndl. vormen zouden onverklaarbaar blijven, wilde men er in eene andere taalfamilie opheldering voor zoeken.

Overeenstemmingen in den woordenschat bewijzen over het algemeen minder. Inderdaad, de verschillende deelen van de taalgemeenschap kunnen, in den loop der tijden, met allerlei volkeren in aanraking zijn geweest, vanwaar wederkeerige ontleeningen van woorden. Het

Perzisch b. v. bevat buitengewoon vele Semietische, inz. Arabische bestanddeelen ; toch is het daarom geen Semietische taal geworden. Omgekeerd treft men in het Finsch een groote hoeveelheid Indogermaansche woorden aan ; op grond daarvan kan men het echter volstrekt niet tot de Indogermaansche familie rekenen. Evenwel is een minimum van overeenstemmingen eene vereischte, omdat eenheid van oorsprong ook eenheid van taalmateriaal onderstelt ; hoeveel ook de omstandigheden hebben doen verdwijnen, iets toch moet er van overschieten, inz. van de zoog. « subjectieve » woorden, als de pronomina, de partikels, enz.

100. Indeeling. Satem- en kentum-talen. — Uit de tegenwoordige geographische verhouding der Idg. talen (Aziatische en Europeesche groep) valt hoegenaamd niets af te leiden met betrekking der vroegere en oorspronkelijke ; een criterium tot nadere indeeling moet ons door het taalkundig onderzoek aan de hand gedaan worden.

De Indo-europeesche grondtaal moeten wij ons voorstellen als bestaande in dezelfde voorwaarden als elke « levende » taal ; dus niet volstrekt eenvormig, maar vertoonende dialectische eigenaardigheden. Men mag ze één noemen in denzelfden zin als men b. v. de Vlaamsche tongvallen als een eenheid kan beschouwen tegenover andere dialectgroepen, b. v. de Hollandsche ; de voorkomende afwijkingen belemmerden het malkaar begrijpen niet.

Het is moeielijk aan te wijzen, waarin die dialectische eigenaardigheden bestonden, wat betreft woordvorming en zinsbouw ; maar op het gebied van de klankleer laten zich zeer duidelijk verschijnselen waarnemen, op grond waarvan wij mogen besluiten tot bepaalde groepeeringen in de ruimte.

1) Het Indogermaansch bezat, wat den klankvoorraad aangaat, een reeks *verhemelte occlusieven (palatalen)*, dat is, *k*- en *g*-klanken, die men aanwijst als k^1, g^1, enz. — Welnu, in de latere idiomen verschijnen die klanken, ofwel als zuivere velare occlusieven (als de *k, g* vóór *a, o*), ofwel als palatale, respectievelijk dentale spiranten (*š*, ž, *s* klanken). Het Ide. woord **k**^{1}*mtóm* « honderd » luidt in het Grieksch *he***k***atón*, in het Lat. **c***entum*, in het Oudiersch (Keltisch) **c***et* (c = k), in het Got. **h***und* (*h* < *k*); in het Skrt. daarentegen **ç***atám* (ç = š), in het Zend **s***atəm*, in het Lit(auwsch) (Baltisch) *szimtas*, enz. — Andere voorbeelden zijn nog : Idg. k^1 : Gr. *oktô* « acht »,

Lat. *octo*, Got. *ahtau* (h = k); daarentegen Skrt. *ašṭáu*, Lit. *asztunì* ; Gr. *ôikos* « huis » (uit *woikos), Lat. *vîcus* « wijk, dorp » ; Got. *weichs* « plaats » (= Ndl. wijk) ; maar Skrt. *víšam*, Zend. *vîsəm* « dorp ». — Idg. g^1 : Gr.-Lat. *génos, genus* « geslacht », Got. *kuni* (= Ndl. «kunne»), Oudi(ersch) *ge'n* « geboorte » ; maar Skrt. *jánas* (j < ž) « geslacht », Arm. *cin* « geboorte » ; Gr. *geúomai* « ik proef », Lat. *gustus* « smaak », Got. *kiusan* « proeven » (= Ndl. kiezen) ; maar Skrt. *jôšas* « toestemming », Zend. *zaoša* « genot ».

Daarop berust de indeeling in **kentum-** en **satem-talen**, al naar gelang de oorspronkelijke Ide. palataal zich tot *velare occlusief* of tot *spirant* heeft ontwikkeld. De « kentum-talen » omvatten de Grieksche, Italische, Keltische, Germaansche en Tochaarsche taaltakken (*Westersche* groep ; zie nr **101**) ; de « satem-talen » de overige (*Oostelijke* groep, zie nr **102**).

2) Parallel met dit onderscheid loopt een tweede, dat betreft de behandeling der *labiovelare occlusieven*, d. i. *k*- en *g*-klanken met labialiseering (= uitgesproken met min of meer sterke ronding der lippen, gelijk de *k* in Ndl. *koe*). In de *satem-talen* blijven het zuivere velaren, in de overige verschijnen zij met een *w*-phoneem. Aldus wordt het Ide. pronomen **kuo-*, **kua-*, **kui-* « wie » in het Skrt. *káh,* in het Lit. *kàs*, in het Oudbulg. (Slavisch) *komu* « aan wie » ; anderzijds in het Lat. *quis*, in het Got. *hvas,* enz.—Andere voorbeelden zijn nog : 1) bij Idg. g^w : Skrt. *gácchati* « hij gaat » ; Arm. *e-kn* « hij kwam »; maar Got. *qiman* (q = g^w) « komen » (vandaar Ndl. praet. « kwam »), Lat. *venio* (v < g^w) « komen » ; 2) bij Idg. k^w : Skrt. *rinákti* « hij ruimt », Arm. *e-lik^e* « hij verloor », Lit. *lìkù* « ik laat » tegenover Lat. *linquo* « ik (ver)laat », Got. *leihva* « ik leen ».

Uit die verschillen mogen wij besluiten, dat zij teruggaan op een verdeeling in twee groote dialectgroepen. Daarnaast kan men nog wijzen op andere overeenkomsten tusschen twee of meer dialecten in de grondtaal, die de gevolgtrekking toelaten, dat in de periode, tot dewelke wij kunnen opklimmen, de scheiding tusschen de *kentum-* en de *satem*-talen nog niet heelemaal voltrokken was. Aldus vertoonen het Arisch (= Indisch en Iraansch) en het Grieksch gemeenschappelijke eigenaardigheden ; tusschen het Germaansch en het Slavisch vindt men ook merkwaardige overeenstemmingen en evenzoo tusschen Grieksch, Armenisch en Iraansch. Van naderbij bekeken zijn die toestanden zoo eenvoudig niet en stapelen allerlei moeielijkheden opeen, als men in bijzonderheden de ver-

houdingen der Ide. talen wil vaststellen en zich rekenschap geven van de wijze, waarop zij zich allengs uit de grondtaal tot afzonderlijke idiomen hebben ontwikkeld (vgl. nr **103**).

101. De « satem-talen ». — De dialecten, die vroegst van al een zelfstandig bestaan kregen (meer dan 3500 jaar vóór Christus), maakten de *Arische groep* uit. Het Arisch bestond uit twee hoofddialecten, onderling zeer verwant : uit het Oostelijke is de *Indische familie* voortgesproten, uit het Westelijke de *Iraansche*.

1) Het **Indisch** bevat de talrijke talen, thans nog in het grootste gedeelte van Hindostan gesproken. Zij stammen allemaal af van het *Oudindisch* of *Sanskrit* (in ruimen zin), dat een zeer rijke litteratuur bezit ; de vroegste teksten, nl. de godsdienstige lofzangen der *Veda's*, dagteekenen uit de XVIe tot XXe eeuwen voor onze jaartelling. Zij maken het oudste Idg. uit, dat tot ons is gekomen ; vandaar hun groot belang in taalkundig opzicht. Maar de oudste lofzangen (die van den Rigveda) onderstellen al een lange taalontwikkeling ; zij zijn nl. opgesteld in eenen in hooge mate artificiëelen of gekunstelden vorm.

Het latere zoogen. « klassieke » Sanskrit (of Sanskrit in engeren zin) werd door den beroemden PÂṆINI (IVe eeuw vóór Christus) gecodificeerd (*Sanskrit* beteekent eigenlijk: « volmaakte taal ») en bleef eeuwen lang als geschreven kunsttaal bestaan (buitengewoon rijke litteratuur). Intusschen ontwikkelen zich daaruit en daarnaast de volksdialecten (het *Prâkrit*, d. i. « volkstaal »), waarvan het *Pâli*, de gewijde taal der zuidelijke Boeddhisten, het voornaamste is. Daarmede (IVe eeuw vóór Ch.) eindigt de *oude periode* van het Indisch en begint de *middele* ; zij loopt tot de ontwikkeling van het *Prâkrit* tot de moderne talen van Hindostan (VIe eeuw ná Chr.). Onder de collectieve benaming van *Prâkrit* worden een aantal idiomen bedoeld, die in deze tijdsruimte tot letterkundige doeleinden werden aangewend.

De talen van het tegenwoordig Hindostan verdeelt men in een twaalftal groepen ; het meest verspreide idioom is het *Hindoestani* (in de XIIe eeuw tot stand gekomen) ; daarnaast heeft men nog het *Bengali*, het *Hindi*, het *Marathi*, enz. ; ook het *Gipsy* of *Tsigaansch*, de taal der Zigeuners, behoort tot de Indische familie ; maar in de omzwervingen van die « doolaars » en ten gevolge van

het verkeer met allerlei volkeren, heeft het zijn oorspronkelijk karakter haast heelemaal ingeboet.

2) Het **Iraansch** was, gelijk reeds opgemerkt, met de vorige groep nauw verwant; de geschiedenis er van verdeelt men ook in drie perioden. — Het Oudiraansch kennen wij vooreerst door de opschriften in spijkerschrift *(Westiraansch)*, uit den tijd van Darius I (521-485 vóór Chr.) tot Artaxerxes Ochos (359-338), voorts nog door de « Avesta » *(Oostiraansch)*, de boeken, die de leer van het Parsisme, den door Zoroaster (of Zarathoestra) gestichten godsdienst bevatten. Zooals hij thans voor ons ligt, dagteekent de Avesta uit den tijd der Sasaniden (226-652 na Chr.), in welke periode hij zijn tegenwoordigen vorm kreeg uit vroegere bestanddeelen; de ouderdom der afzonderlijke brokstukken loopt ver uiteen (de oudste gedeelten klimmen op tot omstreeks 1000 jaar voor Chr.). — Het Middeliraansch (IVe eeuw voor Chr. tot VIIe eeuw na Chr.) wordt vertegenwoordigd door het *Pahlavi*, de voortzetting van de taal der spijkeropschriften, het *Sogdiaansch* (of *Sogdisch*) en het *Sakisch*, in welke idiomen ons talrijke documenten werden overgeleverd; een menigte teksten nl. kwamen in den laatsten aan het licht, deels afkomstig van christelijke secten (Manicheërs). — Het Nieuwiraansch bestaat uit het *Perzisch*, dat zich al vroeg in Westelijk Iran ontwikkelde tot een litterair idioom (talrijke letterkundige werken) en zich als algemeene taal over het heel Iraansch gebied uitbreidde. De invloed van het Arabisch er op is goed merkbaar; het wordt geschreven met het Arabisch alphabet. Daarnaast mogen nog vermeld: het *Koerdisch* (ten Westen); het *Afghaansch* (of *Paštō*), de *Pāmir*-dialecten en andere talen nog, die de Oostelijke groep uitmaken; het *Ossetisch* ten slotte, dat in den Kaukasus (in een ander gebied dus) gesproken wordt.

3) Het **Armenisch** is ons eerst bekend sedert de Ve eeuw na Christus, door talrijke teksten met godsdienstigen inhoud. Als schrijftaal heeft het klassiek Armenisch sindsdien zeer weinig verandering ondergaan; daardoor ontstond een groote kloof er tusschen en de moderne dialecten, die daarnaast voortwoekerden en waarvan geen enkel tot litterair verkeer werd aangewend; de invloed van het Perzisch is zeer ingrijpend geweest, zoodat men langen tijd het Armenisch voor een Perzisch dialect gehouden heeft.

4) Nog veel minder zuiver is de woordenschat van het **Albaneesch** gebleven. De oudste bronnen klimmen niet hooger op dan tot de xviie eeuw. Allerlei talen hebben er op ingewerkt en er als een hutspot of mengelmoes van gemaakt : Latijn, Grieksch, Turksch, Slavisch, enz.

5) Het **Balto-Slavisch** bestaat uit twee groepen, de *Baltische* en *Slavische* dialecten ; wegens de nauwe verwantschap tusschen beide, brengt men ze samen tot eene ; zij zijn trouwens vrij laat uit malkaar gegaan.

De *Baltische* talen worden gesproken langsheen de kust der Baltische zee. Daartoe behooren : *a)* het *Oostpruisisch*, reeds uitgestorven in de xviiie eeuw (oudste documenten uit de xve-xvie eeuw en maar van weinig belang) ; *b)* het *Litauwsch*, de merkwaardigste der Baltische talen, thans nog als volkstaal voortlevend in een gedeelte van Oost-Pruisen en de voormalige Russische provincie Litauwen ; *c*) het *Lettisch*, in het Zuiden van Lijfland en Koerland gesproken. De oudste teksten in het Lettisch en in het Litauwsch dagteekenen uit de xvie eeuw. — In het algemeen kenmerkt zich het Baltisch door zijn ouderwetsch karakter, vanwaar zijn groot belang in de vergelijkende taalkunde.

De *Slavische* talen worden in drie groepen onderverdeeld. Tot de Zuidelijke groep moet vooreerst gerekend worden het *Oudslavisch*, ook Oudbulgaarsch of Oudkerkslavisch geheeten, de taal, waarin de Bijbel vertaald werd door de hll. Cyrillus en Methodius (ixe eeuw), die het Christendom gingen prediken bij de Slavische volkeren. Voorts onderscheidt men nog het *Bulgaarsch* (onder den invloed van allerlei talen zeer veranderd), het *Servisch* en *Kroatisch* of *Serbo-Kroatisch* (in Servië, Bosnië, Montenegro, Dalmatië, Kroatië), het *Sloveensch* (in het Zuiden van Oostenrijk en in een deel van Istrië).

De Oostelijke groep omvat de *Russische* dialecten : het *Kleinrussisch* (of Rutheensch), dat in het Zuiden van Rusland gesproken wordt ; het *Grootrussisch* of eigenlijk Russisch, de taal die heerscht in het midden en Westelijk gedeelte en zich voortdurend over een grooter gebied uitbreidt, voornamelijk Oostwaarts ; ten slotte, in het Noorden van West-Rusland, het *Witrussisch* (het dialect der Wit-Russen, dat tamelijk ver afstaat van de overige, onderling zeer nauw vermaagschapte Russische dialecten).

De Westelijke groep wordt gevormd door : 1) het *Czechisch* of *Boheemsch*, gesproken in Bohemen en Moravië; 2) het *Slovakisch*, in het Noorden van Hongarije en een ander deel van Moravië ; 3) het *Poolsch ;* 4) het *Sorbisch*, de taal der Wenden en Sorben in Lausitz, nu bijna uitgestorven ; 5) het *Polabisch*, voorheen in een gedeelte van Duitschland verbreid, maar in de XVIIIe eeuw uitgestorven. — Van die verschillende talen bezitten wij documenten, die uit de IXe tot de XIe eeuwen dagteekenen. Ofschoon de heele groep maar in relatief jongen vorm bekend is, toch treft zij ons eveneens door haar archaïstisch uiterlijk.

102. De « Kentum-talen ». — Tegenover de tot dusver besproken groepen, maken die der *kentum-talen* de Westelijke afdeeling van het Ide. uit.

6) Men noemt **Tochaarsch** de twee dialecten (of talen) eertijds gesproken, maar sedert eeuwen reeds uitgestorven in Centraal-Azië (Oost-Toerkestan), waarmede men enkele jaren geleden (sedert 1904) is bekend geworden door het ontdekken aldaar van eene menigte handschriften, dagteekende uit de VIIIe-IXe eeuw na Chr. Het onderzoek van die teksten is nog verre van geëindigd, maar reeds genoeg gevorderd om die dialecten te herkennen als zelfstandig lid van de Idg.-familie ; « honderd » komt er voor in de vormen *kante* en *kant*, zoodat men daaruit heeft opgemaakt dat het ondanks zijn ligging — die trouwens in deze niet veel bewijst — tot de *kentum*-groep behoort.

7) Het **Grieksch** (of Helleensch) kennen wij uit schriftelijke bronnen, die tot de VIIe eeuw vóór onze tijdrekening opklimmen. Het heeft een rijke litteratuur ; maar voor de kennis van de taal zijn van meer belang nog de duizenden opschriften, waarvan sommige ouder zijn dan de litteraire werken.

Het Oudgrieksch vertoont een menigte dialecten, die sterk van malkaar afwijken ; men onderscheidt er een heele reeks (Ionisch, Attisch, Dorisch, Aeolisch, enz.), waarvan enkele al vroeg geschreven werden (talrijke opschriften) en zelfs gebezigd tot letterkundige doeleinden. De oudste litteraire teksten zijn de Homerische heldendichten (*Ilias* en *Odysseia*) ; de samenstelling mag tot vóór de VIIe eeuw vóór Christus (misschien tot in de IXe) verschoven worden.

In de v[e] eeuw kreeg het Attisch, d. i. het volksdialect van Athene, allengs het overwicht op de overige spreektalen, dank zij het overwicht dat Athene bekomen had op litterair en staatkundig gebied. Het werd eerst de algemeene schrijftaal en allengs ook (na de IIIe eeuw) de algemeene omgangstaal der beschaafde Grieken (*koinè*), ten gevolge waarvan de plaatselijke tongvallen verdrongen werden.

De geschiedenis van het Grieksch na de IVe eeuw onzer jaartelling (Middelgrieksch) ligt eenigszins in het duister. Uit de bekomen *koinê* ontstonden later wederom jongere dialecten (*Alexandrijnsche* en *Byzantijnsche* perioden). Tegenwoordig wordt het Grieksch (Nieuwgrieksch) nog gesproken, behalve in Griekenland zelf, door de bevolking der eilanden en kuststreken van de Egeïsche en Zwarte zee. In de huidige dialecten onderscheidt men een Zuidelijke en een Noordelijke groep; beide zijn de voorzetting, niet van de Oudgrieksche, welke sedert eeuwen bijna spoorloos verdwenen zijn, maar wel van diegene, welke zich uit de vroegere *koinê* gevormd hadden.

8) In het **Italisch** vallen twee hoofdgroepen te onderscheiden : a) het *Oskisch-Umbrisch* en b) het *Latijn-Faliskisch*.

a) Het *Faliskisch* kennen wij enkel uit een aantal opschriften ; het *Latijn* is het eenige Italisch dialect, dat een schrijf- en kultuurtaal geworden is. De oudste Lat. teksten zijn eveneens opschriften, opklimmende tot de IVe eeuw vóór Chr. — Het *Latijn* werd overheerschend en drong de overige dialecten op den achtergrond, die alleen als volkstaal bleven voortbestaan. Het klassieke Latijn is een kunstmatige taal ; de beschaafde Romeinen uit de periode van bloei spraken iets, dat het midden hield tusschen de volksdialecten en de schrijftaal ; gedurende een lange reeks van eeuwen bleef het geschreven Latijn, nadat het als levende taal was ten onder gegaan, het verkeermiddel in Zuidelijk en Westelijk Europa. Door de Romeinen werd het ver buiten Italië verbreid ; doch het was niet het eigenlijke Latijn, de taal der beschaafden, dat zij na hunne veroveringen in de overweldigde streken inplantten, maar wel de plattere volkstaal van Rome en andere volksdialecten van Italië, het Latijn van de legerkampen en de colonisten, welke idiomen men alle samenvat onder de benaming *Volkslatijn* (of *Vulgaarlatijn*).

Na den val van het Keizerrijk ontwikkelde zich dat Volkslatijn, in de gewesten waar het was ingevoerd, tot afzonderlijke talen ; aldus ontstonden sedert de VIe eeuw de reeds herhaaldelijk vermelde Romaansche talen. In de moderne tijden, sedert de XVIe eeuw, heeft de Romaansche familie nog een veel grooter gebied veroverd en zich inzonderheid verbreid in Amerika, waar *Portugeesch* gesproken wordt (in Brazilië), *Spaansch* (in Zuid- en Centraal-Amerika) en *Fransch* (in Canada, voorheen ook in de Zuidelijke provinciën der Vereenigde Staten). Daarenboven heeft het Romaansch nog in andere wereld-deelen, ten gevolge van het coloniseeren, een min of meer uitgestrekt gebied in beslag genomen (vgl. nr **104**).

b) De *Oskisch-Umbrische* groep heeft voor het Latijn moeten zwichten en is uitgestorven in de eerste eeuw vóór Chr. Van de *Oskische* taal der Samnieten is niets overgebleven, tenzij opschriften (van omstreeks 300 tot 89 v. Chr.) en het *Umbrisch*, dat gesproken werd op de hoogvlakte der Apenijnen, kennen wij eveneens maar uit soortgelijke documenten (o. a. de « tafels van Iguvium », ontdekt in 1444 en bevattende godsdienstige teksten).

9) Het **Keltisch** maakte, vóór onze jaartelliog, een veruitgestrekte groep dialecten uit, die gesproken werden in Engeland en Ierland (*Keltisch* in engeren zin) en op het vasteland *(Gallisch)* : in een groot gedeelte van Duitschland en Frankrijk, in België en Zwitserland en tot in het Noorden van Spanje en Italië; ja, er was een tijd, dat het tot diep in het Oosten heerschte, tot aan de Zwarte zee en in Klein-Azië. Op het vasteland verloor het voortdurend gebied en stierf er ten slotte uit; over de lotgevallen van het Keltisch gedurende de eerste eeuwen, tot omstreeks 1000 na Chr., weten wij echter niet zeer veel.

In onzen tijd wordt het Keltisch nog vertegenwoordigd door : 1°) het *Iersch*, in Ierland gesproken, verreweg de belangrijkste Keltische taal (opschriften sedert de IVe eeuw en een rijke litteratuur sedert de VIIIe). Daarbij sluiten zihc aan het *Schotsch* of *Gaëlisch* in Schotland (en naburige eilanden) en het *Manksch* (op het eiland Man). Zij maken de Gaëlische afdeeling uit.

2°) Het *Britsch*, waartoe behooren : a) het *Kymrisch* of *Wallisch*, thans nog gesproken in het Westen van Engeland, in het land van Wales ; b) het *Kornisch*, vroeger in

Cornwallis gebruikelijk, maar uitgestorven op het einde der XVIIIe eeuw ; c) het *Bretonsch* (of *Bretoensch* of *Aremorisch)*, thans in Bretagne (Westelijk gedeelte van Frankrijk) nog levend ; het was de taal van de Britten, die uit Engeland zich kwamen vestigen op het vasteland in de ve eeuw na Chr.

3o) Het *Pictisch*, dat gesproken werd in het Noorden van Schotland, maar al sedert eeuwen is uitgestorven.

10) Het **Germaansch** ten slotte, dat wij hier enkel vermelden, omdat de nadere bijzonderheden er over de stof zullen uitmaken van het volgend hoofdstuk (zie nrs **107-115**).

Wij verkrijgen aldus een volledig schema der Idg. familie, zooals het op het volgende bladzijde voorkomt.

Een paar opmerkingen moeten hierbij gemaakt worden : 1) Ten eerste, deze tafel is niet volledig. Het aantal Ide. talen is grooter dan de hier aangewezene. Sommige zijn verdwenen zonder eenig spoor achter te laten ; van andere (b. v. het *Skytisch*, het *Makedonisch*, enz.) weten wij genoeg om te bevestigen dat zij tot het Ide. behooren, maar te weinig om ze te kunnen rangschikken.

2) Ten tweede, alleen het Indo-Iraansch, het Grieksch en het Italisch (d. i. talen van oude kultuurvolkeren) bezitten geschreven documenten, die opklimmen tot vóór onze jaartelling ; de meerderheid der Ide. idiomen werden eerst betrekkelijk laat geschreven. Afgezien van het Tochaarsch, waarin stukken met Boeddhistischen inhoud werden vervaardigd, dagteekenen alle overige Ide. bronnen uit de christelijke middeleeuwen, de tijdruimte, gedurende welke het Christendom bij de betrokken volken werd gepredikt.

Daaruit volgt, dat wij de Ide. talen kennen op zeer onderscheiden perioden van hare ontwikkeling en *dat Indo-europeesch bijgevolg een term is voor verschijnselen zeer uiteenloopend, wat beteekenis, tijd en plaats betreft.* Met andere woorden : « Indo-europeesch » wil zeggen : *ergens* of *op een zekeren tijd* voorkomend in het Ide. gebied — niets anders. Een fout was het van de vroegere taalwetenschap alle feiten, die tot het Ide. herleid worden, op ééne lijn naast malkaar te plaatsen en aldus voortdurend *oud* Indo-europeesch te verwassen met *oorspronklijke* en *algemeen* Indo-europeesch.

103. Hoe ontstonden de afzonderlijke Indo-europeesche talen ? — Het bestaan van een Ide. grondtaal, waarvan de thans nog gesproken Ide. idiomen de normale voortzetting zijn, onderstelt het bestaan van een volk, dat die taal sprak als de zijne en ze aan zijn nakomelingen overleverde. Bij die beschouwing moet echter rekening gehouden worden met verschillende

Indo-europeesch

Satem-talen

- Arisch
  - (1) INDISCH: *Oud*-Indisch — Sanskrit; *Middel*-Ind — Prâkrit-dialecten Ind.; *Nieuw*-Ind. — Hindoestani, Hindi, Bengali, enz.
  - (2) IRAANSCH; *Oudir.* — Zend, Oudperz.; *Middel-Ira.* — Pahlavi, Sogdisch, Sakisch; *Nieuw-Ira.* — Perzisch, Koerdisch, Afghaansch, enz.
- (3) ARMENISCH
- (4) ALBANEESCH
- (5) BALTO-SLAVISCH
  - Baltisch
    - Oudpruisisch (uitgestorven 18e eeuw)
    - Litauwsch
    - Lettisch
  - Slavisch
    - Oostelijk Slavisch = Russisch
      - Kleinrussisch
      - Grootrussisch
      - Witrussisch
    - Westelijk Slavisch
      - Boheemsch
      - Slovakisch
      - Poolsch
      - Sorbisch
      - Polabisch (uitgest. in de 18e eeuw)
    - Zuidelijk Slavisch
      - Bulgaarsch: (*Oud*bulg., *Nieuw*bulg.)
      - Servisch
      - Croatisch
      - Sloveensch

Kentum-talen

- (6) TOCHAARSCH
  - dialect A
  - dialect B
- (7) GRIEKSCH = *Oud*grieksch; *Middel*grieksch; *Nieuw*grieksch.
- (8) ITALISCH
  - Oskisch-Umbrisch (uitgestorven)
  - Faliskisch (uitgestorven)
  - Latijn
    - Italiaansch
    - Fransch
    - Provençaalsch
    - Spaansch
    - Portugeesch
    - Roemeensch, enz.
- (9) KELTISCH
  - Gallisch (uitgestorven)
  - Britsch
    - Kymrisch (= Wallisch)
    - Cornisch (uitgestorven 18e eeuw)
    - Bretoensch of Armorisch
  - Gaëlisch
    - Iersch
    - Scotsch of Gaëlisch
    - Manksch
- (10) GERMAANSCH
  - Oostgermaansch
  - Noordgermaansch
    - Noorweegsch, IJslandsch
    - Deensch, Zweedsch
  - Westgermaansch
    - Engelsch, Friesch
    - Duitsch, Nederlandsch

mogelijkheden : 1) Ten eerste : een gedeelte van die Ide. nakomelingschap kan heelemaal uitgestorven zijn en met haar de taal verdwenen; 2) Ten tweede, een ander gedeelte kan een nieuw, niet verwant idioom hebben aangenomen en het overgeërfde laten varen, b. v. ten gevolge van taalopdringing ; 3) Een Ide. taal kan evenzoo, hetzij door de werking van dezelfde oorzaak, hetzij ten gevolge van andere omstandigheden, het idioom geworden zijn van een volk, dat *niet* van Ide. oorsprong was. Gelijk wij reeds hebben gezeid (zie nr **21**), loopen ras en taal geenszins parallel in hunne ontwikkeling en uit het aanwenden van een gemeenschappelijk idioom mag, zonder meer, volstrekt niet besloten worden tot identiteit van afkomst.

Laat ons nogmaals herhalen (vgl. nr **100**), dat wij de Idg. grondtaal moeten beschouwen als een *taaleenheid* in denzelfden zin, waarmede wij op een dialectengroep, b. v. de Nederlandsche, de benaming « taal » toepassen. Zoolang het verkeer tusschen de personen, welke die min of meer van malkaar afwijkende dialecten gebruiken, zonder onderbreking blijft voortbestaan, heerscht bij hen het bewustzijn, dat zij werkelijk dezelfde taal spreken. Sommige van die dialecten vertoonen onderling treffende overeenstemmingen of verschillen ; op grond daarvan zijn wij gerechtigd een nauwere verwantschap er tusschen aan te nemen, d. i. een langer historisch bijeenblijven, waardoor de trekken van de oorspronkelijke identiteit minder spoedig zijn uitgewischt. In de algemeene groepeering verkrijgen wij aldus kleinere eenheden, een eerste kern van een ontwikkeling tot afzonderlijke talen ; alle Ide. idiomen, ofschoon « zustertalen », staan niet even dicht, noch bij de « grondtaal », noch bij de overige.

Het is begrijpelijk, hoe omstandigheden van allerlei aard het verbreken der oorspronkelijke eenheid in de hand hebben gewerkt, door nl. het onderling verkeer min of meer volledig te verhinderen. De voortdurende aanwas der bevolking maakte een geographisch uiteengaan ten slotte noodzakelijk ; de uitgeweken stammen kwamen in aanraking met andere, die geen Indogermaansche taal spraken — of nog : niet-Indogermanen drongen in Idg. taalgebied ; innerlijke twisten van staatkundigen, godsdienstigen, economischen aard gaven ook aanleiding tot het zoeken van nieuwe woonplaatsen in vreemde streken ; de handelsbetrekkingen (of andere nog), die intusschen waren aangeknoopt, werden eveneens een voldoende

grond tot verplaatsing, enz. Voeg er bij, dat de nieuw bezette gewesten van malkaar gescheiden konden zijn door bergen, waterloopen, moerassen of woestenijen — altemaal oorzaken, die den verderen omgang moeielijk of onmogelijk maakten.

Van het oogenblik, dat er geen voeling meer is tusschen malkaar, beginnen de verschillende « dialecten » hun verloop tot « talen » ; in de plaats van ééne Idg. *taaleenheid* komt aldus een menigte talen, een *taalgroep*. Elk van die talen krijgt, ten gevolge van de latere ontwikkeling, die overal een zeer verschillenden gang gaat, hoe langer hoe meer een eigenaardig karakter ; zij blijft nog gedurende een zekeren tijd een « taaleenheid », dat is : verdeeld in dialecten, om op hare beurt uiteen te vallen in nieuwe afzonderlijke « talen » uit die dialecten ; dat is, met andere woorden : een voortdurende splitsing van een eenheid in nieuwe eenheden. Aldus zijn verscheidene der Idg. « dochtertalen » (b. v. Indisch, Italisch, Germaansch, enz.) in een jongere periode « moedertalen » geworden van een reeks andere. Op die verbrokkeling kunnen bepaalde omstandigheden gunstig of ongunstig werken, ze bevorderen of tegenhouden ; vgl. in dat opzicht b. v. het Grieksch, het Albaneesch, het Armenisch met het Italisch en het Germaansch. Doch het verloop van taal tot dialect en van dialect tot taal wordt eigenlijk nooit tot volledigen stilstand gebracht, gelijk wij verder nog zullen waarnemen (zie b. v. n^rs^ **113** en **123**) ; bij de cultuurvolkeren der moderne tijden wordt het echter door verschillende factoren in zijn vaart gestuit, o. a. door de schriftelijke overlevering, door de school, door het nationaliteitsbesef (vgl. ook hierboven n^r^ **86** *c*).

Op verschillende wijze heeft men beproefd de onderlinge verwantschap der afzonderlijke Ide. talen te bepalen en aldus te verklaren de nog tegenwoordig voorkomende typische overeenstemmingen en afwijkingen – een vraagstuk, terloops gezeid, van zeer ingewikkelden aard en waarop tot heden geen bevredigende oplossing is gevonden.

SCHLEICHER nam aan, dat de differenciëering van het Idg. tot de onderscheiden idiomen het gevolg was van een reeks splitsingen ; het Idg zou zich gesplitst hebben in twee hoofdgroepen : Noordeuropeesch en Arisch-Zuideuropeesch ; deze laatste in twee : Arisch en Zuideuropeesch en elk daarvan wederom in twee, enz. ; de verhouding der aldus bekomen groepen maakte hij aanschouwelijk door den vorm van een stamboom. Zijne *stamboom-theorie* (1866) gaf echter geen bevredigenden uitleg van tal van feiten en werd door verschillende latere geleerden gewijzigd en verbeterd.

Volgens J. SCHMIDT zou het ontstaan van afzonderlijke Ide. talen, uit de talrijke en zoo onmerkbaar in malkaar vloeiende dialecten der grondtaal als de golven der zee, te wijten zijn aan het achtereenvolgens verdwijnen van een aantal tusschen dialecten; ten gevolge daarvan ontbraken overgangen tusschen de nog overblijvende en de afwijkingen werden zóó ingrijpend, dat degenen die ze spraken niet langer meer het gevoel hadden tot dezelfde taalgemeenschap te behooren (vandaar zijn *golventheorie*, 1872).

Een andere verklaring werd ondernomen door H. HIRT (1905). Deze geleerde gaat uit van de stelling, dat de volkeren, die tegenwoordig dezelfde taalfamilie uitmaken, volstrekt niet ethnographisch samenhooren, vooral niet in Europa. Toen de Indogermanen zich uit hun stamland over een grooter gebied uitbreidden, troffen zij niet zelden, in de gewesten waar zij invielen, een reeds gevestigde bevolking aan, die zij overwonnen en aan zich onderwierpen, maar niet uitroeiden. In hoofdzaak nu zou het eigenaardig karakter der verschillende dialectengroepen het gevolg zijn van de wijzigingen, welke aan het Indo-europeesch toegebracht werden door die autochthone bevolking bij het overnemen van de taal harer overweldigers. Aldus zou b. v. het Keltisch zijn zoo zeer van de overige talen afwijkend karakter verschuldigd zijn aan de omstandigheid, dat op geen gedeelte van het taalgebied het aantal Indo-europeanen zóó klein was in verhouding tot de onderworpen stammen. — Hirt's hypothese spreidt een klaarder licht op vele verschijnselen en houdt rekening met de historische voorwaarden der taalontwikkeling — een punt waarop men vroeger minder lette. Intusschen heldert zij niet alles op en steunt de bewering, dat de vraag naar de oudste historische betrekkingen tusschen de talen niet door ééne theorie kan opgelost worden.

104. Ontwikkelingsgang der Indogermaansche talen. — Hoe en van uit welke streek het Indogermaansch zich heeft verbreid over bijna heel Europa en het Westelijk gedeelte van Azië, is ons niet bekend; de oudste bronnen, die Indogermaansche volkeren vermelden, dagteekenen eerst uit de XVe en XIVe eeuwen vóór onze tijdrekening en lichten ons niet in over de wijze, waarop zij gedrongen zijn in de landen, die zij toen bewoonden.

In elk geval, *sedert de Indogermaansche talen in de geschiedenis zijn opgetreden, hebben zij zich zonder onderbreking over een steeds ruimer gebied uitgebreid.* Voor een groot gedeelte heeft zich die verbreiding voltrokken in het licht der historie, gelijk b. v. het doordringen van het Arisch in Indië, het verdrijven van niet-Indogermaansche talen in Europa (als in Spanje, waar het Baskisch nog hedendaags er een overblijfsel van is); vooral, in de moderne tijden, de uitstraling van de Romaansche talen en van het Engelsch over andere werelddeelen: Amerika, Australië. Afrika (zie verder n[r] **117**).

Wat *het karakter van die ontwikkeling* betreft, de Indogermaansche dialecten bestonden naast malkaar ongeveer als tegenwoordig de Nederlandsche, Engelsche, Duitsche streektalen onderling ; dat wil zeggen : zij vertoonden overeenstemmingen en verschillen, die niet parallel liepen ; elke isoglosse of isophone was onafhankelijk van de overige. Doch, dat ze in oorsprong identisch waren en allemaal denzelfden aard hadden, wordt duidelijk bewezen door hare latere ontwikkeling ; *alle nieuwe verschijnselen die opkwamen, nadat elk van die dialecten een zelfstandig bestaan als taal had gekregen, loopen in dezelfde richting.* Overal bespeuren wij een streven om b. v. dezelfde functie op dezelfde wijze aan te duiden (als enkelvoud en meervoud, de personen der werkwoorden, het verband tusschen de zinnen, enz.) ; de veranderingen in de klankleer en de spraakkunst, hoezeer van malkaar afwijkend in bijzonderheden, geschieden overal naar hetzelfde principe en bereiken dan ook overal hetzelfde doel : *vereenvoudiging in de flexie,* wat gepaard gaat met het opkomen van een vaste woordvolgorde en « vormwoorden » in plaats van woordvormen.

Opmerkenswaardig is wel, dat sommige grammatische bijzonderheden, als b. v. het tweevoud (dualis), alleen bewaard werden bij die volkeren, welke in algemeene beschaving ten achteren bleven ; het dualis komt thans nog enkel voor in het Litauwsch en Sloveensch. Daarentegen is de deflexie bijna heelemaal voltrokken in de talen van die naties, welke in de moderne geschiedenis een hoofdrol speelden : de Romaansche groep en het Engelsch. Toch moet men voorzichtig zijn in het beoordeelen van die feiten in verband met den ontwikkelingsgang der beschaving ; alzoo heeft het hedendaagsch Perzisch zoogoed als geen flexie meer, terwijl veel er van zich staande hield in het Duitsch. Men mag niet vergeten, dat niet één enkele factor, maar eene menigte de lotgevallen van een volk en van zijne taal bepalen.

Wij moeten ten slotte den lezer er nogmaals aan herinneren, dat het Indo-europeesch tegenwoordig door menschen van zeer verschillende afkomst gesproken wordt ; dat het bovendien van oudsher zich ontwikkelde gelijk later alle er uit voortgesproten idiomen, wel te verstaan : voortdurend in betrekking met vreemde talen, tot andere groepen behoorende en daaraan leenende en daarvan ontleenende ; voorts nog aanhoudend in wording, met tallooze analogievormingen, enz., waarvan sommige later in een zeker gedeelte van de dochtertalen bewaard bleven,

elders verdwenen — terwijl daar weer andere nieuwigheden ontstonden.

De taalkunde kan dus niet *het* Indo-europeesch heropbouwen ; zij kan echter een aantal feiten bijeenbrengen, die tot het primitieve idioom hebben behoord.

105. De Indogermanen. — Wij hebben reeds gezeid (nr **103**), dat het bestaan van een Indogermaansche grondtaal ons het recht geeft te besluiten tot het bestaan van een Indogermaansch volk. — Waar, wanneer en in welke omstandigheden leefde dat volk ? Ziedaar vragen, die de nieuwsgierigheid al spoedig prikkelden ; de Indogermaansche oudheidkunde, een jongere zuster van de Indogermaansche taalwetenschap, trachtte dien weetlust te voldoen. Tot heden heeft zij nog geen bevredigende oplossing kunnen geven, hoe onverpoosd zij ook gearbeid heeft.

Waar de Indogermanen, het « oorvolk », gewoond hebben, is onbekend. Men heeft hun bakermat nu eens in Centraal Azië, dan weer in Europa gezocht : in Skandinavië, in de steppen van Rusland, in het Donau-gebied, in Duitschland, in den Kaukasus, in de nabijheid der Semietische volken. De Europeesche oorsprong komt waarschijnlijkst voor, doch het is niet mogelijk nauwkeuriger de grenzen te bepalen van het gebied, waar de Indogermanen woonachtig waren, onmiddellijk vóór hunne uitstraling naar alle richtingen. In elk geval moet men aannemen, dat zij geen afzonderlijk « ras » uitmaakten — niets zou die stelling wettigen — maar wel eene of meer « naties » of « volkeren », dat is : eenigermate georganiseerde maatschappijen, hoe primitief ook.

Wanneer die Indogermanen leefden en wanneer zij zich, en met hen hunne taal, over een ruimer gebied begonnen te verbreiden, ook daarover kan de wetenschap weinig zekers mededeelen, evenmin als over hunnen *beschavingstoestand.*

In cultuurhistorisch opzicht moet men bij hen verschillende toestanden onderscheiden ; alle stammen zullen, op een gegeven tijd, niet tot dezelfde hoogte gestegen zijn. Het is dus niet aan te toonen, hoe « de » Indogermanen leefden. In het algemeen gesproken, moeten wij ze beschouwen als staande op een nog lagen trap van beschaving. Misschien waren zij bekend met primitieven akkerbouw, legden zich ook op de veeteelt toe en hadden vaste woonplaatsen ; nomaden waren het niet meer. In elk geval geldt dat voor de Europeesche Indogermanen, zoo ver de geschiedenis ze bereiken kan ; bij de Indiërs en Iraniërs waren de toestanden anders ; het Arische tijdperk kent nog geen landbouw. Van een verder onderzoek naar hunne maatschappelijke inrichting, zedelijke en godsdienstige opvattingen, enz., ziet de taalkunde thans af, omdat op zuiver linguistischen grondslag dat onderzoek niet tot een goed einde kan gebracht worden ; de inlichtingen, welke de archaeologie en de voorgeschiedenis verstrekken, zijn bovendien zóó schaarsch, dat men met volle zekerheid niets kan bevestigen.

106. Bibliographische aanteekening. — Wat de studie van de Indogermaansche taalgroep, in haar geheel genomen, betreft, daarover zal de lezer in de hoofdwerken : MEILLET en BRUGMANN'S *Grundriss* alle verdere

bijzonderheden en bibliographische inlichtingen aantreffen. Een beknopte inleiding gaf R. MERINGER, *Indogermanische Sprachwissenschaft* (in de *Sammlung Göschen*), 3e uitg. Leipzig, 1903. Tot eerste kennismaking met de Romaansche taalgroep, die met de Germaansche in zoo nauwe betrekking staat, voornamelijk in de latere tijdperken, kunnen aanbevolen worden : E. BOURCIEZ, *Éléments de linguistique romane*, Parijs, 1910, en A. ZAUNER, *Romanische Sprachwissenschaft* (2 deeltjes der *Sammlung Göschen*), 2e uitg. 1914. — Over de herkomst, verbreiding en beschaving van het grondvolk bestaan twee uitvoerige werken, te weten : H. HIRT, *Die Indogermanen. Ihre Verbreitung, ihre Urheimat und ihre Kultur*, 2 dln., Straatsburg, 1905-1906 en S. FEIST, *Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen*, Berlijn, 1913, alle twee rijk gedocumenteerd. Eene samenvatting van de bereikte uitkomsten in beknopten vorm gaf O. SCHRADER en een klein werkje : *Die Indogermanen*, Leipzig, 1911. Van denzelfden geleerde verscheen nog een *Reallexikon der Idg. Altertumskunde*, tweede uitgave, Straatsburg, 1917, vlgg.

TWEEDE HOOFDSTUK

DE GERMAANSCHE TALEN

---

107. Benaming en bronnen. — De *Germaansche talen* zijn die talen, welke oudtijds en oorspronkelijk gesproken worden door de volksstammen, in de geschiedenis als « Germanen » bekend. Die stammen heetten zich zelve niet aldus ; *Germani* (of ook *Garmani*), vanwaar *Germanen*, d. i. misschien zooveel als « geburen », is een benaming, welke hun gegeven werd door de Kelten, de bewoners der aanpalende landen ; van deze werd zij in de eerste eeuw vóór Chr. door de Romeinsche schrijvers overgenomen (Julius Caesar) en kwam aldus algemeen in gebruik. Anderen daarentegen meenen, dat « Germani » van inheemschen oorsprong is en naar de beteekenis identisch met *Alamanni* (vanwaar later in het Fra. « Allemands »), dat is te zeggen : « alleman, eenieder », te weten : « al wie van het volk of de natie deel uitmaakt ».

De Germanen maken een *taalkundige eenheid* uit, geenszins een ethnographische ; zoodra zij in de geschiedenis optraden, waren zij verdeeld in een aantal stammen, die zich als afzonderlijke volkeren gedroegen en het besef niet meer hadden tot elkander te behooren, ondanks eenheid van taal, eenheid van godsdienst, maatschappelijke instellingen, enz. Een toenadering ontstond wel

tusschen een aantal Germaansche stammen, toen zij in aanraking kwamen met de Romeinen in de periode der volksverhuizing; doch het bleven eenheden binnen relatief eng gebied Er is nooit iets geweest, dat eenigszins geleek op « pangermanisme » ; daarvoor waren die stammen te spoedig uit elkaar gegaan, hadden het bewustzijn van stamverwantschap verloren en al even spoedig een verschillenden trap van beschaving bereikt.

De thans bestaande Germaansche talen zijn : Engelsch, Duitsch, Nederlandsch, Friesch, Deensch, Zweedsch, Noorweegsch en IJslandsch. — Een aantal Germaansche talen zijn uitgestorven, wat grootendeels toe te schrijven is aan het feit, dat verschillende Germaansche stammen hun eigen idioom hebben laten varen om een ander aan te nemen, als b. v. de Langobarden (romaniseering). Omgekeerd heeft het Germaansch, niet alleen vroeger, maar ook in de moderne tijden, zich bij volksgroepen van heel heterogene herkomst opgedrongen ; men denke slechts b. v. aan de veroveringen van het Duitsch in het Slaafsch gebied en aan die van het Engelsch in alle werelddeelen (germanisatie). Dat tusschen ras en taal noch oorspronkelijke, noch noodzakelijke samenhang moet aangenomen worden, blijkt bijna nergens zoo duidelijk als uit de lotgevallen van het Germaansch.

Wij kennen de Germaansche talen sedert de eerste tijden onzer jaartelling. Tot de oudste bronnen behooren eenige alleenstaande woorden, inz. eigennamen bij de Romeinsche en Grieksche schrijvers ; daarnaast een aantal ontleeningen in het Finsch (b. v. *kernas* « gaarne », *kuningas* « koning », *lammas* « lam ») ; voorts nog een hoeveelheid runenopschriften (1), waarvan het meerendeel werden gevonden in Skandinavië (Denemarken, Zuidelijk Zweden en Noorwegen) ; woorden als *gastis* « gast », *hrabnas* «raaf», *stainas* « steen », *magus* « knaap », worden er aangetroffen. — Uit de IVe eeuw dagteekenen de overblijfselen van de Gotische bijbelvertaling van Wulfilas en sedert omstreeks 700 begint een onafgebroken reeks geschreven documenten (de oudste in Engeland en Duitschland).

---

(1) *Runen* heet men vooreerst de oudste schrijfteekens bij de Germanen in gebruik ; zij werden ontleend aan het Romeinsche en aan het Grieksche alphabet. De Germanen, inz. de Skandinaven, gebruikten ze tot het vervaardigen van opschriften op allerlei voorwerpen (wapens, huisraad, sieraden, gereedschapgen, grafsteenen, enz.) Zulke opschriften noemt men ook *runen ;* de meeste zijn zeer kort, bevatten enkel een naam (dien van den eigenaar of maker), soms een spreuk of een wensch, enz. Verschillende duizenden zijn tot ons gekomen ; enkele maar behelzen een ietwat uitvoerige mededeeling.

108. Plaats van het Germaansch in het Indo-Europeesch. — De Germaansche talen, zoowel de thans nog levende als de in den loop der tijden uitgestorvene, zijn allemaal de ontwikkeling van een oorspronkelijke grondtaal, het *Oorgermaansch* of «algemeen Germaansch», dat, als zelfstandig lid van de Indogermaansche familie, op denzelfden rang staat als het Arisch, Italisch, Keltisch, enz. Men bedoelt er mede *de taal, in werkelijkheid nog één, ofschoon dialectisch gekleurd, die gesproken werd in de periode, die het ontstaan der afzonderlijke Germaansche talen voorafging.*

Geen enkel overblijfsel is er van tot ons gekomen ; wij kunnen alleen door de vergelijking der Germaansche talen hare phonetische, morphologische en syntactische gedaante opmaken. Hare ontwikkeling is langzaam en geleidelijk geschied, in het eene gedeelte van het taalgebied sneller dan in het ander ; de oudste litteraire teksten wijzen al op zóó diepgaande verschillen, dat wij dan niet meer mogen spreken van een algemeene taal; de geschiedenis van het Oorgermaansch ligt heelemaal in den voorhistorischen tijd.

Wat nu voorts de plaats van den Germaanschen tak in de Indo-europeesche familie betreft, hij behoort, gelijk wij hierboven gezien hebben (nr **102**) tot de *kentum*-talen ; met het Keltisch en vooral het Italisch (Latijn) vertoont hij bepaalde overeenstemmingen ; niet alleen in den woordenschat, doch zelfs in de woordvorming en de constructie. Mogen wij misschien op grond van zulke gemeenschappelijke trekken, die niet als toevalligheden te zijn beschouwen, tot een nauwer samenhooren met het Italisch en Keltisch besluiten en ja, het wagen van *een Italo-Kelto-Germaansche taaleenheid* te spreken binnen de groep der *kentum*-talen ? Sommigen antwoorden hier op bevestigend, doch volstrekte zekerheid kan niet bereikt worden. In elk geval, dichter staat het Germaansch bij genoemde groepen dan b. v. bij het Grieksch of het Balto-Slavisch, dat zelfs een *satem*-taal is. Aan den anderen kant bedenke men, dat de Germanen steeds de naburen der Kelten zijn geweest en met hen, evenals met de Italiërs, al vroeg betrekkingen hadden ; een gedeelte der overeenstemmingen laat zich wellicht voldoend verklaren door de geographische stelling van de Germaansche groep.

Andere overeenstemmingen kan men ook aanwijzen, als b. v. tusschen Germaansch en Balto-Slavisch, tusschen Germaansch en

Grieksch; die verschijnselen betreffen feiten van veel minder beteekenis en lijken meer iets toevalligs.

109. Karakteristiek van het Germaansch. — Vragen wij nu wat, middenin de overige Indo-Europeesche talen, middenin speciaal nog de kentum-talen en voorts de Italo-Kelto-Germaansche groep, aan het Germaansch een eigen karakter geeft en als een aparte, zelfstandige taal afscheidt, dan kunnen wij de volgende kenmerken aanwijzen, die zijn specifiek onderscheid uitmaken:

a) De eerste klankverschuiving. — Dat beteekent het volgende: bepaalde consonanten in de Indo-europeesche grondtaal voorkomende, nl. de labialen (*b, p, bh*), de dentalen (*d, t, dh*) en de gutturalen (*g, k, gh*) werden in het oorspronkelijk Germaansch één graad verschoven, of, met andere woorden, veranderden van articulatie en gingen dus over tot andere consonanten.

Grimm, die zijn naam hechtte aan de beschrijving van dit verschijnsel (zie hierboven, nr **12**), weshalve het ook de *wet van Grimm* geheeten wordt, stelde den gang van zaken aldus voor:

1°) De *stemhebbende* (**b, d, g**), worden *stemlooze*; b. v.

b > p Lat. *la*b*ium* (1), Os. *lepor*, Ndl. *li*p.
d > t Lat. d*ecem*, Os. t*ehan*, Ndl. t*ien*.
g > k Lat. *ego*, *jugum*, Ndl. *i*k, *ju*k.

2°) De *stemlooze* (**p, t, k**) worden *geaspireerde*, b. v.

p > ph (= f) Lat. p*ellis*, *nepos*, Hgd. F*ell*, Ndl. *nee*f.
t > th Lat. t*res*, Os. th*rie*, Eng. th*ree*.
k > h (= de *ch*-klank in Hgd. *Buch*) Lat. *lux* (= *lu*ks), Ohd. *lio*h*t*, Ndl. *lic*h*t*.

3°) De *geaspireerde* (**bh, dh, gh**) worden *stemhebbende*, b. v.

bh > b Skt. bh*árāmi* « ik draag », Got. b*airan*, Ndl. b*aren*.
dh > d Lat. f*oras* (< dh*ora*), Ndl. d*eur*.
gh > g Skt. *stig*h*nômi* « ik spring », Got. *steigan*, Ndl. *stijgen*.

Alle Germaansche talen en *zij alleen* hebben die klankverschuiving medegemaakt; nergens komen bovendien

---

(1) De oorspronkelijke Idg. consonanten blijven ongewijzigd in het Latijn, het Grieksch en elders; daarom volstaat het die talen aan te halen.

dezelfde klankwijzigingen in denzelfden omvang voor ; dat geeft haar een eigenaardige, afzonderlijke plaats (1).

Natuurlijk werden de oorspronkelijke toestanden van het primitief Germaansch in de verschillende talen, die er zich uit ontwikkelden, in later tijd min of meer gewijzigd volgens het historisch verloop van die idiomen ; aldus is b. v. de *f* van het Hgd. *Fell*, aan een Ide. *p* beantwoordende, in het Ndl. een *v* geworden ; vgl. nog Ndl. *drie* met Eng. *three* uit Idg. *t*, enz.

b) De **klemverschuiving**, dat wil zeggen : het vastleggen, op de *eerste lettergreep* van het woord, van het tot dusver nog vrij en verspringend accent. Die klemverschuiving heeft stellig plaats gehad *na* de klankverschuiving en samen met deze is zij karakteristiek voor het Germaansch.

Zoolang de klemtoon in het Germaansch vrij bleef, gelijk hij het was in het Indo-europeesch, kon hij nu eens op deze, dan weer op gene lettergreep verspringen. Nu merkten de taalkundigen op, dat de wet van Grimm niet altijd werd toegepast. Aan de Ide. *p, t, k* beantwoordden soms, tegen den regel in, *stemhebbende* consonanten *(b, d, g)*, in plaats van *stemlooze*, als b. v. :

Lat. *septem*, Got. *sibun*, Ndl. *zeven* (v < b).
Lat. *pater*, Got. *fadar*, Ndl. *vader*.
Lat. *macer* (c = k), Ohd. *magar*, Ndl. *mager*.

Bij het nagaan van die gevallen is gebleken, dat die schijnbare uitzonderingen op te vatten zijn als de werking van den klemtoon. Als nl. *de onmiddellijk voorafgaande klinker* niet *den klemtoon had in de grondtaal*, dan heeft men in het Germaansch *stemhebbende* consonanten *(b, d, g)*, beantwoordende aan de oorspronkelijke *stemlooze (p, t, k)*. Dat is de **wet van Verner** (door den geleerde van dien naam in 1877 ontdekt). Vgl. b. v. met elkander :

accent vóór den consonant : Skr. *bhrâtar*, Got. *brôthar ;*
accent ná den consonant : Skr. *pitár*, Gri. *patêr*, Got. *fadar*.

En aangezien de klemtoon oudtijds kon verspringen, zoo konden ook, in hetzelfde woord (inz. in de vormen der vervoeging), vormen met verschillenden consonant voorkomen ; tot in het tegenwoor-

---

(1) Uit de voorbeelden blijkt dat, naar Grimm's voorstelling, het verloop wezenlijk een gesloten kring uitmaakte. Doch die voorstelling is niet al te juist en Grimm heeft, behalve dat hij verschillende feiten over het hoofd gezien of met elkander verward heeft, de grove fout begaan zich door de *teekens* te laten verschalken en o. a. geaspireerde klanken (*bh, gh, dh*, enz.) niet uiteengehouden van spiranten. (*f*, [χ], enz.). Men mag wel spreken van *regelmatige klankverschuiving* ; maar de feiten zijn lang zoo eenvoudig niet als hier wordt aangegeven — ja, veel te ingewikkeld zelfs om er breedvoeriger over uit te weiden. — Het medegedeelde kan echter volstaan om de *beteekenis van het verschijnsel* te vatten.

dig Ndl. treffen wij nog sporen aan van dien oorspronkelijken toestand, gelijk o. a. *lachen* naast *loegen*, bij *zien* uit *zehen* (waarin de *h* = *k*), *zagen*, enz. Ook de *s* is aan die wet onderworpen ; vandaar *was* naast *waren ;* ook *vriezen, verliezen*, maar *gevroren, verloren*, enz.

Die ongelijkmatigheid heet men *grammatische afwisseling* (« grammatischer Wechsel »), waar het flexie en woordvorming betreft ; de zucht naar gelijkmatigheid echter heeft de primitieve verschillen in de meeste gevallen doen verdwijnen.

c) Bepaalde **verschijnselen op grammatisch en lexicologisch gebied**. In de verbuiging b. v. gaan sommige naamvallen verloren (de *b*-datief, als Lat. *hostibus* « aan de vijanden », *tibi* « aan mij »), terwijl een nieuwe verbuiging bij het adjectief opkomt, de zoogen. « zwakke » verbuiging door middel van de suffixen *-en-*, *-on-*, b. v. bij Got. *blinds*, genit. *blindis*, de « zwakke » genit.-vormen *blindins* (m.) en *blindôns* (vr.). In de vervoeging verdwijnt het futurum en een nieuw praeteritum wordt gevormd, nl. dat van de zwakke werkw. van het type *leerde*, *hoorde* (Got. *salboda* « zalfde »), welke vorming merkwaardig is, daar zij enkel tot het Germaansch beperkt blijft.

In den woordenschat gaat nogal wat van het Idg. erfgoed verloren, b. v. de familie van $\sqrt{p\hat{o}}$ « drinken », $\sqrt{d\hat{o}}$ « geven », enz., maar veel blijft er ook bewaard, dat elders verdwenen is (*drinken*, *geven, vechten*, *houden*, enz.). Nieuwe woorden heeft het Germaansch gevormd *(klinken, niezen)* en de beteekenis van andere gewijzigd ; b. v. Idg. *dooden*, *volgen, (ver)toeven, splijten, schrijden* krijgen den zin van *moorden, zien, leven*, *bijten*, *splijten*.

110. Indeeling der Germaansche talen. — De Germaansche grondtaal bleef, tot in de eerste eeuwen onzer tijdrekening, eene eenheid uitmaken in den hierboven vermelden zin. Intusschen was zij reeds op een zoo uitgestrekt gebied verbreid en werd door een zoo talrijke volksmenigte gesproken, dat groote dialectgroepen zich allengs hadden afgeteekend, waaruit zich later de verschillende Germaansche idiomen verder ontwikkelden ; dat was de toestand omstreeks het begin der III[e] eeuw.

Men neemt algemeen drie zulke groepeeringen aan, nl. Noord-, Oost- en Westgermaansch ; de twee eerste worden vaak, als nader bijeenbehoorende, samen als een Oostelijke groep tegenover het Westgermaansch geplaatst.

— De verhouding van die groepen tot de tegenwoordige Germaansche talen wordt in de hieronder staande tafel aangewezen.

Algemeen Germaansch

- Oost-Germaansch
  - Gotisch
  - Wandaalsch
  - Burgondisch, enz. *(allemaal uitgestorven)*
- Noord-Germaansch
  - Westnoordsch
    - Noorweegsch
    - IJslandsch
  - Oostnoordsch
    - Zweedsch
    - Deensch
- West-Germaansch
  - Anglo-Friesch
    - Engelsch
    - Friesch
      - Noordfriesch
      - Oostfriesch
      - Westfriesch
  - Vasteland-germaansch (of Duitsch)
    - Opperduitsch (Hoogduitsch)
      - Beiersch
      - Alemannisch
    - Middenduitsch (Hoogduitsch)
      - Thuringsch
      - Saksisch
      - Frankisch
    - Nederduitsch
      - Saksisch, Nederduitsch (Platduitsch)
      - Nederfrankisch, *Nederlandsch*

Het Oostgermaansch is spoedig geheel uitgestorven en in geen enkele van de talen, welke tot dien tak behooren, het Gotisch uitgenomen, zijn ons geschreven documenten overgeleverd. In het algemeen gesproken, vertoonen Oost- en Noordgermaansch alle twee oudere taaltoestanden ; de verschijnselen, die het Westgermaansch kenmerken, zijn van jonger dagteekening ; inz. aan het Gotisch komt een eigene, afzonderlijke plaats toe.

111. Ontwikkelingsgang van het Germaansch. — Als de schriftelijke overlevering begint, heeft het vroeger algemeen Germaansch zich opgelost in een aantal afzonderlijke talen, in hoofdzaak gevestigd in daaromtrent hetzelfde gebied, waar zij thans nog leven. In dien ontwikkelingsgang van het Germaansch kunnen wij verschillende perioden onderscheiden.

a) Een *eerste periode* is die waarin, uit de verschillende Indo-europeesche dialecten, het primitief Germaansch zich ontwikkelt tot een aparte taal en aldus een eigen afzonderlijk bestaan krijgt tegenover de andere ; het is de **algemeen Germaansche periode**. In die periode, over welke ons geen rechtstreeksche inlichtingen bereikten, krijgt dit Germaansch allengs zijn eigenaardig karakter, nl. een reeks verschijnselen, op het gebied van de klankleer, de spraakkunst en den woordenschat, verschijnselen van zulk een machtige beteekenis, dat zij ons noodzaken te besluiten tot het geboren zijn van een nieuwe taal.

Wij hebben die verschijnselen, waardoor het Germaansch voortaan — en hoe langer hoe meer zelfs — van alle overige Indo-europeesche dialecten verschilt, reeds hierboven opgesomd (nr **109**) : de *klankverschuiving*, de *klemverschuiving*, enz.

Het allengs worden tot een afzonderlijke taaleenheid heeft eeuwen geduurd. De verschillende wijzigingen in de klankleer, ten gevolge waarvan het Germaansch consonantenstelsel zoo een eigenaardig karakter verkreeg, zijn niet gelijktijdig tot stand gekomen, noch stonden met malkaar in verband ; zij hebben een lang tijdsbestek gevergd om zich te voltrekken. Het is alleen mogelijk een relatieve chronologie er voor aan te geven ; zoo is het zeker, gelijk wij reeds zeiden, dat het terugtrekken van het accent op de eerste lettergreep moet gebeurd zijn ná de werking der eerste klankverschuiving, aangezien de wet van Verner juist op het verspringen van den klemtoon berust. Men heeft ondersteld, dat bedoeld verloop zijn beslag zou gekregen hebben in de periode 1000-400 vóór Chr.; met even veel recht zou men mogen aannemen, dat het misschien 1000 jaar vóór Chr. al voltrokken was; maar in elk geval, later dan 400 vóór Chr. kan het niet gebeurd zijn.

De Germanen, misschien uit Oostelijk Europa vertrokken, hebben zich gevestigd in het Noordelijk gedeelte van Duitschland, tusschen den Oder en den Weichsel volgens de eenen, tusschen de Elbe en den Oder volgens anderen. Wat er ook van weze, het Noorden van Duitschland mag beschouwd worden als het stamland der Germanen, wellicht ook een gedeelte van Zuidelijk Skandinavië. Over den tijd en de aanleiding van hun verschijnen in die streek weten wij niets met zekerheid. Met de Kelten, die ten Westen en ten Zuiden woonden en met

de Slaven, die Oostwaarts gevestigd waren, hadden zij een min of meer rechtstreeksch en druk verkeer; ten Zuiden kwamen zij in aanraking met de Romeinen reeds vóór onze tijdrekening. Ook met niet-Indogermaansche volkeren hebben zij betrekkingen gehad, o. a. met de Finnen en Lappen; deze hadden zich ongeveer gelijktijdig, misschien vroeger zelfs, in Europa vertoond en waren de Germanen voorafgegaan in Zweden en Noorwegen.

Het bewijs van dien omgang met die verschillende volkeren vinden wij in de talrijke taalontleeningen; wij weten ook, dat de Germanen nog op een lager peil van beschaving stonden. Hunne naburen, inzonderheid de Kelten en de Romeinen, waren hun meerderen in algemeene ontwikkeling en van den aanvang af hebben de Germanen in cultuurhistorisch opzicht onder hunnen invloed gestaan.

b) De *tweede periode* is die van de **scheiding van het algemeen Germaansch** *in Noord-, Oost- en Westgermaansch;* zij begint omstreeks 400 jaar vóór Chr. Die scheiding is taalkundig, niet ethnologisch, want reeds vroeger maakten de Germanen een gemeenschap van een aantal verschillende stammen uit.

De Noordgermanen vestigden zich in Skandinavië, waar zij thans nog wonen; zij zijn er gekomen van uit het Zuiden en hebben zich steeds meer Noordwaarts verbreid, de oudere bevolkingen (Lappen, Finnen) voor zich drijvende. Het is moeielijk het tijdstip van hun immigratie aan te geven; sommige geleerden willen tot een fantastische oudheid opklimmen (tot tientallen van eeuwen vóór onze jaartelling); zeker is het alleen, dat zij reeds begon in den voorchristelijken tijd.

Vermoedelijk maakten, althans gedurende een gedeelte van deze periode, de Noordgermanen met de Oostgermanen nog samen een eenheid uit; deze laatsten zouden van uit Skandinavië betrekkelijk laat weggetrokken zijn naar Zuidelijker streken (IIe en IIIe eeuw na Chr.); sommige stammen gingen in de richting van de Zwarte Zee, andere sloegen den weg in naar het Zuiden of het Westen.

Het algemeen Germaansch heeft zich dus reeds opgelost in Westgermaansch aan den eenen kant en in Oost- en Noordgermaansch aan den anderen. — De verschillende taalkundige kenmerken, die het Westgerm. tegenover de twee overige groepen aanwijst, zijn feitelijk een aantal nieuwe verschijnselen, die in de periode van ± 250 tot ± 450 moeten tot stand gekomen zijn en zich over het heele Westgerm. taalgebied lieten gelden.

Het Noordgerm. onderscheidt zich van het Westgerm. door het bewaren van oorspronkelijk algemeen Germaansche bijzonderheden : feiten uit de klankleer, de grammatica, als b. v. het blijven bestaan van een afzonderlijken vorm voor het passief (b. v. in het Zweedsch : *jag kallar* « ik roep », *jag kallas* « ik word geroepen ») en uit den woordvoorraad ; in beide is veel gemeenschappelijk erfgoed verloren gegaan, maar het Noordgerm. heeft in dat opzicht veel minder schade geleden (1).

c) De *derde periode* kunnen wij noemen die van de **ontwikkeling van het Gotisch** tot een afzonderlijke taal, die een vroegen, maar korten bloei heeft gehad.

De Goten waren verdeeld in twee groote stammen : *Oost-* en *Westgoten*, vroeger ook Austro- (of Ostro-) en Visigoten geheeten (*Oost-* en *West-* duiden hier de lokale afdeelingen van het volk aan). Gedurende de IVe en V^e^ eeuwen schijnt hunne gemeenschappelijke taal hare eenheid bewaard te hebben. De ariaansche bisschop WULFILAS (± 310-383), de geloofsprediker bij de Goten, was een Westgoot, maar zijne vertaling van den Bijbel werd ons door Oostgoten overgeleverd. De brokstukken van die vertaling en andere fragmenten, welke er bij behooren (o. a. eenige van een commentaar op het Sint-Jans Evangelie), maken verreweg de voornaamste bron uit voor onze kennis van het Gotisch. — Behalve dat « Bijbelgotisch » bezitten wij nog enkele stukken van korten omvang, waar Gotisch in voorkomt (oorkonden uit Italië herkomstig ; fragmenten van eenen kalender, enz.).

Een rassen bloei hebben de Goten gehad (men denke maar aan hunne triomfantelijke tochten door Italië en de rijken, die er o. a. Alarik en Theodorik stichtten), maar geen langdurigen ; hunne taal is spoedig uitgestorven (tweede helft der VIe eeuw). In de Krim hielden afstammelingen van de Oostgoten zich nog lange eeuwen staande (eerst in 1475 door de Turken onderworpen) ; hunne taal, waarvan ons iets bekend is door een woorden-

(1) Gelijk blijkt uit het hierop onmiddellijk volgende, wordt het Oostgerm., door het Gotisch vertegenwoordigd, spoedig tot schriftelijke doeleinden aangewend en kennen wij het dus in den toestand, waarin het zich in de IVe eeuw bevond, terwijl de oudste bronnen in het Noord- en Westgerm. verschillende eeuwen jonger zijn, afgezien van de ten slotte maar schaarsche runenopschriften. Daarom is het zoo moeielijk, de juiste verhoudingen tusschen de drie groepen aan te geven, inz. de beteekenis vast te stellen tusschen Westg. en Noordg. tegenover Oostg. ; anderzijds kan ook veel gemeenschappelijk geweest zijn tusschen Westg. en Oostg., zonder dat wij het thans nog kunnen aantoonen.

lijstje in de XVIe eeuw vervaardigd (het *Krimgotisch)*, schijnt eerst een paar honderd jaar later volledig verdwenen te zijn.

Zijn slechts schaarsche overblijfselen van het Gotisch tot ons gekomen, zij zijn des te kostelijker uit een linguistisch oogpunt, omdat het Gotisch de oudste Germaansche taal is, die wij kennen uit betrekkelijk omvangrijke documenten en omdat zij op een vroeger ontwikkelingsstadium staat dan alle overige.

Over het Noordgermaansch gedurende deze periode weten wij weinig; wat het Westgermaansch betreft, het maakt nog een gesloten eenheid uit; maar groepeeringen beginnen zich af te teekenen, eenerzijds tusschen de dialecten der Noordwaarts wonende stammen langsheen de kust, anderzijds tusschen die van de meer binnenin op het vasteland gevestigde bevolking.

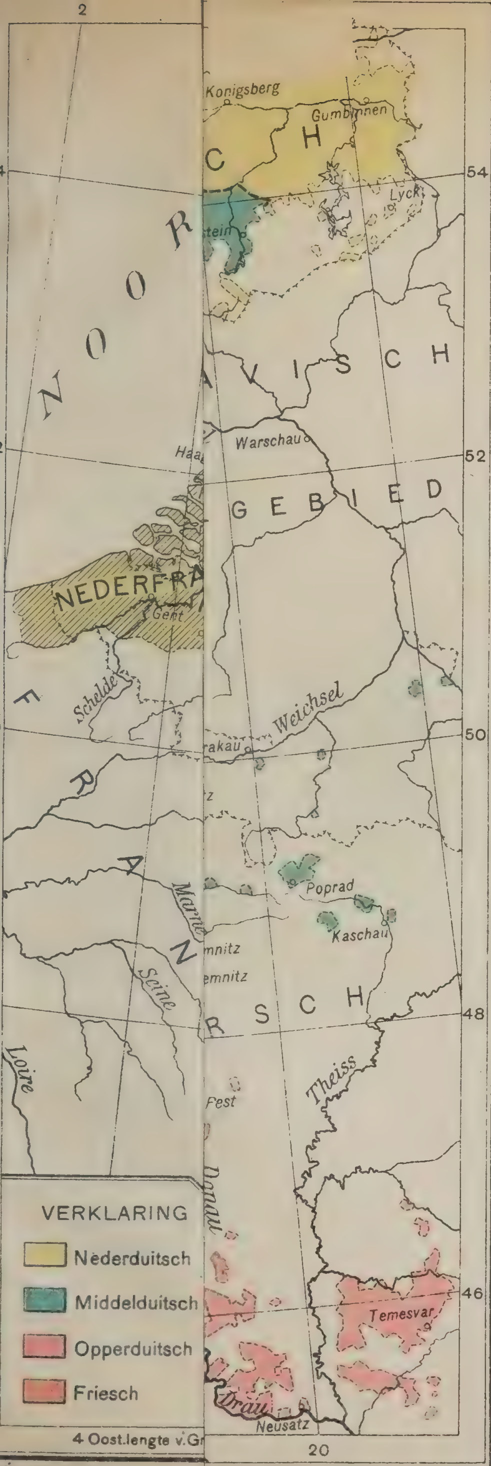
De voornaamste gebeurtenis in deze groep is de volgende. Omstreeks 450, zelfs al vroeger, trokken Germaansche stammen (hoofdzakelijk Angelen en Saksen, ook Jutten, Friesen, enz.) van de Westkusten van het vasteland naar Engeland. — In het stamland blijven nog over een deel der Westgermanen, de « Duitschen » in de ruime opvatting van het woord (of continentale Germanen).

d) De *vierde periode*, die loopt van omstreeks 450 tot in het begin der VIIIe eeuw, is die van de **scheiding tusschen Hoogduitsch en Nederduitsch**.

Het *Oostgermaansch* sterft uit; het *Noordgermaansch* gaat zijn eigen gang, evenals het Germaansch in Engeland (het *Engelsch)*.

Op het vasteland is nog overgebleven : 1) het *Friesch*, dat zich langsheen de kust der Noordzee uitstrekt en gedurende langen tijd nog weinig bekend blijft ; 2) het *algemeen Duitsch*, waarvan de lotgevallen, tot in de VIIIe eeuw, insgelijks in het duister zijn gehuld. De taalkundige eenheid van het Duitsch wordt gebroken door het belangrijk verschijnsel, bekend onder den naam van **tweede klankverschuiving**, en dat voor gevolg heeft gehad een *splitsing in het taalgebied in Hoogduitsch en Nederduitsch* (welke kortweg gekarakteriseerd worden als *das-* en als *dat*-taal).. Die tweede klankverschuiving moet omstreeks het jaar 600 begonnen zijn en was voltrokken in het begin der VIIIe eeuw, gelijk blijkt uit de teksten, welke wij uit dien tijd hebben.

Het verschil tusschen Hoogduitsch (Hgd.) en Nederduitsch (Ndd.) wordt door de volgende verhouding bepaald :

2
Konigsberg
Gumbinnen
Lyck
54
Warschau
52
GEBIED
NEDERFRA
Gent
Schelde
Weichsel
rakau
50
Poprad
Kaschau
Marne
Seine
48
Theiss
Loire
Fest
Donau
VERKLARING
Nederduitsch
Middelduitsch
Opperduitsch
Friesch
46
Temesvar
Drau
Neusatz
4 Oost.lengte v.Gr
20
Établ. Cart. E. Patesson, Uccle-Br

Établ. Cart. E. Patesson, Uccle-Bruxelles.

Échelle de 1 : 6 000 000 — 0 50 100 150 200 250 300 Kil.

a) In het Hgd. zijn de Germaansche consonanten *p*, *t*, *k* (gelijk zij voorkomen in het Gotisch), middenin de woorden en na vocalen *f*, *s(s)*, *ch* geworden. B. v. :

Got. *slepan*,	Hgd. *schlafen*,	Ndl. *slapen*
itan	*essen*	*eten*
brikan	*brechen*	*breken*

b) In het Hgd. is *t* aan het begin der woorden en middenin ná een consonant overal *ts* (= *z*) geworden :

Got. *taikus*	Hgd. *Zeichen*	Ndl. *teeken*
salt	*Salz*	*zout*

De Hoogduitsche klankverschuiving heeft hare werking vooral laten gevoelen in de Zuidelijke dialecten ; zij begint in de bergen van Opperduitschland (Beieren, Oostenrijk) en schrijdt Noordwaarts voort met allengs afnemende kracht. Alle dialecten, gelegen ten Noorden van eene lijn, die ongeveer loopt van Duinkerken tot aan Königsberg, over Maastricht, Keulen blijven onaangetast; zie de hierbijgaande taalkaart van het continentaal Germaansch.

Het taalgebied is dus, wanneer de verschillende Duitsche dialecten als schrijftalen opkomen, verdeeld als volgt :

1) Ten Noorden het *Nederduitsch*, dat is : die dialecten, die heelemaal vrij bleven van de werking der tweede klankverschuiving. In een klein gedeelte er van, nl. ten Westen (in België en Nederland) zijn Frankische stammen gevestigd ; hunne taal heet « Nederfrankisch » ; het overige van het taalgebied (Duitschland en het Oostelijk gedeelte van Nederland) wordt ingenomen door de Saksen, die « Nedersaksisch » spreken.

2) Ten Zuiden van de lijn Duinkerken-Königsberg strekt zich het *Hoogduitsch* uit, waarin twee groote taalkundige groepeeringen voorkomen : *a)* de *Opperduitsche* (Oberdeutsche) dialecten, diegene nl. waarin de tweede klankverschuiving volledig hare werking deed gevoelen ; daartoe behooren het Beiersch, het Alemannisch en een gedeelte van het Frankisch (het Oost- en Zuidfrankisch) ; *b)* de dialecten, die maar gedeeltelijk getroffen werden door de klankverschuiving ; zij heeten *Middelduitsch* (Mit-

16

teldeutsch) ; zij omvatten het Thuringsch, een gedeelte van het Saksisch en van het Frankisch (Westfrankisch) (1).

Op het einde van deze periode zijn de verschillende Germaansche dialecten op weg zich te ontwikkelen tot afzonderlijke talen.

112. Ontwikkeling der afzonderlijke Germaansche talen. — In den ontwikkelingsgang van de Germaansche talen pleegt men drie perioden te onderscheiden : eene *oude*, eene *middele*, eene *nieuwe*. Waarop berust die indeeling ?

De « oude » periode duurt zoolang de flexie-uitgangen hunne oorspronkelijke, heldere klinkers behouden, als b. v. : Ohd. *taga* « dagen », *lembir* « lammeren », *fehtan* « vechten », *gifohtan* « gevochten », *nimit* « hij neemt », *labōta* « ik loofde », enz. In de « middele » periode zijn die klinkers dof of toonloos geworden (in sommige gevallen zelfs reeds verdwenen) ; b. v. Mhd. *tage*, *lember*, *fehten*, *gefohten*, *nimet*, *lobete*. — Natuurlijk heeft dat verdoffen in alle talen niet binnen hetzelfde tijdsbestek zijn beslag gekregen en zelfs in de verschillende dialecten van een gegeven taal geschiedt dat verschijnsel niet gelijktijdig ; doch omstreeks het einde der XIe eeuw (± 1100) eindigt de « oude » periode ; in het Skandinaafsch duurt zij wat langer, tot in den loop der XIVe eeuw.

Voor grens tusschen de « middele » en « nieuwe » periode kan men zoo geen gemakkelijk en klaar onderscheidingsteeken aanwijzen ; door de ontwikkeling van elke taal afzonderlijk wordt het verschil bepaald. Vandaar dat de dagteekening meer uiteenloopt ; men mag echter zeggen dat, na de middeleeuwen, dat is in de XVe-XVIe eeuw, zij allemaal de « nieuwe periode » zijn ingetreden, welke gekenmerkt wordt door : *a)* de *deflexie*, het teloorgaan van heel veel uit de flexie, wederom in de eene taal vollediger dan in de andere ; *b)* het verdwijnen van een groot aantal onbeklemtoonde lettergrepen : vgl. ik *loop* <

(1) Het verschil tusschen Opper- en Middenduitsch bestaat hoofdzakelijk hierin, dat het laatstgenoemde de *pp* middenin en aan het slot van de woorden bewaart : *Appel*, *Zippel*, *Kop*, *dapper* (tegenover Opperduitsch *Apfel*, *Zipfel*, *Kopf*, *tapfer*) en in het Westelijk gedeelte zelfs de *p* aan het begin der woorden : *Perd*, *Pund*.

ik *loope ;* hij *loopt* < hij *lopet ;* ik *hoorde* < ik *horede ; gewerkt* < *gewerket* en, buiten de flexie : *zoon* Mnl. *sone ; ziel* < *siele, hoofd* < *hovet, om* < *omme,* enz. (1).

De geschiedenis van elke Germaansche taal in het bijzonder kunnen wij niet vervolgen ; wij bepalen ons bij een blik op de geschiedenis der beide talen, die voor ons van het meeste belang zijn, nl. het Engelsch en het Duitsch. Betreffende de overige mogen enkele korte mededeelingen volstaan. — De ontwikkeling van onze eigen taal zullen wij in het volgend hoofdstuk beschouwen.

113. Het Noordgermaansch (Skandinaafsch). — Hoe de tegenwoordige Skandinaafsche talen ingedeeld worden, blijkt uit de tafel blj nr **110**.

Het Noordgermaansch, ook « Oornoordsch » geheeten, kennen wij maar uit schaarsche bronnen, nl. de runenopschriften (vgl. de aanteekening bij nr **107**), waarvan de oudste tot de eerste eeuwen onzer jaartelling opklimmen. Het gering aantal er van, die tot die periode behooren, bewijzen echter dat het Oornoordsch een nog éénvormige taal was; de dialectische splitsingen van dit algemeen Noordsch in twee hoofdgroepen, een Oost- en een Westnoordsch, uit welke de afzonderlijke Skandinaafsche talen voortsproten, vertoonen zich eerst veel later, in de XIIIe en XIVe eeuwen.

Oudskandinaafsch heet men, in de geschiedenis der gezamenlijke Skandinaafsche idiomen, de periode die zich uitstrekt van de XIe tot in de XIVe eeuw. Het *IJslandsch*, met zijn rijke en zoo merkwaardige letterkunde, is van het meeste belang. IJsland werd van uit Noorwegen in den loop der IXe eeuw bevolkt ; dank zij zijn afgezonderde ligging, ontwikkelde er zich het Westnoordsch van het moederland tot een zelfstandige taal, die tot op onze dagen een eigenaardig karakter behouden heeft en in veel opzichten van de andere Skandinaafsche idiomen afwijkt. Een ononderbroken, ofschoon relatieve voorspoed, en een langdurige vrede bevorderden zeer het beoefenen der letterkunde ; na de bekeering tot het Christendom (in het jaar 1000) werd zij geboekstaafd en bereikte haar hoogsten bloei in de periode 1200-1350.

Het **Middelskandinaafsch** loopt tot in de eerste helft van de XVIe eeuw ; van dien tijd af spreekt men van **Nieuwskandinaafsch.** — Het Zweedsch en het Deensch volgen hun normaal verloop,

---

(1) Hierbij mag wel opgemerkt worden, dat de aangegeven grenslijnen willekeurig zijn en gemakshalve voor ons gemaakt, om een vlug overzicht te krijgen over den gang der verschijnselen. Daarenboven zijn er geene « perioden » in het taalverloop. De evolutie geschiedt zonder onderbreking en de feiten, die men ter onderscheiding tusschen de tijdvakken uitkiest, hebben zich langzamerhand voltrokken en niet altijd gelijktijdig in het heele taalgebied.

stijgen tot de hoogte van een algemeene schrijf- en omgangstaal; in beide heeft echter de invloed, eerst van het Nederduitsch later van het Hoogduitsch (XVIIe eeuw), zoo sterk gewerkt op spraakkunst en woordenschat, dat zij alle twee veel van hun Skandinaafsche eigenaardigheden hebben prijsgegeven. — Het Noorweegsch heeft sedert de XIVe eeuw, de periode van staatkundige vereeniging met Denemarken (1397), allengs plaats gemaakt voor het Deensch, eerst als schrijftaal, en na de Hervorming ook als beschaafde spreektaal; het leefde nog enkel voort als volksdialect. Er komt pas herleving, nadat Noorwegen staatkundig van Denemarken gescheiden was (1814); voor den bloei van een eigen taal, het « Noorweegsch-Noorweegsch », werd geestdriftig gearbeid en, dank zij het optreden voor dat ideaal van talrijke en talentvolle schrijvers, onder welke Ibsen en Björnson wereldberoemd werden, heeft het Noorweegsch in den loop der verleden eeuw den rang van beschaafd idioom herwonnen, van gelijke naast Deensch en Zweedsch.

Het karakter van de Skandinaafsche talen, althans van die van het vasteland, is dat van vergedreven vereenvoudiging. Zij staan dicht bij malkaar; de voornaamste verschillen er tusschen betreffen klankleer (uitspraak) en woordenschat.

114. Ontwikkeling van het Engelsch. — De geschiedenis van het Engelsch begint met het coloniseeren van Groot-Brittanje door de Germaansche stammen (Saksen, Angelen, enz.), die in de V^e eeuw de kusten van Duitschland verlaten (zie hierboven n° **111 c**).

a) De periode van het **Oudengelsch** (of Angelsaksisch) strekt zich uit van ± 450 tot in de tweede helft der XIIe eeuw. — De Germanen, die Engeland bevolkten, spraken geen homogene taal, maar min of meer nauw verwante dialecten. Men kan ze, naar hun ligging, verdeelen in een *Saksische groep* ten Zuiden (in Sussex en Wessex) en een *Anglische* ten Noorden (in Northumbrië) en in het midden (Mercia). Toch hadden zij allemaal het besef, dat zij een taalgemeenschap uitmaakten; zij zelf noemden hunne taal ofwel « Angelsch » ofwel « Saksisch », later « Angelsaksisch » (sedert de VIIIe eeuw). In de gewesten, waar zij zich vestigden, troffen zij een Keltische bevolking aan (Britten), welke, naar het schijnt, zich gemakkelijk met hen vermengde, zonder dat hun taal noemenswaardigen invloed op het Germaansch oefende (enkel eenige ontleeningen aan het Keltisch kan men aanwijzen).

Daarentegen was van veel meer belang de werking van het Latijn, ten gevolge van de bekeering der Angelsaksen tot het Christendom (VIIe eeuw); zij deed zich gevoelen, evenals bij de overige Germaansche volkeren, niet alleen

op godsdienstig gebied (kerkelijke en godsdienstige woorden), maar ook op dat van het schoolwezen, de wetenschap en in het algemeen op dat van het godsdienstig, zedelijk en intellectuëel leven.

Op het einde der VIIIe eeuw begonnen de invallen der Skandinaven (Noormannen) ; zij kwamen uit Noorwegen en Denemarken en veroverden het gansche eiland. Op het Angelsaksisch bleef hunne taal niet zonder inwerking, maar het is moeielijk de maat er van te bepalen, wegens de verwantschap van de twee idiomen ; in elk geval staat het vast, dat de Zuidelijke dialecten er niet veel van te lijden hadden.

In het begin van deze periode was de Angelsche groep toonaangevend ; maar gaandeweg wordt het Saksisch, en voornamelijk het Westsaksisch, overwegend en ontwikkelt zich tot eene schrijftaal, die zich over het heele taalgebied uitbreidt (oudste litteraire werken in de tweede helft der VIIe eeuw : *Cynewulf*, de *Beowulf*, enz.).

b) De tweede periode, die van het **Middelengelsch**, loopt van het einde der XIe eeuw tot in de XVIe. — Met de verovering der Normandiërs (Willem de Veroveraar, 1066) begint de invloed van het Fransch, of juister van het « Normandisch » dialect op het Engelsch.

De taal der overweldigers werd die van het Hof en van de hoogere standen, de officiëele taal van het gerecht (tot in 1362), de wetgeving (tot in de XVe eeuw), gedeeltelijk ook die van het onderwijs (tot ± 1360) ; het Germaansch bleef die van het volk. Germaansch en Romaansch leefden aldus langen tijd naast malkaar ; reeds in de XVIIIe eeuw drukte WALLIS de verhouding der twee door de bekende vergelijking uit : het vee behield zijn oude, Engelsche benamingen *(calf, ox, sheep, swine)* tot het in de handen kwam der bedienden van den Normandischen edelman *(veal, beef, mutton, pork)*. Sedert de XIIIe eeuw dringen, in het gesproken en geschreven Engelsch, Romaansche bestanddeelen met de macht binnen. De Fransche invloed laat zich niet alleen nagaan op den woordvoorraad ; hij is ook merkbaar op de klankleer, op de woordvorming (vele woorden met hybridisch karakter ontstaan : Germaanschen stam met Romaansch suffix, als *atonement, eatable* of omgekeerd : *useful, courtship, publicly)*, op de syntaxis (zinsbouw veelal gelijk in het Fransch). Het Germaansch karakter van het Engelsch ging bij dien uit-

uitheemschen invloed toch niet verloren, gelijk bewezen wordt o. a. door de vervoeging van het werkwoord *(sterke* en *zwakke*, gelijk in de overige Germaansche talen) en de beklemtoning, die insgelijks Germaansch is gebleven en naar dewelke zich de Fransche woorden hebben moeten voegen, ten gevolge waarvan hun klankwezen diepe veranderingen onderging, als b. v. *cóward* < couárd, *lábour* < labeúr, *géntle* < gentil, *battle* < batáille, *pópingay* < Ofra. papegái, *gúrned* < grognárd, enz. (vgl. nog *púnish, róyal, cúlture, sátisfy*, enz.).

Die inwerking van het Fransch is zoo ongunstig niet geweest; het Engelsch is er buitengewoon rijk aan woorden door geworden en overtreft in dit opzicht alle zustertalen (vgl. b. v. termen als *work*, *wish, weak*, *blessing, luck, bloom,* enz. en de uitheemsche zinverwante *labour*, *desire, feeble, benediction, fortune, flower,* enz.).

Als gesproken taal begint het Fransch veld te ruimen reeds in de XIIIe eeuw, vooral ten gevolge van het afbreken der betrekkingen met Frankrijk (in 1204 verliezen de Engelsche vorsten Normandië); in den loop der XIVe eeuw wordt het allengs verdrongen uit het gerecht, de wetgeving, het onderwijs ; in den aanvang der XVe eeuw is het Engelsch de moedertaal van de vorsten geworden.

Hoe hadden zich intusschen de Engelsche dialecten ontwikkeld? — Dat van het middengewest *(Middellandsch)*, in Mercia gesproken, wordt van belang, inzonderheid dat van Londen. Oorspronkelijk tot de Saksische (of Zuidelijke) groep behoorende, neemt het vele bestanddeelen van het Middellandsch en zelfs van de Noordelijke groep op, wordt aldus zooveel als de brug, die ze verbindt en daardoor uitstekend geschikt om als algemeene schrijf- en spreektaal te fungeeren. Het werd aangewend door de voornamste schrijvers der middeleeuwen (CHAUCER, WICLIFF, GOWER, enz.), wat de verbreiding er van zeer bevorderde.

c) In de periode van het **Nieuwengelsch** (± 1500 tot heden), vallen drie belangrijke gebeurtenissen aan te stippen :

1) Het worden van het Londensch dialect tot algemeene beschaafde omgangstaal, waartoe, benevens andere factoren, ook de drukkunst machtig heeft bijgedragen.

2) Het vereenvoudigen der spraakkunst. Reeds in de XVIe eeuw heeft het Engelsch zijn analytisch karakter van thans verkregen. De innerlijke ontwikkeling er van wijst nog wel allerlei verschijnselen van belang aan, maar zij liggen voornamelijk op het gebied van de woordgeschiedenis, de woordvorming en de uitspraak — niet op dat der morphologie of syntaxis. Inzonderheid moet in dat opzicht gewezen worden op de buitengewone welwillendheid, waarmede het Engelsch zich leent tot het opnemen van allerlei vreemde bestanddeelen, zoodat het haast een internationaal idioom geworden is.

3) De uitstraling van het Engelsch, in de moderne tijden, ten allen kante buiten Europa ; geen enkele taal kan op zoo een uitbreiding roemen. Die groote bloei — alleen het Chineesch wordt door een aanzienlijker aantal menschen gesproken — stelt het Engelsch aan het gevaar van verbrokkeling bloot. Ofschoon, in het algemeen gesproken, tegenwoordig alles medewerkt om tegen taalsplitsing in te gaan : het druk en onafgebroken verkeer, de invloed van pers en school, de noodzakelijkheid tot vlug begrijpen, toch mag men haast spreken van een begin van ontwikkeling van sommige Engelsche dialecten buiten Europa (als het Amerikaansch Engelsch) tot afzonderlijke talen. In Noord-Amerika b. v. betreffen de « Americanismen » niet enkel den woordenschat, maar nog het klankenstelsel en den zinsbouw en worden aldus eigenaardigheden, die gewis niet heelemaal meer met den normalen gang van het Engelsch strooken (1).

---

(1) Vermelden wij hier terloops, dat zich uit het Engelsch, onder invloed van vreemde idiomen, verschillende eigenaardige dialecten ontwikkelden, een soort van bastaardtalen, met hybridisch karakter ; zulke talen heet men « mengtalen », wegens de ingrijpende wijzigingen van het taaleigen. Aldus o. a. het Chineesch-Engelsch of *Pidgin-Engelsch* (« Pidgin » is een vervorming van Eng. *business*), een soort van « lingua franca » of handelstaal, die zich van Hong-Kong uit verbreidde op de kusten en in de eilanden van den Stillen Oceaan en hoofdzakelijk door Chineezen gesproken wordt; het is nog Engelsch, maar het klankenstelsel en de zinsbouw staan zeer onder den invloed van het Chineesch ; het is, gelijk men heeft gezegd, Chineesch met Engelsche woorden. Ziehier een staaltje : *You wantee buy plenty piece, me have few piece left ; must makee price more high, savey ?* (d. i. « U wenschen koopen veel stukken, ik maar weinig overhouden ; moet prijs hooger maken, weet U ?. — In de Zuidelijke Staten van Noord-Amerika treft men het *Neger-Engelsch* aan, dat is : het Engelsch « gecreoliseerd » door

Het Engelsch heeft zulk eigenaardig verloop gehad, dat zijn tegenwoordig karakter zeer verschilt van dat der overige Germaansche talen. In zijn klankleer komt haast niets meer voor, dat herinnert aan die van het Indogermaansch, waarvan het nochtans de regelmatige ontwikkeling is; en wat zijn grammatisch stelsel betreft, het staat thans, mag men zeggen, alzoo dicht bij dat van het Chineesch of de Soedaneesche idiomen, als bij dat van de grondtaal. Hoe men dat ook beoordeelen moge, het Engelsch is thans in vollen bloei en wellicht op weg de lang gedroomde wereldtaal te worden; in elk geval, van alle talen heeft het meest kans daarin te slagen.

115. De ontwikkeling van het Hoogduitsch. — De benaming « Duitsch » beteekent hetzelfde als « volksch »; *Duitsch* (in het Ohd. *thiudisk* of *diutisk*) is een adjectief afgeleid van *thiot*, *diot* = « diet », d. i. volk, en staat in beteekenis gelijk met ons « Dietsch ». In de IXe eeuw komt, in Mlat. bronnen, de benaming *theotiscus* op; in de XIVe eeuw begint men de taal *teutsch* te heeten en die benaming bleef, bij Opperduitsche schrijvers, tot in de XVIIIe eeuw gebruikelijk. « Duitsch » werd de taal van het volk geheeten in tegenstelling met het Latijn, de taal der ontwikkelden.

a) De periode van het **Oudhoogduitsch** (Ohd.) begint omstreeks 700 en loopt tot het einde der XIe eeuw. De oudste documenten in de volkstaal zijn stukken voor het onderwijs in den godsdienst of voor de bekeering der Germaansche stammen (doop- en afzweringsformulieren, gebeden, enz.); zij werden vervaardigd in de kloosters en kloosterscholen (in den loop der VIIIe eeuw). Allengs ontstond een geestelijke letterkunde, als o. a. de *Evangeliënharmonie* van TATIAN, het gedicht *Christ* van OTFRID, het eerste Germaansch werk waar het eindrijm voorkomt (beide uit de IXe eeuw), een brokstuk van een gedicht over het einde der wereld, *Muspilli* (± 850), enz. Gelijktijdig ontluikt ook een wereldlijke poëzie: het *Hildebrandslied* (± 800), het *Ludwigslied* (omstreeks 880), enz.

---

de aldaar wonende Negers (over « creoliseering » zie hier beneden nr **127**); in Hindostan het *Indisch-Engelsch*, waarbij zich aansluiten het *Japansch-* en het *Melaneso-Engelsch*, « creoliseering » van het Engelsch door Indische, Japansche, Melanesische bestanddeelen, telkens een waar mengelmoes van taal.

Eenheid van taal werd gedurende deze periode niet bereikt ; « Oudhoogduitsch » heeft dan ook collectieve beteekenis ; men bedoelt er mede de dialecten der Alemannen, Beieren en een deel der Franken. Dit van deze laatsten had in de eerste tijden het overwicht ; het wordt van ondergeschikt belang sedert de x^e^ eeuw. — Een tweede kenmerk van deze tijdsruimte is de ingrijpende invloed van het Latijn, een gevolg van de bekeering tot het Christendom ; met betrekking hiertoe hebben wij te herhalen, wat wij hierboven gezeid hebben over de werking van Rome's taal op het Engelsch in den correspondeerenden tijd (zie n^r^ **114**).

De overgang tot de volgende periode, het *Middelhoogduitsch*, wordt voorbereid door het verdoffen van de korte klinkers der uitgangen van flexie en woordvorming, die allemaal toonlooze *e*'s worden (b. v. Ohd. *slāfan*, *gibu* > Mhd. *slafen, gebe,* enz.) ; terzelfdertijd komt een ander verschijnsel op, nl. de *umlaut* of de palatalisatie van den stamklinker (vgl. verder n^r^ **132**). Hij verbreidt zich van het Noorden naar het Zuiden en in het Ohd. beperkt zich tot die van de korte *a* (b. v. Ohd. *gast*, plur. *gesti*) ; de *umlaut* der andere klinkers krijgt eerst later zijn beslag.

Men verlieze niet uit het oog dat, gedurende de Ohd. tijdsruimte, het taalgebied verdeeld blijft in Opperduitsch, Middenduitsch en Nederduitsch, ten gevolge van de werking van de wet der tweede klankverschuiving (zie n^r^ **111** *d*). Het Nederduitsch valt hier natuurlijk buiten beschouwing ; de bloei van het Ohd. (dat eigenlijk het verloop *in den tijd* aanwijst) valt samen met dien van de Opperduitsche dialecten (waardoor een zuiver *locale betrekking* wordt bedoeld).

b) Het **Middelhoogduitsch** (Mhd.) omvat ongeveer de jaren ± 1100 tot ± 1550. Het is de periode waarin de *umlaut* voltrokken wordt, eerst van de korte *(ĕ, ŏ, ŭ)*, later van de lange klinkers (â, ê, ô, enz.). Dat is, naast de verdoffing der vocalen der uitgangen, het hoofdkenmerk van den overgang tot Mhd. — Andere wijzigingen komen ook op in het consonantisme, als b. v. het verdwijnen van *w* en *h* vóór medeklinkers aan het begin der woorden (als Ohd. *hladan, wrîzzan* > Mhd. *laden*, *rîzen*), zonder te spreken van tal van veranderingen in de grammatica.

Evenals Ohd., heeft Mhd. nog een collectieve beteekenis, omdat men tot eenheid van taal niet geraakte. Nochtans kan men niet loochenen dat er een streven bestond in dien zin ; de dichters vermeden opzettelijk

sommige dialectische afwijkingen ; er kwam toenadering en aldus ontstond een relatieve eenheid in de schrijftaal. Ook gedurende dit tijdvak blijft het Opperduitsch op het voorplan.

Het Mhd. bezit een rijke litteratuur, waarop, gelijk op de taal, de invloed van het Fransch overwegend was. Die Fransche invloed werd zoo machtig als in de vorige periode die van het Latijn was geweest, en laat zich licht verklaren door de tijdsomstandigheden : het aanzien dat Frankrijk en zijn letterkunde in heel Westelijk Europa toen genoot.

c) Het **Nieuwhoogduitsch** (Nhd.) laat men gewoonlijk beginnen sedert het midden der XVI[e] eeuw ; tot het tot stand komen er van is het optreden van LUTHER (1483-1546) van groote beteekenis geweest.

Het Nhd. onderscheidt zich duidelijk van het Mhd. door een aantal verschijnselen, zoowel in de klankleer als in de grammatica. Tot de voornaamste kan men vooreerst rekenen een drietal kenschetsende feiten uit het vocalisme : 1) de rekking van korte stamklinkers, b. v. Mhd. *nëmen, trăgen, lĭgen* worden in het Nhd *nēhmen, trāgen, līgen* (= Nhd. *liegen*), enz. — 2) de monoftongeering van de Mhd. tweeklanken *ie, uo, üe* tot de Nhd. lange vocalen *ī, ū, ǖ* ; zoo worden b. v. Mhd. *riet* (< Ohd. *riat*), *stuol, guëte* in het Ndl. *Riet* (*ie* = *ī*), *Stuhl, Güte* ; — 3) het diftongeeren van de Mhd. lange klinkers *ī, ū, iu* (= lange *ü*) tot de Nhd. tweeklanken *ei, au, eu* (ook *äu* geschreven), als b. v. Mhd. *stīgen, rūm, tiuri, liuten*, Nhd. *steigen, Raum, teuer, läuten*.

Tot het gebied van de spraakkunst behooren eigenaardige nieuwigheden in de syntaxis, ook nog een aantal feiten uit de flexie, welke laatste voor een gedeelte aan de werking van de analogie zijn toe te schrijven, gelijk, onder meer, het verdwijnen van het verschil tusschen den klinker van het enkelv. en dien van het meerv. in het praeteritum der sterke werkwoorden (Mhd. ich *bant*, wir *buntum* > Nhd. ich *bant*, wir *banden*); voorts het overgaan, bij de substantieven, van de eene verbuiging tot de andere, enz.

Toch is het moeielijk, op grond van deze taalkundige criteria, een grens te trekken, die het verschil tusschen Mhd. en Nhd. zou bepalen, omdat die wijzigingen zich al hier en daar in de vorige periode beginnen te vertoonen en nog lang niet in alle dialecten voltrokken zijn, als het Nhd. reeds tot stand gekomen is. Op grond daarvan laten eenige geleerden het Nhd. eerst in het midden der XVII[e] eeuw aanvangen en beschouwen de jaren 1250-1650 als een overgangstijdperk.

Verreweg het voornaamste feit uit deze periode is *de wording van een algemeen Hoogduitsch*, dat zich allengs, niet alleen over het Opper- en Middenduitsche, maar ook over het Nederduitsch taalgebied uitbreidt.

Toen de Duitsche kanselarijen, voor het opstellen der officiëele documenten, de volkstaal gingen gebruiken naast of in plaats van het Latijn (XIVe-XVe eeuwen), voelden zij spoedig de noodzakelijkheid de eigenaardigheden van de plaatselijke tongvallen te laten varen om de stukken overal verstaanbaar te maken. Beslissend was in dezen de houding van de keizerlijke kanselarij die, sedert de tweede helft der XVe eeuw, een min of meer vaste, eenvormige taal gebruikte, in welke streek van Duitschland ook zij hare documenten vervaardigde. Andere kanselarijen, inz. die van Keur-Saksen, sloten zich daarbij min of meer onvoorwaardelijk aan. Ook de pas uitgevonden drukkunst stuwde de taal in dezelfde richting ; in de verschillende steden, waar drukkerijen werden opgericht, ontstonden « drukkerstalen », die zich afscheidden van het plaatselijk dialect en iets beoogden, dat er boven staat. Een algemeene schrijftaal was dus in wording, toen LUTHER optrad.

Luther, die met de Roomsche kerk afbrak en, als gevolg daarvan, ook met het Latijn en uitsluitend in de volkstaal schrijft, kiest als norm voor zijne werken de taal van de Keursaksische kanselarij. De grondslag daarvan was *Midden*duitsch, maar met *Opper*duitsche bestanddeelen; Luthers taal is als eene brug, welke de twee verbindt ; zij is het modern Duitsch geworden (1).

Zooals niet te verwonderen is, werd Luthers Duitsch niet terstond overal als norm aangenomen, niettegenstaande den invloed van zijn eigen persoon, zijne talrijke schriften en den steun, welke bij vele Duitsche prinsen de Hervorming ten deel viel. De periode, waarin allengs zijn alleenheerschappij gevestigd wordt, begint met het verschijnen van de spraakkunst van CLAJUS (*Grammatica germanicae linguae*, 1578), die niets anders was dan de codificatie van Luthers taalgebruik. In het protestantsche Noorden waren er spoedig talrijke volgelingen ; reeds omstreeks het midden der XVIe eeuw zweren vele Nederduitsche schrijvers hun eigen taal af en gebruiken uitsluitend *Hoog*duitsch ; ook de kanselarijen bezigen niets anders meer en in de protestantsche kerken grijpen de godsdienstoefeningen ook in het Hoogduitsch plaats. In

(1) Daaruit volgt, dat het Nhd. niet de rechtstreeksche voortzetting is van het Mhd., aangezien dit laatste de verdere ontwikkeling was van het Ohd., dat is te zeggen : van *Opper*duitsche dialecten, terwijl Luthers taal hoofdzakelijk op *Midden*duitschen bodem staat.

deze gewesten bleef het dus geenszins bij een invloed van de *schrijftaal* ; ook als beschaafde omgangstaal vond het Hoogduitsch zijnen weg op het Nederduitsch taalgebied ; omstreeks 1600 heeft het de zege behaald ; het Nederduitsch is afgedaald tot den rang van plaatselijk dialect en als algemeene taal door het Hoogduitsch vervangen (cfr. nr **116**).

In het Zuiden (Opperduitschland) ging het zoo vlug niet. In Zwitserland en in de Rijnstreken vindt het Hoogduitsch eerst in den loop der XVIIe eeuw algemeen ingang en in Oostenrijk nog later ; daar houdt men zich aan de keizerlijke kanselarij tot in de XVIIIe eeuw.

Men kan gemakkelijk gissen, dat dit Hoogduitsch verre van eenvormig was in den strikten zin van het woord ; de gelijkheid betrof de taalvormen en de klankleer ; in den woordvoorraad heerschte een merkelijk verschil. Tot in de XVIIIe eeuw werden veel « provincialismen » gebruikt, die men vaak in een Nhd. kleedje stak. Een relatieve eenheid werd schijnbaar bekomen door de bemoeiïngen van « taalregelaars » als Schottel(ius), Bödiker, Opitz, Gottsched, Adelung ; doch feitelijk kwam zij eerst tot stand, dank zij den bloei der Duitsche letterkunde in de XVIIIe eeuw. De « classieke periode » geeft den genadeslag, zoowel aan puristen als aan particularisten.

Dit alles geldt hoofdzakelijk van het Duitsch als geschreven taal ; het *gesproken* Duitsch vertoont heden nog zóó geen volkomen eenheid. Doch overal is de algemeene taal doorgedrongen en op weg de plaatselijke dialecten te vervangen ; voor een zeker gedeelte heeft zij dit doel reeds bereikt : velen kennen geen andere spreektaal meer. Het aanleeren van dezelfde norm op de scholen ; het gebruik maken er van in het openbaar leven : voor het gerecht, in het bestuur, de kerk, het leger, enz. moet onvermijdelijk er toe leiden de taal homogeen te maken in die maat, waarin dat mogelijk is bij een « levend » idioom. — Als toonbeeld van de beschaafde spreektaal geldt thans voor sommigen het Berlijnsch (taal der hoofdstad, zetel van het centraal bestuur, de wetgeving, enz.) ; anderen verkiezen het *Bühnendeutsch,* de uitspraak van de spelers der voornaamste schouwburgen (*Bühnenaussprache*) en min of meer kunstmatig tot stand gebracht en vastgesteld.

116. Het Nederduitsch en Friesch. — Het gebied van het *Nederduitsch* omvat geheel het Noorden van Duitschland en een

Oostelijk gedeelte van Nederland (Groningen, Drenthe, Overijsel). De grens tusschen Hgd. en Ndd. is, gelijk hierboven gezeid, de lijn Duinkerken-Königsberg; die tusschen Ndd. en Ndl. is een lijn die loopt van aan de Zuiderzee, ten Oosten van Harderwijk, in de richting van het Zuiden tot aan het Hgd. gebied, ten Zuidoosten van Elberfeld (1). — In de middeleeuwen was dit gebied veel kleiner; het Ndd. heeft veld gewonnen ten Westen op het Friesch en ten Noorden op het Deensch, maar vooral ten Oosten op het Slavisch.

In zijn oudste periode, dat is van ± 850 tot ± 1250, heet het Nederduitsch *Oudsaksisch* (Os.); het waren nl. Saksen, die oudtijds de bevolking van het — toen nog veel kleiner — taalgebied uitmaakten. In het Os. ontstonden litteraire werken van belang: de *Heliand* (een eigenaardige beschrijving van het leven van den Zaligmaker in ongeveer 6000 allittereerende verzen), fragmenten van een *genesis*-epos, enz.

Om de taal na de middeleeuwen te benoemen, gebruikt men den term « Saksisch » niet meer; men heet het *Middelnederduitsch* in de periode van ± 1250 tot omstreeks 1600, die van weinig beteekenis is uit een zuiver taalkundig oogpunt, ofschoon er veel in geschreven werd (doch bijna uitsluitend vertalingen); op het laatst herovert het Hoogduitsch, als beschaafde omgangstaal, het heele gebied, gelijk wij daareven hebben gezien. — Het *Nieuwnederduitsch* (sedert 1600) blijft nog voortbestaan als volksdialect; in het midden der XIXe eeuw begint een tijdvak van herleving, omdat het dan opnieuw als litteraire taal wordt gebezigd door schrijvers als F. REUTER (1810-1874), KL. GROTH (1819-1899) en een breede schaar anderen. Toch heeft het geen toekomst in dezen zin, dat het niet bij machte is het Hoogduitsch als algemeene omgangstaal te verdrijven.

Wat het *Friesch* betreft, het behoort niet tot het Duitsch, maar maakt, samen met het Engelsch, een afzonderlijke groep uit in het Westgermaansch (zie de tafel, p. 236).

Sedert de middeleeuwen zijn de grenzen van het taalgebied steeds ingekrompen. — Tegenwoordig wordt nog Friesch gesproken: 1) in de Nederlandsche provincie Friesland: het *Westfriesch* (± 350.000 menschen); 2) langsheen de Westelijke kust van Sleeswijk, van Husum af tot aan Denemarken en op de eilanden daar tegenover: Sylt, enz.; dat is het *Noordfriesch* (± 30 000 zielen); 3) ten slotte in een klein gebied in Duitschland (Oldenburg) ten Oosten van de provincie Groningen, het Saterland; het *Oostfriesch* (slechts ± 3000 zielen). — Trouwens, in al die streken wordt het Friesch maar gebruikt voor den dagelijkschen omgang tusschen de inwoners (behalve dan nog in de groote steden); voor ander gebruik, als b. v. voor betrekkingen met niet-Friesen, staat er een ander idioom naast als beschaafde taal, respect. Nederlandsch, Deensch of Duitsch.

De oudste litteraire bronnen dagteekenen eerst uit de XIIIe eeuw en vloeien het overvloedigst in het Westfriesch, welke vertakking ten overige ook verreweg de belangrijkste is. Ofschoon zoo jong, vertoonen die teksten nog allerlei archaïstische bijzonderheden, op grond waarvan men *Oudfriesch* noemt de taal sedert de

---

(1) Zie de taalkaarten van het continentaal Germaansch en van de Nederlandsche dialecten.

XIIIe eeuw tot ± 1600. — Met de XVIIe eeuw begint de periode van het *Nieuwfriesch*. Het krijgt een zeer verschillend aanzien en bekomt hetzelfde lot als het Nederduitsch; het wordt als beschaafde schrijf- en omgangstaal vervangen door het Nederlandsch. Toch wordt het voortdurend nog aangekweekt, al blijft de werkzaamheid tot een kleinen kring beperkt; in de XVIIe eeuw mag GIJSBERT JAPIKS (1603-1666) vermeld worden; in de volgende treedt er geen enkele noemenswaardige figuur op. In de XIXe eeuw is er levendiger letterkundige bedrijvigheid ontstaan; thans telt het Friesch niet alleen vlijtige beoefenaars, maar zelfs geestdriftige apostels en ijveraars, die het tot den rang van beschaafde omgangstaal, naast het Nederlandsch, zouden willen verheffen.

117. Uitbreiding van het Germaansch taalgebied. — De grenzen van het Germaansch taalgebied zijn nooit heel vast geweest; zij werden gedurig verlegd, krompen soms ineen of zetten zich wijd uit. Die veranderlijkheid is vooral in twee perioden zeer groot geweest.

1° In de « oude » periode vooreerst, gedurende dewelke de Noordgermanen Skandinavië gingen bewonen en de Oostgermanen hunne tochten ondernamen in de richting van de Donaustreken of Zuidelijk Europa (tijd der volksverhuizing (IVe-VIe eeuwen). Na het Grieksch keizerrijk te zijn binnengetrokken, zakken zij af naar Italië, waar zij als in het voorbijgaan rijken van korten duur stichten om dan opnieuw Noordwaarts te trekken; vestigen zich een tijdlang in het Zuiden van Frankrijk, in Spanje en zelfs langsheen de Noordelijke kust van Afrika. Maar in geen enkele van de streken, waar zij gewoond hebben, konden zij hunne taal staande houden. Van het Germaansch taalgebied maakten die streken maar tijdelijk deel uit. — Omstreeks denzelfden tijd breidden zich de Westgermanen (Franken) nogal ver Westwaarts uit. Op het vasteland, dat is: in het Noorden en Noord-Westen van het tegenwoordige Frankrijk, werden zij al spoedig geromaniseerd; het was geen aanwinst voor het taalgebied. Een gunstiger lot had het Germaansch in Engeland; daar had het te strijden tegen het Keltisch, dat moest wijken en in alle richtingen op het achterplan werd gedrongen.

Gedurende de middeleeuwen bleef de omvang van het taalgebied daaromtrent dezelfde, afgezien van een stilaan zich uitzetten in het Oosten en Zuid-Oosten, waar het aanhoudend veld won op het Slavisch. Ten Noorden en Noord-Westen werd het nog meest van al verruimd door de Noordgermanen, die IJsland bevolkten en zelfs de kusten van Groenland gingen bewonen.

2°) In de periode der groote ontdekkingstochten en reizen om de aarde (XVIe en XVIIe eeuw) begint eene tweede, machtige uitbreiding, die van de eerste radicaal verschilt, omdat zij met beter gevolg werd gehandhaafd en ononderbroken verder doorgezet. Zij is hoofdzakelijk het werk van de Engelschen geweest, die voor hunne taal in alle werelddeelen nieuw gebied hebben gewonnen, inzonderheid in Noord-Amerika, Zuid-Afrika en Australië. Doch, om van de overige Germaansche talen te zwijgen, ook het Nederandsch heeft zich buiten zijn bakermat verbreid en zich tot op onze dagen kunnen staande houden in het Zuiden van Afrika en in Insulinde.

In Europa heeft, gedurende die periode, het Germaansch voor het Romaansch moeten wijken ten Westen (in het Noorden van Frankrijk), maar is daarentegen aldoor verder gedrongen in het Oosten en Noord-Oosten, waar het nu nog terrein wint op het Slavisch.

Trouwens, in ons werelddeel is het een aanhoudende kamp geweest tegen andere Indogermaansche talen; ook in Amerika was dit het geval, waar het over Romaansche talen zegevierde; in andere gewesten (Afrika, Oceanië) kwam het in aanraking met talen van een ander soort en werd er gedeeltelijk door « gecreoliseerd », zooals wij reeds opmerkten en gelijk wij nog verder zullen leeren uit de geschiedenis van het Nederlandsch.

118. Bibliographische aanteekening. — De geschiedenis der afzonderlijke Germaansche talen wordt breedvoerig uiteengezet in het eerste deel van H. PAUL'S *Grundriss der Germanischen Philologie* (2e uitg., Straatsburg, 1896-1901; eene 3e uitgave begon in 1911); daarin zal de lezer alle nadere inlichtingen bekomen. Het werk is echter niet met het oog op beginnelingen geschreven. Een beknopte inleiding tot de studie van de Germaansche taalkunde gaf R. LOEWE (*Germanische Sprachwissenschaft*, 3e uitgave, Leipzig, 1918, (nog onvoltooid) in de « Sammlung Göschen »; in dezelfde verzameling verschenen afzonderlijke deeltjes over het Gotisch, het Oud- en Middelhoogduitsch. Daarnaast vallen ook flinke Engelsche en Fransche werken te vermelden, die uitstekenden dienst kunnen bewijzen, als H. LICHTENBERGER, *Histoire de la langue allemande*, Parijs 1895; F. PIQUET, *Précis de phonétique historique de l'allemand*, Parijs, 1907; T. DIEKHOFF, *The german language. Outlines of its development* (Oxford 1914), maar vooral de twee degelijke, leerrijke en klare werkjes van A. MEILLET, *Caractères généraux des langues germaniques* (Parijs, 1917) en *Les langues dans l'Europe nouvelle* (ibid., 1915). Van J. WRIGHT verscheen een *Old high german primer*, Oxford, 1896, *A primer of the Gothic language*, 1899, *A middle high German primer*, 1899, voorts zijn uitvoerige *Historical German Grammar*, dl. I, ibid., 1907. Vermeld mag daarnaast O. BEHAGHEL, *Geschichte der deutschen Sprache*, 4e uitg. (Straatsburg, 1916), en het uitvoerig werk van H. PAUL, *Deutsche Grammatik*, 5 deelen, Halle a. S., 1916-1920). Aanbeveling verdienen ook O. JESPERSEN, *Growth and structure of the English language*, 2e uitg., Leipzig, 1912; H. BRADLEY, *The making of English*, Londen, 1911.

DERDE HOOFDSTUK

—

HET NEDERLANDSCH

I. — EXTERNE ONTWIKKELING

119. Benaming en taalgebied. — *Nederlandsch* (eigenlijk een adjectief bij *neder land* « laag land », waaruit *Nederland* ontstond en waarmede bedoeld werden de gewesten aan deze zijde van den beneden Rijn) heet men het idioom, dat tegenwoordig als algemeene, beschaafde omgangstaal gesproken en geschreven wordt in wat men onlangs is gaan benoemen « Groot Nederland », dat is : het koninkrijk Nederland (Noord-Nederland) en het Noordelijk (Vlaamsch) gedeelte van België (Zuid-Nederland), die, in opzicht van taal, ontegensprekelijk een éénheid uitmaken. Het is min of meer een ambtelijke of technische benaming ; het volk noemt zijn taal « Hollandsch » in Nederland en « Vlaamsch » in België.

In de middeleeuwen (van ± 1200 tot ± 1540) was *dietsch* of *duutsch* (dat later *duitsch* werd) de gewone naam ; hij is afgeleid van *diet* « volk » en beteekent juist hetzelfde als *Teutsch* of *Duitsch* (vgl. hierboven nr **115**).

« Nederlandsch », benaming die opkwam in de XVIe eeuw (oudste voorbeeld in 1518) en gedurende de heele XVIIe eeuw veel aangewend werd, vooral in België, kreeg een geduchten mededinger in *Nederduitsch,* dat al voor de eerste maal in 1457 plots opduikt, allengs veld wint, in de XVIIIe eeuw aan de spits komt en die plaats behoudt tot in het begin der volgende (± 1815). Sedert dien tijd werd « Nederduitsch » vervangen door « Nederlandsch ».

Nederlandsch, *Nederduitsch* en *Duitsch* waren dus geruimen tijd gelijkbeteekenende benamingen ; « Nederlandsch » verdient ongetwijfeld de voorkeur, voornamelijk omdat « Nederduitsch » zoogoed als « Duitsch », zijn eigen, bepaalde beteekenis heeft.

Het taalgebied van het Nederlandsch omvat, gelijk wij daar even zeiden, Nederland en Vlaamsch België ; daarbij komt nog een klein gedeelte van het Noorden

van Frankrijk, aan West-Vlaanderen palende (Fransch Vlaanderen). Ten Zuiden grenst het Nederlandsch aan het Fransch en ten Oosten aan het Duitsch. Sedert wij de lotgevallen onzer taal kennen, dat is, sedert omstreeks 1200, zijn die grenzen daaromtrent dezelfde gebleven, behalve in Fransch Vlaanderen, waar het Nederlandsch voortdurend ten Oosten en ten Noorden achteruitgedrongen werd (1). — Sedert de XVIIe eeuw, heeft onze taal zich ook buiten Europa uitgebreid, in Amerika, Afrika, Oceanië (vgl. hier beneden n^{r} **125** vlgg.); tegenwoordig wordt ze door ongeveer 10 millioen menschen gesproken.

120. Oorsprong van het Nederlandsch. — Drie Germaansche stammen hebben zich gevestigd in het gebied waar thans het Nederlandsch heerscht als algemeene taal : FRIESEN (langsheen de Noordkust), SAKSEN (ten Noord-Oosten) en FRANKEN (in het overige gedeelte; alle drie spraken Westgermaansche dialecten, de beide laatste bepaaldelijk nog Nederduitsche tongvallen (dus Nedersaksisch en Nederfrankisch).

Van de lotgevallen van die tongvallen tot in het laatst gedeelte van de XIIe eeuw weten wij zoogoed als niets. — Uit de X^{e} eeuw dagteekenen fragmenten van een psalmvertaling (ongeveer 25 psalmen), geschreven in het *Oostnederfrankisch*, een dialect, zeer dicht verwant aan het Frankisch in onze gewesten gesproken ; men noemt ze de *Karolingische psalmen*, omdat die vertaling dagteekent uit den tijd der Karolingen ; ook nog de *Wachtendonksche psalmen*, naar den Luikschen kanunnik A. WACHTENDONCK (XVIIe eeuw), die er het handschrift van in bezit heeft gehad (thans verloren).

Op het einde der XIIe eeuw (in Limburg) en in den loop der XIIIe (in Vlaanderen en Brabant) heeft zich het Frankisch van onze provinciën ontwikkeld tot een

(1) Daaruit mag men echter niet afleiden, dat de grens onwrikbaar-vast blijft. Op onze dagen, zoo goed als vroeger, hebben er verschuivingen plaats; zij betreffen slechts een of ander punt op de grenslijn en strekken zich maar enkele kilometers uit. Zij zijn doorgaans aan oorzaken van localen aard te wijten. Aldus waren tot in den aanvang dezer eeuw Herstappe (in Limburg), Espierres en Houthem (in West-Vlaanderen) nog Vlaamsch; thans is de meerderheid der bevolking geromaniseerd Het omgekeerde gebeurde, sedert 1900, met Komen en Reckhem, insgelijks in West-Vlaanderen.

litteraire taal. Dat gebeurde juist in de streken, waar de voorwaarden tot het ontluiken eener letterkunde in de volkstaal vroeger dan elders voorhanden waren : algemeene voorspoed en ras opbloeiende beschaving. Later, in de XVIIe eeuw, heeft zich van uit Holland een gemeenschappelijke omgangstaal over het gebied van al de Ndl. dialecten allengs uitgebreid en is het huidig *Nederlandsch* geworden. — De geschiedenis van onze eigene taal kunnen wij dus opvolgen aan de hand van een onafgebroken reeks geschreven teksten gedurende een tijdsverloop van meer dan zeven honderd jaar — gewis een korte, zeer korte periode zelfs in de geschiedenis van een taal, maar toch voldoende om ons feiten van principiëel belang te leeren uit den ontwikkelingsgang van het menschelijk spreken.

121. Verhouding tot de overige Germaansche talen. — Wij vorderen voor het Nederlandsch een aparte plaats, als afzonderlijk, zelfstandig lid in de rij der Germaansche talen; het behoort tot de Westgermaansche groep, waar het een eigen, hem toekomenden rang bekleedt.

Inderdaad, in den loop zijner geschiedenis heeft het zich ontwikkeld tot een « taal » in den echten zin van het woord, dat is te zeggen, dat het dient, bij een beschaafd volk, als algemeen overal gangbaar middel tot gedachtenwisseling voor alle uitingen van het intellectuëel leven in zijn vollen omvang; het wordt immers gebruikt als voertuig der gedachte bij de wetenschap en kunst, bij het onderwijs, het bestuur, het gerecht, den handel — terwijl zijn dialecten of gewestspraken, evenals dit ook bij andere beschaafde « talen » het geval is, maar aangewend worden voor de lagere behoeften van den gewonen, dagelijkschen omgang in een min of meer engen of familiairen kring.

Zijn zelfstandigheid als taal, middenin de Westgermaansche groep en inzonderheid tegenover Hoogduitsch en Nederduitsch, wordt voorts bewezen :

1° *Door eigenaardige, specifieke verschijnselen op het gebied van de klankleer,* te weten : het voorkomen van alleen het Nederlandsch eigen klanken en klankwetten :

de tweeklanken *ooi, aai, oei, ui*; — de klank der *sch* [sx] aan het begin der lettergreep : *schreeuwen, schade*; — die

van de *g*, een stemhebbende glijder, terwijl zij in het Hgd. een stemhebbende klapper is ; — de ontwikkeling van de Germ. *u* (= lange *oe* [û]) tot lange *ü* en later tot *ui*, als in *tuin, huis, ruim* (Hgd. *Zaun, Haus, Zaum*); — ook die van *ft* tot *cht*, als in *lucht, gracht, kocht*, enz. (Hgd. *Luft, Kraft, kaufte*) ; — de assimilatie van Germ. *hs* [xs] tot ss > s, als o. a. in *os, vos, das, wassen, wissel, dissel*, enz. (Hgd. *Ochs, Fuchs, Dachs, wachsen, Wechsel, Deichsel*, enz. ; — het behouden blijven der *w* vóór *r*, waar zij in het Hgd. verdwenen is, b. v. *wroegen, wrijven* (Hgd. *rügen, reiben*) ; — het inlasschen eener *d* tusschen *l n r* en *(e)r*, of ook vaak na *ī* (> *ij*) of *ie* : *daalder, kelder, hoorder, donder, beenderen ; vlieden, geschieden, wijden, bevrijden* (vgl. Hgd. *Thaler, Keller, Hörer, Donner, Beiner, fliehen, geschehen, weichen, befreien* en, omgekeerd, het uitstooten van een intervocalische *d* in tal van woorden, als b. v. in *vouwen* < vouden (Hgd. *falten*), *kouwelijk* < koudelijk, *ouwe, weer, kleeren, broer, poeier* < poeder, *goeie*, enz. ; — de ontwikkeling van *al, ol* + *d* of *t* tot *oud(t)*, als *koud, goud, hout, stout* (Hgd. *kalt, Gold, Holz, stolz) (z = ts)*, enz. ; — ten slotte nog door de wet der rekking van alle korte medeklinkers in open lettergrepen : *gebod, geboden ; met, mede ; schip, schepen* (vgl. Hgd. *Gebot*, plur. *Gebote* en *Schiff*, plur. *Schiffe)*; zie beneden nr **132**).

2° *Door bijzondere kenmerken op het gebied der flexie en woordvorming*, als o. a. :
het vormen van een meervoud der subst. op *-s*(meesters, enz.) ; — het voorkomen van een afzonderlijken vorm bij het meerv. van diminutieven : *kleertjes, eiertjes* van *kleedje* en *eitje ; bladertjes* en *blaadjes* van *bladje* ; — het afleiden van verkleinwoorden van adverbia : *zachtjes, traagjes*, enz.

3° *Door eigenaardigheden in den woordenschat* en wel : het voorkomen van woorden, alleen het Nederlandsch eigen, als b. v. *bui, eeuw, geestdrift, jurk, knellen, kuieren* (= wandelen), *maf* (= laf), *ontbijt, ploert, plengen, struisch, taal, vadsig, vuns* (= muf), *vonnis, zeuren*, enz. — en daarnaast een eigenaardige woordbeteekenis bij gemeenschappelijke woorden, gelijk bij *slim, mild, redelijk, billijk, vernuftig, nederig, laster, spraak, bellen, verspreken, dingen, rusten, schermen, voortbrengen, instellen*, enz.

122. Karakter van het Nederlandsch. — De oorsprong van het Nederlandsch bepaalt het karakter er van.

In hoofdzaak is het de ontwikkeling van een Frankisch dialect : het Nederfrankisch ; het zal dus de eigenaardigheden van het Frankisch vertoonen, maar ook den invloed er op van het Friesch en het Saksisch, wegens de onafgebroken betrekkingen der Franken met de beide andere stammen.

1) Dat het Nederlandsch niet identisch is met het Friesch, moet niet nader bewezen worden, aangezien — gelijk wij weten — de Friesen geen Nederduitschers waren, maar samen met de Angelsaksen een zelfstandige taalgroep in het Westgermaansch uitmaakten (vgl. de tafel bij nr **110** en het medegedeelde in nr **116**).

De invloed van het Friesch op het algemeen Nederlandsch kenmerkt zich door enkele verschijnselen in de klankleer en in den woordenschat. — Aldus zijn o. a. Friesch : a) de *ie* < *î* (in plaats van Ndl. *ij)* in *driest, gerief, geriefelijk, kniezen, griezelig, vies*, enz. ; b) de *fl* aan het begin van een aantal woorden, als b. v. *flater, flarden, flikflooien, fleemen, flikkeren, flodderen* ; — c) de *ft* (in plaats van Ndl. *cht*) in woorden als *schiften, onbeschoft, schoft* (= deel van den werkdag), *bruiloft*, enz.

Van Frieschen oorsprong zijn ook de woorden *aterling, baak, ei*(land), *feeks, feil* (= dweil), *fuik, fok, hiel, krioelen, kei, ladder, schriel, sjouwen*, (schap)*raai, terp, tjalk, teuten* (= talmen), *tuin, vliering, zwoord*, enz. — Een groote menigte andere gingen in het Ndl. niet over, maar bleven Friesch : *famke* (meisje), *siepels* (uien), *rock* (raaf), *heit* en *taat* (vader), *waan* (vuil), enz.

2) Dat het Nederlandsch niet op Saksischen grondslag werd opgetrokken, blijkt vooreerst uit het verschil tusschen de twee, wat betreft de ontwikkeling van bepaalde klanken. — Aldus : a) aan een oorspronkelijke Germ. *ô* beantwoordt in het Saksisch een *ô*, maar in het Nederlandsch een *oe*, als b. v. in *bloem, boek, voet, roepen, zoeken*, enz. (=Saks. *blôm, bôk, vôt*, enz.) ; b) een Germ. *ol, al* + *d* of *t* blijft in het Saksisch ongewijzigd, maar wordt *ou* in het Ndl ; Saksisch zijn *holt, gold, kold, talter* (= *touter* « schommel »), enz. ; — c) in het Saks. bleven de oorspronkelijke Germ. *î* en *û* bewaard. [î] [û], terwijl zij in het Ndl. in *ij* en *ui* overgingen ; vandaar in het Saks. *mîn, zwîn, hûs, tûgen, rûken*, enz.

Ten tweede wordt dat nog bewezen door enkele ver-

schijnselen in de flexie. Een eigenaardigheid van het Saksisch is o. a. de volgende : het praes. enkelv. van *zullen* is *skal*, terwijl het Nederl. *zal* heeft, evenals het Onfr. — Doch het voornaamste kenmerk tot onderscheiding op dit punt is gelegen in de persoonsuitgangen der werkwoorden ; het Saksisch heeft maar één vorm voor de drie personen van het meerv., te weten *-t* (of *-d*) in het praesens en *-n* in het praeteritum ; Saksisch is *wij, gij, zij neemt*, en *wij, gij, zij namen*.

Ten slotte wijkt ook de woordvoorraad van het Saksisch van dien van het Frankisch af ; aan de Frankische woorden *meisje, heuvel, kousen, varken, aardig* (= lief), *hoeden, verzekeren, tarwe, dorpel, stier, kerstmis, kus, schoon, dikwijls* beantwoorden de Saksische *wicht* (ook *deerne*), *belt, hozen, keune, nuver, waren, wikken, weite, drempel, bul, midwinter, smok, mooi, vaak*. Tot het Saksisch behooren o. a. nog *podde* = bederf, verschimmeling, *glunder* = opgewekt, vroolijk, *schoer* = hagelbui (vgl. Hgd. « Schauer »), *wiesperen* = fluisteren (vgl. Eng. « to whisper »), *teumig* = ledig, werkeloos, ook traag, *betuun* = schaarsch, enz. — Eenige daarvan gingen in het algemeen Nederlandsch over ; ook nog *beuk, geneugte, ongeveer, verdedigen, trui* (= jak), *grut*, enz.

De Frankische oorsprong van het Nederlandsch vloeit ten slotte nog voort uit het volgende : *als het Onfr. met één van de twee overige dialecten* (Friesch of Saksisch) *overeenkomt, dan doet het Nederlandsch dat ook.* Zoo b. v. wordt een Germ. tweeklank *au* in het Ofri. *â*, maar in het Os. en Onfr. *ô* ; vandaar dan ook de *ô* in het Ndl. ; b v. Germ. **bauma-*, Ofri. *bâm*, Os. Onfra. *bôm*, Ndl. *boom* ; Germ. **drauma-* Ofri. *drâm*, Os. Onfr. *drôm*, Ndl. *droom*. — Zoo nog blijft een oorspronkelijk Germ. *ê* in het Ofri. *ê*, maar wordt in het Os. en Onfr. *â*, dus ook in het Ndl., als b. v. Got. *slêpan*, Ofri. *slêpa*, Os. Onfr. *slâpan* ; Got. *jêr*, Ofri. *jêr*, Os. Onfr. *jâr* (jaar).

Als wij zeggen, dat het karakter van het Nederlandsch « Frankisch » is, omlijnen wij het daarmede nog niet scherp genoeg. — Het Frankisch zelf wordt ingedeeld in twee hoofdgroepen die, naar hunne ligging, *Oost-* en *West*frankisch geheeten worden. Welnu, het **Nederlandsch is bepaaldelijk Westfrankisch**, omdat, behalve de algemeen Frankische eigenaardigheden, inzonderheid die van het Westfrankisch er in aangetroffen worden. Ten bewijze : *Oost*frankisch zijn :

1) de pronominaalvormen *mir, mich*, enz., in het Westfrankisch : mij ; — 2) de š (= de *sch* in Hgd. *schön*), uit

een oorspronkelijke Germaansche *sk,* aan het begin der woorden, waar het Wfr. de *sch* (= *s* + *ch* [x]) heeft, als in *schenken, schikken ;* — 4) de uitgang *-de* in het praeteritum der zwakke werkwoorden na stemlooze consonanten (*k, t, s, p, f,* enz.), waar het Wfr. tegenwoordig *-te* (uit *-ede*) heeft, als b. v. in *werkte, strafte, danste,* enz., waarbij dan in het Oostfrankisch de stamconsonant zelf stemhebbend wordt (als b. v. *werkde* > *wergde ; stofte* > *stovde ; danste* > *danzde),* enz. (1).

Het algemeen Nederlandsch mist deze kenmerken, is derhalve geen *Oost*frankisch, maar *West*frankisch.

123. De locale taalkringen (verdeeling der dialecten). — Sedert de XIIe eeuw hebben Friesen, Saksen en Franken zich daaromtrent in dezelfde streken gehandhaafd, waar zij toen gevestigd waren ; alleen het Friesch heeft nog grondgebied verloren. Die drie stammen mengden zich gedeeltelijk ; vandaar dat in sommige streken geen zuiver Friesch, Saksisch of Frankisch gesproken wordt, maar een mengsel : Friso-Saksisch, Friso-Frankisch, Franko-Saksisch. — De verhoudingen kunnen wij als volgt aangeven in groote omtrekken (de bijzonderheden moeten wij verwaarloozen) :

a) **Friesch** wordt tegenwoordig gesproken in de provincie Friesland, behalve in het Zuidoostelijk gedeelte.

b) **Saksisch** treft men aan in Groningen, Drenthe, Overijsel en in het Zuid-Oosten van Friesland en Gelderland (graafschap Zutfen).

c) Het **Frankisch** omvat het overige van het taalgebied (2). De Franken maakten niet éénen stam uit, maar een bond van verscheiden stammen, zeer nauw verwant, wat taal en zeden aangaat. Vandaar het bestaan van verschillende Frankische onderdialecten, welke dialecten bovendien nog gewijzigd werden door het vermengen van Franken met Friesen en Saksen.

In het Frankisch onderscheidt men vooreerst, gelijk

---

(1) Hierbij mag wel opgemerkt worden, dat die verschillende onderscheidingsmerken niet parallel loopen, geen *isophonen* zijn ; zij komen dus niet overal gezamenlijk voor in het Oostfrankisch taalgebied.

(2) Vgl. hierover de kaart van de Nederlandsche dialecten.

wij zagen, *Oost-* en *West*frankisch. De grenslijn tusschen beide begint, in het Zuiden van het taalgebied, Westelijk van Hoegaarden, loopt in de richting van het Noorden door het Hageland tusschen Aarschot en Diest, slaat dan het Noord-Oosten in en bereikt de Maas over Weert ten Noorden van Venloo. Daaruit blijkt, dat het Oostelijk gedeelte van Brabant, alsmede Belgisch en Hollandsch Limburg tot het Oostfrankisch behooren.

Het Westfrankisch kan men indeelen in drie hoofdgroepen : het Vlaamsch, het Hollandsch, het Brabantsch. — Het Westvlaamsch is Frieso-Frankisch ; vandaar dat het de *î* en *û* niet gediftongeerd heeft, maar ze uitspreekt als de zuivere *ĭ* en *ŭ* in *minuut*, b. v. in *zwijn, krijgen, huis, kruipen* (waarbij soms *î* tot korte *ü* (of *ö*) wordt, als in *pijp* > *puppe*) ; het verschilt echter met het Friesch in de ontwikkeling van *ol, al* + *d(t)* tot *oe* (geschreven *ou)* : *koet* (d. i. *koud)*, enz. (1).

Het Oostvlaamsch en Brabantsch, waarbij een aanzienlijk deel van Noord-Brabant behoort, zijn zuiver Frankisch, maar vertoonen onderling ook bepaalde verschillen; aldus klinken in het Brabantsch de *i* en *u* in *dik* en *dun* als de zuivere *i* en *u* in *minuut*, maar niet in het Oostvlaamsch. Het Brabantsch laat ook de slot *-e* in substantieven en adjectieven (buigingsuitgangen of afleidingssuffixen) meestal weg : *heer, os, vrouw, schoon bloemen, een schoon vrouw*, enz. Beide diftongeeren de Germ. *î* en *û* tot *ij (āi)* en *ui (ōi)* ; zij verschillen daardoor, niet alleen van het Westvlaamsch, maar ook van het Limburgsch, waarin *î* en *û* (d. i. lange *oe*) blijven en *al, ol* + *d (t)* zich tot *ā* ontwikkelde. De verhouding der drie Belgische dialectgroepen heeft Prof. J. VERCOULLIE door de volgende formule typisch voor gesteld : Westvlaamsch *mĭen ðed (h)ŭs* ; Brabantsch : *main aud (h)oìs* ; Limburgsch *mīen aad (h)ōes* (d. i. *mīn ād ūs* (2).

Het Hollandsch wordt op verschillende wijzen ingedeeld. Men kan onderscheiden : 1° een Hollandsch-Friesch,

---

(1) Wij moeten het laten bij die beknopte aanwijzingen ; het aangeven van meer bijzonderheden zou dadelijk aan den dag brengen, dat er ook geen eigenlijk « Westvlaamsch » bestaat, maar allerlei « Westvlaamsch » — wat ook met even veel recht geldt van alle overige dialecten.

(2) Die formule is natuurlijk zeer schematisch, derhalve wat vaag en onvoldoende dus tot een heel nauwkeurige kenschetsing der bewuste dialecten.

dat in de provincie Noord-Holland gesproken wordt en nog sporen vertoont van Friesche bijmenging, en 2° een Hollandsch-Frankisch, dat in Zuid-Holland, Utrecht, een deel van Gelderland (de Veluwe) en tot in Zeeland is verspreid. Bepaaldelijk de tongval, die gesproken wordt in het Westelijk gedeelte van Zuid-Holland, of het « Hollandsch » in engeren zin, is samengevallen, mag men zeggen, met de tegenwoordige beschaafde spreektaal ; de afwijkingen zijn tot bijna niets geslonken. Typisch verschil met het Brabantsch : het pronomen *jij*, *jou* enz., tegenover *gij*, *ge*, enz.

Ten gevolge van de verbreiding van de algemeene beschaafde omgangstaal in het gebied der verscheiden dialecten, beginnen deze minder hoekig bij malkaar af te steken; hoe langer hoe meer zal hun verschil vermoedelijk verdwijnen. Daarenboven staan zij met elkander in zoo een druk verkeer, dat alle kans is weggenomen, dat een of ander onder hen een eigen, aparten weg zou inslaan en zich, los van de anderen, ontwikkelen tot een afzonderlijke taal.

124. De ontwikkelingsgang van het Nederlandsch. — Als in de XIIe eeuw de reeks van geschreven bronnen begint, was de taal reeds de « middele » periode ingetreden : de uitgangen zijn reeds toonloos geworden of geheel verdwenen (vgl. hierboven n^r^ **112**).

a) Uit den tijd vóór ± 1170-1180 (datum van het oudste Nederlandsch) zijn ons geen doorloopende teksten overgeleverd, enkel een aantal alleenstaande woorden, meestal « technische » termen, in Latijnsche of Fransche stukken (charters, enz.). Een **Oudnederlandsche periode** (Ondl.) heeft onze taal dus niet. De reeds vermelde « Karolingische psalmen » vergunnen ons echter eene min of meer duidelijke voorstelling van den toestand onzer taal in dit tijdperk, en daarom zullen wij er verder (n^r^ **148**) een specimen van mededeelen. Maar wij moeten het nogmaals herhalen, het dialect er van is volstrekt niet het *Oudnederlandsch*, ofschoon men het soms aldus noemt en het Dietsch der middeleeuwen is er evenmin de regelrechte voortzetting van. Men geeft het gewoonlijk den naam van *Oudnederfrankisch* (Onfr.) ; de bakermat er van ligt buiten het taalgebied van het tegenwoordig Nederlandsch (ten Oosten van Hollandsch Limburg).

De geschiedenis van onze taal omvat dus enkel twee perioden : die van het *Middelnederlandsch* (Mnl.) of « Dietsch » (vgl. nr **119**) (van ± 1200 tot ± 1550) en het *Nieuwnederlandsch* (of kortweg *Nederlandsch*, van ± 1600 tot heden) ; de tweede helft der XVIe eeuw is een overgang tusschen beide.

b) Het **Middelnederlandsch** begint met den eersten tekst in onze taal geschreven, te weten, de *Servatiuslegende*, door Hendrik VAN VELDEKE omstreeks 1171 berijmd in een Zuidoostelijk Limburgsch dialect. Onafhankelijk er van ontstond, omstreeks het midden van de XIIIe eeuw, eene schrijftaal in Vlaanderen en, daaromtrent te gelijkertijd of althans kort daarna, in Brabant en Holland. Letterkundige werken vóór 1250 kunnen wij niet met volle zekerheid aanwijzen, en andere (zoogen. « officiëele » of administratieve) stukken klimmen ook niet hooger op dan tot ongeveer het midden der XIIIe eeuw. De oudste gedagteekende tekst is de schepenbrief van Bochoute (thans een gehucht van Dikkelvenne), geschreven in 1249 (zie nr **149**) ; daarop volgt een diploma van Margaretha, gravin van Vlaanderen en Henegouwen (1251) ; de oudste Hollandsche stukken zijn een handvest van Gravesande (1246) en de keure van Middelburg (1254).

Het Middelnederlandsch vertoont geen eenvormigheid; elk schrijver bezigde min of meer onbeperkt zijn eigen streektaal. Kwam er in die periode geen algemeene schrijftaal tot stand in den zin, welken wij thans aan die benaming hechten, toch kan men een streven waarnemen om een zekere eenheid te bereiken ; althans in die gedeelten, waar de letterkunde opbloeide, te weten in Vlaanderen, Brabant, Antwerpen, Zeeland, Holland en Utrecht, werd een soort van algemeen Dietsch gevormd ; het bleef evenwel min of meer sterk dialectisch gekleurd naar de woonplaats van den schrijver, voornamelijk in niet-letterkundige stukken. Tot het bekomen van die betrekkelijke eenvormigheid in de « letterkundige » taal ijverde Maerlant, die in zijn talrijke geschriften opzettelijk veel aan andere dialecten ontleende : « *Duutsch* (= Hollandsch), *Brabantsch, Vlaemsch, Zeeusch* », gelijk hij zelf verklaart en evenmin de regelmatigheid der grammatica (taalvormen, enz.) verwaarloosde. Bij zijn talrijke volgelingen had hij veel invloed.

Tot in de XVe eeuw bleef de grondslag van dit « Dietsch »

het *Vlaamsch,* zelfs geschreven door Hollanders, Zeelanders, enz.; in den loop der volgende komt het Brabantsch op den voorgrond en geeft nog een beslister Frankisch karakter aan de taal, die nu met den Brabantschen vorm *Duytsch* geheeten wordt.

In het Mnl. zijn de flexie-uitgangen reeds allemaal verdoft (*die berge, hi levede, geloopen*) of zelfs al gedeeltelijk verdwenen (*hi heeft* naast *hi hevet*; ook *leerde* naast *lerede* en *berchs, kints* naast *berges, kindes,* enz.). In de flexie komen nog allerlei bijzonderheden voor, die de tegenwoordige taal niet meer kent: ic *scrive,* hi *scrivet*; ic *vant,* si *vonden*; *des sewes* (genit. van *see* = zee), *die seewe(n)* (plur.), *geluwes* en *gelewes* (genit. van *gelu* = geel); *sijns eerste wijfs, des ewige levens, totten tiende grade*; *sinen jonger broeder*; *ic gevem* (= ik geef hem), *hi gaffem, ic ghenasene, hi namere, hi mages, si verweerdem, sachi, heeftine, saechsine, hine saelts*; *tridders, twijfs, tsmants* en *smans*; *die gone, tgeent,* enz. Voor 't overige geeft zij den indruk van een warboel; alles schijnt op losse schroeven te staan: een gevolg van de deflexie, die al volop aan den gang was (zie verder nrs **143**, **144**). — Ook de syntaxis vertoont verschijnselen, die afwijken van het tegenwoordig gebruik; aldus werden veel betrekkingen in het Dietsch aangewezen door middel van een naamval, waar thans een voorzetsel moet gebezigd worden (vrees, eerbied, gevaar *voor*; verlangen *naar*, vertrouwen *op*, tevreden *met*, liefde *tot,* enz.); voorts regeerden tal van werkwoorden, voorheen een genitief, die thans met den accusatief verbonden worden (*afwachten, beginnen, eindigen, begeeren, vragen, vergeten,* enz.). — De vorm der woorden was ook vaak verschillend: *alemoesne* (= aalmoes), *canoenc* (= kanunnik), *boenre* (= bunder), *vichtich* (= vijftig), *peenghe* (= penningen), *kijnder* (= kinderen), *dustenich* (= zoodanig), *pitte* (= put), *guchte* (= jicht), *scuuyer* (= schuur), *ghordeelt* (= geoordeeld), *gorsam* (= gehoorzaam), enz., terwijl natuurlijk de woordenschat zelf in groote mate van den huidigen afwijkt: tal van woorden en wendingen hebben een andere beteekenis dan nu (*rijc, laster, ootmoedich, bequame, kastelein, staken, troosten, dichten, sijn gelaet verliezen* (= zijn houding niet kunnen bewaren, enz.), een menigte zijn uitgestorven: *danen* en *wanen, vloetogen* (= tranen met tuiten huilen), *brotate* (= kostganger), *slippe bieden* (= zich in stilte uit de voeten maken), en duizenden nieuwe zijn later opgekomen (vgl. hierboven nr **123**).

Als kenmerken van het Mnl. heeft men geprezen « zangerigheid en kinderlijke eenvoud of naïveteit, zoetvloeiendheid en schilderachtigheid » (VERDAM), die in de vertelling vooral, maar zelfs in het proza treffen. Er moet echter bijgevoegd, dat het niet zelden onbeholpen, houterig is en aan duidelijkheid te wenschen overlaat. Vergeleken met de tegenwoordige taal, staat het ongetwijfeld op veel lager peil.

c) De periode van het **Nieuwnederlandsch** (Nndl.) laat men omstreeks het midden der XVIe eeuw beginnen; op grond van taalkundige feiten is het echter niet mogelijk een grenslijn tusschen deze en de vorige te trekken. Het

Nederlandsch der XVIe eeuw vertoont nog allerlei bijzonderheden, die tot het verloopen tijdvak behooren en, omgekeerd, kan men op eigenaardigheden van de latere taal wijzen, die reeds in het Dietsch worden aangetroffen. — Waarop berust dan wel het onderscheid ?

Het groote feit, dat de ontwikkeling van het Nederlandsch in den modernen tijd beheerscht, *is het tot stand komen van een algemeene taal*, een gemeenlandsch dialect, dat als richtsnoer geldt bij het « beschaafd » spreken en schrijven. Feitelijk is dit identisch met de overheersching van het Hollandsch dialect op de overige. Die overheersching is echter eerst mogelijk geworden ten gevolge van bepaalde omstandigheden, die in den loop der XVIe eeuw, inzonderheid in de tweede helft er van, gunstig samenliepen. Daarom is deze eeuw, een tijdvak van gisting en woeling op godsdienstig, staatkundig en litterair gebied, evenzoo in de taalontwikkeling veeleer als een overgangsperiode te beschouwen, als een strijd tusschen oud en nieuw.

In het begin der XVIIe eeuw overwint het « nieuwe » ; wij kunnen derhalve de geschiedenis van het Nndl. gevoeglijk omstreeks 1600 een aanvang doen nemen. Dat *Nieuwnederlandsch,* dat wij kortweg « Nederlandsch » zullen noemen, is dan niets anders dan de tongval van de provincie Holland, die de heerschappij over de andere heeft behaald en zich allengs verbreid tot algemeene schrijf- en spreektaal.

De omstandigheden, die dat verklaren, zijn de volgende : de wijzigingen, welke de toestanden in het Noorden en in het Zuiden ondergingen. Het is overbodig in den breede te gaan uiteenzetten hoe, in de XVIe eeuw, de bloeitijd der Zuidelijke provinciën plaats maakte voor een kwijnend bestaan, terwijl het Noorden in dezelfde mate in macht en algemeene welvaart toenam. De zetel van de letterkundige en artistieke bedrijvigheid verplaatste zich van uit de Belgische gouwen naar Holland, dat toen met zijn handelsvloot en wereldverkeer aan de spits der andere gewesten was gekomen, een overwegende rol speelde in het publieke leven en daardoor ook het fijnst ontwikkelde en beschaafdste was geworden. Bepaaldelijk geldt dit van de voornaamste steden : Amsterdam, Den Haag, Haarlem, Leiden, die brandpunten waren van opgewekt letterkundig verkeer en inzake taalgebruik den toon begonnen aan te geven. De groote schrijvers van die periode, inz. de

Amsterdammers, met Hooft en Vondel als aanvoerders, hebben krachtdadig medegeholpen tot het vaststellen en verbreiden van een algemeene schrijftaal, naar welk doel zij met bewustheid streefden.

Wat de *wijze, waarop die verbreiding is gebeurd*, betreft, er valt op te merken, dat niet dadelijk de invloed van Holland zóó overwegend was, dat er geen tegenstand kwam. — Uit het Zuiden hadden zich in Holland talrijke uitwijkelingen gevestigd en in de meeste steden rederijkerskamers opgericht (de zoogen. « Brabantsche » Kamers), die een groot aandeel namen aan de beoefening van taalkunde en poëzie. Zij zelven verschenen er als de meerderen, wegens hun uitgebreider kennis en veelzijdiger ontwikkeling ; zij werden mannen van gezag, behielden lang hun invloed op het gebied van taalgebruik en het duurde geruimen tijd eer hun « Brabantsche » woorden en wendingen plaats maakten voor de zuiver Hollandsche. Hetzelfde mag gezeid van de voorname niet-Hollandsche schrijvers, als o. a. Cats en Huygens, wier spraakgebruik insgelijks in menig punt van dat der Amsterdammers afweek.

Omstreeks de helft der XVIIe eeuw komt verzet tegen het bezigen van Brabantsche en Vlaamsche woorden en wendingen, vooral nadat Vondel zelf uit zijn eigen taal stelselmatig, doch met fijnen smaak, ongenadig alle Zuidelijke bestanddeelen weert om zijn spraakgebruik in overeenstemming te brengen met zijn ideaal : een algemeene taal, « van bastertwoorden en onduitsch... geschuimt » zooals die « wort tegenwoordigh in 's Gravenhage en t' Amsterdam.... allervolmaektst gesproken bij lieden van goede opvoedinge », gelijk hij in zijn bekende *Aenleidinge* van 1650 zegt. — Twee andere omstandigheden nog droegen veel bij tot het verkrijgen van « eenheid in de schrijftaal ». 1) Vooreerst de houding der Hollandsche Kanselarij. Alle regeeringsstukken, verordeningen en andere ambtelijke bekendmakingen, welke voor *alle* gewesten van de Republiek der « Geuniëerde Provinciën » bestemd waren, werden uitsluitend uitgevaardigd in de taal der provincie Holland, zoodat op die wijze het overwicht van dat dialect in de andere gewesten zeer practisch in de hand werd gewerkt; 2) Ten tweede, en met veel beter gevolg nog, de vertaling van den Bijbel, op last der Staten ondernomen (1625-1637). De vertalers

N

53

52

Duin

51

52

Eta

Etabl. Cart. E. Patesson. Uccle-Bruxelles.

Échelle de 1:2 000 000

0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 Kil.

regelden vooraf een menigte punten, wat de taal betreft, die zij zouden gebruiken in hunne « translatie » : woordenkeus en woordvormen, verbuiging en vervoeging, enz. De taal van den Statenbijbel vertoont een aantal Vlaamsch-Brabantsche eigenaardigheden, wat te wijten is aan het feit dat, van de zes vertalers en ongeveer twintig « reviseurs » of herzieners, bijna de helft van Belgische afkomst waren, of althans uit de Zuidelijke gedeelten van Holland — geen Amsterdammers.

De betrachte eenheid vestigde zich geleidelijk. Reeds in de tweede helft der XVIIe eeuw ziet men allengs de plaatselijke dialecten terugwijken als schrijftaal ; het Nederlandsch van Vondel wordt de norm en wat nog een Brabantsche tint heeft, slaat men in den ban. Wij mogen zeggen, dat de eenheid in het geschreven Nederlandsch bereikt werd, eer de eeuw ten einde liep, althans in dat gebied, welk altoos den voorrang behield in het intellectuëel en letterkundig leven : Holland zelf en de daaraan grenzende streken : Zeeland en Utrecht. Doch ook de andere gewesten veroverde gaandeweg de algemeene schrijftaal ; in de eeuw, die volgde, werd dat alles verder doorgedreven en sindsdien wordt de heerschappij van het Hollandsch in het Noorden nergens meer betwist.

Dat alles betreft hoofdzakelijk het *geschreven Nederlandsch*. Hoe ging het intusschen met de *gesproken taal ?* — Ook eenheid daarin is allengs tot stand gekomen, als natuurlijk gevolg van de eenheid der schrijftaal en bovendien ook nog, omdat die eenheid als een noodzakelijkheid werd gevoeld. De stoot daartoe is uitgegaan van hetzelfde centrum, van waar zich ook de schrijftaal heeft verbreid, nl. van de provincie Holland. De behoefte deed haar geboren worden en, zooals overal de gang der zaken is geweest, *dat* dialect, welk al een zeker overwicht had bekomen op de andere, werd *vanzelf* tot algemeene norm aanvaard. Doch, terwijl het geschreven Nederlandsch is voortgesproten uit bestanddeelen van verschillende herkomst, gelijk wij daar even hebben waargenomen, berust de spreektaal haast uitsluitend op het dialect van Holland, gelijk dat in de XVIIe eeuw gesproken werd door de gegoede burgerij van Amsterdam en Den Haag. Vandaar een zeker verschil tusschen beide, welk verschil in lateren tijd niet is verdwenen (zie verder nr **130**).

In België was de toestand niet dezelfde ; verwarring heerschte en verbrokkeling. Er ontwikkelde zich geen algemeene schrijf- noch spreektaal : eenerzijds, omdat geen enkel dialect de heerschappij over de andere bekwam ; anderzijds, omdat aansluiting met het Noorden ontbrak. Die afzondering heeft het noodlottig gevolg na zich gesleept, dat de taal in Zuid-Nederland op hetzelfde punt bleef staan, terwijl zij bij onze naburen tot volledige ontwikkeling gedijde ; allengs begon men zelfs alhier het Nederlandsch van het Noorden te beschouwen als een « vreemde » taal en het « Vlaamsch » tegenover het « Hollandsch » te plaatsen. In de XVIIIe eeuw (1771) wordt eene poging ondernomen door den bekenden Jan DES ROCHES (1740-1787) om het Antwerpsch tot algemeene Belgische (schrijf)taal te verheffen, welke poging mislukte, ofschoon op zijn stelsel de regeering den officiëelen stempel drukte en het gedurende drie kwart eeuws in de Vlaamsche scholen deed volgen. — Intusschen nam de invloed van het Fransch niet af en toen onze gewesten ten slotte bij Frankrijk werden ingelijfd, verbeterde de toestand natuurlijk niet ; het Vlaamsch werd zelfs stelselmatig vervolgd. Een verbetering brak aan gedurende de vereeniging met Holland, na 1815 ; maar de omwenteling van 1830 kwam opnieuw de toekomst bedreigen.

Hoe naderhand de « Vlaamsche beweging » ontstond ; hoe de Vlamingen voor de rechten hunner taal hadden te kampen ; hoe tot heden toe de gelijkstelling der beide landstalen een ijdel woord is gebleven ; hoe op onze dagen een hoogere opleiding door middel van de moedertaal aan de meerderheid der natie nog wordt onthouden, daarover moeten wij niet uitweiden. — Die abnormale toestand heeft echter niet verhinderd, dat er toenadering op taalgebied is gekomen tusschen Noord en Zuid, dat men hier er hoe langer hoe inniger van overtuigd werd, dat aansluiting met het Noorden voor de verdere ontwikkeling van onze taal een dringende vereischte is. Verblijdend is het te kunnen aanstippen, dat sedert 1830 de toestanden in dit opzicht zich grondig hebben gewijzigd. Eenheid van schrijftaal is in het heele gebied van het Nederlandsch daaromtrent bereikt en de algemeene, beschaafde omgangstaal is ook in onze gewesten in steeds ruimer kring aan het worden.

Wat is het karakter van het tegenwoordig Nederlandsch ?

1° De deflexie, die reeds in de vorige (Mnl.) periode was begonnen, maar gedurende de middeleeuwen nog veel verwarring

vertoont, heeft zich verder voltrokken en is tot meer regelmatigheid gekomen; toch zijn er nog toestanden blijven bestaan, die met dat verloop geen gelijken tred hebben gehouden.

2° De taal voorziet aldoor in de nieuwe behoeften door het uitbreiden van den woordenschat (ontleeningen, enz.), het wijzigen der beteekenissen, het laten varen van verouderd materiaal en het scheppen van nieuwe vormingen : samenstellingen en afleidingen (nieuwe typen van composita's, nieuwe suffixen, enz.). Met de deflexie is dus geenszins een « verval » of « verarmoeding » gepaard gegaan; wel integendeel. Naarmate het modern Nederlandsch ouden ballast heeft over boord geworpen, heeft het gewonnen aan eenigheid en verfijning en nog beter zal het in staat wezen aan de steeds aangroeiende en dringender wordende eischen van de toekomende dagen te voldoen, als het de vereenvoudiging nog verder doordrijft.

3° Het heeft voortdurend betrekkingen onderhouden met een menigte andere talen, welk verkeer op zijn ontwikkeling een gunstigen invloed heeft gehad, het in vele opzichten heeft verrijkt en geschikt gemaakt tot voertuig van het hedendaagsch zóo gecompliceerd intellectuëel en wetenschappelijk leven.

4° Terwijl men in de middeleeuwen zich niet opzettelijk bezighield met de theorie der taal, maakte men er, sedert de Renaissance, voortdurend werk van. Reeds in de tweede helft der XVIe eeuw traden mannen op, die zich beijverden alle punten te « regelen » betreffende het taalgebruik : spelling, flexie, syntaxis, woordenkeus, enz. Ongelukkig gingen zij vaak uit van onjuiste opvattingen en volgden de richting der « logische » taalbeschouwing; zoodoende wilden zij het *natuurlijk* verloop tegenhouden — trouwens zonder slagen — en het een gewenschten gang doen aannemen — eveneens zonder gevolg. Op de ontwikkeling der schrijftaal hebben zij zeer nadeelig gewerkt; hunne schuld is het, dat het Nederlandsch der moderne periode, sedert het einde van de XVIIe eeuw en tot een heel eind ver in de XIXe, zoo een stijve, « deftige » en onnatuurlijke plooi heeft behouden.

125. Het Nederlandsch buiten Europa. « Coloniaal Nederlandsch ». — Hierboven (zie nr **123**, aan het slot) hebben wij opgemerkt, dat er geen gevaar voor is, dat één van de dialecten, op Belgischen of Nederlandschen bodem gesproken, zich van de algemeene taal zou afscheuren en zóó zijn eigen gang gaan, dat het een afzonderlijk idioom zou worden.

Doch met het Nederlandsch, dat in de coloniën werd overgebracht, of het *coloniaal Nederlandsch,* is het anders gesteld. Sedert het begin der XVIIe eeuw hebben de Nederlanders in alle werelddeelen coloniën gesticht; het grootste gedeelte er van zijn later voor het moederland verloren gegaan, wat soms voor gevolg had, dat tevens de taal uitstierf; doch ook dáár herinneren allerlei feiten er nog aan, dat het Nederlandsch er vroeger werd over-

geplant en er min of meer diepe wortelen schoot. — Waar de staatkundige band met het stamland bleef bestaan, sloeg echter het Nederlandsch overal een eigenaardigen weg in ; tegenwoordig vertoont het in bepaalde gevallen zulke talrijke en ingrijpende afwijkingen, dat men zich afvraagt, of men nog voor zich heeft locale groepen (of dialecten) dan wel reeds nieuwe idiomen, « dochtertalen » van het Nederlandsch; ja, de verschillen zijn soms zoo groot, dat de verwantschap met het Nederlandsch zelfs niet onmiddellijk duidelijk is.

Afgescheiden van de groote taalgemeenschap van het vaderland, kan het «coloniaal Nederlandsch» maar van in de verte er de ontwikkeling van volgen ; vandaar een eerste kenmerk : het bewaart een aantal feiten uit een vroegere periode, ziet er dus wat « ouderwetsch » of *archaïstisch* uit. — Anderzijds kwam het in aanraktng met en onder invloed van de inlandsche idiomen, verwilderde min of meer ; of anders gezeid : het werd in minder of meerder mate *gecreoliseerd* : verval der flexievormen, te loor gaan van grammatisch geslacht ; wijzigingen, doorgaans « vergemakkelijkingen » in de klankleer (het vermijden van moeielijke consonantenverbindingen) ; inzonderheid verwarring van de rededeelen en eigenaardige woordschikking (vgl. hierboven nr **26**). Geestig heeft men dat de « tering der grammatica » geheeten.

Het Nederlandsch werd overgeplant in Amerika : in *Noord-Amerika* en *West-Indië* (Hollandsche coloniën en Deensche Antillen), in *Afrika* (in de Kaapcolonie, in Transvaal, Oranje Vrijstaat, enz.), in Oost-Indië, waarbij *Ceylan* mag gerekend.

126. Het Nederlandsch in Amerika. — In Amerika hebben wij te onderscheiden : Noord-Amerika, de Westindische Kolonie en de (voormalige) Deensche Antillen.

a) De voormalige Deensche Antillen werden, hoewel onder Engelsch en Deensch bestuur, in hoofdzaak door *Nederlanders* (Zeeuwen en Westvlamingen vooral) gecoloniseerd. Deze brachten er Afrikaansche negerslaven als plantage-arbeiders, die het Nederlandsch van hun meesters « omschiepen » naar het karakter van hun negeridiomen, of, anders gezeid, het hielpen « creoliseeren » tot **Negerhollandsch**, terwijl dit processus terzelfdertijd

geschiedde onder invloed van allerlei andere factoren : inwerking van het Neger-Spaansch, van het Duitsch der zendelingen (Hernhutters), van de bestuurstalen (Deensch en Engelsch), enz. Die kromtaal, thans aan het uitsterven en bijna geheel door het Engelsch verdrongen, kennen wij vooral uit geschriften van vroegere protestantsche (Duitsche en Deensche) geloofsverkondigers. — Ziehier een paar zinnetjes als specimen :

— *Morroek, cabee, hoeso joe bee die froefroe?* Dat is : (Goeie) morgen, kameraad, hoe gaat het van ochtend ?
— *Hoeso joe slaap doenko? Joe ka droem enista fraj?* = Hoe hebje vannacht geslapen ? Hebje wat moois gedroomd ?
— *Mi no ha slaap fraj, mi ha ha pin na min tan, ma die froe die be moessie better.* = Ik heb niet goed geslapen, ik heb gehad pijn aan mijn tanden, maar van morgen is het veel beter.

b) In West-Indië, dat is : Suriname (of Hollandsch Guyane) en Curaçao met de onderhoorigheden (Aruba, Bonaire, enz.), die sedert de XVIIe eeuw aan Nederland toebehooren, is gedurende meer dan twee en half tot drie eeuwen het Nederlandsch als regeeringstaal gebruikt, maar heeft toch geen diepe wortelen geschoten ; de inlandsche bevolking spreekt het niet ; het wordt enkel gehoord in de regeerings- en ambtenaarskringen. Daar heeft het, onder den invloed van de omgeving van allerlei mengtaaltjes, eigenaardige wendingen gekregen, maar vooral zonderlinge beteekenisovergangen. Aldus b. v. : *Gooi een oogje voor me* = houd een oog in het zeil ; *mijn lichaam groeit koud* = ik ril ; *geef die jongen een stem* = waarschuw dien jongen.

Het Nederlandsch, dat bij de inboorlingen zich niet kon opdringen, wordt dan ook vaak verwisseld voor Spaansch of Engelsch, of nog voor eene der mengtalen, die op de eilanden of in Suriname in zwang zijn en tot de samenstelling er van het trouwens een min of meer groot aandeel leverde. — Aldus hoort men op de eilanden het *Papiamentoe* of « Neger-Spaansch », dat is : een mengeling van een Afrikaansch negeridioom (van overgebrachte slaven uit Afrika) en een Caraïbische inboorlingentaal met Europeesch (Spaansch vooral, ook Nederlandsch). — In Suriname is het *Ningre-tongo* of « Neger-Engelsch » gebruikelijk, een echt poespas, dat bestaat uit gecreoliseerd Engelsch en allerlei heterogene bestanddeelen : Portugeesche, Joodsche, ook Hollandsche, om niet te spreken van de negerdialecten van de Goudkust. Daarnaast komt

in een gedeelte van Hollandsch Guyana ook het *Djoe-tongo* of « Joden-Nederlandsch-Portugeesch » voor, tegenwoordig van weinig belang.

Het is alleszins begrijpelijk, dat uit dit naast elkaar woekeren taaltoestanden van ingewikkelden aard zijn voortgesproten ; bovendien, die toestanden blijven niet vast, want al meer dan eens hebben er b. v. verschuivingen plaats gehad in het Neger-Engelsch ; sedert het begin der XIXe eeuw, nadat Suriname door Engeland weer aan Nederland was afgestaan (1816), is de invloed van het Nederlandsch steeds aangegroeid. « Neger-Engelsch » is dan ook een weinig passende benaming voor die mengtaal.

Ziehier een paar proeven van 1°) Neger-Engelsch en 2°) Papiamentoe. Nog meer dan bij het Negerhollandsch zal blijken, dat de verwantschap er van met onze taal lang niet duidelijk uitkomt.

1) *Masra, joe no wani broko da moni disi gi mi?* Dat is : « Mijnheer, wil u niet dat geldstuk wisselen voor mij ? »

— *Mi sa gi joe aiti drisren nanga vijfi tiensensi.* Ik zal u acht kwartjes en vijf tiencent (stukken) geven.

— *No lasi joe moni!* Verlies uw geld niet !

— *Mi sa kibri hem boen.* Ik zal het goed bewaren.

2) *Pakiko é ta hala klok asina laat?* Waarom belt hij (zij) zoo laat aan ?

— *Mi ta skirbi oen brifi.* Ik ben een brief aan 't schrijven.

— *Mi a bini pasa oen ora koe bo; lo mi no stroba bo?* Ik ben gekomen een uurtje bij u doorbrengen. Doe ik u geen belet aan ?

— *Na ningoen manéra; bo ta asi mi di-màs grand plesier di moendoe.* Op geene wijze ; u doet me het grootste genoegen van de wereld.

— *Lo mi a bini mas tempràn, si mi no tàbata tantoe okoepa.* Ik zou vroeger gekomen zijn, als ik niet zooveel bezigheid gehad had.

c) In **Noord-Amerika** werd in de XVIIe eeuw (1609-1621) de colonie « Nieuw-Nederland » gesticht, met « Nieuw-Amsterdam » (het latere New-York) tot hoofdstad. Ofschoon die colonie reeds in 1664 door Engeland werd veroverd, toch heeft er zich onze taal tot ver in de XVIIIe eeuw gehandhaafd ; in 1674 werd te New-York voor de eerste maal in het Engelsch gepreekt ; de officiëele school bleef zuiver Nederlandsch tot in 1773 ; zelfs werd in het begin der verleden eeuw nog «low dutch» te New-York gesproken. Ja, tot heden hebben afstammelingen van die eerste Hollandsche colonisten het Nederlandsch als hun moedertaal bewaard *(Jersey Dutch)*. Zij zijn weinig in aantal en hebben zich gevestigd aan den rechteroever van den Hudson.

Dat *Oud Amerikaansch Nederlandsch* had eenigen invloed op het Amerikaansch Engelsch van New-York en omstreken ; o. a. een aantal alledaagsche woorden werden er in opgenomen, deels met gewijzigde beteekenis, maar verdwijnen ook stilaan : *boss,* baas ; *chais*, sjees ; *cookie,* koekje ; *grilly* « chill, raw » (Ndl. grillig) ; *hook* « point of land » (Ndl. hoek) ; *konkelpot* « gossip, huzzy, scold » (Ndl. konkelpot) ; *waffle*, wafel ; *snore* « a span of horses » (Ndl. snoer) ; *snooper*, snoeper ; *pottybacker*, pottebakker ; *stoop*, stoep, drempel ; enz.

In de XIXe eeuw, voornamelijk sedert 1845, zijn veel landverhuizers naar Amerika getrokken, die zich in Michigan, Illinois, Wisconsin, Ohio, enz. vestigden en er verschillende dorpen stichtten. Men schat het getal menschen, die Nederlandsch spreken, op meer dan 250.000; omstreeks 20 maand- en weekbladen verschijnen er bovendien in onze taal. Dit *Nieuw Amerikaansch Nederlandsch* staat echter sterk onder den invloed van het Engelsch, niet alleen wat betreft den woordenschat (b. v. *dressgoederen, bruggen langs de railroad, cornvelden, de streetcar, met money in de hand)*, maar vooral in syntactisch opzicht ; de neiging tot den Engelschen zinsbouw gaat zóó ver, dat dit Nederlandsch heelemaal «verengelscht» wordt; het is Engelsch met Nederlandsche woorden ; b. v. *hoe zal ik bekend maken de tijding ? — Men vond uit, dat de hoofdklerk de dief was* (they found out, that the head clerk, enz.). *Vacant door het uitloopen van een vollen term* (expiration of a full term). — *Alle werk in zijn lijn van busines* (in his line of business). — *De bewoners konden schuil zoeken* (look for shelter), enz. — *Dames, moeielijk als het is om op te houden een verkoop zoo populair, wij moeten nu, na herhaalde kennisgeving, sluiten onze jaarlijksche middengetij opruiming.* — Natuurlijk verstompt het gevoel voor het juist gebruiken van voorzetsels (b. v. *zich melden aan* voor « zich aanmelden bij »), van enkelvoudige of samengestelde woorden (*gemaakt* voor « opgemaakt », *angst boezemen* voor « inboezemen », *levensbeschouwing* voor « levensaanschouwing », enz.), van de passende uitdrukking *(een doel uitvoeren, een stap nemen*, enz.) ; aan de taalvormen, aan geslacht en spelling wordt ook weinig aandacht geschonken.

127. Het Nederlandsch in Afrika. — In het Zuiden van Afrika heeft het Nederlandsch ook een uitgestrekt

gebied veroverd. Uit de oude Hollandsche Kaapcolonie, die in de XVIIe eeuw werd gesticht en sedert 1814 in het bezit der Engelschen kwam, trokken in de jaren 1834-1836 talrijke « Boeren » Noordwaarts en stichtten de twee republieken Transvaal en Oranje-Vrijstaat, waarvan de latere lotgevallen bekend zijn (vernietigd in 1902; in 1909 met Natal vereenigd tot een bondstaat, de « Zuidafrikaansche Unie », met het Engelsch *en* het Nederlandsch als officiëele talen).

De Boeren spreken een eigenaardig soort van Nederlandsch : het *Afrikaansch* (ook *Kaapsch-Hollandsch*), dat in hun republieken staatstaal was.

Dit *Afrikaansch,* dat sedert het begin der XVIIIe eeuw zijn karakter van nu al gekregen had, onderging een snelle en merkwaardige vervorming. De taal van de eerste colonisten (Zeeuwen en Zuidhollanders voornamelijk) is er de grondslag van gebleven ; het *Fransch* der Hugenoten die, korten tijd na de stichting der colonie (na de herroeping van het Edict van Nantes, in 1688 en volgende jaren), zich in de Kaap gingen vestigen, had er eenigen invloed op. Veel doortastender, ja beslissend was de inwerking van het *Maleisch-Portugeesch*, een creoolsche mengtaal die, gedurende de Portugeesche heerschappij over Insulinde, zich aldaar uit Portugeesche, Maleische en andere bestanddeelen had ontwikkeld, een soort van « lingua franca » of internationale handelstaal was geworden en vandaar uit naar Zuid-Afrika werd overgebracht door uit Oost-Indië aangevoerde slaven, koelies en ander dienstpersoneel. Aan dit Maleisch-Portugeesch is het te wijten, dat het Nederlandsch der colonisten een creoliseeringsproces heeft doorloopen, waarvan de uitslag het « Afrikaansch » is.

Er valt echter hierbij aan te stippen : 1° dat die creoliseering sterk in de hand werd gewerkt door gunstige omstandigheden, vooral het dooreenhaspelen van allerlei taal door een zeer gemengde bevolking : Europeanen van alle herkomst, Afrikanen van alle ras (Hottentotten, Kaffers, enz.), Indiërs in bonte mengeling. Ook het Engelsch kreeg later een invloed, die hoog moet aangeslagen worden ; — 2° dat dit creoliseeringsproces zijn volledig beslag niet gekregen heeft ; het is nl. in zijn gang gestuit omdat, op een gegeven oogenblik, men het Afrikaansch is gaan aanwenden tot tolk voor de hoogere behoeften van geest en gemoed en er bijgevolg regelmaat moest komen in

grammatischen en syntactischen bouw ; een verwilderende taal, overgeleverd aan willekeur, regeloosheid en onduidelijkheid, kan immers niet voldoen aan de eischen van het geestelijk leven.

Wat zijn de kenmerkende eigenaardigheden van het Afrikaansch ?

1°) Ten eerste, de woordvoorraad is zeer gewijzigd. Naast sommige woorden of uitdrukkingen met hun verouderde beteekenis (veelal ambtelijke termen, als *baljuw, landdros* < landdrossaard, kommando), komen er verschillende voor met begripsverandering : *kombuis* = keuken, *lekker* = dronken, *oudeug* (< ondeugd) = fout, *werf* = weide, *bedêlîng* = vonnis, *mombakkies* = poets ; *roep* = noemen, enz. Aanzienlijk is het aantal ontleende woorden : aan het Maleisch-Portugeesch (*baar* = ongeleerd, *goeroe* = reus, *pikamini* = kindje, *tamaai* = groot, *tali* = rond, *sambal* = toespijs, *laai* = gewoonte, enz.), aan verschillende negertalen, aan het Engelsch, enz.

2°) De klankleer vertoont evenzoo allerlei nieuwe verschijnselen, in het algemeen vereenvoudigingen in groepen van medeklinkers of bij (min of meer) ongewone of vreemde klanken. — Zoo wordt de *g* gesyncopeerd tusschen vocalen *(vogel* > *foël*, vandaar *fool* ; evenzoo *leugen* > *leuën* > *leun)*, na consonanten geassimileerd (*volgens* > *follens*, *berge* = bergen > *berre)* en aan het slot der woorden vaak geapocopeerd *(plagen* > *plaag* > *pla*, evenzoo *bedrie* < bedriegen, *lê* < leggen (of liggen), *sê* < zeggen). Elke Ndl. *z* gaat over in *s* ; *sch* in *sk* ; *v* wordt *f* aan het begin en *w* middenin de woorden ; Ndl. *suiver* > *suiwer* en *van* > *fan*, *leven* > *lewe.* Ook *bb* en *ff* worden *ww* : schubben > *skowwe*, straffen > *strawwe*, enz.

Allerlei *uitstootingen* van klanken treft men aan (b. v. over > *oër* > *oor* ; boven > *boë* > *bo* ; avond > *a'end* > *aand)* ; *inlasschingen*, als *t* in *boste* (pl. van *bos* = Ndl. bosch), *ijster* = ijzer, *frister* = frisscher) ; *gelijkmakingen* als *kinners* < kinders, *sonner* < zonder, *borre* < borden (plur. van « bord »), *soller* < zolder, enz. ; *apocope's* als die van de *t*, b. v. in *ag* = acht, *krag* = kracht, *lus* = lust, *folstrek* = volstrekt, enz.

Een merkwaardige klankovergang is die van intervocale *d* (of *dd)* tot *r* (in *mirrag* < middag, *lerig* < ledig, *gesaire*

< gezaaide, enz, Dit verschijnsel is van jonge dagteekening en zelfs nog niet geheel voltrokken. Bij het jonge geslacht neemt men het waar, bejaarde menschen spreken nog de oorspronkelijke klanken. — Even opmerkenswaardig is het verloop van *d* naar *l* bij het voegwoord *dat*, welk verloop evenzoo nog aan het worden is : *foorlat* < voordat, *nalat* < nadat, *solat* < zoodat (1).

3°) Van de flexie is niet veel overgebleven. — In de vervoeging dient de stam *(loop, krij)* voor alle tijden en personen : *ik krij. wij krij*, enz. ; *ek het gekrij*, *geroep*, enz. Het praeteritum bestaat niet meer (evenzoo is het plus quam perfectum verdwenen) ; daarmede is het onderscheid tusschen « zwakke » en « sterke » werkwoorden ook weggevallen ; van de laatste komen nog enkele sporen voor, hoofdzakelijk bij hulpwerkwoorden *(had, sou, kon, werd, wou* naast *het, sal, kan, word, wil.* — Van verbuiging is er natuurlijk ook geen spraak meer ; alleen komt nog een meervoud voor (regelmatig op *e* uit *en*) : *manne*, *patte* (of *paje*), *dakke, slotte*, *skippe* (ook *skepe*) van *man*, *pad*, *dak*, *slot*, *skip*, enz. Natuurlijk ook de meervouden op *-s (besems, skelms, hoogtes, sofas)*, op *ers (kinners, kalwers, eiers, goeters* = goederen, *maters* = kameraden, enz.) en de dubbele meervoudsuitgangen (van het type *modens, ziektens*), die ook het Ndl. kent ; aldus bij *rug* = hoogte, plur. *ruggens ;* bij *noi* = vrouw, meisje, plur. *noiens* (naar analogie daarvan ook zulke en andere pluralisuitgangen, als bij *koei*, naast het regelmatig meerv. *koeië*, ook *koeiëns* en *koeis ;* bij *frou*, plur. *froue*, *frouëns* en *frous)*.

Geslachtsonderscheiding heeft het Afrikaansch niet bewaard, behalve bij het persoonlijk voornaamwoord van den derden persoon enkelvoud *(hij, zij, dit) ;* er is dan ook maar één vorm van het lidwoord, die dient voor alle bedieningen *(di* of *die)*.

4°) Wat de syntaxis aangaat, de zinsbouw staat zeer onder den invloed van het Maleisch-Portugeesch, inz. bij de inboorlingen. Aldus wordt het voorzetsel *fer* gebezigd tot aanwijzing van persoonsnamen als object bij het

---

(1) Deze feiten werden hierboven (nr **62** *a*) bedoeld, toen daar gesproken werd van klankwetten, die zich nu nog aan het vormen zijn.

werkwoord : *ek het fer Jan gesé* « ik heb Jan gezien » ; *fra fer hom self* « vraag (het) hem zelf ». — Het weglaten van het voegw. *dat* is zeer gewoon : *Ek hoop hij kom fandaag ; ek glo* (= geloof), *hij lie* (= liegt), evenals dat van het relatief (doch alleen bij de inboorlingen) : *Die bees, baas het gegé fer mij, is dood.* — Eigenaardig is ook de herhaling van bepaalde woorden om het begrip sterker te doen komen : *Ek kan dit nie doen nie ; binne in die huis in ; oor die heuwel oor ; frek sal jij frek* (= sterven zal jij zeker).

5°) Het verwarren der rededeelen is stellig de merkwaardigste afwijking van het Ndl. en het treffendst bewijs van creoliseering. Dit verschijnsel is niet te verklaren zonder invloed van een creoliseerend idioom (hier : het Maleisch-Portugeesch) ; het dooreenloopen der woordsoorten is ten overige een algemeen kenmerk van het Creoolsch.

Werkwoorden kunnen dus gebruikt worden als adjectieven : *sij het een flekflooi* (= vleien) *tong;* als bijwoorden : *dis 'n skande om lê lê* (= liggen) *te eet* ; als substantieven : *'n snij* (= snijden) *brood ;* evenzoo treden substantieven op als werkwoorden : *ons* (= wij) *tjap* (= stempel) *ons fee ;* als adjectieven : *ek is dors, hij is spijt,* en krijgen adjectieven de functie van een werkwoord : *die skape dood* (= sterven) *bij hope,* bijwoorden die van adjectieven : *hij is 'n reg op kerel,* enz.

De creoliseering van het Afrikaansch is te halverwege gebleven, ten gevolge van de daareven aangewezen omstandigheid. Daarom mogen wij zeggen, dat, trots dit eigenaardig verloop, *het Afrikaansch in den grond Nederlandsch is gebleven.* Het verschilt natuurlijk nog al veel van het algemeen beschaafd Nederlandsch, doch de afstand is niet zoo groot, dat het voor een Nederlandsch sprekende onverstaanbaar zou zijn.

Met het oog op het verder verloop van het Afrikaansch mag op de twee volgende punten gewezen :

1) Het Afrikaansch strekt zich uit over een haast onmetelijk gebied, waarin het verkeer nog niet zeer levendig is, waarin dus tusschen de lokale groepen geen drukke betrekkingen bestaan en bijgevolg er geen innige samenhang is. Er volgt uit, dat het niet eenvormig kan zijn, aangezien die lokale groepen, onder den invloed der omgeving en bij gebrek aan onderlinge gemeenschap,

zich in eigen richting min of meer zelfstandig ontwikkelen.

Zoo onderscheidt men : a) het *West-Afrikaansch,* het oudst en zuiverst, omdat het gesproken wordt in de Westelijke provincie, waar de eigenlijke Boeren zich eerst vestigden en ook in die streken, waar de Boeren in den loop der XIXe eeuw uit deze provincie zijn naar toe gegaan ; — b) het *Noord-Afrikaansch*, gesproken in Transvaal, Oranje-Vrijstaat en het Oosten der Kaapcolonie tot in Natal. Het is veel minder zuiver, daar het den invloed heeft ondergaan van Kaffers en andere heterogene elementen ; — c) het *Hottentotsch-Afrikaansch* ten Westen, gesproken door de afstammelingen van de Hottentotten, die de eerste colonisten in hun dienst genomen hadden ; ook nog door de zoogen. « Basterds », ontsproten uit een vermenging van Hottentotten en Boeren. Bekend is het, dat de Hottentotten het Nederlandsch gemakkelijk aanleeren en in hun taal nog al wat Nederlandsche bestanddeelen voorkomen : *esels*, *kameli*, *pons* (= pond), *stoeli, scholi, lamoeni* (meloen), enz. — d) het *Kaffer-Afrikaansch*, gesproken door de Kaffers. Deze nu behooren tot de Bantoe-negers. Op hun Afrikaansch valt natuurlijk veel invloed te merken van de constructie (en ook van de klankleer) der Bantoe-idiomen : « Die baas het gesê gister, ons moet maak fuur bij die kraal, ons kan brand die kalk », d. i. : De baas heeft gisteren gezeid, dat wij bij de kraal vuur moeten aan leggen om kalk te branden. — Dit steeds afwijken van de Ndl. woordschikking is het voornaamste kenmerk van het Kaffer-Afrikaansch (1).

2) Langen tijd gold het algemeen Nederlandsch als vorm voor de schrijftaal der « Afrikaanders », terwijl zij hun

(1) Behalve de vier hoofdgroepen zijn er nog wel meer kleinere te vermelden : o. a. het Afrikaansch der *Grikwa's* (= mengras van Hottentotten en Boeren, met overwicht van het Hottentotsch element), der *Boesmans* (zuivere Boschjesmannen of afstammelingen uit een vermenging van Boschjesmannen en Hottentotten), der *Masbikers* (afstammelingen van slaven, uit Madagaskar of Zambëzie aangevoerd), het *Slameier-Afrikaansch* dat der Maleiers, die zich op de kust of in de binnenlanden vestigden, zich niet vermengden met de inboorlingen, maar hun taal, het Afrikaansch, overnamen en de eigene opgaven. Zij hebben allemaal hun eigenaardigheden en één trek gemeenschappelijk, nl. dat bij haar de creoliseering steeds verder gaat.

Afrikaansch met lokale dialectwijzigingen spraken. Daartegen kwam verzet; in 1875 werd *Di genootskap fan regte Afrikaanders* opgericht met het doel het « Hooghollands » te bannen en de eigen taal, het Afrikaansch, als norm te huldigen, zoowel bij schrijven als bij spreken. Die beweging werd niet te vergeefs op touw gezet; uit de lokale taalgroepen ontwikkelde zich een soort van *algemeen beschaafd Afrikaansch* — met veel meer bijval, dan men bij ons heeft beproefd een « algemeen beschaafd Nederlandsch », dat *boven* de dialecten zou staan, te doen aannemen; er ontstond zelfs een litteratuur in dit Afrikaansch.

Sedert de Boeren onder Engelsch bestuur zijn gekomen, heeft het *Nederlandsch* gelijke rechten naast het Engelsch. Doch dat voldoet de « regte » Afrikaanders niet, die het Afrikaansch, en niet het idioom van het oude moederland, als hun taal beschouwen, die dus ook dat algemeen beschaafd Afrikaansch als voertaal voor het onderwijs willen hebben; het volk trouwens verstaat het « Hoog-Hollands » niet. Toch zijn er sommigen, die voor de toekomst aan de aansluiting bij het algemeen Nederlandsch de voorkeur geven; het kiezen van dit laatste heeft aanleiding gegeven tot hetgeen men het *boeken-Afrikaansch* noemt en dat eenigszins kunsmatig is.

Alle teekenen schijnen er op te wijzen, dat deze laatsten het pleit niet zullen winnen; aan het Afrikaansch behoort de toekomst. En in zulke richting zal zich in later tijd dit Afrikaansch verder ontwikkelen, dat het, wegens zijn zelfstandig, echt Afrikaansch karakter, geen Nederlandsch meer zal mogen genoemd worden, maar een afzonderlijk idioom, een dochtertaal van den Nederlandschen stam.

128. Het Nederlandsch in Oost-Indië. — Hier komen in aanmerking het Nederlandsch op Ceylon (*Ceylonsch*) en dat in de Oostindische bezittingen van Nederland (*Oostindisch*).

1) Het **Ceylonsch**. Ceylon was van 1656 tot 1802 een Hollandsche colonie. Na het afstaan er van aan Engeland heeft er het Nederlandsch zich niet lang meer gehandhaafd. Trouwens, het had er nooit welig getierd, was er alleen taal van de regeering en van de (protestantsche) Kerk geweest; men bediende zich meestal van het Portugeesch, dat er was blijven bestaan en er tot heden toe, ondanks het verzet der Engelsche ambtenaars, gebruike-

lijk is, althans in de volksklas (ambachtslieden). Welnu, het Portugeesch van die menschen heeft nog sporen bewaard van het Nederlandsch, nl. een aantal woorden, stellig van Nederlandschen oorsprong; b. v. *artaple* aardappel), *ambal* (aambeeld), *folmac* (volmacht), *giffrau, iufrau* (juffrouw), *lodo* (peillood), *mooy* (moei, tante), *venkel* (winkel), *rai* (rijden), *vandel* (dolen, zwerven) en *vandelar* (vagebond), *vanz* (wenschen). — Ook in het Singhaleesch, de taal der inboorlingen, behoorende tot de Pâli-dialecten (vgl. nr **101**, 1), komen ongeveer een honderdtal Nederlandsche leenwoorden voor, als o. a. *awegâre* (= avegaar), *istrikke* (= strijkijzer), *kalâbere* (klaveren, in het kaartspel), *kèrekòppoe* (kerkhof), *tarappe* (trap), *doïtoe* (duit), *bakki* (bakje), *boendele* (boender), *lâkke* (laken), *soekiri* (suiker), *sènkele* (schinkel), enz. — En ten slotte, het schijnt dat er nog afstammelingen van oude colonisten leven, in Colombo en omstreken, die tot heden hun taal hebben bewaard. Doch alles samengenomen mogen wij zeggen, dat het Ceylonsch-Nederlandsch bijna is uitgestorven.

2) Met het **Oostindisch** is het anders gelegen. — In de Nederlandsche bezittingen (*Java, Sumatra*, enz.) wordt Nederlandsch gesproken, vooreerst door Europeanen zelf en ten tweede door afstammelingen van een Europeaan en een inlandsche vrouw : Sinjo's en Nonna's (1).

a) Het *Nederlandsch der Europeanen* is dat van het moederland. De meeste onder hen zijn « trekkers », dat wil zeggen : ambtenaren, kooplieden, planters, industriëelen, die maar eenige jaren in Indië verblijven. Hun taal is reeds gevormd, als zij in de colonie komen en bij hen, door wie zij vervangen worden, gaat het ook zoo. De band met het moederland wordt dus nooit verbroken ; er bestaat derhalve nooit gelegenheid — nu nog minder dan vroeger — tot het ontstaan van een Indische mengtaal : een samensmelting van het Nederlandsch met de idiomen der inlanders. Toch hebben die talen wel hunne werking op het Nederlandsch laten voelen ; allerlei woorden werden er aan ontleend, meestal noemende speciaal Indische begrippen, toestanden, dingen en personen :

---

(1) *Sinjo* komt van het Portug. *senhor* = « seigneur, heer », terwijl *nonna* vermoedelijk ontleend werd aan Portug. *dona* « vrouw. ».

ambachten en ambten, planten, boomen, vruchten, dieren, werktuigen, wapens, huisraad, spijzen, verrichtingen (b. v. rijstbouw), enz. Daarnaast ook een aantal gevoelsuitingen : interjecties als *kassian* en *soesah*, enz. Eenige van die ontleeningen werden in het algemeen Nederlandsch opgenomen. Dit ontleenen geschiedde aan het Maleisch, het Portugeesch, het Maleisch-Portugeesch, het Javaansch en andere archipel-talen. — Sommige Nederlandsche woorden kregen een lokale beteekenis : *boei* wordt er gebezigd in den zin van « gevangenis » ; *sprei* = beddelaken, *tuinwerk* = plantage-arbeid ; *naarboven* = de bergen in ; *in de grondverf staan* = nog niet geheel gekleed zijn, enz.

Natuurlijk vertoont dat Nederlandsch bovendien nog allerlei schakeeringen naar gelang de speciale omstandigheden ; men treft er ambtenaars-, soldatentermen en andere in aan ; b. v. : *kanarievogel* of *geelvink* = politieagent ; *mennekes* = soldaten ; *Hollander* = Hollandsche sigaar, enz. — Inzonderheid bij de « blijvers », dat is : bij diegenen, die zich voorgoed in Indië vestigen, er huwen met een inlandsche vrouw, wordt, door den invloed van de omgeving, hun fijn gevoel verstompt, hun taal « verindischt » in den ongunstigen zin van het woord : verkeerd gebruik van woorden en uitdrukkingen, allerlei begripsveranderingen, enz.

b) Wat de *taal der sinjo's en nonna's* betreft, het is een mengelmoes van Maleisch, Javaansch of een ander dialect met Nederlandsche bestanddeelen ; het zijn allemaal « mengtaaltjes », waarin het Nederlandsch geen mooie rol speelt. De klanken er van worden soms geweldig veranderd : *g* en *h* verwart men dooreen : *hek genoeg om gulp te verwachten* = gek genoeg om hulp te verwachten : de klinkers worden soms onbehoorlijk gerekt : *ik ben belaas met de kaas* = belast met de kas; maar wat vooral typisch is : evenals in de idiomen der inlanders worden alle grammatische onderscheidingen prijs gegeven (enkelvoud en meervoud loopen dooreen, ook de personen en tijden van werkwoorden, enz.) ; de woordschikking sluit zich aan bij die van de vreemde taal. Met andere woorden : de wezenlijke eigenschappen van het Nederlandsch zijn er haast geheel verdwenen. — De volgende staaltjes zullen desaangaande allen twijfel wegnemen :

De kleederen des konings is prachtig. — De beenderen van de koe maakt men knoopen. — De haan was blij, toen hij geprezen wordt. Ik heb mijn vader geplant (= *begraven*).

Dames en heeren, ik proponeert, wij drinkt deze op de gezondheid van de dames, vooral van de lieve meissies. Want de lieve meissies wordt lieve vrouwtjes ; ik drinkt slamat met de gezondheid van oude en jonge dames. Altijd blijft zij lief. Als jong, zij is onze beminde : wij vindt hem lief ; als oud, zij is onze moeders ; hij ben ook lief. Dus lang leve de oude en de jonge lieve meissies !

Menheer vertelt met ons uien. — Hij lust zoo graag met dansen. — Zij altijd blij op mij als zij aan mij zien.

129. Betrekkingen tusschen het Nederlandsch en andere talen. — Geen volk, of het is in den loop zijner geschiedenis in aanraking gekomen met andere volkeren en van daar met hunne talen. Die betrekkingen kunnen van zeer verschillenden aard, duur en omvang wezen ; zij kunnen *rechtstreeksch* zijn, als zij ontstaan door persoonlijken omgang, ofwel *onrechtstreeksch* blijven, als de kennismaking zich beperkt tot den geschreven vorm der taal, tot de letterkunde of de wetenschap. Natuurlijk kunnen de twee ook samengaan ; dan heeft men invloed van de gesproken taal naast die van de geschreven.

Die betrekkingen leiden tot wederzijdschen invloed op de taal. Of de eigen taal van een volk meer geeft dan krijgt, hangt van verschillende omstandigheden af, in de eerste plaats van de verhouding van dat volk tot de andere in opzicht van algemeene ontwikkeling ; voorts nog van den volksaard, om niet te spreken van de vele en velerlei betrekkingen door de geschiedenis van het bewuste volk bepaald, betrekkingen van staatkundigen, godsdienstigen aard of op het gebied van de krijgskunst, den handel, de wetenschappen, enz. Vandaar dat de geschiedenis van de vreemde woorden in eene taal een weerspiegeling is van de lotgevallen van het volk en van zijne beschaving.

Aan den invloed van allerlei vreemde talen, maar bepaaldelijk aan dien van het Latijn en het Fransch, heeft het Nederlandsch ten allen tijde blootgestaan. Omgekeerd heeft het Nederlandsch wel ingewerkt op het Fransch (op het « doode » Latijn natuurlijk niet) en ook op andere talen.

a) **Invloed van het Latijn**. De ontleeningen aan het Latijn kunnen wij in twee groepen verdeelen:

1) Eene eerste reeks valt in de « oude » periode en heeft het Nederlandsch gemeenschappelijk met de overige

Germaansche talen, inzonderheid met die der Westgerm. groep. Het zijn al de woorden, welke overgenomen werden sedert de nog ruwe, half-barbaarsche Germanen in aanraking kwamen met de in geestelijke ontwikkeling veel hooger staande Romeinen, tot nadat ze bekeerd werden tot het Christendom en, na den val van het Romeinsche keizerrijk, op de puinen er van, zich nieuwe Staten vestigden. — Een onderscheid moet gemaakt worden tusschen de ontleeningen in de periode, toen het Nederlandsch zich nog niet tot afzonderlijke taal had ontwikkeld en deze, welke werden opgenomen, nadat het een zelfstandig leven leidde. De eerste blijven hier buiten bespreking. Die van de tweede groep zijn trouwens veel talrijker. Daartoe behooren een lange lijst benamingen van dieren, planten, vruchten, metalen, gereedschappen; termen op het gebied van landbouw, veeteelt, bouwkunst, huishouding, keuken, kleeding, schrijfkunst, handel, vischvangst, geneeskunde, enz. : *leeuw*, *paard*, *pruim*, *peer*, *kool*, *raap*, *koper*, *olie*, *pek*, *aker* (watervat), *ketel*, *muur*, *straat*, *kamer*, *mortel*, *kalk*, *kop*, *oogst*, *wijn*, *kuip*, *schotel*, *zak*, *disch*, *tafel*, *kok*, *spijs*, *boter*, *kaas*, *schrijven*, *brief*, *pen*, *munt*, *pond*, *markt*, *oester*, *mossel*, *arts*, *pil*, *kanker*, *luipaard*, *tijger*, *olifant*, *muil*(ezel), *struis*(vogel), *tortel*, *mispel*, *moer*(bei), *vijg*, *lelie*, *roos*, *olm*, *pijn*(boom), *kamperfoelie*, *palm*(boom), *venkel*, *viooltje*, *plant*, *vrucht* en *fruit*, *peterselie*, *kervel*, *gips*, *puim*(steen), *krijt*, *marmer*, *menie*, *metaal*, *paal*, *plank*, *pleister*, *put*, *toren*, *kouter*, *vlegel*, *bus*, *bekken*, *kist*, *lantaarn*, *zemelen*, *vijver*, *mijl*, *cijns*, *letteren*, *dichten*, *lijn*, *regel*, *noot* (= aanteekening), *stijl*, *perkament*, *pert*, *kolder* (= paardenziekte), *pols*, *palm* (= hand), *kroon*, *duren*, *kosten*, *delgen*, *koppelen*, *koozen*, *vormen*, *enten*, *sober*, *klaar*, *zeker*, *kort*, *dubbel*, enz. Met de bekeering tot het Christendom kwamen in de taal allerlei benamingen voor godsdienstige begrippen, kerkelijke personen, voorwerpen, gebruiken en plechtigheden : *deken*, *priester*, *koster*, *peter*, *klooster*, *school*, *kruis*, *Schrift(uur)*, *aalmoes*, *abt*, *monnik*, *non*, *diaken*, *bisschop*, *eremijt*, *klerk*, *prelaat*, *kanunnik*, *peter* en *meter*, *leek*, *martelaar*, *pelgrim*, *kluis*, *dom*(kerk), *altaar*, *outer*, *kansel*, *kapel*, *vesper*, *monster*, *orgel*, *tempel*, *mis*, *offeren*, *vieren*, *kapittelen*, enz.

Al die ontleeningen dagteekenen uit den tijd vóór nog het Nederlandsch geschreven was, vóór de XIIe eeuw dus. Hun ouderdom wordt vaak door den vorm bewezen; *kerker*, *kervel*, *kelder*, *keizer*, *kanker*, *kers* b. v., uit Lat.

carcer, caerefolium, cellarium, Caesar, cancer, ceresia, wijzen nog op de oorspronkelijke uitspraak der *c* als *k ;* in andere zien wij den Lat. klinker door den « umlaut » gewijzigd, gelijk in *kelk, bekken, ketel, ezel* uit *calicem, baccinum, catinum, asinum* (vgl. nr **132**) ; elders beantwoordt een *ij* of een *ie* aan de Lat. $\bar{e}$: *krijt,* (hooi)*mijt, pijn, spiegel, brief, Pieter* uit *Creta, meta, pena* (< poena), *speculum,* (Mlat.) *breve, Petrum.* In andere nog zijn Ndl. *w* = Lat. *v* : *pauw* (pavo), *wijn* (vinum), *wal* (vallum), of Ndl. *v* = Lat. *f* : *venster* (fenestrum), *vlegel* (flagellum), of Ndl. *z* = Latijn *s* : *zak* (saccum), *zegen* (signum), *zegel* (sigillum), *zolder* (solarium); blijkens den vorm in het Duitsch, werden andere overgenomen vóór de tweede klankverschuiving en hebben deze in het Hoogduitsch medegemaakt ; vgl. *pond, offeren, tol, peper*, enz., met Nhd. *Pfund, opfern, Zoll, Pfeffer,* enz. Een ander criterium tot vaststelling van de periode van ontleening hebben wij in het feit, dat Germaansche woorden, vóór omstreeks 450 overgenomen ook in het Engelsch voorkomen ; aldus b. v. *kaas, keuken, beet* (wortel), *straat, ketel, koper, vork, vlijm* (Eng. *cheese, kitchen, beet, streat, copper, fork, fleam.* — Sommige woorden werden meer dan eens in verschillende perioden ontleend, kwamen langs verschillenden weg in onze taal, als b. v. *tiegele* en *tegel*, beide beantwoordende aan Lat. *tegula ;* de eerste vorm (Mnl. *tiegele*) wijst op overnemen uit het Hgd. *Ziegel.*

2) De tweede reeks ontleeningen dagteekent uit de middeleeuwen, gedurende welke de invloed van het Latijn zeer voelbaar bleef, maar vooral nog uit de periode der Renaissance (XVIe-XVIIe eeuwen), toen de Humanisten opgingen in bewondering voor de taal van oud Rome en met geringschatting op hunne eigene nederzagen. Niet alleen werd dan veel ontleend, meestal min of meer « geleerde » woorden, als o. a. *notaris, agenda, decreet, artikel, mandaat, advocaat, paragraaf* en soortgelijke, maar een menigte woorden smeedden zij naar het voorbeeld van Latijnsche (*buitengewoon, onderstelling, omstandigheden, afgetrokken, niettegenstaande, voornaam, doorluchtig, invloed, hoedanigheid, hoeveelheid, voorbeschikking, gegevens, voorkeur, versvoet* en *versmaat ; een leven leiden, zorg dragen,* enz.) of « latiniseerden » er, als *altaar, christen, fabel* (Mnl. *outer, kersten, favele),* waarbij ook te voegen zijn de neologismen

tot op onze dagen aldus gevormd : *colonisatie, evangelisatie, laboratorium,* enz. (1).

Een aanmerkelijk onderscheid bestaat er tusschen deze ontleeningen en de eerstgenoemde. Vooreerst zijn zij te wijten aan den invloed van het Latijn als *geschreven* taal ; ten tweede zijn het geene benamingen voor voorwerpen, handelingen en benoodigdheden, onmisbaar voor het dagelijksch leven, maar meestal « geleerde » woorden, beperkt tot de taalbehoeften van de « intellectuëelen », weshalve zij ook nooit zoo diep tot de taal van het heele volk doordrongen — afgezien van enkele uitzonderingen, als o. a. *uur* (Ndl. *wijl, stonde*), *minuut*, *titel, pacht*, *zaterdag,* alsook de overige namen der maanden, die de inheemsche, Germaansche benamingen verdrongen hebben.

b) **Invloed van het Fransch**. De invloed van het Fransch is minder ingrijpend geweest, maar omvangrijker en uitgebreider ; bovendien, terwijl die van het Latijn in den tegenwoordigen tijd allengs afneemt, doet het Fransch zijne werking daaromtrent ongeminderd gevoelen.

Als gesproken taal heeft voorheen het Latijn krachtigst op het Nederlandsch ingewerkt ; met het Fransch is het eveneens zoo gegaan tot op onze dagen. In de middeleeuwen werd ontleend aan den tongval van het Noorden van Frankrijk, het Picardisch ; hij week nogal af van het centrale Fransch (nl. dat van het « Ile de France »), welk later het algemeen Fransch is geworden. De vorm van de in het Mnl. overgenomen woorden bewijst dat, als o. a. de *k* in woorden als *kampioen, kandelaar, kans, kapoen, kous, kamenier* (Mnl. *cameriere*), *kastijden,* enz. (waar overal het centrale Fransch *ch* heeft : *champion, chandelier,* enz.) ; ook de *ts* in *toorts, rots, koets, toets, schaats, plaats, fatsoen, rantsoen, plantsoen, nabootsen, kaatsen, boetseeren,* enz. Ook de tijd, waarin werd overgenomen, blijkt soms uit de Nederlandsche vormen. Alzoo werden b. v. *allooi, fooi, plooi, prooi* vóór de XVIe eeuw ontleend, omdat men eerst

---

(1) Ook allerlei grammatische termen werden toen op het voorbeeld van Latijnsche in de taal gebracht : *aantoonende, bijvoegende wijze, voornaamwoord, voorzetsel, bijwoord, onder-* en *nevenschikking, verbuiging* en *vervoeging, deelwoord, naamval, onzijdig, medeklinker,* enz., van welke een aantal, op zich zelf beschouwd, onverstaanbaar... of zelfs dwaas zijn.

in die periode begon de Fra. *oi* als *wà* uit te spreken. — In den modernen tijd werd bij het algemeen Fransch geborgd en de invloed van de schrijftaal wordt ook van belang.

Dat voor die vreemdelingen de deur in België steeds wijder open stond dan in Nederland, wekt natuurlijk geen de minste verbazing, als men de geschiedenis raadpleegt. Toch is de Fransche invloed ook in het Noorden steeds machtig geweest, ofschoon op eenigszins andere wijze. Daar heeft hij zich gevoeliger laten gelden op de litteratuur, sedert de « gouden eeuw » tot in de periode der « Tachtigers » ; terwijl hij in België, ten gevolge van rechtstreekscher omgang met Fransch sprekenden, haast het heele volk aantastte, bleef hij in Holland, als kenmerk van « voornaamheid », meer tot bepaalde maatschappelijke kringen beperkt. Aldus zijn min of meer algemeen in gebruik bij onze Noorderburen woorden als *amicaal* (en andere op *-aal*), *attent, consequent*, *evident*, *elegant, frappant*, *fatigant. eventuëel, personeel, modieus, gracieus, luxueus, laconiek, geagiteerd*, *geaffecteerd*, *geroutineerd*, *resoluut, sekuur, soepel*, *accuraat* en *accuratesse*, *singulier, pervers* ; voorts adj. op *-abel (respectabel,* enz.), welke weinig of niet in België voorkomen, althans niet bij de groote menigte. Daarenboven hebben de Fransche woorden aldaar niet zelden hun eigen geschiedenis gehad : *krek* (correct), *maintenée* (bij « maintenir »), *secondant* (bij « seconder »), *treiteren* (bij « traiter »), *loderein* (eau de la reine), *sikkeneurig* (chicaneur), *astrant* (assurant), *condoleeren* (van *condoléance* gevormd), enz. ; *geëngageerden. galanterieën* en *logee's* zijn te onzent niet gebruikelijk, zelfs niet algemeen bekend. Trouwens, Fransche woorden met de vleet hoort men in onze provinciën, die in Noord-Nederland niet voorkomen : *cravat, col, klak, frak, amusement*, *velo, archivist*, enz.

Er valt natuurlijk niet aan te denken, de geschiedenis van den invloed van het Fransch in bijzonderheden na te gaan. Wij moeten ons bepalen bij de opmerking, dat hij zich niet alleen laat waarnemen bij het eenvoudig overnemen van woorden. De inwerking van het Fransch strekt zich nog uit : 1° op het gebied der woordvorming. In dit opzicht kunnen wij vooreerst onderscheiden de talrijke woorden, gedeeltelijk uit Fransch materiaal gevormd, als b. v. die door middel van het praefix *-aarts* (uit *archi*), als *aartsvader ;* die met de suffixen *-ier (enier)*, *-aal*, *-eel*, *-ij (erij, ernij)*, *-age*, *-aard*, *-teit*, *-es(se)*, *-ist*, *-eeren* (Mnl. *ieren*), als

b. v. *tuinier, kruidenier, sociaal, juweel, kleedij, weverij, slavernij, lekkage, lafaard, stommiteit, voogdes, bloemist, hanteeren* (< Mnl. *hantieren)*, enz. Voorts de menigvuldige samenstellingen, woordkoppelingen en uitdrukkingen, die op het voorbeeld van Fransche werden gevormd : *grootvader, schoondochter, kleinzoon, vroedvrouw, verstrooid, vertegenwoordigen, gevaar loopen*, enz. — 2° op het gebied van de spraakkunst ; aldus het verdwijnen van het pronomen van den tweeden persoon enkelvoud *(du)* voor den pluralisvorm *ghi* (> gij) ; in de syntaxis sommige constructies, als : *hij weet niet wat te zeggen ;* vele zoogen. « absolute naamvallen », als : *niemand uitgezonderd, alles wel ingezien*, enz.

Ten slotte mag nog vermeld, dat een aantal woorden van Germaanschen oorsprong voorheen in het Fransch drongen en vandaar later in onze taal kwamen, als o. a. *banket, banier, bankier, blazoen, garnizoen, soep*. Zoo komt het, dat wij soms hetzelfde woord in twee vormen hebben, *luister* en *lustre, fauteuil* en *vouwstoel, rang* en *ring*.

c) **Invloed van andere talen.** — Vergeleken bij den invloed van het Latijn en het Fransch, is die van de overige talen gering, maar daarom toch niet zonder beteekenis. In aanmerking komen vooral de volgende idiomen :

1) Het *Hoogduitsch* vooreerst. Invloed er van op het Nederlandsch valt niet vóór de XIVe eeuw ; op het Dietsch was hij trouwens van weinig belang en beperkt zich bij het overnemen van enkele woorden (b. v. *gansch, sidderen, sieren, spies, versagen*). In de XVIe eeuw ontleende men nogal wat, inzonderheid krijgsmanswoorden als *hopman, landsknecht, schans, vaandrig, vendel* (invloed van Duitsche huurtroepen), maar ook andere : *gezant, gestalte, grens, hupsch, fluks, krans, ongeveer*, enz. Doch het is vooral sedert de tweede helft der XVIIIe eeuw, dat de inwerking van het Duitsch op onze taal van beteekenis is geworden en op groote schaal bij den Oostelijken nabuur werd geborgd (rechtstreeksche ontleeningen of woordvormingen naar Duitsche modellen) : *flikken, folteren, bestendig, bewust, gehalte, louter, noodwendig, pracht, briefdrager, uitbundig, onstuimig, bijval, bijdrage, poetsen, bewonderen, treffen, ransel, sage, twijg, loopgraaf, vernuft, potsierlijk*, enz.

2) Het *Engelsch*, waarvan de invloed eerst uit de vorige eeuw dagteekent en zich laat gevoelen op het

19

gebied van het politiek of sociaal leven (*budget, meeting, jury, club, toast*, enz.), van de nijverheid (*wagon, rail, boot, sjaal, cokes*, enz.), van het « sport » (het woord *sport* zelf, voorts *boksen, jockey, handicap, cricket, tennissen, cake-walk, tango,* enz.).

3) De *Romaansche talen* (Italiaansch, Spaansch, Portugeesch), waaruit veel taalmateriaal is binnengedrongen, soms rechtstreeks, soms door bemiddeling van het Fransch. — Het zijn : *a)* handelstermen, als *bankroet, netto, dukaat, bruto, gazet, endosseeren, franco*, enz. ; — *b)* woorden uit het krijgswezen, als o. a. *soldaat, korporaal, kanon, proviand, kazemat, marketentster, pistool, kameraad, enteren,* en derg. ; — *c*) benamingen van allerlei voortbrengselen : eetwaren, vruchten en andere, als b. v. *macaroni, sukade, marsepein, cacao, tabak, indigo, ananas, bananen, ulevel, salade,* enz. ; — *d)* min of meer technische benamingen, behoorende tot de fraaie kunsten, tot de muziek vooral, en die doorgaans van Italiaansche herkomst zijn : *ballet, opera, andante, moderato, allegro, forte, piano, tenor, bas, sopraan, gitaar, klavecimbel, klavier, model*, enz. ; — *e)* en ten slotte, een menigte andere woorden tot verschillend gebied behoorend : *lakei, parasol, balkon, villa, mozaïek, neger, creool, mandarijn, poesjenel, stukadoor, domino, kaapstander, parlesanten, kwispedoor,* enz.

4) De *Skandinaafsche* en *Slavische talen*, waarvan de inwerking gering bleef. Tot de eerstgenoemde idiomen behooren oorspronkelijk *nikkel, ren*(dier*), veelvraat, schuit, grenen*(hout), enz. ; uit het Slavisch werden overgenomen *dolk, koets* (= rijtuig), *jucht*(leer), *rogge, steppe, tolk, sabel* (= kleur), *slaaf,* enz.

5) Van de *Oostersche talen* moeten vermeld worden : a) vooreerst het Arabisch, waarvan de invloed reeds in de middeleeuwen betrekkelijk groot was ; immers, al vroegtijdig hebben de Europeesche volkeren met de Arabieren handel gedreven, eigenaardige voortbrengselen hunner nijverheid of instellingen en gebruiken leeren kennen. Arabisch is de oorsprong van : *admiraal, algebra, alkoof, alcohol, almanak, arsenaal, amber, averij, balsem, cijfer, damast, gazel, kalfaten, kamfer, kandij, karaf, karmijn, katoen, kermes, koepel, koffie, magazijn, masker, matras, mirre, riem* (= papier), *saffraan, siroop, suiker, sultan, tarief,* enz. — b) Voorts het Maleisch, dat sedert de XVIIe eeuw aan het

Nederlandsch een aantal woorden schonk, meestal benamingen van Indische zaken, voorwerpen en voorstellingen : *baadje, baar* (= nieuweling), *banjir, beriberi* (= ziekte in Oost-Indië gewoon, een soort van verlamming), *gladakker, gutta-percha, kaalkop, kasuaris, kris, negerij, oorlam, orang-oetang, pagaai, pisang, prauw, rotting, sago, bakkeleien, soebatten,* enz. — **c**) Ook in het Turksch en in het Perzisch kan men den oorsprong van een zeker aantal woorden aanwijzen. Turksch zijn b. v. : *bergamot, horde* (= bende), *karwats, kiosk, schabrak, schorremorrie. tulband, tulp,* enz., terwijl tot het Perzisch behooren : *bazaar, jakhals, jasmijn, karavaan, limoen, mat* (= moede), *oranje, paradijs. schaak-*(spel), *tijger,* enz. — **d**) Uit het Hebreeuwsch komen, doch niet rechtstreeks, woorden als *amen* en *beamen, cherubijn, Jood, jubilee* en *jubelen, manna, Messias, Paschen, rabbijn, sabbat, satan, serafijn, sikkel* (= gewicht en muntstuk) en enkele andere ; zij werden door bemiddeling van het Grieksch en Latijn overgenomen. Aan het gesproken Hebreeuwsch van later of de Jodentaal (*Jiddisch*), niet altijd gemakkelijk van het Bargoensch te onderscheiden, werden ontleend : *bolleboos, gannef, gochem, kabaal, kapores, mafje* (= munt), *schacheren, sjofel, smous, taggerijn,* enz.

6) Ten slotte moeten wij, in aansluiting bij het vorige, op den invloed van de Bijbeltaal zelve wijten. — Daaraan zijn te wijten ofwel de oorsprong, ofwel het gebruik en de beteekenis van woorden als : *belazerd, Benjamin, farizeër, jobstijding, Judas, maarte* (dienstmeid), *muggezifter, zondebok, gepleisterd graf, verboden vrucht, verloren zoon, ongeloovige Thomas, het penningske der weduwe, de ootmoedige tollenaar, een vreemdeling in Jeruzalem* en derg. ; ook nog het aanwenden van bepaalde zegswijzen en uitdrukkingen : *Twee heeren willen dienen, het gemeste kalf slachten, in Abraham's schoot zitten, verstuiven als kaf voor den wind,* enz. Bijbelsch spraakgebruik is nog, in het tegenwoordig Nederlandsch, het voorkomen van een persoonsnaam in den genitief na het bepaalde woord, als b. v. *de psalmen Davids, de arke Noachs,* enz. — Die invloed van den Bijbel dagteekent vooral na de vertaling van den Statenbijbel (1626-1637) en is licht te verklaren door de gewoonte, dat in de protestantsche huisgezinnen dagelijks uit den Bijbel werd voorgelezen.

Hoe is die vreemde invloed te beoordeelen ? Wij hebben reeds doen opmerken, dat aan vreemden invloed geen enkele

beschaafde taal kan ontsnappen. Des te drukker het verkeer tusschen de volkeren toeneemt, des te « internationaler » hunne taal zal worden; wetenschappen, handel, leger, bestuur en nog andere takken van 's menschen bedrijvigheid nemen voortdurend allerlei speciale (technische) benamingen op, die overal gangbaar zijn, internationaal gemeen goed, dat geen enkele natie als haar eigendom kan opeischen. Zoolang nu die « bastaardwoorden » gebruikt worden in die gevallen, waar de eigen taal te kort schiet of waar zij geen reden heeft een algemeen gangbaren term te weren, als *telegram*, *locomotief*, *automobiel* en duizend soortgelijke, bestaat er geen gevaar voor haar zelfstandigheid; maar deze zou worden bedreigd, als men op groote schaal en in onderscheiden maatschappelijke kringen allerlei deugdelijke, inheemsche woorden en wendingen ging prijsgeven uit vadsigheid of gemakzucht, uit aanstellerij of mode (als b. v. *tailleur* of *tailor* voor *kleermaker*, of *velo* voor *fiets* of *rijwiel).*

Doch in het Nederlandsch is het zelden zoo ver gekomen. Toen, in de XVIe eeuw, het vreemde scheen de overhand te zullen krijgen, kwam er verzet vanwege de taalzuiveraars of « puristen ». Er ontstond een krachtige en vruchtbare strijd tegen de « schuimwoorden », waarin het Nederlandsch dreigde te verstikken ; aan het hoofd er van stonden de leden van de Amsterdamsche rederijkerskamer « In liefd' bloeijende », met SPIEGHEL en COORNHERT als aanvoerders. In de XVIIe eeuw werden zij gevolgd o. a. door HOOFT, wiens talrijke en soms zonderlinge « verduitschingen » bekend zijn. — Een dergelijke beweging, maar van veel minder beteekenis, nemen wij in België waar in de laatste helft der verloopen eeuw en zelfs in dezen tijd ontbreekt het niet aan ijveraars, die taalpolitie oefenen — soms met uitstekende bedoelingen, maar weinig bevoegdheid ; want ook op dit gebied geldt de regel : velen zijn geroepen, maar weinigen uitverkoren.

Een tweede vraag, met betrekking tot dat ontleenen aan andere talen, is de volgende : Is ons Nederlandsch, dat zooveel van elders moest ontvangen om in zijn behoeften te voorzien, dan geen arme taal ? — Moest men den woordvoorraad van het Nederlandsch monsteren, dan zou dadelijk bewezen worden, dat die ontleeningen, hoe talrijk ook, maar een minderheid uitmaken, wat op zich zelf echter van zoo geen overwegend belang is; want hoofdzaak is hier, niet het aantal der bestaande woorden, maar

het gebruik maken er van. Wat echter den doorslag geeft, is het volgende. Onze taal bezit een eigen woordenschat tot aanwijzing van al de voorwerpen en zaken, noodig tot een stoffelijk bestaan, welk reeds zoo eenvoudig niet meer is, maar ook ook nog tot benoeming van de afgetrokken begrippen, voorstellingen en aanschouwingen, die een reeds ingewikkeld verstandelijk en zedelijk leven vereischt; daarenboven is zij bij machte, door eigen middelen, dien bestaanden woordvoorraad uit te breiden — zoo goed als elke andere beschaafde taal en in menig opzicht nog beter.

Men mag ten slotte niet vergeten, dat rijkdom van taal geenszins afhangt van het aantal woorden, dat door de woordenboeken wordt opgegeven; zooals wij reeds zeiden (zie nr **96**), is de taal rijk noch arm *op zich zelve*, maar als weerspiegeling van den beschavingstoestand der maatschappij, waarvan zij de uiting is. In dat opzicht kan het Nederlandsch de vergelijking met elk ander modern idioom onderstaan.

d) **Invloed van het Nederlandsch op andere talen**. — De invloed van het Nederlandsch op andere talen is minder diepgaande geweest; het heeft meer gekregen dan gegeven, wat alleszins, gelijk reeds gezeid, door de geschiedenis verklaarbaar is. Toch zijn er in de naburige idiomen (Fransch, Engelsch, Duitsch) een betrekkelijk aanzienlijk getal woorden overgenomen, meer wellicht dan men zou vermoeden.

In het Fransch vinden wij o. a. *agrès, amarrer, affaler, babord, bateau, beaupré, bomerie, boulevard* (voorheen *boulevarc), bourgmestre, bosseman, beaucuit, bière, bivouac, bloc, bloquer, bouquin, brodequin, cabillaud, caque, colza, digue, dock, dune, flibustier, frelater, houblon, lambrequin, mannequin, marsouin, mât, tribord, vacarme, varlope, vindas, vilebrequin,* enz.

Van Nederlandschen oorsprong zijn de Duitsche woorden : *Auster, Bodmerei, brack, Bramsegel, Flagge, Garnele, Haver, hapern, Helm(stock), Jacht* (vaartuig), *Kammertuch, Kaper, Kabeljau, lump, masslieb, Pumpe, Schablone, stammern, Schildpatt, Takel, verblüffen, Werft, Wrack,* enz.

Het Engelsch nam o. a. de volgende woorden op : *ballast, brandy, brackish, caboose* (kabuiskool), *deck, golf* (het oude « kolf »-spel), *frolic, yacht, landgrave, marline, measles, quacksalver, wainscot,* enz.

In andere talen nog zijn enkele Nederlandsche woorden ingedrongen ; in het Skandinaafsch, in het Spaansch, Italiaansch en Portugeesch kan men woorden van Nederlandschen oorsprong aanwijzen ; ook in het Russisch, waar zij vrij talrijk zijn (meestal termen aan het zeewezen ontleend), als *balk*, *bottelier*, *blok*, *boom*, *boei*, *dek*, *dreg*, *handspaak*, *haven*, *werf*, *werpen*, enz.

En ten slotte heeft het Nederlandsch een aantal woorden geleverd aan de inlandsche idiomen der Oostindische bezittingen, als o. a. *beschuit*, *bier*, *blauw*, *boontjes*, *brillo* (en *briloe)*, *dooit* (= duit), *flessoe* (= flesch), *koesier* (= koetsier), *koos* (= kous), *meester*, *morgen*, *oester*, *pen*, *ron* (= rond), *taflak* (= tafellaken), *sponnje* (= spons), enz. in het Maleisch-Portugeesch ; het litterair Javaansch wijst aan : *bangkoe* (= bank), *boewi* (= gevangenis) < boei, *herlodji* (= horloge), *hongkos* (= onkosten), *kelàr* (= klaar), *palsoe* (= valsch), *ples* (= flesch), *poennis* (= vonnis), *setalpen* (= penhouder), *sipil* (= civiel), *scompret* (= trompet), *sorredadoe* (= soldaat), *tong* (= ton), enz. In het Soendaneesch komen voor : *anplok* (= enveloppe), *aprekin* (= afrekening), *bengkel* (winkel), *bislocwit* (= besluit), *boekoe* (= boek), *dangsa* (= dansen), *does* (= doos), *elak* (= lak), *elit* (= lid), *estiger* (= tijger), *eram* (= raam), *istrika* (= strijken) *kamar* (= kamer), *kelah* (= klacht), *koelisi* (= politie), *loemoer* (= roemer), *modrah* (= voordracht), *nekin* (= teekenen), *pak* (= pacht), *peloer* (= vloer), *saoes* (= saus), *sakola* of *iskola* (= school), *sepoer* (= spoor), *setat* (= staat), *setrap* (= straf), enz.

130. Gesproken en geschreven Nederlandsch. — Over de verhouding van spreektaal tot schrijftaal kunnen wij het, na het hierboven (nr **88**) gezegde, bij enkele opmerkingen laten.

Zoowel in België als in Nederland schrijft men anders dan men spreekt.

In het Zuiden b. v. heerscht bij zeer velen een afschuw vreemde woorden te schrijven, die ze nochtans dagelijks op de lippen hebben *(secretaris*, *theater*, *timber*, *paté*, *conserven*, *souvenir*, *paraplu)* ; zoogoed als hunne Noorderbroeders, bezigen zij op het papier vormen van alle slag, die in de levende taal niet voorkomen, b. v. *des vaders*, *der moeder*, *den kinde*, *gij werktet*. Vele woorden worden overal alleen geschreven *(beminnen*, *ontvangen*, *weenen*, *doch*, *indien*, enz.), terwijl er een aantal, die de Noordnederlandsche

spreektaal niet kent, in België springlevend zijn (*schoon*, *aangenaam*, *arduin*, *lijnwaad*, *kussen*, *zenden*, *schepen(e)*, enz.) en omgekeerd (*sturen*, *zoenen*, *mooi*, *heusch*, *knusjes*, *leuk*, *prettig*, *schattig*, *hardsteen*, *wethouder*, enz.). — De Belgische schrijftaal verschilt bovendien in menig opzicht van die van Nederland, b. v. in het gebruiken van bijwoorden en voorzetsels (*als* en *wanneer* voor *toen* ; *rond* voor *om* of *rondom*, *omstreeks* ; *weeral* voor *alweer*, enz.), in de beteekenis van sommige woorden (*ouderling*, *rechtzinnig*, *aardig*, *plichtig*, *bijzonderste*, enz.), om niet te spreken van het grammatisch geslacht. Vele van die afwijkingen zijn Gallicismen (*in iets gelukken*, *houden aan iets*, *zich verwachten aan iets*, *ikzuchtig*, *van trein veranderen*, *opzoekingen*, enz.) of provincialismen (*stoof* voor *kachel* ; *het gedacht*, enz.).

De afstand tusschen de spreektaal van beide landen is uiteraard nog grooter ; de beschaafde omgangstaal immers is zuiver Hollandsch, gelijk uit haren ontwikkelingsgang blijkt, terwijl de schrijftaal met Vlaamsche en vooral Brabantsche eigenaardigheden is vermengd. Bovendien, in het Zuiden staat men door den band onder den invloed van den plaatselijken tongval en is men minder vertrouwd met het algemeen taalgebruik.

Zulke afwijkingen zijn wel is waar onvermijdelijk, als een taalgebied in verschillende deelen gesplitst wordt door politieke (of natuurlijke) grenzen, gelijk b. v. blijkt uit de verhouding van het Fransch in Frankrijk tot het Belgisch of het Zwitsersch Fransch, uit die van het Engelsch in Engeland tot dat in Amerika. Toch kon die afstand in dit geval minder groot wezen, omdat andere oorzaken hier medewerken. Men mag daarom hopen, dat in het Zuiden het *taalgevoel*, dat bij velen haast nog niet bestaat, allengs zal gescherpt worden en dat allen, die den bloei hunner moedertaal behartigen, tot het besef zullen komen, dat taaleenheid kan gepaard gaan met het behoud van de zelfstandigheid. Immers, een volledige eenvormigheid wordt geenszins vereischt en is zelfs niet eens gewenscht. Schakeeringen in de beschaafde, algemeene omgangstaal zijn niet uit den booze ; doch dat is heelemaal wat anders dan een stijfhoofdig hechten aan provincialismen en barbarismen, die men gezamenlijk voor « nationale eigenaardigheden » wil doen doorgaan, gelijk eilaas ! in België nog gebeurt.

II. — INTERNE ONTWIKKELING

131. Inleidende opmerking. — De « interne ontwikkeling » valt samen met hetgene men de *historische spraakkunst* noemt en die (zie nr **92**) de geschiedenis der klanken, vormen, woordvorming en woordverbindingen van een bepaalde taal vervolgt, hier : van het Nederlandsch. Bij dit overzicht zullen wij als uitgangspunt de tegenwoordige toestanden kiezen en bondig nagaan hoe zij uit vroegere zijn ontstaan.

De ontwikkeling der klanken, waarmede wij beginnen (nrs **132-137**), zal ons leeren, dat het tegenwoordig Nederlandsch phonemen bevat, die wij al aantreffen in de oudste periode, tot dewelke wij kunnen opklimmen ; dat zijn zoogen. « oorspronkelijke » klanken. Daarnaast komen er andere voor, die in den loop der geschiedenis ontstaan zijn door wijzigingen van vroegere ; zoo hebben wij reeds opgemerkt, dat b. v. de *ij* van *blijven*, de *ui* van *huis*, de *eu* van *sleutel* ontstaan zijn uit een oudere *î*, *û* en *o* (Mnl. *bliven*, *huus*, *slotel*). Sommige van die klankwijzigingen treffen bepaalde klankenreeksen of komen regelmatig voor ; het schijnt nuttig die eerst te beschouwen, alvorens de ontwikkeling der afzonderlijke klanken (vocalen, diftongen, consonanten) na te gaan.

132. Klankwijzigingen. — De term « klankwijziging » is zeer ruim en daardoor onduidelijk ; hier wordt er mede bedoeld sommige regelmatig voorkomende wijzigingen in dát *vocalisch* gedeelte der woorden, dat den klemtoon krijgt. Die wijzigingen klimmen gedeeltelijk op tot de Ide. periode ; andere hebben zich eerst later voltrokken, binnen den kring van de Germaansche talen ; sommige ontstonden op nog kleiner gebied en zijn aan het Ndl. eigen. Hun werking geeft verklaring van de tegenwoordige gedaante van een lange reeks woorden.

a) Ablaut. Door *ablaut* (ook nog « klankwisseling » of « apofonie » geheeten) verstaat men de *regelmatige wisseling van vocalen* (of diftongen) *in woorden, die tot denzelfden wortel behooren,* die dus onderling « verwant » zijn, als b. v. *vlucht* bij *vlieden,* of *bond* bij *binden* of nog in werkwoordsvormen als : ik « neem », ik « nam », « genomen », of nog ik « grijp », ik « greep », enz. — De klankwisseling is zeer oud, stamt uit den Ide. tijd en wordt derhalve ook in andere Ide. talen teruggevonden. Zij is daarenboven geenszins een éénvormige klankwet, maar een complex van verschijnselen, aan verschillende oorzaken te wijten, moeilijk te bepalen, maar in hoofdzaak wel in verband staande met de wisselingen van het Ide. woordaccent,

welk, gelijk wij reeds hebben gezeid, « vrij » was en nu eens op den stam, dan weer op het affix kon vallen. In elk geval, de ablaut is geheel onafhankelijk van de beteekenis der woorden.

Soms betreft de verhouding der klinkers hunnen duur of quantiteit alleen (*quantitatieve* ablaut), als b. v. in : ik *gaf*, wij *gaven*, of in Gri. *pa-têr* « vader », acc. *pa-tér-a*, gen. *pa-tr-ós*, of nog *phôr* « dief », genit. *phor-ós* ; vgl. Lat. *geni-tōr* « vader », *geni-tr-ix* « moeder », uit welke voorbeelden blijkt, dat de klinker lang kan wezen, kort of zelfs heelemaal verdwijnen. — De verhouding der klinkers kan ook betreffen hunne qualiteit of kleur (hoedanigheid) (*qualitatieve* ablaut), zooals b. v. in : ik *spreek*, ik *sprak*, *spreuk* ; bij « breken » : ik *brak*, *gebroken*, *brok*, (af)*braak*, *breuk* ; Lat. *teg-o* « ik dek », *tog-a* « mantel » ; Gri. *pét-omai* « ik vlieg », *pot-ê* « het vliegen » (een ablaut van jonger dagteekening, volgens sommige geleerden).

Voorts dient er op gelet, dat de wisseling der vocalen volstrekt niet willekeurig is ; steeds komen vaste verhoudingen voor. Op grond daarvan is het mogelijk de formule aan te geven, volgens welke de klankwisseling geschiedt ; aldus bekomt men de « ablautsreeksen », ingedeeld volgens den klinker, dien men tot uitgangspunt kiest. Welke reeksen het Ndl. heeft, zullen wij verder vernemen (zie nr **144**).

Men heet « klanktrappen » de verschillende vormen, waarin de klinker der basis kan optreden. De *normale trap* heeft den klinker, dien men voor oorspronkelijk aanziet, b. v. de *e* van Germ. *neman* « nemen » en de *o* (die in het Germ. *a* wordt) van het praeter. *nam*. — De *rekkingstrap* ontstaat, als de klinker verlengd wordt, b. v. in Got. *nêmum* en in (wij) *nâm-en*. — Heeft er daarentegen geheele uitstooting van de vocaal plaats, dan bekomt men den *nultrap* als b. v. in Gri. *pa-tr-ós* bij nom. *pa-têr* en den *reductietrap*, als er nog een zeer verzwakte klinker overblijft, als in het Got. *bitum* « wij beten », bij *bait* « ik beet ».

De verschillende klanktrappen bij een basis NEM/NOM kunnen dus wezen : 1) normale trap : *nem nom* ; 2) rekkingstrap : *nêm nôm* ; 3) nultrap : *nm*, waaruit *nm* en dan *num*.

Uit de daareven medegedeelde voorbeelden is duidelijk, dat de ablaut een middel was tot flexie en woordvorming. In de flexie, zoowel in de verbuiging als in de vervoeging, speelde hij een rol in de vorming der stammen, als b. v. *nemen*, *nàm*, *genomen* ; *vlieden* en *vlucht* ; *bond* en *band* bij « binden » ; *gebrek*, *brok*, *breuk*, *afbraak* bij « breken », enz. ; in de vorming der suffixen is zijn werking even duidelijk, gelijk b. v. Gri. *pa-têr* « vader », (*ter* is een suffix tot vorming van verwantschapsnamen), *pa-tér-es* « vaders », *pa-trá-si* (dat. plur.), *a-pá-tōr* « vaderloos » ; Lat. *geni-tōr* « vader », *geni-tr-ix* « moeder ».

In het Ndl., gelijk in alle overige Germaansche talen, herinneren daaraan sommige afleidingen en vooral de

vocaal-wisseling bij de vervoeging der sterke werkwoorden (zie verder, nr **144**).

b) Umlaut. Door *umlaut*, « metafonie » of « klankwijziging » in engeren zin, verstaat men de *qualitatieve wijziging van de vocaal eener beklemtoonde lettergreep onder den invloed van den klinker eener onmiddellijk volgende,* als b. v. Ohd. *gast*, plur. *gestir* (de *i* heeft de wijziging van *a* in *e* bewerkt).

Van den « ablaut » onderscheidt zich de « umlaut » vooreerst hierdoor, dat hij geen Ide. verschijnsel is, maar dagteekent uit de Germaansche periode. Bovendien is zijn werking anders; hij treedt op, telkens een suffix (buigings- of afleidingsuitgang) met een bepaalden klinker (den « induceerenden » klinker) aan een stam gehecht wordt, die een vocaal bevat, welke vatbaar is gewijzigd te worden (de « geïnduceerde » vocaal).

Al naar gelang de vocaal, in de tweede lettergreep voorkomende, kan men een *a*-, *u*- of *i(j)*- « wijziging » onderscheiden. — Den *a*-umlaut, waardoor een voorafgaande *ĭ* en *ŭ* tot *ĕ* en *ŏ* gewijzigd wordt, als b. v. in het Ohd. *butum* « wij boden », *gibotan* « geboden », kunnen wij ter zijde laten; hij was noch oorspronkelijk noch algemeen Germaansch en heeft geen belang in het Nederlandsch. — Met de *u*-wijziging *(velarisatie),* is het eveneens gesteld; zij is nooit algemeen Germaansch geweest en inz. eigen aan het Oudengelsch en het Noordgermaansch. In het Ndl. verklaart men er enkele dialectische vormen door, als o. a. *veul* voor *veel* (Got. *filu*).

De *i*-umlaut *(palatalisatie)* is verreweg de belangrijkste en heet *umlaut* kortweg: hij komt al voor in het algemeen Germaansch en vandaar, in min of meer ruime mate, in alle Germaansche talen. De *i*-umlaut « palataliseert » een voorafgaande vocaal, doet b. v. een *a* of *o* (velare vocalen) overgaan tot *e* of *eu,* die tot de palatale behooren (1), enz.

In het Westgerm. is de werking van den umlaut zeer machtig geweest; hij liet zich regelmatig gelden in de flexie en de woordvorming. Aldus b. v. 1) in de verbuiging: Ohd. *gast*, plur. *gesti* (Nhd. *Gäste*); Ohd. *stat,* genit. *steti;* 2) in de vervoeging: Ohd. *tragu,* « ik draag », *tregis,* Nhd. *(du) trägst;* Nhd. *ich falle, er fällt* (< fallit), enz.; 3) in de woordvorming: Ohd. *kraft,* vanwaar *kreftig* « krachtig »; Got. *satjan, tamjan, laggjan*

(1) Het verschijnsel zelf der palataliseering wordt op verschillende wijze verklaard. Volgens de thans gangbare theorie is het door middel van den tusschenconsonant, dat de tweede vocaal hare werking heeft op de voorafgaande; zij zelf kan blijven of wegvallen; vgl. Ohd. *kraft*, plur. *krefti*, Nhd. *Kräfte* naast Ohd. *kreftig*, Nhd. *kräftig*.

(i = j), Ohd. *setzen, zemmen* (Nhd. *zähmen), leggen* (vgl. met de Ndl. vormen); zie nog bij Nhd. *Mann, Fusz* en *Schaum* de afleidingen *männlich, vierfüszig, schäumen,* enz.

Gelijk wij reeds weten (zie nr **115**), valt de werking van den umlaut grootendeels vóór de Mnl. periode, alleen de umlaut van *o* tot *eu* valt later; maar in onze taal was hij niet regelmatig doorgedrongen, als blijkt uit vormen als *glas, glazen, ik spreek, hij spreekt, gewoonlijk, voornaam,* enz. met de correspondeerende Duitsche : *Glas, Gläser ; ich spreche,* er *spricht : gewöhnlich, vornehm,* enz. Ten overige, daar waar hij zich had laten gelden, heeft de analogie hem later meestal opgeruimd.

Werking van den umlaut in het Nederlandsch. — De *umlaut* brengt de volgende klinkerwijzigingen teweeg :

1°) Korte *a* gaat over tot korte *e*, als b. v. in *bed* (uit Mnl. *bedde)*, Got. *badi* (1); *temmen,* causatief van *tam* (Got. *tamjan*). — Een « umlauts »-*e* hebben o. a. br*e*ngen, d*e*nken, geh*e*ngen, verl*e*ngen, h*e*ffen, z*e*ggen, z*e*nden, w*e*nden, v*e*llen, bes*e*ffen, kw*e*llen, t*e*llen, h*e*bben, kr*e*nken, bel*e*mmeren, omh*e*lzen, sch*e*nden, r*e*ppen, bev*e*stigen, m*e*sten, *e*ll*e*nde (uit **alilandi*), beh*e*ndig (bij *hand*), *e*l, h*e*lle, gew*e*lt, h*e*lft; de ontleende woorden *e*ngel (uit **angilus* en dat uit Lat. *angelus*), k*e*lk, m*e*tten, enz.

2°) Korte *o* (uit [u]) wordt gewijzigd tot korte *u*, als in *vullen* (Got. *fulljan*) bij « vol », in *gulden* bij « goud » uit *goldîn,* Os. *guldîn.* Aldus ook in *bus, bundel, hulde, tucht, schudden, kussen,* enz.

3°) Gerekte *a* (2) gaat over tot gerekte *e (ē),* als o. a. in *heer,* Mnl. *hēre*, Got. *harjis* « leger » ; *beter,* Got. *batiza ; meer* (subst.), Mnl. *mere,* Got. *marei* (ei = î) « zee » ; *beek* < *beke* (Germ. *baki*). Andere voorbeelden zijn nog : k*e*tel, zw*e*ren, d*e*ren, r*e*de(n), enz.

4°) Gerekte *o* uit [u] wordt *eu*, b. v. in *heuvel*, Mnl. *hovel* (= Ohd. *hubil*), in *leugen* uit en naast *logen* (Ohd. *lugi*). — Andere voorbeelden zijn : br*eu*k, d*eu*r, g*eu*r, h*eu*sch, j*eu*gd, k*eu*r, kr*eu*pel, k*eu*ken, n*eu*s, m*eu*len, sch*eu*r, sch*eu*t, st*eu*r,

(1) Zooveel mogelijk worden de Gotische vormen aangehaald, omdat in het Got de *umlaut* niet voorkomt en dus de oorspronkelijke verhoudingen zeer duidelijk zijn.

(2) Over *gerekte* klinkers zie dadelijk hierbeneden, onder *b*.

sl*eu*tel, spr*eu*k, t*eu*g, t*eu*gel, v*eu*len, vl*eu*gel, geb*eu*ren, d*eu*gen, verh*eu*gen, enz.

« Umlaut » van lange vocalen komt niet voor (1).

b) **Rekking**. *Alle* korte *vocalen van een beklemtoonde lettergreep, die in een* open lettergreep *komen te staan, worden* sedert het Middelnederlandsch « *gerekt* », dat is : lang uitgesproken. Aldus worden b. v. de korte klinkers *(a, o)* van *dag, dak, gebod, slot* in het plur. *ā, ō : dagen, daken, geboden, sloten*. — Daarbij valt op te merken, dat de *ĭ* dan overgaat tot *ē*, als in *schip, smid*, plur. *schepen* (cfr. Nhd. *Schiffe), smeden ; nemen*, Onfr. *niman ; bijten*, deelw. *gebeten* (vgl. Nhd. *gebissen)* (2).

c) **Diftongeering en monoftongeering**. Daardoor wordt bedoeld het ontstaan van tweeklanken uit éénen klank en omgekeerd, het worden van oorspronkelijken tweeklank tot enkelvoudige vocaal.

1) Diftongeering hebben wij in de Ndl. *ij* en *ui*, tweeklanken die ontstaan zijn uit de vroegere enkelvoudige klinkers *î* en *û* (d. i. lange *ü*), als b. v. in *bijten, zwijnen, buigen, duiven*, Mnl. *biten, swinen, bugen, duven*. Vóór een *r* blijven de oorspronkelijke klinkers : *wierook* (vgl. met *wijwater*), *lier* (Ohd. *lîra*, maar Nhd. *Leier)* en *duur* (Nhd. *teuer*) ; vóór de *w* blijft bovendien nog de *u*, b. v. *schuwen*, Ndh. *scheuen*. — Tweeklanken waren ook de Mnl. *ie* en *oe* (= *i+e* en *o+e)*, ontstaan uit de Germ. *ê* en *ô*, als in *viel, hielt* (< *vêl, hêlt*), *doen, koe*, maar reeds in de Mnl. periode zijn die tweeklanken monoftongen geworden.

Diftongeering ontstaat ook door de ontwikkeling van *al, ul* > *ol* + *d, t* tot *ou*, als in *koud, zout, hout, goud, woud,*

---

(1) Vroeger, in het Mnl., en thans nog in verschillende dialecten, treffen wij andere gevallen van « umlaut » aan, zooals b. v. die van *u* tot *i* (als *stic* naast *stucke, ric* of *rigghe* naast *rugghe*, enz.); die van *oe* tot lange *ü* (als *suet, rueren, vuelen* naast *zoet, roeren, voelen*, enz., gelijk thans nog in het Antwerpsch); die van *â* tot *ê* (als in *openberen* = openbaren ; *sondere* = zondaar, *genedich, greve* = graaf, *schekere* = schaker, enz.

(2) In de thans nog officiëele spelling (het stelsel van DE VRIES en TE WINKEL) worden, in open lettergreep, de gerekte vocalen *ē* en *ō* (*spelen, nemen, komen, zonen)* onderscheiden van de oorspronkelijk lange *ê* en *ô (breede, steenen, loopen, boomen)*, ofschoon wel eens verkeerdelijk. Als men door de spelling niet de uitspraak, maar de herkomst der woorden wil aanwijzen, bestaat er geen reden om niet ook aldus den verschillenden oorsprong der *a*'s en *u*'s duidelijk te maken.

enz. (Os. *kald, salt, holt, gold, wald)*; soms is het verloop een anderen weg ingeslagen, als bij *gulden*, Mnl. *guldijn*, Os. *guldin* « gouden », *geduld* (Mnl. ook *gedout*), *geweld* (Mnl. ook *gewout*), enz. — Vele *ei*'s zijn voortgesproten uit *g* tusschen klinkers *(ege)*, als b. v. *zeil* (Mnl. *segel)*, *peil* (Mnl. *pegel*), *zeide* en *leide* < Mnl. *segede, legede.*

2) Monoftongeering ontstond door het worden van de oorspronkelijke Germ. tweeklanken *ai* en *au* tot lange *ê* en *ô*, als in *steen, teekenen* (Got. *stains, taiknjan)* en *loopen, roode* (Got. *hlaupan, rauths*). Hoever die monoftongeering reeds in het Mnl. was doorgedrongen, is moeielijk te zeggen; in het algemeen Nederlandsch was zij het in de XVIIe eeuw. Thans heerscht in de dialecten nog onderscheid tusschen deze zoogen. « scherplange » *ê* en *ô* en de zoogen. « zachtlange » *ē* en *ō*; maar betreffende dit verschijnsel bestaat geen volledige overeenstemming; sommige tongvallen hebben *ê* of *ô*, waar andere *ē* of *ō* kennen en omgekeerd.

Andere gevallen van monoftongeering hebben wij ook in een aantal *ie*'s (d. i. zuivre *i*-klanken), voortgesproten uit twee afzonderlijke vocalen, behoorende tot twee verschillende lettergrepen, als b. v. in *vriend* (dat is *vrî-ënd*, deelw. van Mnl. *vrî-ën* « liefhebben »), *vier* (uit *viër*; vgl. Os. *fiôr*). Soms is een tusschenklank verdwenen, gelijk in *zien* (Os. *sehan*, vgl. Nhd. *sehen*), *tien* (Os. *tehan*, Got. *taíhund*), *biecht* (uit *bi+jechte*, Ohd. *bijiht*), of werd er later een in de Ndl. vormen ingelascht, als b. v. in *geschieden*, Mnl. *gesciën* (Ohd. *gascehan*) en *bespieden* (Mnl. *bespiën*, Ohd. *spehôn*), enz.

133. Vocalen in beklemtoonde lettergreep. — Volgens de uitspraak verdeelt men de klinkers in *heldere* en *doffe* (of *onduidelijke*); deze laatste komen enkel voor in bijtonige en toonlooze lettergrepen en blijven dus hier buiten beschouwing. Volgens de quantiteit worden zij gerangschikt in *lange* (of *volkomen*) en *korte* (of *onvolkomen)*, welke benamingen in relatieven zin moeten opgevat worden (vgl. n^rs^ **38** *c* en **56**). De klinkers, die in alle omstandigheden « lang » waren, de « oorspronkelijke » of van natuur lange, wijst men aldus aan: *â, ê, î, ô, û*; degene, die uit onvolkomen zijn ontstaan door rekking, worden voorgesteld als volgt: *ā, ē, ī, ō, ū*. Wat betreft de niet van oorsprong Germaansche, maar vreemde vocalen, die in

het Nederlandsch werden opgenomen, zij worden, ofschoon niet altijd consequent, nu eens met de lange gelijkgesteld (b. v. in *koopen*, *studeeren*), dan weer met de gerekte (b. v. in *zegenen*, *ivoren*), al naar gelang de klanken, waaraan zij in de vreemde taal beantwoorden.

Er bestaat dus geen phonetisch verschil, maar wel een etymologisch, tusschen *â* en *ā*, *ê* en *ē*, *ô* en *ō*, enz., terwijl omgekeerd etymologisch identisch zijn *ă* en *ā* (dăk, dāken), *ĕ* en *ē* (wĕg, wēgen), enz., maar phonetisch verschillend. Vroeger bestond tusschen *ē* en *ê*, *ō* en *ô* een phonetisch verschil, gelijk nu nog in de dialecten ; in het Mnl. maakten *ê* : *ē* en *ô* : *ō* geen zuivere rijmparen uit en zelfs nog niet bij alle dichters tot een eind ver in de XVIIe eeuw.

In het algemeen gesproken, zijn de tegenwoordige klinkers van het Nederlandsch de regelmatige voortzetting van die in het Middelnederlandsch ; aan een vroegere *ă*, *ā*, *â* ; *ĕ ē ê*, enz., beantwoorden heden dezelfde klinkers (*man*, *vader*, *slapen* ; *weg*, *meten*, *breed*, enz.) ; natuurlijk moet rekening gehouden worden met de hierboven besproken gevallen van *umlaut*, *rekking*, enz.

Aldus zijn de thans *korte* en *gerekte* vocalen, in woorden van Germaanschen oorsprong, allemaal ontstaan uit vroegere korte, niet alleen in het Onfr., maar hoogerop in het Westgerm. — Wat de *lange* betreft, daar is de toestand anders. De tegenwoordige *â*'s komen van *â*'s in het Onfr., beantwoordende aan oorspronkelijke *ê*'s in het algemeen Germ. (*jaar*, *slapen* = Got. *jer*, *slepan*) ; maar de *ê*'s en de *ô*'s hebben zich uit diftongen ontwikkeld, nl. uit Germ. *ai* en *au*, welke nog in het Onfr. als *ei* en *ou* naast *ê* en *ô* voorkomen, b. v. Onfr. *bekêron* « bekeeren », *fleisc* « vleesch », *furitêkin* « voorteeken », naast *teikon* « beteekenis » ; *dôt* « de dood », *ôgun* naast *ougon* « oogen », *rouc* « rook », enz. Dat is ook het geval met de *ie*'s en *oe*'s, die thans (en reeds van in het Mnl.) als korte of lange monoftongen verschijnen (*boek*, *boer* en *ziek*, *zier*). De eerste (*ie*) beantwoordt aan een Onfr. *io* en *ie*, die van verschillende herkomst zijn (meestal toch uit diftongen ontstaan : Germ. *eu*, *ai*, enz.) ; terwijl de tweede (*oe*) de Onfr. tweeklank *uo* is, op zijne beurt ontstaan uit een oorspronkelijke Germ. *ô* (Onfr. *guot* « goed », Got. *gods*). De lange Germ. *î* en *û* [û] ten slotte, onveranderd in het Onfr. gebleven en in het Mnl. *î* en *û* [lange *ü*] geworden, werden beide in

het Nndl. gediftongeerd (*ij* en *ui*), behalve in de reeds opgesomde gevallen (zie nr **132 c**, I).

Voorts moet nog worden opgemerkt, dat in het Mnl. een aantal woorden nu eens dezen, dan weer genen klinker hadden. Alzoo treffen wij naast malkaar aan *starc* en *sterc*, *bekennen* en *bekinnen*, enz. Het geldt hier, naast dialectische eigenaardigheden, ook gevallen, waar het gebruik nog onvast was en voor een der twee vormen eerst later besliste, na de Mnl. periode of zelfs eerst in den loop der XVIIe eeuw. Zulke wisselingen treffen wij aan :

1) bij *ă/ĕ* en *ă/ĕ* voor *r*+consonant, als b. v. *erm*, *erke*, *merch*, *scerp*, *werm*, enz. naast *arm*, *arke*, *march*, *scarp*, *warm*, enz. ; *leers*, *heert*, *peert*, *geerne*, enz. naast *laars*, *haart* (Ndl. haard), *paart*, *gaarne*, enz.

2) bij korte *e* en *i*, als in *hilpen*, *slicht*, *vichten*, *nistelen*, *richt*, *inde*, *minsche*, *bringen*, *gewilt*, enz. naast de gewone vormen : *helpen*, *slecht*, *vechten*, *nestelen*, *recht*, *ende* (= einde), *mensche*, *brengen*, *gewelt*, enz. en omgekeerd *temmeren*, *gebet*, *swechten*, *vesscher*, (hi) *es*, *mes* (= mest), *let*, *smet* (= smid), enz. naast *timmeren*, *gebit*, *swichten*, *visscher*, (hi) *is*, *mis*, *lit*, *smit*, enz.

Uit rijmparen als *starc : werc ; arch : berch ; kerken : patriarken* en *kint : omtrent ; licht : knecht ; berichten : gevechten* en dergelijke, die nogal eens voorkomen, kan men *en* als *in* of *in* als *en* lezen om een zuiver rijm te hebben ; maar men kan ook de verschillende spelling beschouwen als een getuigenis voor een bepaalde qualiteit der betroffen vocalen, inliggend respect. tusschen *a* en *e* of tusschen de *e* en *i*, wat, met het oog op de tegenwoordige toestanden in de Vlaamsche en Brabantsche dialecten, zeer waarschijnlijk is, inz. wat de *e/i* betreft.

3) bij *ee* en *ei*, gelijk in *beide* en *bede* « beiden », *beiden* en *beden* « het wachten », *breit* en *breet* ; *delen* en *deilen* ; *heilech* en *helich* ; *cleine* en *clene*, *meinen* en *menen*, *bereit* en *bereet*, *weinich* en *wenich*, (ic, hi) *weet* en *weit*, enz.

Aangaande de klinkers in woorden van vreemden oorsprong, bepaaldelijk in die aan het Romaansch ontleend, stellen wij vast, dat als « lange » vocalen worden beschouwd de *e*'s en *o*'s die aan een Lat. diftong beantwoorden, b. v. in *leek*, Lat. *laicus*, *kool* (gewas), Lat. *caulis*, enz. en als « gerekte » zulke, die een Lat. monoftong weergeven, b. v. in *peer* Lat. *pirus* ; doch dat is niet met

de uiterste consequentie geschied. De *ie* fungeert als vertegenwoordiger van de Lat. diftong *ae*, uitgesproken als *e*, gelijk b. v. in *brief* < Lat. *breve*, d. i. « kort » (dus = beknopte mededeeling), *Griek*, Lat. *Graecus (ae* = e), maar ook als beantwoordende aan een *e*, b. v. in *spiegel* Lat. *speculum, vieren* (feesten), Lat. *feriari.*

Ten slotte mag men niet vergeten dat verschillende invloeden zich lieten gelden op het verloop van alle vocalen, zoowel in ontleende als in eigen woorden, zoodat allerlei storingen in de normale ontwikkeling kwamen. Zoo is b. v. de *ĕ* van *vet* « abnormaal » ; zij beantwoordt aan een Germ. *ai* en zou dus *ê* moeten zijn (vgl. de Onfr. vorm *feitit)* ; een dergelijke verkorting hebben wij in *etter*, Hgd. *Eiter* uit Germ. **aitra.* Ook de *i* van *wit* is « abnormaal » ; het woord was in het Onfr. *wît* (= Got. *hweits ;* de Got. *ei* = *î*) en zou dus thans *wijt* moeten geworden zijn. *Litteeken* en *lichaam* zijn samenstellingen met *lijk* als eerste lid ; de *i* van die woorden is dus ook een « afwijking » (trouwens wel te verklaren). — Het is niet mogelijk zulke abnormale gevallen te bespreken ; de etymologische woordenboeken geven daarover de noodige opheldering.

134. De tweeklanken. — De oorsprong der *ij*, *ou* en *ui* is reeds bekend. Deze laatste komt soms voor naast de regelmatige *ie* uit Germ. diftong *iu*, *io* (b. v. in *liegen*, Os. *liogan*, Got. *liugan) ;* vandaar dan twee vormen, een met *ie*, meer bepaaldelijk Vlaamsch *(dietsch*, *kieken*, *rieken*, *lieden)*, de andere met *ui*, meer bepaaldelijk Hollandsch *(duitsch*, *kuiken*, *luiden*, *ruiken)*. — De *ei*'s zijn langs verschillenden weg ontstaan. Een gedeelte er van wisselt af met *ê* (uit Germ. *ai*), gelijk daareven is gezeid ; andere *ei*'s zijn diftongeeringen van *eg(e)*, gelijk ook al gezeid ; andere nog ontwikkelden zich uit *ĕ* vóór *n* + consonant, als in *peinzen* (Fra. « penser »), *einde* (Mnl. *ende*), *heinde* « nabij » (van *hand* gevormd), *deinzen* < *denzen, afgeleid van **dinzen*, Onfr. *thinsan* (?) ; andere ten slotte komen voor in ontleende woorden en beantwoorden aan een Lat. *ai*, *ae*, Fra. *ai, è* als in *keizer* (Lat. *Caesar*), *paleis, kastelein*, *plein,* enz. (Ofra. *palais, castelain*, *plain,* enz.).

Al de overige tweeklanken, te weten de *aai*, *ooi*, *oei*, *auw* en *ouw* en *eeuw* zijn voortgekomen uit enkelvoudige vocalen gevolgd door een halve-vocaal *(j* of *w)*. Aldus 1) de *aai* < *â* + *j*, als in *zaaien*, Got. *sajan*, Ohd. *sâjan ;* 2) de *ooi* uit *ô* + *j*, b. v. in *strooien*, d. i. *strô-jen*, Got. *straujan ;* 3) de *oei* uit *oe* + *j* (de *oe* zelve komt voort uit een Germ. *ô*), b. v. *bloeien* (Mnl. ook *bloyen)*, Os. *blôjan* (bij Ide. √BHLÔ) ; *roeien* bij Germ. stam *rô-* ; 4) de *eeu(w)*

uit *ê* + *w* (< *ai* + *w*) door een vocaal gevolgd; b. v. *eeuw*, Onfr. *êwa*. Volgde er geen klinker, dan verdween de *w*, b. v. in *zee*, Got. *saiws*, Mnl. *see* (maar genit. *sewes*). De *ieu(w)* komt alleen voor in *kieuw* (Mnl. *kieuwe* en *cûwe*) en in *nieuw* (Mnl. *nieuwe* en *nuwe*; de oorspronkelijke klinker was een tweeklank, Germ. *iu*); 5) de *auw* uit Westgerm. *âw*, als b. v. in *(wenk)brauw*, Os. *brâwa*; volgde geen vocaal op de *w*, dan ging deze over tot *o* (vocalisatie) en verdween later, b. v. *blauw*, Os. *blâo*, Mnl. *bla* (waarnaast ook *blau*, waaruit later weer *blauw*); 6) wat ten slotte de *ouw* betreft, hij is ontstaan uit den Germ. tweeklank *au*, die in andere gevallen *ô* geworden is (als in *boom*, *loopen*), b. v. in *vrouw*, *(aan)schouwen*, *houwen*, enz. Nu en dan beantwoordt er aan eene oorspronkelijke *û* [û] + vocaal, waartusschen zich de *w* als overgangsklank ontwikkelde; b. v. *bouwen* (Mnl. ook *buwen*, Os. *buân*), ver*trouwen* (Mnl. *truwen*, Onfr. *truôn*).

De uitstooting eener intervocalische *d* gaf soms aanleiding tot het ontstaan van tweeklanken, te weten *ooi*'s en *oei's*, als b. v. in *rooien* (uit *rôden*) en *zooien* (uit *zôden*); in *vermoeien* (uit *vermoeden*) en *roeien* (uit *roeden*), enz.

In woorden van vreemden oorsprong treffen wij ten slotte nog diftongen aan, waarvan het ontstaan te zoeken is in de ontleening. Alzoo b. v. de *ooi* in *prooi* (Fra. *proie*), de *auw* in *pauw* (Lat. *pavo*), in *paus* (uit Ofra. *papes*), in *saus* (uit Lat. *salsus* = gezouten); de *ui* in *fornuis* (uit Fra. *fournaise*, Mnl. *forneise*), in *wambuis* (Mnl. *wambeis*, uit Mlat. *wambasium*, enz.

135. Klinkers in bijtonige en toonlooze lettergrepen. — In het tegenwoordig Ndl., gelijk reeds in het Mnl., bevat elk enkelvoudig oorspronkelijk Germaansch of heelemaal gegermaniseerd woord maar één duidelijke vocaal, nl. de beklemtoonde, behalve in de door middel van sommige achtervoegsels afgeleide (b. v. *koningdom*, *werkeloos*). De toonlooze (of doffe) klinkers, doorgaans aangewezen door *e*, maar ook anders (door *i* of *o* in 't Mnl., thans nog door *ij* in *natuurlijk*, enz. of door *i* in *vonnis*, enz.), die daarnaast voorkomen, als in *rekenen*, *lachende*, *lafenis*, zijn ontstaan uit oorspronkelijk heldere vocalen van welke op hunne beurt sommige voortkwamen uit lange of tweeklanken, de overige uit korte klinkers. *Gelooven* en *bezweren* b. v. luidden in het Got. *galaubjan* en *biswaran*; de conjunctief van « hebben »: (dat) *hij hebbe*

was *habâi ;* die van « zoeken » : (dat) *ik zoeke* was *sōkjau ;* het praesens van *lustōn* «lusten» (= verlangen) luidde: *lustō* « ik lust », *lustōm* « wij lusten », *lustōnd* « zij lusten », enz.

De heldere vocalen, die oudtijds voorkwamen in de buigingsuitgangen, in de voorvoegsels en achtervoegsels, waren reeds in het Mnl. overal toonloos geworden ; aldus b. v. in *engel* (Os. *engil*), *bitter* (Os. *bittar)*, *geerne* (Os. *gerno)*, *groene* (Os. *grôni)*, *gebonden* (Os. *gibundan)*, wij *grepen* (Os. *gripun*), wij *zingen* (Onfr. *singun*), dat wij *zingen* (conj.) (Onfr. *singan)*, ik *geloofde* (Os. *gilôbda)*, enz. De eenige uitzondering daarop was het bewaren van een helderen klinker in eenige praefixen : *ant-*, *her-*, *on-*, *ont-*, *oor-*, *wan-*, voorts in een aantal afleidingsuitgangen, die vroeger afzonderlijke woorden waren, als b. v. *-dom*, *-heit*, *-loos*, *-schap*, enz., waarin thans nog een duidelijke vocaal wordt uitgesproken. Maar sedert het Mnl. zijn verschillende van die (echte of schijnbare) achtervoegsels ook toonloos geworden, als b. v. *-ijn* en *-lijk* ; vgl. o. a. Mnl. *heidijn*, *beckijn* (uit Lat. *baccinum*), *goudijn*, *lijnnijn* met Ndl. *heiden*, *bekken*, *gouden*, *linnen* ; voorts nog vormen als *sekerlike*, *sekerleke*, *sekerleec* (waarin blijkbaar het suffix nog geen doffen klinker had, gelijk bewezen wordt door rijmen als *sekerleke : weke*, *breke*, *steke*) met de tegenwoordige adjectieven en adverbia op *-lijk*.

De vocaal van het tweede lid van eenige samenstellingen werd ook toonloos, b. v. in *emmer* (Os. *êmbar*, samenstelling met *een* en een subst. dat bij Lat. *amphora* « kruik » behoort : dus = « vat met één hengsel »).

Daarentegen bleven sommige suffixen, ontleend aan vreemde talen (hoofdzakelijk aan het Fransch), een helderen klinker behouden, omdat zij den vollen klemtoon kregen ; aldus de uitgangen *-es* (voogdés), *-ier* (tuiniér, kruideniér), *-ist* (fluitíst), *-eeren* (waardéêren), enz., en daarnaast nog andere naar analogie daarvan, b. v. *-in(ne)* : koningín, enz.

Doch niet alle thans onduidelijke klinkers zijn de ontwikkeling van een vroegere heldere. Vooreerst niet de zoogen. « svarabhakti » *e*'s, d. i. zulke, die voortkomen uit *diaeresis* of verdeeling van één lettergreep in twee, als in *berreg* (uit berg), *gelas* (uit glas) of reeds in het Mnl. *sterejt* (= sterft), *coronike* (= *cronike*), *sullic* (= *sulc)*, *warake* (= wrake). — Voorts ook niet de zoogen. overgangsklinkers (of verbindingsvocalen), die tusschen stam en suffix worden ingelascht, als b. v. in *erfelijk* erf + lijk (Ohd.

arplih), *ontvangenis* (= ontvang-nis, Ohd. *antfancnissa)*, *gelijkenis* (= gelijk-nis, Ohd. *galîhnissi)*, enz.

136. De consonanten. — In consonantisch opzicht stemt het tegenwoordig Ndl. overeen met het Mnl.; de klanken hebben zich minder gewijzigd dan de spelling. Alzoo spreken wij nog uit *broot*, *wech*, enz., maar wijzen het stemloos worden der stemhebbende eindconsonanten alleen aan bij *z* en *v* : ik *reis*, ik *schrijf*.

Het Mnl. had dezelfde medeklinkers als het Onfr., behalve enkele wijzigingen. De Onfr. *th*, beantwoordende aan een Idg. *t* is overal Ndl. *d* geworden (b. v. Onfr. *bruother*, *threccan*, *thurst*, *than*, *thorna*, enz. = *broeder*, *dekken*, *dorst*, *dan*, *doorn*, enz.); de *f* wordt stemhebbend vóór vocalen, *l* en *r* (b. v. Onfr. *fan*, *fiel*, *fritho*, *fluoc*, enz.; Ndl. *van*, *viel*, *vrede*, *vloek*, enz.), evenals de *s* voor vocalen of *w* (Onfr. *salig*, *sido*, *suoti*, *sûl*, *swert*, Ndl. *zalig*, *zede*, *zoet*, *zuil*, *zwaard)*.

De voornaamste wijzigingen, die de medeklinkers ondergingen, behooren tot de zoogen. *grammatische figuren*, dat is te zeggen : de veranderingen in den vorm der woorden buiten verbuiging of vervoeging (welke verschijnselen men ook samengroepeert onder den titel van « bijzondere klankwetten »). Daarbij worden gerangschikt de bekende gevallen van :

a) Vooreerst aanwinst of verlies van consonanten *aan het begin of einde* der woorden, te weten : **1**) de **prothesis** of voorvoeging, als in *lommer* (= Fr. l'ombre), *hekel* « afkeer » (Mnl. *ekel)*, *nijver* (bij « ijver »), *naarstig* (bij « ernst »), *van haver tot gort* (uit het vroegere *van avere tot avere* = van zoon tot zoon); — **2**) de **paragoge** of achtervoeging, als in *iemand* (Mnl. *ieman)*, *arend* (Mnl. *aren*, *a(e)rn)*, *burcht* (Mnl. *borch*, *burch)*, *inkt* (Mnl. *inket*, ook *inc*, uit Ofra. *enque*, vanwaar Fra. *encre)*, *rijst* (Mnl. *rijs*, uit Fra. *riz)* ; *borst* = knaap (uit Mhd. *burse*, bij Mlat. *bursa* « beurs » ; vgl. Hgd. *Bursche*) ; voorts nog de *n* in *schoen* en *teen*, de *t* in *te mijnent*, *van uwentwege*, enz. — **3**) de **aphaeresis** of weglating vooraan, als b. v. *okkernoot* uit Mnl. *nōkernōte*, een samenstelling van *noot* met *noker*, dat teruggaat op Mlat. *nucârius*, bij *nux* « noot » ; *adder*, Mnl. *nâdere*, *nadre* (Ohd. *nâtara*, Got. *nadrs)*, *aak* « vaartuig », voorheen ook *naecke* (= Hgd. *Nachen)*, *muts*, Mnl. *amutse* (uit Mlat. *almutium*, vanwaar Fra. *aumusse* « mantel met

kap »); inz. verdween reeds in het Onfr., in een aanta woorden, een oudtijds voorkomende *h* [h] in de verbindingen *hl*, *hn*, *hr*, *hw*, als in *rein* (Os. *hrêni)*, *laden* (Os. *hladan)*, *ring* (Os. *hring)*, *wat* (Os. *hwat)*, enz. — **4**) de **apocope** of weglating achteraan, b. v. in *vergif* naast *vergift;* in tallooze gevallen, waar een slot *-e* wegviel : *ziele*, Mnl. *siele* (Got. *saiwala)*, *zoon*, Mnl. *sone* (Os. *sunu)*, enz.; voorts in de vervoeging : ik *neem*, uit : ik *neme*, ik *dacht*, uit : ik *dachte*, enz. ; in het Mnl. werd ook vaak een *t* geapocopeerd : *rech*, *nach*. *vruch*, *luch* voor *recht*, *nacht*, *vrucht*, *lucht*, inz. nog in de vervoeging *(leef*, *heef*, *quets*, enz., voor (gi) of (hi) *leeft*, *heeft*, *quetst*, enz.) en in den comparatief (*dics*, *heimelecs*, *achters* voor *dicst*, *heimelecst*, *achterst*, enz.).

b) In de tweede plaats aanwinst of verlies van consonanten *middenin* de woorden, nl. 1) de **epenthesis** of inlassching, als de *s* in *jongsken* (Mnl. *jongelkijn)* en in *meisje* (afleiding van *meid* ; bij Kiliaen *meydsken)* ; de *l* in *plaveien* en *pleisteren* « rust houden » (Mnl. *paveien* en *peisteren,* uit Fra. *paver* en *paître* < *paistre)* ; de *r* in *korporaal* (Fra. *caporal)* ; de *m* in *komfoor* (Fra. *chauffoir)*. Inz. werd de *d* in tallooze gevallen ingelascht, ofwel tusschen vocalen ofwel na een *l*, *m*, *n*, *r*. Voorbeelden van de eerste soort zijn o. a. *wijden*, *bevrijden*, *kastijden*, *belijden*, *geschieden*, *vlieden*, (be)*spieden* (vgl. met Mnl. *wiën*, *bevriën*, *castiën*, *beliën*, *geschiën*, *vliën*, *spiën)*, ook *partijdig* (uit *partij*+*ig)* ; voorbeelden van inlassching na consonanten hebben wij in *daalder* (Nhd. *Thaler)*, *selderij* (Fra. *céléri*), *elders* (Mnl. *elre)*, *kelder*, *zolder*, *donder*, *kolder* (vgl. met de Hgd. vormen *Keller*, *Soller*, *Donner*, *Koller*) ; voorts in *dragonder*, *bestuurder*, *zindelijk* (uit *zinnelijk)*, *gaanderij ;* in meervoudsvormen als *hoenders*, *beenderen*, *bunders*, enz. (Mnl. *hoenre*, *beenre*, *bunre,* enz.). Ook de *n* wordt vaak ingelascht in composita's, als in *ganzenei*, *eikenhout* en derg. Reeds in het Mnl. kwamen die inlasschingen voor en daarnaast nog menige andere, inz. die van *d* in comparatieven : *stilder*, *scoender*, *reinder*, in werkwoordsvormen als *si gavender*, *si hebbender* (=*si gaven er*, *si hebben er*), maar ook die van andere klanken, als van de *p* (in vormen als *hi neempt*, *hi compt*, enz. ; *scaempte*, *beempt*, enz.), van de *t* in afleidingen op *-heit* en *lijk* (b. v. *gelegentheit*, *verholentheit*, *opentlijc*, *eigentlijc*, enz.), van *n* (in *vermalendien*, *pennentencie*, *visenteeren*, enz., naast *vermaledien*, *pennetencie*, *viseteeren*, enz.) — 2) Voorbeelden

van **syncope** of uitstooting van *d* tusschen twee vocalen kan men met de macht aanhalen uit de Mnl. en de moderne periode, als b. v. *weer, kleeren, beevaart* uit *weder, kleederen, bedevaart* en soortgelijke gevallen. Ten gevolge van het verdwijnen der *d* ontwikkelt zich vaak een overgangsklinker bij het verbinden der overgebleven gedeelten : *koude* > *kou+e* > *kouwe* ; *goede* > *goe+e* > *goeie*, enz. Ook een oorspronkelijke *h* [x] is reeds in het Mnl. tusschen vocalen verdwenen, als in : *tien, zien, slaan, dijen* « groeien » ; vgl. Os. *tehon, sehan, slahan, thîhan* ; ook in *veete*, Mnl. *vede* (Ohd. *fêhida)*, enz. — Uitstooting van consonanten hebben wij o. a. in *Fransch* (< Franksch), *boogaard* (< boomgaard), *kermis* (< kerkmis), *momber*, Mnl. *mombore, mombaer* (< **mondbore*, Os. *mundboro)*, *vonnis*, Mnl. ook *vontnesse* (Ohd. *funtnussi)*, enz. Voorheen werd de *-t* van het voorvoegsel *ont-* meestal gesyncopeerd : *onberen, onbieden, onbreken, oncrupen, onslapen*, enz. voor *ontberen, ontbieden, ontbreken, ontcrupen, ontslapen*, enz. — Uitstooting van een vocaal tusschen consonanten treffen wij o. a. aan in : *pruik* (uit Fra. *perruque)*, *krant* (Fra. *courant)*, *kraal* (uit *koraal)*, *krent* (uit *korint*, d. i. Corinthische druif) ; inz. gebeurt dat nogal eens in de praefixen *be, ge* en *ver*, als b. v. *blijven* < belijven, *glimp* < gelimp, *vreten* < vereten, enz.

c) Ten derde de wijzigingen van klanken in de woorden, nl. **1)** de **methatesis** of omzetting van klanken, als o. a. in *borst* (vgl. Nhd. *Brust*), *naald* (Nhd. *Nadel*), kik*vorsch* (Nhd. *Frosch*), *torsen* (uit *trossen*, Fra. *trousser*), *dertien* en *derde* naast *drie* (Nhd. *dreizehn* en *dritte*), *bord* (Nhd. *Brett*), *wrat* (Mnl. ook *worte* en *warte*), enz. — **2)** de **assimilatie** of gelijkmaking van klank, als in *om* uit *omme* en dat uit *ombe*, zooals nog in 't Mnl. ; *bom* (Fra. *bombe*), *korrel* uit *kornel* (vgl. *koorn*), enz. — De assimilatie kan slechts gedeeltelijk zijn, als in *wandaad* uit Mnl.* *wamdaet* (Os. *wamdâd*), waarin *wam* = slecht (behoort bij Lat. *vomo* = ik braak), dus een ander woord dan het praefix *wam-* ; ook in *Vlaanderen* naast *Vlaming* ; zij is progressief, als de eerste klank den volgenden gelijk maakt, als in *klimmen* < klimben, *elleboog* < elneboog (Ohd. *elina*), of regressief, als de tweede klank den voorafgaanden aan zich assimileert, b. v. in *pollepel* < potlepel, *rillen* < ridlen (van *rēde* « koorts »), *dissel* en *wissel* (vgl. Nhd. *Deichsel* en *Wechsel*). — **3)** De **dissimi-**

latie of ongelijkmaking, waarvan wij voorbeelden hebben in *kamenier* uit *kamerier* (vgl. Fra. *camérier*) ; *toovenaar* uit voorheen *tooveraar ; kandeel* (Mnl. *id.*) « lekkere warme drank », uit Mlat. *caldellum* (bij Lat. *calidus* « warm »), Ofra. *chaudel*, enz. — **4**) Ten slotte de **synaloephe** of de versmelting van twee klanken tot éénen enkelen aan het begin of einde der woorden ; aldus b. v. in *samen* uit *te samen* > *tsamen* > *tsamen ;* ook in *ten* en *ter* uit *te der ;* aan het slot der woorden in gevallen als *doorgaans* < doorgaands, *volgens* < volgends, *thans* < te hands, *willens* en *wetens* < willends en wetends. Andere voorbeelden zijn nog *sidderen* (s < tz, Nhd. *zittern*), *grens, krans, schans, gans(ch)*, Nhd. *Grenze, Kranz, Schanze, ganz ; as, os, vos, bus, das, zes* (vgl. Ndh. *Achs, Ochs, Fuchs, Büchse, Dachs, sechs)*, enz.

Ook de **geminaties** of verdubbelingen van consonanten moeten hier vermeld worden.

Een aantal er van ontstonden uit een enkelvoudigen consonant, onmiddellijk gevolgd door een *j*, welke *j* niet alleen *umlaut* bewerkte, maar ook verdubbeling van den medeklinker, als deze geen *r* was. Aldus b. v. in *leggen, zetten, letten, temmen, bed* (Mnl. *bedde*), *net* « strikwerk » (Mnl. *nette*), *kunne*, enz. (Got. *lagjan, satjan, latjan, tamjan, badi, nati, kuni*, enz.). Die geminaties zijn algemeen Westgermaansch (vgl. daarentegen *generen, weren, gebeuren*, Os. *ginerian, werian, giburian)*.

Sommige geminaties zijn het gevolg van een assimilatie, als b. v. in *timmeren*, Os. *timbrian* (vgl. Mnl. *timberman* naast *timmerman*, Os. *timbar*), in *klimmen* uit *klimben* (Ohd. *chlimban*), *stem*, Mnl. *stemme* (Ohd. *stimna*, Got. *stibna*) ; *lammeren*, plur. van *lam* < *lamb* (Got. Os. *lamb*) ; andere nog kwamen tot stand door uitstooting van een tusschenklank, gelijk b. v. in gevallen als : ik *arbeidde* (< *arbeidede*) ; ook in *ellende* (Os. *elilendi*), samenstelling van *el* « ander » en *land*.

In woorden als *bisschop, gemak, pek, hol, schip*, enz. kwam de korte klinker, ten gevolge van de verbuiging of de afleiding, in open lettergreep te staan en moest derhalve gerekt worden ; vandaar regelmatige vormen als *biscopen, gemake, peke, holen, schepe*, waarnaast echter — werking der analogie — vormen met de onvolkomen vocaal binnendringen (*bisscoppen, gemacke, pecke, holle*,

schippe, enz.); van dit verloop was de verdubbeling van den consonant het noodwendig gevolg. Immers, de geminatie was in het Mnl. een middel om aan te wijzen, dat een voorafgaande klinker kort (onvolkomen) was, als in *takken* en *kannen* (meerv. van *tak* en *kan*), in *liggen* (Got. *lĭgan*) en *zitten* (Got. *sĭtan*), enz.

Eindelijk moet er nog op gewezen worden, dat in het Mnl. talrijke gevallen voorkwamen van verscherping (of stemloos worden) en verzachting (of stemhebbend) worden van consonanten. Sommige zijn eenvoudig de aanwijzing van sandhi-verschijnselen, als b.v. *alste* uit *als de* of *wattan* (< *wat dan*), *dustaen* (< dus daen). Daarnaast verschijnen er, die anders zijn te beoordeelen, als *tafel, snoffelen, loochenen, nachelen, arbeiten* en dergel., naast *tavel, snovelen, loghenen, nagelen, arbeiden,* enz. In het tegenwoordig Ndl. vinden wij nog voorbeelden van verscherping bij *toen* en *toch* (Mnl. *doe* en *doch*), ook bij *trits* (naast drie), *terneder, nochtans* (uit *nog* + *dan*), *niettemin* (*te* is hier een verbogen vorm van het demonstratief *die*), *uitermate (uit der),* enz. Trouwens, herhaaldelijk is *t* uit *d* voortgesproten, o. a. voor suffixen met *n* of *f* aanvangende, als in *beeltenis, wentelen, verbintenis* (bij *beeld, wenden, verbinden*), in *drentelen* (cfr. Nhd *trendeln*), ook nog in *knots* (Mnl. *knodse*), *ritselen* (bij *rillen* < **ridlen*), enz.

137. De klemtoon: — Sedert het oorspronkelijk vrije accent in het Germaansch vast is geworden (vgl. hierboven nr **109** b), heerscht natuurlijk ook in het Nederlandsch de regel, dat de klemtoon (dat is natuurlijk : de expiratorische klemtoon) steeds op de eerste lettergreep van het woord valt, behalve in die woorden, welke beginnen met een toonloos of bijtonig voorvoegsel : *breken*, maar *verbreken, gebroken, onderbróken, ontbréken.*

Doch in veel gevallen wordt van den regel afgeweken. Immers, die vastheid is geen onwrikbaarheid geworden ; ten gevolge van verschillende oorzaken (analogie, invloed van andere talen, inz. van het Fransch, psychologische redenen) gaat zij gepaard met een zekere verplaatsbaarheid, in welk opzicht onze taal ook eigenaardig gekenmerkt wordt.

Zoo verspringt vooreerst de klemtoon bij afgeleide woorden op *-baar, -ig, lijk, -loos* en *-zaam,* tenware de onmiddellijk voorafgaande lettergreep toonloos is, b. v. *uitvóerbaar, misdádig, hartstóchtelijk, voorbééldeloos, arbéidzaam* van *úitvoeren, mísdaad, hártstocht, vóórbeeld, árbeid* (maar de oorspronkelijke klemtoon blijft in *hándelbaar, ópenlijk,*

hóuterig, *óuderloos*) (1). — Verplaatsbaarheid van den klemtoon merkt men nog bij de deelwoorden, die adjectieven worden, dat wil zeggen, waarin het begrip van blijvende hoedanigheid of eigenschap op den voorgrond komt; vgl. *úitmuntend, ópletttend*, *úitstekend*, enz., met *oplétttend*, *uitmúntend*, *uitstékend*. Hetzelfde nemen wij waar bij verbindingen van een werkwoord en zijne bepaling, als in *beláng stellen, den géest dooden, nood lijden,* enz., waarvan de adjectieven *belangstéllend*, *geestdóodend*, *noodlíjdend*, enz., gevormd worden. — Ook in vele samenstellingen valt de klemtoon op het tweede lid, in die nl. waarvan de twee leden als zoodanig niet meer gevoeld worden : *stokóud*, *zoetemélk*, *hoogeschóól, rijsdáálder*, *doodstil*, enz. (vgl. hierboven nr **59**, 1°).

Bij gebrek aan stellige, duidelijke inlichtingen, is het moeielijk de geschiedenis van den klemtoon na te gaan; doch wij weten genoeg om te mogen besluiten, dat sedert het Middelnederlandsch er merkwaardige verplaatsingen zijn gebeurd.

Aldus was de verbale beklemtoning in het Mnl. veel uitgebreider dan in de tegenwoordige taal, dat wil zeggen : de klemtoon viel op het werkwoord, waar hij thans op het partikel ligt, als b. v. in Mnl. *aenmérken*, *aendrágen*, *achterláten*, *achterzíén* en in andere verba met *voor*, *door*, *om*, *onder, over*, *weer*, in welke laatste het accent al of niet op het werkwoord kwam zonder verschil in de beteekenis, terwijl thans juist naar het accent een onderscheid daarin gemaakt wordt, als b. v. tusschen *overwérken* (te veel werken) en *óverwerken* (opnieuw bewerken of langer dan den bepaalden tijd werken), *ondergáán* (lijden) en *óndergaan* (naar onderen of te gronde gaan), enz.

Sommige suffixen moeten in het Mnl. nog een veel sterkeren bijtoon gehad hebben dan thans, blijkens rijmen als *dórperheit : geséit ; sónderlinge : volbrínge ; háéstelike :*

---

(1) Als van de woorden op *-loos* afleidingen op *-heid* gevormd worden, verspringt de klemtoon op *-loos*, b. v. *moedelóósheid*, *goddelóosheid*. Een aantal woorden op *-loos* worden ook op den uitgang beklemtoond : *trouwelóós*, enz. — Soms is de beklemtoning weifelend, als bij de afleidingen op *-achtig*, maar verschil in beteekenis gaat er dan vaak mede gepaard : *rood-áchtig* (op rood gelijkende), *vreesáchtig* (vrees hebbende) ; maar *reusáchtig* naast *réusachtig*, enz. — Voor al die bijzonderheden, die ons bestek niet toelaat volledig uiteen te zetten, raadplege men de afzonderlijke werken.

hémelrike ; éérsam : getám en soortgelijke, ten ware die verbindingen als « rijmen voor het oog » te beschouwen zijn. Doch zij komen te veel voor en bij alle dichters, zelfs bij zeer zorgvuldige, en door den band treffen wij te vaak rijmen aan van thans hoofdtonige lettergrepen met bijtonige of toonlooze, om zoo maar alles zonder eenig onderscheid aan de onbeholpenheid of zorgeloosheid der berijmers toe te schrijven ; men lette b. v. op gevallen als *scíltwachte : náchte ; líchame : mesquáme ; cóninc : dinc*, enz. In elk geval, een aantal suffixen, echte of schijnbare, die in de tegenwoordige taal heelemaal toonloos geworden zijn, waren toen nog bijtonig, als b. v. de *ijn* (> *en*), de *kijn* (> *ken*), enz. ; b. v. *selverijn* (zilveren), *heidijn* (heiden), *teekijn* (teeken), *wapijn* (wapen), *wolkijn* (wolkje), enz. En van diegene, welke tot in de moderne periode bijtonig bleven, zijn er verschillende, waarvan de bijtoon al zeer zwak is, als o. a. *-aar*, *-baar*, *-ling*, *-nis*, *-vol*, *-rijk*, of zelfs heelemaal dof, als *-lijk*, *-ik*, *-iken*, *-igen*, *-ing*, *-ig* (*vreeselijk*, *meening*, *monnik*, *prediken*, *bezigen*, *dienstig*, *gewillig*, enz.). — Een algemeen gevolg van den expiratorischen klemtoon is het eerst verdoffen en later verdwijnen van vocalen (respect. lettergrepen) ; b. v. *(hij) geeft* < *gevet* < *givit ; hoofd* < *hovet* (Got. *haubith*) ; *elf* samenstelling uit **eenlijf*, Got. *ainlif*, Ohd. *einlif* (ook *twaalf*, Mnl. *twālef*, Got. *twalif* is op dezelfde wijze gevormd) ; vgl. ook thans *prófesser* en *dokter*. Let nog op oude leenwoorden als *béker* < Lat. *bicárium ; kéten* < Lat. *caténa ; múnster* < Lat. *monastérium ; schótel* < Lat. *scutélla* en veel dergelijke, waarvan de vorm zich laat verklaren door het aannemen van de Germaansche beklemtoning.

138. De spelling. — Oorspronkelijk en zoolang men zich niet met theoretische beschouwingen heeft beziggehouden, is de spelling van onze taal, reeds van in het Onfr., *phonetisch* gebleven, dat wil zeggen : men trachtte zoo goed mogelijk de uitspraak weer te geven met de letterteekens van het Romeinsche alphabet ; vandaar spellingen als *goet*, *dach*, *tfolc*, *dboec*, *dinc*, enz. Doch men streefde niet naar een vast stelsel ; niet alleen weken de copiïsten van malkaar af in vele punten, maar ieder van hen afzonderlijk kan men op allerlei inconsekwenties betrappen. Aldus beteekent de grafie *o* : 1) een volkomen *o* (oorspronkelijk lang of gerekt *ô*, *ō*), 2) een [u], 3) een volkomen *eu*. De *oe* wijst precies dezelfde klanken aan ; de

volkomen *eu* wordt bovendien nog *u* en *ue* geschreven, enz. *Ook* heeft de gedaanten van *oec* (gewone vorm), *oeck, ooc(k), oic(k)*. — In open lettergrepen werd meestal een volkomen vocaal door één letterteeken aangewezen : *daet, daden, boom, bome, steen, stene;* maar het gebeurt niet zelden, dat een lange klank enkel geschreven werd in gesloten lettergrepen (*vermort* = vermoord, *lert* = leert), terwijl ook nu en dan een enkele letter in open lettergrepen een korten klank aanwijst (b. v. *hebic* d. i. hĕb + ic ; *wilic* = wĭl + ic, enz.) en deze zelfs door een dubbel teeken in gesloten lettergreep voorkomt (*stoerte* = stortte, *swaerte* = zwarte, *maertelaer* = martelaar, *naecht* = nacht, *doechter* = dochter, enz.).

In de drukkerijen werd, in den loop der XVIe eeuw, gaandeweg de behoefte gevoeld een bepaald stelsel te hebben ; zij sloten zich aan bij de spelling van de keizerlijke kanselarij, die pronkte met een overvloed van overtollige teekens : *ick, weinigh, coninckx, Ghendt,* enz.

Weldra verschenen theoretische werken over de spelling. Het eerste was dat van den Gentenaar Joos Lambrecht (*Nederlandsche spellijnghe*, 1550), spoedig gevolgd door verschillende andere, waarvan het voornaamste is de *Twe-spraack van de Nederduitsche Letterkunst* (1584), vanwege de Amsterdamsche rederijkerskamer *In Liefd' bloeyende* in het licht gegeven en door SPIEGHEL opgesteld. Spieghel nam als grondbeginsel aan : den regel van eenparigheid en gelijkvormigheid ; vandaar de spelling met *d* (dood) en *g* (lag) aan het eind van de woorden, het onderscheid tusschen *i* en *j*, *u* en *v*, *s* en *z*, de verdubbeling der lange klinkers in gesloten lettergreep *(aa, oo, ee, uu),* waar vroeger eene *e* of *i* de lengte aanwees *(ae, oe, ai, oi, ue, ui,* enz.), enz.

De *Twe-spraack* had grooten invloed op de latere spelling. In de XVIIe eeuw hield men zich nogal druk met het vraagstuk bezig en sedert dien tijd heeft de spellingbeweging niet opgehouden ; men kon het echter over een menigte punten nooit eens worden.

Een zekere eenvormigheid — maar nog geen eenheid — bracht de reeds bekende DES ROCHES (zie hierboven nr **124** *c*) met zijn stelsel, dat nooit veel opgang maakte. M. SIEGENBEEK (1774-1854), die voor de Hollandsche regeering een nieuwe poging ondernam om de schrijfwijze te regelen (1804), oogstte meer bijval in ; hoewel zeer heftig aangevallen, bleef zijn spelling in zwang tot

in de tweede helft der verleden eeuw. Intusschen werden op dat gebied nieuwe beginselen voorgestaan : de etymologie en de regel van de beschaafde uitspraak. Het geharrewar over allerlei vraagstukken in verband daarmede hield op, toen M. DE VRIES (1820-1892) en J. L. TE WINKEL (1809-1868) hun stelsel voordroegen (1863). Dadelijk verkregen zij bijna algemeene instemming en bereikten de gewenschte eenheid ; officiëel werd hunne spelling aangenomen door de Belgische regeering reeds in 1864, in Nederland eerst in 1883. — De spelling van De Vries-Te Winkel is te « geleerd », te conservatief. Wat als opperste regel gelden moest, nl. het weergeven van de uitspraak, werd ondergeschikt aan de zucht om zooveel mogelijk den oorsprong der woorden aan te duiden ; vandaar *visch*, *was* en *wasch*, *koolen* en *kolen*, *steenen* en *stenen* en dergelijke onderscheidingen meer, die ten slotte heelemaal onnoodig de schrijfwijze vermocielijken.

Het is niet te verwonderen dat, evenals men in andere landen pogingen tot vereenvoudiging ondernam, ook bij ons voorstellen gedaan werden tot herziening en verbetering van dit stelsel ; de leider van die beweging, welke in Nederland aan den gang werd gezet en veel volgelingen kreeg, was Dr R. A. KOLLEWIJN, die in 1891 een eersten aanval deed met zijn opstel *Onze lastige spelling*. Doch zijn bedoeling was niet enkel een aantal vereenvoudigingen in de schrijfwijze in te voeren *(mens, ogen, benen, eindelik)*; hij wil tevens de schrijftaal vereenvoudigen door overbodige onderscheidingen te laten varen *(jaarlijks* en *jaarlijksch*, *de vader* en *van den vader)* en aldus toenadering tot de gesproken taal bekomen. Tot heden zijn die pogingen niet ten volle geslaagd ; het verzet er tegen komt van de « officiëele » wereld — niet van de mannen van het vak. Wellicht wordt een middelweg gekozen tusschen het verouderd stelsel van De Vries-Te Winkel en het eenigszins radicaal schijnend van Kollewijn. Hierboven (nr **95**) hebben wij reeds gezeid, dat sommige hervormingen noodzakelijk zijn en dat de toekomst van de taal er niet door gebaat wordt, aan onnauwkeurige onderscheidingen vast te houden en de kloof tusschen spreektaal en schrijftaal te verbreeden en te verdiepen.

139. Woordvorming. — Van bestaande woorden vormt het Nederlandsch er tegenwoordig nieuwe, hoofdzakelijk op drie wijzen : 1) door *afleiding* (b. v. *goedheid*

van «goed», *gelukkig* van «geluk» ; 2) door *samenstelling* (b. v. *dansmeester*, van den stam van «dansen» + «meester» ; 3) door afleiding en samenstelling tegelijk : *samenstellende afleidingen ;* b. v. *tentoonstelling* van « ten toon stellen ».

Nog menige wijze van woordvorming is bekend. Aldus o. a. de *klanknabootsingen*, die wel bij ons geen gewoon middel is, maar thans nog wordt aangewend en bepaaldelijk bij woordkunstenaars voorkomt, als *kwikkwakken* bij Bilderdijk en tal van splinternieuwe bij de modernen ; voorts de *woordverkortingen*, reeds hierboven besproken (nr **63** b) en die het Nederlandsch kent, even goed als elke levende taal. — Daarentegen zijn tegenwoordig verdwenen de *reduplicatie's* van het type van Skrt. *dámē dámē* « in elk huis », ook *koekoek*, en de *afleidingen door middel van den ablaut,* als *vlucht* bij « vlieden », *schot* bij « schieten », *bond* en *band* bij « binden », enz.

Sommigen rekenen nog, als middelen tot woordvorming, het verschijnsel bekend onder den naam van *vormsplitsing,* als b. v. « ambacht » en « ambt » (dit laatste is ontstaan uit « ambacht » en komt reeds in 't Mnl. voor); voorts den *overgang van een woord naar een andere woordsoort* (b. v. «groen» in de beteekenis van «de groene kleur »), ook de *uitbreiding der beteekenissen,* omdat feitelijk een woord met verschillende beteekenissen moet gelden als zooveel verschillende woorden, elk met één beteekenis, zelfs nog het *overnemen van woorden uit tongvallen of uit speciale talen* (1).

Er is reeds op gewezen (zie nr **45**) dat, uit den vorm dien de woorden tegenwoordig hebben, het vaak moeielijk is iets te besluiten aangaande hun ontsaan. Een aantal zien er uit als enkelvoudige of « primitieve woorden, dat is : noch afgeleid, noch samengesteld, gelijk b. v. *stam* en *elk*. — Het eerste nochtans is een afleiding met een *-mno-* (of *-mni-*) suffix bij den $\sqrt{\text{ST(H)}\hat{\text{A}}}$; het staat dus gelijk (als honderd andere : *dag, nacht, hoofd, vinger, boom, bed, rijk, duur, schoon,* enz.) met thans blijkbaar afgeleide woorden als *leeraar, bestuurder, strooisel* en dergelijke. En wat *elk*

(1) Ook het « schertsenderwijze » vormen van woorden, als de *buitenissigheid* van Multatuli, de *inlegkunde* (om aan te duiden de averechtsche soort van uitlegkunde, die er naar streeft in een zin, woord of uitdrukking de beteekenis te vinden, welke men er in vinden « wil »), de *tweezaamheid* (het verbreken der eenzaamheid door een gezel), enz. worden soms ook gerekend tot de wijzen van woordvorming ; ten onrechte — want al zulke « scheppingen » volgen eenvoudig bestaande regels van woordvorming.

betreft, het is een compositum van *een+lijk* (Germ. **aina +lîka)* met de beteekenis van : « ieder afzonderlijk ».

Daaruit blijkt, dat de grenzen tusschen *enkelvoudige* en *afgeleide* woorden in malkaar vloeien en evenzoo die tusschen *enkelvoudige* en *samengestelde ;* ja, zoo dadelijk zullen wij ook leeren, dat tusschen afleiding en samenstelling de verhouding dezelfde is. — Natuurlijk belet er niets zulke woorden aan te zien en te behandelen als enkelvoudige en er afleidingen en samenstellingen bij te vormen ; men mag echter niet vergeten, dat wij ons dan plaatsen op een zuiver empirisch standpunt, geenszins op een historisch. Met andere woorden : dezelfde woorden, die voor ons taalgevoel van nu enkelvoudig zijn, zouden blijken afgeleid of samengesteld te wezen, beschouwden wij ze in een andere periode der taalontwikkeling (eenige eeuwen vroeger of later).

140. Woordvorming door afleiding. — Door **afleiding** verstaat men het vormen van nieuwe woorden uit reeds bestaande door middel van *afleidingsuitgangen* (of suffixen), als *goedheid* en *goedig* van *goed.*

1) *In formeel opzicht* verdeelt men de suffixen in twee klassen ; de eerste dienen tot vorming van werkwoordelijke stammen *(verbale* suffixen), als b. v. *-igen* en *-eeren* (rein-*igen,* steen-*igen*, klein-*eeren*, waard-*eeren,* enz.) ; de tweede maken stammen tot vorming van « nomina », dat is : substantieven, adjectieven, telwoorden en pronomina's *(nominale* suffixen) ; aldus o. a. *-aar* en *-sel* (leer*aar*, bak*sel)*, *-ig* en *-zaam* (bloed*ig*, arbeid*zaam)*, enz.

In de nominale suffixen onderscheidt men er tot vorming van abstracta en concreta, en in deze speciale reeksen nog afzonderlijke tot aanwijzing van het geslacht; voorts andere tot vorming van diminutieven, verzamelnamen, enz. ; de verbale suffixen omvatten die tot vorming van causatieven, denominatieven, duratieven, ieteratieven, frequentatieven, enz. Het is de taak van de beschrijvende grammatica er het overzicht en het gebruik er van aan te toonen ; wij kunnen in deze bijzonderheden niet treden.

2) *Historisch beschouwd* zijn de afleidingen uit oorspronkelijke samenstellingen ontstaan, zooals wij nu nog uit samenstellingen allengs afleidingen zien geboren wor-

den, als b. v. de woorden op *-boer (melkboer, osseboer, kaasboer, vischboer, zandboer, vuilnisboer)*, op *-goed (speelgoed, waschgoed, kindergoed, beddegoed, ondergoed)*, op *man (buitenman, theeman, speelman)*, enz., waarin *boer, goed, man* enz., hunne eigenlijke beteekenis verliezen en een algemeenen, vagen zin krijgen. Ook de adjectieven op *-vol, -rijk, -zalig, -matig* en andere nog kunnen hierbij opgesomd worden.

Dergelijke woordvormingen, die in de hedendaagsche taal in menigte zijn opgekomen, staan op de grens tusschen afleiding en samenstelling; evenzoo zijn er een aantal andere, uit vroegeren tijd dagteekenende, die nog op de grens tusschen samenstelling en afleiding staan, als b. v. de adjectieven op *-loos* (een enkele maal komt *loos* nog voor als afzonderlijk woord, gelijk in « een *looze* noot »).

Klimmen wij hooger in het taalverloop op, dan vinden wij verschillende van de tegenwoordig aangewende afleidingssuffixen als zelfstandige woorden terug, b. v. *-heid, -schap, -dom, -lijk, -saam,* waarvan de vier eerste substantieven waren met de beteekenis van *soort, geaardheid, toestand, gedaante*, het laatste een adjectief (*gelijk* of *verbonden met*). — Andere daarentegen vertoonen zich steeds, al van in de oudste periode, dat is: in het Indogermaansch, als elementen tot woordvorming, zooals b. v. het *-jo*-suffix. In het Germaansch bewerkte die *j* « umlaut » en de *o* > doffe *e*; Got. *arbja*, Mnl. *erve* (erfgoed), thans *erf*. — Een derde reeks suffixen werden overgenomen uit vreemde talen, als *-aar* (ook tot *-er* verzwakt), uit het Lat. *-arius*; uit Lat. *-ia* of Fra. *-ie* ontstond *-ij* met zijn bijvormen *-(e)nij, -ernij*; uit het Fra. *-ley* « soort, wijze » kwam *-lei* voort en van de Fra. werkwoorden op *-ier* werd de uitgang *-eeren*, Mnl. *-ieren* gevormd. — Ten slotte hebben wij nog een aantal suffixen, die er oorspronkelijk geene waren, maar ontstonden door een verkeerd opvatten der woordbestanddeelen, zooals b. v. *-ing* (ook *-ung* in het Hgd.). Oorspronkelijk werd een *-g* suffix (Idg. *k*) aan nominale *n*-stammen gehecht; daaruit is, door onjuiste scheiding, *ing* voortgekomen, op dezelfde wijze als later dit *-ing* tot het suffix *-ling* aanleiding gaf door het abstraheeren er van uit woorden als *wandeling, handeling, hemeling*, waar de *l* tot den stam van het woord behoort; vandaar afleidingen als *dorpe-l-ing, vreemd-e-ling, zwerv-e-ling, jong-e-ling*, enz. Ook *nis* (< *nassus*) heeft een soortgelijke geschiedenis; de oorspronkelijke vorm was *-assus*.

Zien er thans vele suffixen uit als zijnde onzelfstandige elementen tot woordvorming, hun verschil in oorsprong wordt alleen door de geschiedenis opgehelderd ; een criterium om hunne herkomst en beteekenis uit te maken levert de tegenwoordige taal niet.

3) *Wat hun aanwenden betreft,* in alle perioden der geschiedenis zien wij dat bepaalde suffixen voortdurend worden gebezigd *(levende, vruchtbare* suffixen), terwijl andere aan het wegkwijnen zijn of zelfs al heelemaal dood (*onvruchtbare* suffixen).

Sommige suffixen waren in het Mnl. reeds aan het uitsterven, gelijk *-leec* (< *laik* « dans, spel, lied ») in *feesteleec* en in *huweleec* (later *huwelijk* geworden naar analogie der woorden op *-lijk*) ; voorts nog *-ede* (als in *graefnede, gesélnede), -e* (als in *lieve, koude),* later vervangen door *de*, respect. *te : liefde, hoogte* (uit *lievede, hogede).*

Andere nog bleven of werden « onvruchtbaar », dat wil zeggen : dienden niet meer tot afleiding van nieuwe woorden. Zoo werd b. v. voorheen een *-t* suffix gebruikt tot vorming van abstracta bij sterke werkwoorden, als *macht, gift, vlucht, gracht,* enz. Op een gegeven tijd is dat niet meer in zwang gebleven en daarmede werd het afleiden van substantieven op die bepaalde wijze besloten.

Wat de thans nog « productieve » suffixen aangaat, er dient opgemerkt, dat hun wezenlijk bezigen heelemaal afhangt van het gebruik, evenals door het gebruik hun productief blijven of onvruchtbaar worden bepaald wordt. Aldus kan men wel, theoretisch gesproken, van alle werkwoorden afleidingen op *-ing* vormen (type van *rekening, melding*), maar feitelijk blijft dat beperkt tot een min of meer groot aantal woorden ; van *rooken, drinken* en *bidden* b. v. maakt men niet *rooking, drinking, bidding* (wel *berooking* en *aanbidding*). En zoo zijn er honderden.

De geschiedenis leert ons nog, dat de productieve suffixen van oudsher niet alleen bij bepaalde woordcategorieën voorkomen (als substantieven, adjectieven, enz.), maar bovendien bij woordenreeksen met verwante beteekenis in de verschillende Germ. talen, gelijk b. v. afzonderlijke suffixen voor het aanwijzen van kleuren, ziekten, ambten, bedieningen, munten, enz. ; daaruit blijkt dus, dat hun geschiedenis samenhangt met hun beteekenis en te verklaren is door de werking van psychologische factoren. — Wat den vorm der suffixen betreft, van gewicht is het optreden van consonanten ; de vocalen hebben als zoodanig minder beteekenis, omdat zij, in het Germaansch althans, dienst doen als flexieuitgangen. Ook nog

meer andere punten zijn min of meer belangrijk : de werking van het accent ; bij bepaalde reeksen der ablautsverschijnselen, enz ; doch dat alles heeft zijn beslag gekregen in tijden, waaruit geen Nederlandsche bronnen dagteekenen. Alleen kunnen wij van sommige speciale vormingen nog sporen aanwijzen in de tegenwoordige taal, als b. v. van de nasaleering van werkwoordelijke stammen, welke zoo vaak optreedt in het Sanskrit, het Grieksch en het Lat. (b. v. bij werkw. als _vi-n-co_, _fra-n-go_, praet. _vic-i_, _freg-i_) en die wij nog vinden in _brengen_, _denken_, _dunken_ (praet. _bracht_, _dacht_, _docht_).

Over een bepaald soort van afleidingen moeten wij ten slotte nog een woord zeggen, te weten over die, welke door middel van _klankwisseling_ (of « ablaut ») gevormd worden. Die wijze van woordvorming is zeer oud, klimt op tot de algemeen Germ. periode en is sedert lang uitgestorven ; toen het Ndl. opkwam, was zij al improductief geworden.

Zulke afleidingen komen alleen voor bij sterke werkwoorden, waarvan de verschillende stammen door «ablaut» gevormd worden (zie verder nr **144**); vandaar het verschil in het vocalisch gedeelte er van. Soms hebben zij den klinker van den praesensstam, als b. v. (ge)_zicht_, _tred_, _gang_, _slag_, (ge)_brek_, (ge)_sprek_, enz., bij _zien_, _treden_, _*gangen_ (en dat bij _gaan_), _slaan_ (Got. _slahan_), _breken_, _spreken_, enz. Andere hebben dien van het (vroeger) enkelvoud van het praeteritum, b. v. _band_, _dwang_, _zang_, _drank_, _kramp_, enz., andere dien van het meervoud, als _spraak_, _bond_, _wrong_(el), _steeg_, _beet_, (af)_braak_, enz. Andere ten slotte den klinker van het verleden deelwoord, gelijk _brok_ (en _breuk_), _sproke_ (en _spreuk_), _worp_.

Bij een aantal komt nog een thans herkenkaar suffix voor, als b. v. _vlucht(e)_ (met _umlaut_'s ü), bij den stam _vlooch_, praeter. van _vlieden_ (< Mnl. _*vlien_ = _*vliehen_; geen verband met _vliegen_), of nog de vorm wijst uit, dat er oudtijds een moet geweest zijn, als b. v. bij _spreuk_, naast _sproke_, welke _eu_ een umlautsvorm moet zijn en te verklaren door een oorsprokelijk _-i_ suffix (_spreuke_ < _*sprok-i_).

Uit de tegenwoordige vormen valt natuurlijk niets te besluiten : allerlei wijzigingen kunnen ontstaan zijn, nu nog dadelijk te herkennen soms, als b. v. bij _smout_ < _smalt_ (bij den vroegeren stam van praeter. enkelv. van _smelten_), maar meestal niet.

141. Woordvorming door samenstelling. — Samenstellingen zijn vormingen, ontstaan door het verbinden van twee woorden, die elk afzonderlijk in de taal bestaan

(of ten minste, de stam er van) : *duikboot* (van den stam van *duiken* + *boot*), *huiswerk* (*huis* + *werk*), enz.

Men heeft onderscheid gemaakt tusschen « eigenlijke » samenstellingen en « *woordkoppelingen* ». Het wezen van de eigenlijke samenstelling zou hierin gelegen zijn, dat door de verbinding der twee bestanddeelen *een nieuw begrip* tot stand komt, als b. v. in *pluimstrijken*, dat niet het « strijken der pluimen » beteekent, maar « vleien ». Ook berust die opvatting op de omstandigheid, dat de twee deelen niet kunnen losgemaakt worden, omdat er één althans nooit voorkomt als afzonderlijk woord, maar als « woordstam », als b. v. in *struikelblok, dwingeland, scharenslijp, eerbied*, enz. — Bij de oneigenlijke, zegt men, is dat anders; men kan de twee deelen zeer gemakkelijk uiteendoen, als b. v. in *pastoorsmeid*, *keukengerief* enz.; zulke vormingen brengen geen begripswijziging mede; het is een bloote neven-malkaar-plaatsing ; de verbindingen *vorstenzoon* en *timmermanswinkel* b. v. zeggen niets meer dan (*eens*) *vorsten zoon*, (*eens*) *timmermans winkel*.

Uit de geschiedenis blijkt, dat het wezenlijk onderscheid elders te zoeken is. Immers, woordvormingen die men thans als « eigenlijke » samenstellingen beschouwt wegens de er mede gepaard gaande begripswijziging, als *hoogeschool* (heelemaal wat anders dan « hooge school »), of *edelman* (nog wat anders dan *edele man*) zijn uit eenvoudige naast-malkaar-plaatsingen voortgekomen. Zoo hoog wij opklimmen, vinden wij woordvormingen van het type *leermeester* of *scharenslijp*, dat is : zulke, waarin een der twee leden niet een « woord » is, maar een « stam » — en andere, als *huisdeur, nachtlicht, zeeziek*, dat wil zeggen zulke, waar het eene lid het andere op eenige wijze bepaalt, waar dus een syntactisch verband voorhanden was. Daarnaast kwamen allerlei woordverbindingen voor, dat is groepeeringen van twee of meer woorden, die samen één begrip uitmaakten, en die al of niet aaneengeschreven werden : *den geest geven* = sterven ; *in de pan hakken* = totaal verslaan ; *de plaat poetsen* = vluchten, *braak liggen, los loopen*, enz. In de schrijfwijze heerschten voorheen aanhoudend twijfel en willekeur ; later is men sommige verbindingen gaan aaneenschrijven, en dan heetten zij « samenstellingen », als *edelman, inderdaad*. Het graphisch verbinden tot één woord kwam ten gevolge van de omstandigheid, dat die woordkoppelingen gebruikt werden in een bepaald verband (b. v. *blindeman*), of nog,

dat de beteekenis van een der bestanddeelen der uitdrukking verflauwde : *altemet* (= bij mate), *geestdoodende bezigheden, hartverscheurende kreten*. Doch dat in die vaste verbindingen de beteekenis beperkt werd, als in *hoogeschool, schoonvader,* maakt ze eigenlijk niet tot een nieuwe eenheid. De beteekenis is niet de voornaamste factor en geeft den doorslag niet ; dat wordt nog bewezen door het feit, dat het tweede lid vaak is weggevallen : een winkel*(huis)*, een kilo*(gram)*, en dat bovendien in de taal allerlei tegenstrijdigheden voorkomen. Daarenboven, ook thans zijn nog veel soortgelijke samenstellingen aan het worden : *leegloopen, doodschieten, liefhebben, goedkeuren* zijn het al ; maar *los loopen, lastig vallen, braak liggen, mooi vinden* nog niet, ofschoon in beteekenis met de vorige reeds gelijk staande. En naderen verbindingen als *Zwarte zustersstraat, zoute vischhandelaar* daar ook al niet toe ?

Hoe ook hare wording is, die samenstellingen of woordkoppelingen bestaan altijd uit twee leden. Zij moeten dus onderscheiden worden : 1) van *schijnbare samenstellingen*, die geen twee leden bevatten, als « bakkuis » (< *bakkens, bakkes*, plur. van *bakken* « wang »), *wambuis* (Mnl. *wambeys* en dat uit Mlat. *wambasium*, een afleiding bij Got. *wamba* « onderlijf » ; — 2) van *verholen samenstellingen*, dat is zulke, die niet meer voor het taalgevoel bestaan als zoodanig, gelijk *elf* (< *een* + *lif*, d. i. «één boven (tien)»), *malkander*, Mnl. *mallije ander*, waarvan het eerste woord op zijne beurt een compositon is van *man* + *lijk* : « ieder der menschen », *wereld* (uit *weer* « mensch » + *eld* « geslacht », *jonker* (uit *jonkheer*), *juffer* (< *jonkvrouw*), *herberg* (uit *heer* + *berg*, den stam van « bergen », enz. ; — 3) van *woordherhalingen* (of *tautologieën*), als *bronwel (bron = wel), walvisch (wal* alleen beteekent « walvisch »), *damhert, rendier, muilezel*, enz. Soms is nog — gelijk wij daarjuist opmerkten — het tweede lid weggevallen, gelijk b. v. in (behalve de reeds gegeven voorbeelden) koets*(wagen)*, tram*(wagen)*, zerk*(steen)* (zerk = doodkist), kraag*(doek)* (kraag = hals), enz.

De samenstellingen kan men vooreerst groepeeren naar hunnen vorm. 1) Ofwel er is geen verband tusschen de twee leden : *doofstom, edelman ;* het eerste lid is de bloote stam ; 2) ofwel er is wel verband, en dan kan het van verschillenden aard wezen : een buigingsuitgang : *vis-*

schersvrouw, brievenbus — ofwel een eenvoudige verbindingsklank, meestal naar analogie ingevoerd ; aldus b. v. *drinkebroer, ossetong* naar het voorbeeld van *lampeglas,* d. i. *lampe + glas ; leidsman* (analogie van « visschersvrouw », cfr. *leiddraad), zielskracht* (vgl. *zieleleed, zielenadel).*

Wat ten tweede de *syntactische verhouding* van de leden der samenstelling betreft, hier kunnen wij onderscheiden : 1) de copulatieve of dvandva-composita, d. i. zulke samenstellingen of liever woordkoppelingen, waarvan de twee leden, buiten samenstelling, door de conjunctie *en* verbonden zouden voorkomen, als *pauskoning*, d. i. paus en koning, *Godmensch, waterland, heereboer, doofstom, edelachtbaar, spelevaren, koekeloeren* (dat is: *koeken* = « gluren » = Nhd. *gucken + loeren,* enz. Hier worden ook de klankherhalingen bij gebracht, als *geklikklak,* d. i. « geklik en geklak », *getiktak, gebimbam*, enz. — 2) de possessieve samenstellingen, waarvan het eerste lid een adjectief is en het tweede een substantief, en die samen eigenlijk de waarde hebben van een bijvoeglijk naamwoord. Aldus b. v. *domkop,* d. i. « hij die een dommen kop heeft » (geenszins op te vatten als : « domme kop ») ; *roodhuid,* d. i. « die eene roode huid heeft », *wijsneus, vierkant, drievoet,* enz. — 3) de determinatieve samenstellingen, d. i. zulke, waarin het eene lid door het andere bepaald wordt. Buiten samenstelling zou het eene lid tot het andere staan als b. v. in een genitiefbetrekking *(gravenkroon, ruitergevecht)* of in een andere casusbetrekking, respectievelijk voorzetselbepaling *(huiswerk, brilledoos, boekhandel, drinkbeker, schijnheilig,* d. i. « heilig in schijn ») of nog als object bij een werkwoord fungeeren (b. v. *dwingeland, waaghals, tijdverdrijf, scharenslijp*, enz.). — 4) de versterkende composita, waarvan het eerste lid de beteekenis van het tweede, soms bij wijze van vergelijking, versterkt : *stokoud*, d. i. « zeer oud », *grasgroen, ijzersterk, ingoed, doorkundig, overoud,* enz.

Wat ten slotte de *beteekenis* der samenstellingen betreft, die hangt af, niet van den vorm, maar van de betrekking tusschen de twee leden en van het gebruik ; vgl. b. v. *vischvrouw, waschvrouw, huisvrouw, gebuurvrouw ; schooljaar, schoolgeld, schoolmeester, schoolgebouw, schoolwerk ; dagboek, jaarboek, liedboek, zangboek, vergeetboek, volksboek; herdershond, wolfshond, bloedhond, krulhond, wachthond, schoothond, waterhond, karrehond,* enz.

Uit deze en soortgelijke samenstellingen blijkt duidelijk, dat zij gevormd zijn naar verschillende analogieën — niet volgens vaste regels. Daarom kan men er ook geen « bepalingen » van geven.

142. Woordvorming door afleiding en samenstelling tegelijk. — Zulke vormingen, *samenstellende afleidingen* geheeten, zijn een gewoon middel tot het vormen van nieuwe woorden en de tegenwoordige taal maakt er ruimschoots gebruik van. Het type daarvan is b. v. *hardnekkig* of *tentoonstelling*, geenszins te verklaren als afleidingen noch als samenstellingen, maar als wezenlijke woordkoppelingen *(hard + nek* of *ten toon stellen)* tot een eenheid verbonden door middel van een suffix.

Op die wijze vormt men 1) substantieven : *ademhaling, brandstichting, dierentemmer* en duizend derg., allemaal ontstaan uit een infinitief met zijn bepaling, of nog even talrijke andere als *teleurstelling, ingenottreding, inbeslagneming*, enz., voortgesproten uit een zegswijze (ook een infinitief met een bepaling : « te leur stellen », enz.);

2) adjectieven en bijwoorden, als b. v. *evenredig, uitheemsch, rooskleurig, alledaagsch, achtkantig, zondagkerksche* (geuren), *langejassig* (doen), enz., allemaal vormingen met een adjectief (pronomen of partikel) + een substantief en een suffix ;

3) werkwoorden van het type *likkebaarden, reikhalzen, inkwartieren, overnachten*, enz.

Van deze wijze van woordvormingen geldt hetzelfde, wat wij reeds opmerkten bij de afleidingen — en wat ook over samenstellingen mag gezegd worden, nl. dat de geschiktheid der taal om alle mogelijke soorten van zulke woorden te scheppen, feitelijk door het gebruik tot min of meer vaste reeksen beperkt wordt. Hoeverre men mag gaan, moet door een fijn taalgevoel uitgemaakt worden ; regels zijn niet aan te geven. — Sommige schrijvers, vroeger zoogoed als thans, hebben hun lust bot gevierd in het uitdenken van ongewone woordsmedingen ; hun werken worden er wel stroever en onduidelijker door, maar niet mooier noch boeiender.

143. De verbuiging. — In de verbuiging, gelijk trouwens in de heele flexie, is nogal wat vereenvoudiging en nivelleering gekomen. Met betrekking tot dit punt

bevond zich het Mnl. in een overgangsperiode; het overgeleverde was aan het wankelen en dooreenwarren, allengs is regelmaat gekomen, maar met het te loor gaan of samenvallen van veel oorspronkelijke onderscheidingen. — Men mag voorts niet vergeten, dat de overlevering, de taal op het papier, de wezenlijke toestanden, dat is : de gesproken taal, allesbehalve getrouw weergeeft. Het zou verkeerd zijn te denken, dat de vroegere schrijftaal de gesprokene beter aanwees dan zij het nu doet; ook in de Mnl. periode, ofschoon nog veel vormen voorkomen, was de deflexie al voor een groot deel voltrokken en daaromtrent geheel in de XVIIe eeuw — niettegenstaande een macht van uitzonderingen in de papierentaal.

Het Germaansch bezat twee verbuigingen, eene *sterke* of *vocalische* (stammen uitgaande op een vocaal) en een *zwakke* of *consonantische* (1). Naar den slotklinker van den stam werd de vocalische ingedeeld in *a*, *i*, *ô*, *u* -verbuiging (het verschil komt best uit in den dat. plur., b. v. bij Got. *dagam*, « dagen » *gibôm*, « giften » *gastim*, « gasten », *sunum*, « zonen »). De consonantische omvatte voornamelijk de stammen op *-n* (b. v. Got. *hana* « haan », genit. *hanins*, nom. mv. *hanans*).

De vocalische stamsuffixen (*a*, *i*, *ô*, *u*) waren in het Mnl. toonloos geworden (*e*) en alle substantieven gaan bijgevolg uit op *e*, behalve de onzijdige en de mann. sterke (*huus*, *dach*); daarmede was het onderscheid tusschen de verbuigingen verdwenen. Sommige feiten herinneren nog aan de oorspronkelijke toestanden, b. v. de « umlaut », als in den stam eene *j* was, gelijk bij *vest* (Got. *wasti*, genit. *wastjôs*), de *-e* uitgang zelf in het enkelvoud (als in *eerde*, *beelde*, Onfr. *ertha*, *bilithe*, enz.), welke uitgang bij een aantal vrouw. substantieven voorkwam en veroorzaakte, dat alle op *-e* eindigende naamwoorden het vrouwelijk geslacht aannamen (behalve *vrede*).

Het onderscheid tusschen sterke en zwakke verbuiging

---

(1) *Sterk* en *zwak*, met betrekking tot verbuiging en vervoeging, zijn benamingen door Grimm uitgedacht en berustende op een symbolische verklaring der flexie. *Sterk* noemde hij zulke stammen of wortels, waarbij, naar zijne voorstelling, geen ander suffix noodig was voor de verbuiging of vervoeging; *zwak* diegene, waar er wel een voorkwam, als een *-n* suffix bij de nomina en een *-de* bij de werkwoorden.

hield zich beter staande, maar de twee waren toch ook al in het Mnl. voor een goed gedeelte dooreengeloopen. De meeste woorden volgen in het enkelvoud de sterke verbuiging (gen. *s* of *es*) : des *vaders*, des *helpers*, in het meerv. de zwakke *(-en), bergen, jaren, zonen, beken*, enz. ; zelfs gevallen als *des leeus* komen voor. Het gevolg is geweest, dat alle oorspronkelijke toestanden werden verdonkeremaand ; en aangezien de casusuitgangen grootendeels ook al wegvielen, maakt de Mnl. verbuiging den indruk van een warboel.

De normale verbuiging was allengs geworden als volgt :

Sterk Sg.	N.	— (e)	*Zwak* Sg.	N.	— (e)
	G.	— (e)s		G.	— (e)n
	D.	— (e)		D.	— (e)
	A.	— (e)		A.	— (e)
	Plur.	— (e)n (overal)		Plur.	— (e)n (overal)

In de XVIe eeuw nam de verwarring nog toe. Naast genitiefvormen als *des here, des mensches, des dorst, des daghe, des dienstmaechs,* treffen wij ook aan : *des bedden, des rouwen, des berouwenessen, des conninginne, eens vrouwen, des susters*, enz.

Later kwam daar meer regelmatigheid in, althans in de geschreven taal ; al spoedig waren in de levende taal de verschillende naamvallen verdwenen ; alleen de accusatief bleef over (al naar de dialecten in den vorm van *den vader* of *de vader*). In de schrijftaal werd het verschil tusschen *de vader* (nomin.) en *den vader* (accus.) systematisch ingevoerd ; maar het is heelemaal kunstmatig ; vandaar dat ook bij al diegenen, die het schriftelijk aanwenden, niet zelden inconsequenties voorkomen.

In het voorbijgaan kunnen wij hier aan toevoegen, dat hetzelfde mag gezeid worden van het *grammatisch geslacht* ; allengs zijn daar ook ingrijpende veranderingen in gekomen. In veel streken kent men maar twee geslachten meer (het *de-* en *het-* geslacht) ; in andere nog drie ; maar van streek tot streek komen afwijkingen. Trouwens, sedert de middeleeuwen hebben vele woorden een ander geslacht aangenomen ; de tegenwoordige spreektaal heeft nog gevoel voor het onzijdig geslacht, maar tusschen het mann. en vrouw. is het verschil bijna uitgewischt ; de dialecten zijn natuurlijk conservatiever gebleven op dat punt, gelijk op zooveel andere.

Zij, die het willen handhaven in de schrijftaal, vergissen zich daarom ook vaak, als zij geen steun vinden in hun dialect (*van den kat, van den bank*, enz.). Herhaaldelijk hebben de taalregelaars het geslacht willen bepalen. De eerste poging daartoe is die van SPIEGHEL in zijn *Twespraack* (1584). Hij had nog al talrijke opvolgers, die telkens hun uitspraken grondvestten op willekeurige, soms fantastische regelen, gelijk bij BILDERDIJK het geval was in zijn verhandelingen over dat onderwerp (in 1805, 1818, enz.).

Met de flexie van het adjectief was het al niet beter gesteld als met die van de substantieven. — Oorspronkelijk kende het Germaansch twee volledige verbuigingen, in alle naamvallen, getallen en geslachten, insgelijks een « sterke » (of *s*-) en een « zwakke » (of *n*-) verbuiging; de eerste werd gekozen, als het adjectief zonder artikel, met *een* (of *geen*) voorkwam of praedicatief gebruikt werd; in de overige gevallen werd het zwak verbogen; het onderscheid werd dus bepaald door syntactische redenen. Dit was zeer ingewikkeld; elk adjectief had een voorraad van een dertigtal vormen; natuurlijk moesten vele daarvan bij latere ontwikkeling fataal samenvallen (1).

In het Onfr. zijn de twee verbuigingen reeds aan het dooreenloopen: invloed van de zwakke op de sterke en omgekeerd. — Het Mnl. kent geen wezenlijk onderscheid meer; naast regelmatige, zwakke genitieven als *des goeden ridders, der helschen straten* treft men ook *des goets ridders*,

(1) Ziehier, als specimen, de verbuiging van het enkelv. van *blinds* in het Gotisch (*IVe eeuw*):

Sterk Mann.	*N.*	blinds	Vr.	blinda	Onz.	blind(ata)
	G.	blindis		blindáizôs		blindis
	D.	blindamma		blindái		blindamma
	Acc.	blindana		blinda		blind(ata)
Zwak Mann.	*N.*	blinda	Vr.	blindô	Onz.	blindô
	G.	blindins		blindôns		blindins
	D.	blindin		blindôn		blindin
	Acc.	blindan		blindôn		blindô

Het meerv. was

Sterk Mann.	*N.*	blindái	Vr.	blindôs	Onz.	blinda
	G.	blindáizê		blindaizô		blindaize, enz.
Zwak Mann.	*N.*	blindenas	Vr.	blindôns	Onz.	blindôna
	G.	blindanê		blindônô		blindanê, enz.

In het Onfr. (*Xe eeuw*) was dat reeds veel eenvoudiger geworden.

sijns lieve kint, der edele vrouwe, der goeder vrouwe ; feitelijk is de zwakke flexie allengs samengevallen met de sterke. Daarenboven nam zelfs het adjectief, onder invloed van het voorafgaand bepalend lidwoord (*die, dat),* welk tot de pronominale verbuiging behoort (vrouw. genit. enkelv. *diere, dier),* ook de pronominale uitgangen aan *(-er, -ere, -re)* in den genit. en dat. vrouw. enkelv. en in den genit. plur. van alle geslachten : *eenre* (= eener) *goeder vrouwen* (sg.), *goeder mannen* (plur.).

Na de middeleeuwen verdwijnt alle spoor van sterke en zwakke verbuiging ; het adjectief heeft maar twee vormen meer : met of zonder *e : goed* en *goede* (in de schrijftaal nog *-en :* den goed*en* vorst ; den goed*en* vorsten). Sporen van de vroegere flexie hebben wij nog in staande uitdrukkingen en vaste zegswijzen : *blootshoofds, goedsmoeds* (sterke genit.), *middernacht, te goeder trouw* (dat. vrouw. sg.) ; *van goeden huize* (dat. onz. enkelv.), *allerwege* (genit. meerv.), enz.

De slotsom is dus als volgt : sedert het Mnl. is de verbuiging uitgestorven ; alleen de genit. en dat. komen nog in beperkt gebruik voor, maar dit neemt voortdurend af en thans worden zij nog uitsluitend aangetroffen in staande uitdrukkingen. In de schrijftaal, van de XVIIe eeuw tot heden, zijn een aantal flexievormen bewaard ; dat is zuiver traditioneel en geenszins een weerspiegeling van de gesproken taal. Herhaaldelijk hebben « spraakkunstenaars » gepoogd het regelmatig gebruik er van in te voeren — trouwens zonder kans op slagen. Geen enkele periode, geen enkele schrijver, of het gebruik wijst tal van weifelingen aan.

Meest sporen van de oorspronkelijke toestanden werden bewaard in de verbuiging der voornaamwoorden. Daar wordt nog duidelijk onderscheid gemaakt tusschen nominatief en accusatief bij de persoonlijke voornaamwoorden (*ik* en *mij*, *wij* en *ons,* enz.) ; de overige naamvallen komen echter nog enkel in de schrijftaal of in den plechtigen stijl voor. — Wat de andere pronomina betreft, meestal kent de omgangstaal maar één vorm, nl. den accusatief ; de genit. en datief worden omschreven *(van dezen, van dien, waarvan, waaraan) ;* de schrijftaal maakt nog onderscheid tusschen *die* en *dien,* enz., en van het relatief en vragend voornaamwoord *wie* is de genitief ook gebruikelijk *(wiens, wier).* Het Mnl. bezat de volledige

verbuiging van *die* en *wie* en gebruikte meestal de vormen met *die*, waar de tegenwoordige taal die van *wie* vergt (evenzoo de adverbia *daar* en *waar*) ; in genit. en dat. kwamen *wie* en *die* naast malkaar voor.

144. De vervoeging der sterke werkwoorden. — De *sterke* vervoeging verschilt hoofdzakelijk van de *zwakke* door de vorming van het praeteritum ; in de sterke door middel van « ablaut » *(sitten, sat)*, in de zwakke door middel van een *-de* suffix *(troost-e-de, lev-e-de)* ; de uitgangen waren overal samengevallen, uitgenomen in het deelw. (sterk *-en*, zwak *-d*, later *-d* en *-t*).

Bij de sterke werkwoorden *geschiedde de vorming van het praeteritum op twee wijzen.*

1) Vooreerst door **klankwisseling** of « ablaut », ten gevolge waarvan men bij die werkwoorden oorspronkelijk vier verschillende « stammen » had : die van 1) het praesens, 2) het praeteritum enkelv., 3) het praeterit. meerv., 4) het verleden deelwoord (b. v. ik *neem* (= *nēm*), ik *nam*, wij *nâm*-en, ge-*nôm*-en).

Ziehier de ablauts-reeksen van het Gotisch ; zij beantwoorden aan : 1°) de Ide. « lichte » *e/o*-reeks, die zich in het Germaansch gesplitst heeft in vijf reeksen, nl. de eerste vijf « klassen » der sterke werkwoorden ; 2°) de « zware » *a*-reeks, waartoe de sterke werkwoorden der zesde klas gebracht worden (1).

---

(1) Om uit te maken, dat in die vijf eerste klassen wij werkelijk te doen hebben met een *e/o*-reeks (waarin *e* en *o* beide den « normalen » klanktrap vertegenwoordigen), moet men de vergelijkende spraakkunst raadplegen. Zij leert ons, dat de Got. *i*'s in den praesensstam van klas 3-5 beantwoorden aan een Germ. *e* en de *a*'s van het praeter. sg. derzelfde klassen, aan een Ide. *o*. — De *ē* in het praeter. plur. van klas 4-5 maken den « rekkingstrap » uit van dezelfde basis ; in *nam* hebben wij dus den « normalen » klanktrap, in *nêmum* « wij namèn » den « rekkingstrap » ; in *numans* (verleden deelw.) daarentegen den « nultrap » (toestand van den stam *nm*, vanwaar *nṃ*, met sonantische *m*, uit welke zich *um* ontwikkelde) Op dezelfde wijze zijn de *u*'s in klas 3 te beoordeelen. — De *i*'s en *u*'s in de eerste twee klassen vertegenwoordigen den verzwakten klanktrap (« reductietrap ») : van de tweeklanken *ai* en *au* bleef nog een verzwakte klinker (*i*) over ; de *ei* (= *ī*) van de praesens-basis van klas 1 is ontstaan uit samentrekking, enz. — « Qualitatieven » ablaut vertoont dus Got. *nimu* « ik *neem* » en *nam* « ik *nam* » ; « quantitatieven » hebben wij in *niman* « nemen » en *numans* « *genomen* ».

	1. Praes.	2. Praet. sg.	3. Praet. plur.	4. Partic. praet.	
I.	*ei*	*ái*	*i*	*i*	*dreiban* « drijven »
II.	*iu*	*áu*	*u*	*u*	*biugan* « buigen »
III.	*i*	*a*	*u*	*u*	*bindan* « binden »
IV.	*i*	*a*	*ê*	*u*	*niman* « nemen »
V.	*i*	*a*	*ê*	*i*	*giban* « geven »
VI.	*a*	*ô*	*ô*	*a*	*graban* « graven »

Alzoo luidden, in het Gotisch, de tijden van *dreiban* « drijven » : *dreiba* « ik drijf », *dráif* « ik dreef », *dribum* « wij dreven », *dribans* « gedreven » ; die van *biugan* waren : *biuga* « ik buig », *báug* « ik boog », *bugum* « wij bogen », *bugans* « gebogen », enz.

In het tegenwoordig Ndl. zijn die ablautsreeksen geworden als volgt :

	1 Praes.	2, 3. Praeter.		4. Partic.		
I.	*ij*	*ê*	*ē*	*ē*	(î-*klas)*	grijpen
II.	*ie, ui*	*ô*	*ō*	*ō*	(ie-u-*klas*)	bieden, buigen
III.	*e, i*	*o (< a)*	*o*	*o*		binden, bergen
IV.	*ē*	*a*	*â*	*ō*	(e-i *klas)*	nemen
V.	*ē*	*a*	*â*	*ē*		geven
VI.	*ā*	*oe*	*oe*	*ā*	(a-*klas)*	varen

Om rekenschap te geven van die vormen uit de vroegere, moet men in acht nemen : 1) de ontwikkeling van de vocalen in het Ndl., b. v. van Germ. *î* (= Got. *ei)* tot Mnl. *î* en vandaar tot Nndl. *ij* ; voorts van *û* tot *ui*, ook die van *ai* tot *ê* (= *ee*) (gelijk hierboven is gezeid, zie nr **133**) en die van [u] (= korte *oe)* tot *o* ;

2) de werking van eigenaardige Ndl. klankwetten, als die der « rekking » van korte vocalen ; daaruit wordt duidelijk hoe aan Got. *niman*, *giban* en *graban* de Ndl. vormen *nēmen, gēven* en *grāven* moeten beantwoorden ;

3) de stoornis, door het verloop der tijden in de oudere toestanden gebracht ; aldus, zoоals wij reeds hebben opgemerkt, heeft, ná de middeleeuwen, de analogie het onderscheid tusschen de klinkers in het praeteritum uitgewischt (*ik bond*, *wij bonden*, uit vroeger *ic bant*, *wi bonden*).

Behalve door die factoren, welke in alle taalevolutie werkzaam zijn, werden nog door andere omstandigheden allerlei wijzigingen teweeggebracht. Wij noemen alleen :

1° Het verloopen van de eene klas naar de andere, gelijk b. v. *steken*, dat vroeger tot de klas van « geven » behoorde en thans tot die van « spreken » (verloop van de 5e klas naar de 4e), *treffen*, dat sedert het Mnl. reeds van dezelfde klas tot die van *bergen* is overgegaan, enz.

2° Onregelmatigheden bij verschillende werkwoorden van de *e/i* en *a*-klassen. Aldus b. v. de *ie* van het praeteritum bij *bederven*, *werven*, *zwerven*, *werpen*, *sterven*, *helpen* (behoorende tot de *e/i*-klas) en bij *heffen*, *scheppen*, *beseffen*, vroeger ook bij *bakken*, *stappen*, *waken*, *wasschen* en *wassen* (allemaal van de *a*-klas).

3° De werking van de *grammatische wisseling* (zie nr **109**, *b*), die in een aantal werkwoorden hand in hand gaat met den ablaut, maar meestal den invloed van de analogie onderging. Regelmatige wisseling vertoonen nog *gedijen*, *gedeeg*, *gedegen* (thans zwak praeteritum); Mnl. *tiën*, (< *tiehen*), *toog* (= *tooch*), *togen*, *getogen*; ook *slaan* (< *slahan*), *sloeg*, *sloegen*, *geslagen* en eenige andere; maar elders komen wijzigingen, als in *kiezen*, *koos*, *gekozen*, Mnl. *coren*, *gecoren* (vgl. nog *verkoren*); *verliezen*, *verloor* (Mnl. *verloos*), enz.

2) Het tweede middel tot vervoeging der sterke werkwoorden was de **verdubbeling** of *reduplicatie*, hierin bestaande, dat de eerste consonant van den stam (respect. ook wel eens de eerste consonantengroep), van een korte *e* gevolgd, vooraan den stam wordt herhaald, gelijk b. v. in Got. van *háitan* (*ái* is een tweeklank) « heeten », praeter. *haíháit* (*aí* = ĕ); van *skáidan* « scheiden », praet. *skáiksaíth*; van *slêpan* « slapen », praet. *saíslêp*. — Soms gaat er « ablaut » mede gepaard, als in Got. *letan* « laten », praeter. *laílōt*, *grētan* « weenen », praeter. *gaígrōt*.

Tot die (VIIe) klas worden gerekend alle sterke werkwoorden, die thans *ie* (of *i*) in het praeter. hebben. Zij worden allemaal, of zij al of niet ablaut vertoonen, naar den klinker van den praesensstam onderverdeeld, te weten in de vijf volgende reeksen :

1) *vallen*, *houden* (ou < al), *vangen*	stamklinker	*a*
2) *heeten*, *scheiden*	»	*ái*
3) *slapen*	»	*ê*
4) *roepen*	»	*ô*
5) *loopen*	»	*áu*

De klinker van den praesensstam komt steeds terug in het deelw. (*roepen*, *geroepen*), en in het praeter. is, reeds

in het Onfr., de vocaal zonder onderscheid *ie*, ook bij die verba, welke ablaut hebben (b. v. *laten, liet*). Het ontstaan van dit praeter. wordt als volgt verklaard. De reduplicatielettergreep *ĕ* (Got. *aí*) is later *ĭ* geworden en deze korte *i* is samengesmolten met de vocaal van den wortel tot een diftong *ia, io* (vanwaar *ië* > *ie* [= i]), nadat de aanvangsconsonant (of -consonanten) was (of waren) verdwenen. Het processus kan aldus voorgesteld worden :

Ohd. *fallan* praeter. **fefal* < **feal* > fial > Nhd. fiel.
stôzan **stestôz* > **steoz* > stiôz > Nhd. stiesz.
hruofan **hrehrôf* > **hreof* > hriof > Nhd. rief.

Tot de sterke vervoeging moeten nog gebracht worden eenige werkwoorden, waarvan de vervoeging afwijkingen vertoont. — Aldus vooreerst *kunnen* (Mnl. *connen*), *zullen* en *mogen*. Uit hun vormen : hij *kan*, hij *zal*, hij *mag* naast : wij *kunnen*, wij *zullen*, wij *mogen* (3e pers. enkelv. zonder uitgang en verschil van klinker in enkelv. en meervoud) blijkt, dat het eigenlijk verleden tijden zijn, maar met de beteekenis van een praesens ; het eerste behoort tot de klas van « bergen » (3e ablautsreeks), de twee andere tot die van « nemen » (4e ablautsreeks). De verleden tijden zijn jonger en behooren tot de zwakke vervoeging ; zij komen al in de Oudgerm. periode voor (Os. *konsta*, Mnl. *conste* en *conde*, vanwaar Nndl. *kost* en *kon*, *konde ;* Onfr. *skolda*, vanwaar Mnl. *soude*, thans *zou* en *zoude ;* Onfr. *mohta*, Mnl. *mochte*).

In het Mnl. werden tot de klas van *kunnen* ook nog gerekend *dogen* = deugen (thans zwak), *onnen* (thans *gunnen* uit *ge* + *onnen*), *dorren* « wagen » en *dorven* « noodig hebben ». *Dorren* is verdwenen, maar *durven* (< *dorven*) heeft er de beteekenis van geërfd, terwijl die van *dorven* is overgegaan op een bijvorm er van, nl. *derven*. De vormen der twee werkwoorden *dorren* en *dorven* liepen in het Mnl dooreen ; beide hadden o. a. het (zwak) praeteritum *dorste*.

Ik weet, oorspronkelijk tot de klas van *grijpen* behoorend, is eveneens een praeteritum (waarnaast het jongere, zwakke *wiste* reeds in het Onfr. voorkomt, *wista*), alsook *ik moet* (bij de klas van *varen* ; het zwakke praet. reeds in het Os. *môsta*). — *Willen* mist den *-t* uitgang in den praesens, omdat het oorspronkelijk geen indicatief is, maar een optatief.

Andere afwijkingen vertoonen nog *gaan* en *staan*. De praeterita *ging* en *stond* behooren bij de nog nu en dan in

het Mnl. voorkomende infinitieven *gangen* en *standen*. — *Doen* is het eenige werkwoord, dat in het praeteritum nog de oorspronkelijke reduplicatie behouden heeft : deed < *dede* (uit Onfr. *deda)*. De 1e pers. enkelv. van het praesens luidde voorheen nogal eens : (ie) *doen ;* evenzoo — doch zeldzamer — treft men aan : (ic) *staen, gaen ;* in dit *-n* (uit vroeger *-m*) steekt nog de oorspronkelijke uitgang van de oude vervoeging (*mi*), evenals in *ik ben* (uit vroeger *ic bem*). — Ten slotte laten zich de afwijkingen van het werkw. *zijn* verklaren door het aannemen van twee wortels $\sqrt{\text{ES}}$ en $\sqrt{\text{BHE}}$, waarnaast het oorspronkelijk sterk werkw. *wesan* stond (1).

145. De vervoeging der zwakke werkwoorden. — Bij de zwakke werkwoorden blijft de vocaal van den stam ongewijzigd ; het praeteritum wordt tegenwoordig gevormd, al naar gelang den slotconsonant van den stam, door aanhechting van *-de* of *-te,* welke uitgang, door syncope van den verbindingsklinker *-e-*, ontstaan is uit den Mnl. *e-de* ; b. v. *lev-e-de, mak-e-de,* waaruit later *leefde* en *maakde* > *maakte.*

In dit *-ede* zijn verschillende vroegere vormen samengevallen. Het Germ. kende oorspronkelijk vier klassen van zwakke werkwoorden, die nog in het Gotisch voorkomen :

lagjan « leggen », praeter.	*lagida,* part. praet.	*lagiths*
salbôn « zalven »,	*salbôda,*	*salbôths*
liban « leven »,	*libáida*	*libáiths*
fullnan « vullen »	*fullnôda*	*fullnôths*

In de latere Germ. talen (b. v. in het *Ohd.*) vinden wij er nog drie terug ; de stammen er van gingen uit op *i-*, *-ô* of *-ê,* waaraan het suffix *-ta* werd gehecht. De vormen waren als volgt :

leggen	praet. *legita*	partic. praet. *gilegit*
salbôn	*salbôta*	*gisalbôt*
leben	*lebêta*	*gilebît*

(1) De verklaring van al die afwijkingen behoort eigenlijk tot het gebied van de vergelijkende Germaansche grammatica ; daarom is het onmogelijk hier in nadere bijzonderheden te treden.

Het Onfr. heeft er maar twee meer, daar de heele derde klas is verloren gegaan ; de werkwoorden, die er toe behoorden, gingen over naar de tweede ; enkele (met gewijzigden stam) naar de eerste. Wij vinden dus nog :

gineran « verlossen », praeter.	*ginereda*, deelw.	*ginerit*
lovon « loven »,	*lovoda*	*gilovot*

Ten gevolge van het verdoffen der klinkers (in het Mnl.) en het later wegvallen er van (in het Nndl.), versmolten deze vervoegingen tot één enkele : uit Mnl. *generen, generede, generet* en *loven, lovede, gelovet* moesten de tegenwoordige vormen zich ontwikkelen : *generen, geneerde, geneerd* en *loven, loofde, geloofd.*

In de zwakke vervoeging zijn, sedert het Mnl., geen noemenswaardige wijzigingen gekomen. Vormen als *reddede, puttede,* die men een enkele maal in het Mnl. aantreft, kwamen voorgoed op in de XVIII[e] eeuw en bleven in zwang tot omstreeks het midden der XIX[e] ; zij hebben geen historische beteekenis en werden gebruikt om verwarring te voorkomen tusschen het praesens en het praeteritum.

Afwijkingen vertoonen sommige werkwoorden als *brengen, denken, dunken.* De klinker van het praeteritum *(bracht, dacht, docht* uit *brachte, dachte, dochte)* is oorspronkelijk ; de praesensstam werd genasaleerd ; de uitgang bevatte eene *j,* vanwaar de « umlaut » van *ă* tot *ĕ* en *ŏ* tot *ŭ* ; vgl. Os. *brengian ;* Got. *thagkjan,* Os. *thenkian ;* Got. *thugkjan,* Os. *thunkian.* — De praeterita *zeide* en *leide* zijn te verklaren door vocalisatie uit Mnl. *seghede* en *leghede ;* die van « zoeken » en « koopen », nl. *zocht* en *kocht,* door de verkorting van den klinker voor *ch ;* in *koopen* werd daarenboven *pt* > *ft* en dit laatste *cht* (het Mnl. heeft *cofte,* naast *cochte* en *cnochte* uit *cnopen ;* vgl. *verknocht).* — De afwijkingen van *hebben* leveren ook geen moeielijkheden. In den praesens is *heeft* ontstaan uit Mnl. *hevet* (Onfr. *hevit,* bij **hab-jan* (uit *haban*), vanwaar Os. *hebbian,* Onfr. *hebbon*) ; het praeter. *ik had* luidde voorheen *ik hadde* en werd geassimileerd uit Onfr. *habda,* evenals *gehad* uit *gehabd* (Os. *gihabd* > *gehad*).

Wat de verhouding tusschen de sterke en de zwakke vervoeging betreft, sommige zwakke verba zijn sterk geworden, als *lijken, wijzen, belijden, kwijten, prijzen, fluiten, schuilen, schenken, zenden, dingen, schenden,* enz., waarbij er nog eenige andere zijn te voegen, die in het Mnl. voorkomen, maar later zijn uitgestorven, als b. v. *prenden* (uit Fra. *prendre*) en *finen* « ophouden » (praet. *feen) ;* maar een nog grooter getal verliepen van de sterke naar de zwakke

vervoeging, als *bespieden, geschieden, belgen, bakken, stappen, vouwen, bannen, braden, zaaien, draaien, bouwen, gedijen, kwijnen, niezen, brouwen, hinken, verwarren, weven, kneden, lachen, waken, draven, vloeken, knagen, beseffen,* enz. Vandaar dat, naast sterke vormen, er ook bij menig werkwoord zwakke voorkomen, b. v. *verbolgen* naast *gebelgd; geweven* en *geweefd, gebakken, gestooten, geladen, vraagde* naast *vroeg*, enz.

Tot de zwakke vervoeging behoorden steeds alle afgeleide en alle aan een andere taal ontleende werkwoorden; het getal er van groeit nog voortdurend aan, daar elk nieuw werkwoord zwak wordt vervoegd; die vervoeging « leeft » nog. — De sterke daarentegen is al sedert eeuwen « dood » ; nieuwe sterke werkwoorden worden niet meer gevormd; daarenboven is het aantal er van sedert het Mnl. voortdurend verminderd. In de periode van het Nndl. zijn omstreeks een honderdtal sterke werkwoorden, ofwel zwak geworden, ofwel verdwenen; van de ± 150 die nog overblijven, hebben verscheidene het sterk praeter. verloren (b. v. *maalde*) of een zwak naast het oorspronkelijke gekregen *(raadde, stootte* naast *ried* en *stiet).*

146. De syntaxis. — In syntactisch opzicht vertoont de tegenwoordige taal nogal wat afwijkingen van die van vroeger. Het voornaamste verschil is hierin gelegen, dat de zinsbouw meer en meer analytisch geworden is en allerlei *woordvormen* verdwenen zijn.

a) Wat vooreerst betreft de **volgorde der woorden** in den zin, die was al in het Mnl. daaromtrent zooals thans, alhoewel nog zoo streng niet; vooral in de dichtwerken, ten gevolge van versdwang of uit rijmnood, treffen wij in alle perioden veel meer vrijheid aan. Let b. v. op de eigenaardige plaats van den genitief en eene daarbij behoorende bepaling (met of zonder voorzetsel) : *Diederic, grave Florens sone des vetten. Des conincs wijf van Grieken Helene.* — Ook op die van het adjectief : *Julius, die deerste was keyser van Rome. Een berouwich mensche van sijnen sunden.* — Inzonderheid met het pronomen vertoont het Mnl. vele afwijkende constructies : *Op een ors, rijckelijc scheen, sat hi. Lieden, die wilt sijn ende lettel weten, ende noit man te voren dwanc.*

b) De **enkelvoudige zin** was natuurlijk reeds in het Mnl. gebouwd zooals nu. De bijzonderheden betreffende de

deelen er van (onderwerp, gezegde, bepalingen, enz.), kunnen wij niet uiteenzetten, gelijk b. v. de gevallen opsommen, waarin voorheen het onderwerp niet werd uitgedrukt *(Oft hi stervet, sterve dan, ons lieden en gaat niet an)*, noch die, waarin het lidwoord weg bleef, enz. Evenmin kunnen wij nagaan, welke verba, die thans alleen intransitief zijn, vroeger ook transitief voorkwamen, als *aftreden* (vroeger transitief = overtreden), *beswimen* (transit. = duizelig maken), *striden* (transit. = bestrijden), noch welke andere daarentegen, thans transitief, voorheen ook intransitief waren, als *bevlecken* vroeger « vuil worden », *blusscen* « uitgaan » (van vuur), *gooien* « vloeien », enz. Over het gebruik van de wijze en tijden der werkwoorden, welk trouwens daaromtrent hetzelfde is gebleven, zwijgen wij ook, maar merken even terloops op, dat de conjunctief tegenwoordig veel minder gebruikt wordt; het vroeger veelvuldig voorkomen er van, o. a. in relatieve zinnen, is gedeeltelijk aan den invloed van het Latijn te wijten. Voorts bepalen wij ons bij de vermelding der volgende punten :

1) Een accusatiefvorm in den nominatief is in het Mnl. al zeer gewoon (*Doe quam den edelen prince daar; enen oven stont daer bi*) en is het in lateren tijd lang gebleven ; omgekeerd is een nominatiefvorm in den accusatief ook een nogal vaak voorkomend verschijnsel *(ende si liet onse Heer allene legghen)*. De spreektaal maakt thans nog geen onderscheid, en in de schrijftaal werd het pas sedert ruim eene eeuw kunstmatig ingevoerd; zelfs bij de beste schrijvers van vóór ± 1860 is het gebruik zeer onvast.

2) Wat de overige naamvallen aangaat (genit. en dat.), zij werden in het Mnl. nog zeer dikwijls als bepalingen bij werkwoorden en adjectieven gebruikt (*Hi at des honechs ; Des toornde seer den vreemden heren*), maar dat neemt voortdurend af en sedert lang vinden wij die naamvallen nog enkel in staande uitdrukkingen en zegswijzen, of, een enkele maal, in hoogeren stijl *(gedenk mijner, ontferm u zijner)*. Reeds in 't Mnl. kon een genitief-bepaling vervangen worden door een accusatief, of door een accusatief met een voorzetsel ; de twee constructies kwamen soms samen voor : *Lancmoedicheit die alles doeghens ende alle dinc verbeidt. Deen was vul van rosen, dander vul witter rosen fijn.* In latere werken komen tal van datieven voor, die aan verwisseling met den accusatief zijn toe te schrijven (b. v.

neem van ons sinen zwaren jocke), gelijk ook de accusatief hoe langer hoe meer in de plaats van den datief is gekomen en hem, evenals den genitief, heeft opgeslorpt. — Constructies als de tegenwoordige *Jan zijn vader is gestorven* treft men reeds in 't Mnl. aan; het voorafgaande substantief (of respect. de naam) staat dan in den genit. of in den dat.: *Der ongeloviger haer hovaerde; een wijf, die haren man gesturven was; Grote Kaerle sijn soon was opgevoet daer.*

3) Sommige constructies, die in de latere taal verdwenen, kwamen in het Mnl. voor: *Het viel de regen. Wonderlike* (bijwoord) *is sijn doen.* Omgekeerd waren de tegenwoordig gewone wendingen: *er is geld te veel* of *er waren eens*... in het Mnl. nog zeldzaam.—Evenzoo kende het Mnl. constructies als: *hij zat te lezen, hij lag te slapen*, enz. niet; de twee werkwoorden werden verbonden met *ende*, als b. v. *Ic sta ende wachte; Waelewein stont ende louch.* Vaak gebeurt het, dat de bepaling, die bij het tweede werkwoord behoort, bij het eerste gevoegd wordt: *Amand, die sijn ghetiden sat ende las* (aldus nog in de XVIe en XVIIe eeuw; als o. a. bij HUYGENS: *Trijn sat ajuin en schilde*).

c) **De samengestelde volzin.** Vooreerst valt op te merken dat, evenals thans, in de vroegere taal het verband tusschen twee zinnen vaak niet door een verbindingswoord werd uitgedrukt, b. v.: *Soe antwoerde: soe en conde. Dat kint verdranc; het waser diep. Nu mach hi drinken, dorst hem sere. Ine sach nieman, hine was blide* (= ik zag niemand, die niet... *ofwel* = ik zag niemand, of...); van die vrijheid werd voorheen meer gebruik gemaakt dan tegenwoordig.

Vaak komt in den hoofdzin geene omzetting *(inversie)* voor, als de bijzin voorafgaat: *Alsic dit horde, ic was in vare.* — De bijvoeglijke bijzinnen (relatieve zinnen) vertoonen eigenaardigheden, waarin zij afwijken van het latere gebruik. Aldus kan vooreerst het relatieve *dat* voor alle geslacht en getal voorkomen (*Nochtan es beter die vrucht, dat mirtulus heet in Latijn. Moriane, dat wi heten swarte liede. Dien zanc te horne, dat elc vogelkin hier singet*). Voorts kan het, bij verschil van naamval, dien van het (al of niet uitgedrukte) antecedent overnemen: *Een deel des ic daer verstont* (*des* = van hetgene, dat...). Soms wijst het terug op een antecedent, dat ontleend wordt aan een voorafgaand woord of uitdrukking, vaak aan het gezegde (dat heet men een *constructio ad sensum*); aldus b. v. *Focas bleef*

keizer met ghewelt, *dat* (= welk keizerrijk) *hi vromelike helt. Een hertoghe... huwelijc dede te Constantinoble... die* (= welke vrouw, waarmede hij trouwde) *hare so wegerlike helt* (= zoo weelderig leefde) (1). Soms ook heeft het betrekking op een possessief, dat een voorafgand substantief vergezelt : *Om onse zonden* (= de zonden van ons), *die in onsalicheit waren gebonden. Alstie coninc heeft verhoort sine doot* (= den dood van hem), *dien hi hadde lief.* Het relatief kan soms wegblijven : *Een berch, es Caucasus ghenomt*, of vervangen worden door een pronomen personale : *Het* (zwaard nl.) *hevet een coninc, hi es rike,* of door de conjunctie *ende : Daer vant hi timmerlieden ende hadden een rat ghemaect.* Het werkwoord, in een relatieven zin, kan overeenkomen met het relatief of met het antecedent er van : *Ic, die euwelike waect. Ic... die u so devotelijc hebbe ghedient. Penst om mi, die u es getrouwe.*

Zinnen van het type : *Nauwelijks was hij binnengekomen, of hij werd uitgejouwd*, treffen wij nog niet aan in het Mnl. ; doorgaans staan zij naast malkaar zonder voegwoord (b. v. *Niemen ontginc, hine bleef doot*) ; de tegenwoordige zinsbouw dagteekent eerst uit de XVI-XVIIe eeuw.

Absolute constructies kwamen voorheen dikwijls voor, soms in den genitief (*wakender ogen*, *gesonts lijfs*), zelden in den datief (*Gode medewerkende, open doren*), maar gewoonlijk in den accusatief (*Dit voorgebot aldus gelesen, elc sciet van der marct*). Daaruit zijn bijwoorden ontstaan (*bloots-hoofds, gewapenderhand*) of voorzetsels, als het nl. deelwoorden waren, die met het substantief den casus absolutus uitmaakten (*behoudens, gedurende, niettegenstaande,* enz.). — In later tijd gebruikt het Nederlandsch uitsluitend den accusatief, behalve in staande uitdrukkingen en zegswijzen (*onverrichter zake terugkeeren*, enz.).

Ten slotte wijzen wij er nog op, dat de onder- en nevengeschikte zinnen door alle soorten van voegwoorden verbonden worden, maar dat zij het meestal zijn door *ende* bij nevenschikking en door *dat* bij onderschikking. *Ende* krijgt dan vaak tegenstellende beteekenis (= echter, nochtans), als in : *hi riep ende conden niet ghewecken;* daaren-

---

(1) Ook met andere woorden komt zulke « zinsbouw volgens den zin » voor ; b. v. *Daer mach hi* (= Perchevael) *lof ontfaen vor dien casteel; want hi* (= de bewoner der burcht) *wilt dingen* (brandschatten) *die hem bi sijn geseten. Ghetant es hi* (de leeuw, nl.) *na shonts maniere, maer meerer* (= met grooter tanden).

boven komt het ook voor met de beteekenis van *als, indien,* als b. v. *Ic waende ju helpen ende gi* (= indien gij maar) *met mi sout bliven*, zelfs met die van *tot dat*, als in *Latet coelen ende* (totdat het) *bloetlaeu is.* — Wat *dat* betreft, het is het meest gebruikelijke voegwoord en de zinnen er door ingeleid kunnen allerlei betrekkingen aanduiden : *In dien herfst, dat* (= wanneer het) *waeit onsachte. Onverre so was hare vaert, dat* (toen zij) *ontmoeten die knechte. Si sliepen, dattie* (= totdat) *dach op ginc. Hi voer wach dats* (= terwijl nochtans) *hem ne halp nieman. Dat* (= omdat) *hi hem so verhief, ontsaghic hem. Lanceloet bat hare, dat* (= gelijk) *hare dochte, genaden.* Voorts beteekent *dat* nog « opdat, zoodat, gesteld dat, totdat, zoover dat », enz. — *Sodat* (of *so* alleen) komt voor in den zin van *toen, terwijl, totdat*, b. v. *Soe dat* (= toen) *ute quam die raet* (= de raadsheeren)... *Ende si saten beide gader neder, soe dat* (= terwijl) *si van messeliken saken spraken. Doe ginc hi droeve, soe dat* (= totdat) *hi omtrent primtijt quam, daer hi ene hermitage vernam.*

In den zinsbouw heerschte in het Mnl. eene losheid, die later verloren ging ; voornamelijk werden de relatieve zinnen anders geplaatst dan tegenwoordig : *Soo dattie lucht so soete was, die siec was, dat hi al genas. Op een pardekijn dat was root, quam si gereden, dat mager was. Mochtic belyen mine sonde, so waric blide, vor mine doot. Saulus doe hi kerstijn worden was, III jaer daer na geviel hem, dat hi quam te Jherusalem.*

Inzonderheid treffen wij voorbeelden aan van prolepsis (het onderwerp of voorwerp van den afhankelijken zin wordt object van den hoofdzin) : *Walewein claegde sijn swert, dat hijt daer niet en hevet. Men pleghet in sine nuesegaten, datmere enen ring in doet ;* van hendyadis (één begrip uitgedrukt door twee nevengeschikte substantieven) : *Die ridder nam hant ende swert* (= nam het zwaard ter hand) ; van prothusteron (van twee feiten, het chronologisch laatst gebeurde in de eerste plaats noemen) : *David die brood at ende selve nam. Hercules twee draken dode ende ooc bant,* welke syntactische figuren (die reeds tot het gebied der stilistiek behooren) nog in lateren tijd, zelfs in de XVIIe eeuw, lang niet uit de mode waren.

Talrijke voorbeelden levert het Mnl. ook van ellipsen (= uitlatingen) van allen aard, waarvan de schrijftaal er sommige niet meer duldt : *Gringolet hevet sinen voet verheven*

ende den serpenten enen (slag nl.) *ghegheven. Nochtan seide hi* (= hi, hi) *soude daer in gaen.* Voorts van pleonasmen (of overbodige herhalingen), vooral van pronomina *(Die coninc hi ghenas. Adam, doe Abel was doot, beweende hine)*, van ontkenningen *(Inne wane niet, hine waers nu ane)* en van alle woordsoorten *(Doe dat kijnt drie jaer out was, doe brochtet die moeder dat kint tot des coninc hove. In een stediekijn daer hevet hi gehent* (= geëindigd) *daer sijn leven).*

Kunstig ineengezette perioden, naar het voorbeeld van die der Ouden gebouwd, kent het Mnl. niet ; lange volzinnen zijn wel niet zeldzaam, maar de constructie er van is eenvoudig en weinig afgewisseld ; het verband tusschen de onderscheiden gedeelten verraadt een nog ongeoefende hand. De groote schrijvers der Renaissance-periode pronken met een statigen, smaakvollen zinsbouw ; maar die deftigheid wordt algauw stijfheid en gemaaktheid ; het losse, ongedwongene en natuurlijke van vroeger raakt er door verloren en eenieder weet genoeg, hoe het Romantisme te strijden had om ze eenigermate terug te winnen. Vooral in de XVIIIe eeuw, in den plechtigen pruikentijd, scheen « stijl » te bestaan in het samenstellen van ingewikkelde en lange perioden, waar men het einde niet van zag ; dat gaf aan den schrijftrant een pedant en ondraaglijk karakter. Zijn we hedendaags daarvan verlost, toch is het « deftige » niet spoorloos verdwenen ; stijf en stroef is de schrijftaal nog wel eens, vooral in stukken van bestuurlijken en gerechtelijken aard.

147. Bibliographie. — De geschiedenis van het Nederlandsch wordt uiteengezet door J. TE WINKEL : *Geschiedenis der Nederlandsche taal* (Culemborg, 1901). J. VERDAM behandelde hoofdzakelijk de externe ontwikkeling in zijn boek *Uit de Geschiedenis der Nederlandsche taal*, 3e uitg., Dordrecht, 1912 en J. VERCOULLIE de interne, in zijn *Schets eener historische grammatica der Nederlandsche taal*, 3e uitg., Gent, z. j. — Een wetenschappelijke spraakkunst van het modern Nederlandsch, op de hoogte van de vergelijkende en historische taalkunde, bestaat niet. Voor de Mnl. periode kan men er twee aanwijzen : W. L. VAN HELTEN, *Middelnederlandsche spraakkunst* (Groningen, 1887) en J. FRANCK, *Mittelniederländische Grammatik* (2e uitg., Leipzig, 1910). F. A. STOETT handelde over de syntaxis : *Middelnederlandsche spraakkunst. Syntaxis*, 2e druk (Den Haag, 1909). Afzonderlijke spraakkunsten werden geschreven over de taal der XVIe en XVIIe eeuwen, terwijl andere werken eenig speciaal punt of de taal van een bepaalden schrijver bespreken ; men vindt ze vermeld in de werken van VERDAM en TE WINKEL.

Onder de bestaande spraakkunsten van het tegenwoordig Nederlandsch zijn er die min of meer beslist medegaan met de richting der nieuwere taalkunde, o. a. die van K. HOLTVAST, J. C. KUMMER, N. VAN WIJK, D. J. TINBERGEN, R. KOLLEWIJN, J. G TALEN en F. BUITENRUST HETTEMA. Een uit-

voerig *Handboek der Nederlandsche taal* werd ondernomen door Dr J. VAN GINNEKEN; het zal verschillende deelen bevatten, waarvan de eerste twee verschenen zijn (Nijmegen, 1913 en 1914); zij hebben tot onderwerp de Nederlandsche dialecten en de sociologische structuur van het Nederlandsch. Een beknopter leerboek begon dezelfde geleerde onder den titel van: *Leergang der Nederlandsche taal*. Daarvan verschenen insgelijks twee deelen; het eerste *De roman van een kleuter* en het derde *De regenboogkleuren van Nederlands taal* (beide verschenen te Nijmegen, 1917). Laat ons hopen dat « Handboek » en « Leergang » zullen spoedig voltooid worden.

Eene volledige bibliographie voor de studie van het Nederlandsch kunnen wij hier niet geven; in de aangehaalde werken zal men het voornaamste vinden. Om zich op de hoogte te houden van de thans besproken vragen, raadplege men de tijdschriften *De nieuwe taalgids* (sedert 1907), het *Tijdschrift voor Nederlandsche taal- en letterkunde* (sedert 1880) en het onlangs opgericht *Tijdschrift voor taal en letteren* (1918). Ook vroegere tijdschriften, als *Noord en Zuid* (1878-1907) en vooral *Taal en letteren* (1891-1906) bevatten veel lezenswaardige bijdragen.

Vermelden wij nog de etymologische woordenboeken van J. VERCOULLIE (2e uitg. Gent, 1898) en J. FRANCK (2e uitg., door N. VAN WIJK bewerkt, Den Haag, 1912).

III. — TEKSTEN (1).

148. Oudnederfrankisch. — Ziehier den tekst van een gedeelte van psalm LVI, met eene interliniaire vertaling. In het handschrift wordt de *w* voorgesteld met *uu* en de *v* met *u*.

2. Gehôri Got gebet min in ne farwirp beda mîna; thenke te
Hoor o God 't gebed mijn en versmaad niet de bede mijn; luister naar
mî in gehôri mi. — 3. Gidruovit bin an tilongon mînro in mis-
mij en verhoor mij. Bedroefd ben ik in de beproeving mijn en angstig
trôst bin fan stimmon fiundes in fan arbêide sundiges. — 4. Wanda
ben ik om de stemmen des vijands en om den druk des zondaars. Want
genêigedon an mî unrecht, in an âbulge unsuoti wâron mi. —

(1) Ons bestek laat niet toe een ruime keus van teksten te geven en ook bij de verklaringen moeten wij ons tot het hoognoodige beperken. Meer voorbeelden tot illustratie van de besproken feiten zal de lezer aantreffen in bekende bloemlezingen, als die van E. VERWIJS, *Bloemlezing uit Middelnederlandsche dichters* (3 dln. tekst, één deel woordenlijst. Zutphen, 1880-1890, later gedeeltelijk herdrukt) voor de oudste periode; voorts die van J. VAN DER VALK, *Onze Letterkunde*, I-III (Rotterdam, 1907-1910), die van G. PENON (*Dicht en prozawerken*, 6 dln., Groningen, 1886-1893), voornamelijk nog de onlangs verschenen van Dr K. H. DE RAAF en J. J. GRIS: *Zeven eeuwen. Spiegel der Nederl. letteren van 1200 tot heden*. 3 dln., Rotterdam, 1918 en van J. H. VAN DEN BOSCH en Dr C. G. N. DE VOOYS, *Letterkundig leesboek*, 1e deel (van de middeleeuwen tot de XVIIIe eeuw), Groningen, 1919 — welke beide werken, ofschoon samengesteld met het oog op het onderwijs in de letterkunde, in taalkundig opzicht even goede diensten kunnen bewijzen. Daarnaast zijn er nog andere te vermelden, ook voor de latere tijdperken.

zij berokkenden mij onrecht en in verbolgenheid fel waren zij (tegen)
5. Herta mîn gidruovit ist an mî, in forta dôdis fiel ovir mî. —
mij. — Het hart mijn bedroefd is in mij en vrees des doods viel over mij.
6. Forchta in bivonga quâmon over mî, in bethecoda mi thuis-
— *Schrik en beving kwamen over mij en bedekte mij duis-*
ternussi. — 7. In ic quad : wie sal gevan mî fetheron also dûvon
ternis en ik zeide : wie zal geven mij vederen als de duiven
in ic flingon sal in raston sal ? — 8. Ecco firroda ic fliende inde
en ik vliegen zal en rusten zal? Zie, ik verwijderde (mij) vluchtend en
blêif in ênôdi.
bleef in (de) woestijn.

149. Middelnederlandsch. — *a)* Schepenbrief van Bochoute. — De scepenen van Bochouta quedden alle degene die dese lettren sien selen i*n* onsen Here. Si maken bekent die nu sien ende die wesen selen, Ende den scepenen van Velseke tevoirst, dat der Boidin Molniser van Dallem vercochte den hare Henricke van den Putte, portere van Ghint, ii 1/2 bunre land de rode met. xx. voeten... Dat lant wercochte hii te vulre wet bi meier ende bi scepenen ; dat lant heft hij geloft te quitene met .i. halst*er* evenen ende .ix. d. bunre, van alre quorelen sonder de godestinde, chegen alle dieghene die te dage ende te rechte willen comen. Dat selve lant, dat hijr genomet es, dat heft hii Boidine Mole*n*isere weder gegeve*n* terfleke*n* pachte ombe .i. mudde tarwen ende ombe .ii. capone siars, die tarwe te Ghint bennen den .iiii. porten te leverne, dar der Henric wille... Dese tarwe es hi sculdech alrehelegermesse en*de* onthir en*de* metwintre vergouden te sine ; gebrake hem hir af, soe sloge der Henric sin hant ane la*nt* en*de* hilt alse sin herve. Dese rente, die ute desen lande gaet, die moet quite*n* der B*oidin* en*de* sin afcome*n*de ofte so wie so la*n*t houde*n*de es over den hare Henricke, soe dast der Henric negene scade en ebbe no sin afcome*n*de.

1. *Quedden* groeten ; 2. *sien* = *sijn*, « zijn, bestaan » ; 3. *tevoirst* in de eerste plaats ; *der* de heer ; 5. *bunre* bunders ; *rode* roede ; 7. *geloft* beloofd ; *halster evenen* schepel haver ; 8. *quorelen* lasten *sonder* behalve, uitgenomen *godestinde* de tienden (als opbrengst voor de kerk) *chegen* tegen ; 9. *te daghe ende te rechte comen* voor de rechtbank verschijnen, zich voor den rechter stellen ; 11. *capone* kapoenen ; *siars* jaarlijks ; 14. *onthir ende* vóór ; *metwintre* kerstmis.

b) Uit Maerlant's : « **Wapene Martyn** », (eerste *Martijn*) vv. 469-507.

Lieve Jacop, so berecht mi,
Of dat volc al comen si
Van den eersten Adame,
Twi es deen edel, dander vri,
Die derde eygijn man daer bi ?
Wanen quam dese name ?
Twi segemen ten dorpre : « Fi !
Ganc wech, God onnere di !
Du best der werelt scame ! »
Die edele hevet al tgecri,
Men seget : « Willecome gi ! »
Dits dies ic mi vergrame,
Wantet dinct mi o n t na me.

Martijn, den menigen es bedect
Die dinc daer dijn sin up mect,
Ende du vrages wel verre.
Want hevet een persemier geblect
Enten lieden thare ontpect,
So wille hi, sonder merre,
Onder die edele sijn getrect ;
Al ware hi dusentvout bevlect,
Tgelt claerten van den terre.
Dits die dinc die liede wect,
Ende menich sin te winne trect,
Ende maecter Gode om erre
Entie siele in werre.

Nu waent sulc, dat tfolc eygijn
Comen es van den quaden Caijn,
Die vermorde Abelle
Ende dien God verdoemt hiet sijn.
Dit en es niet waer, Martijn,
Bi redenen die ic telle ;
Want al dat geslachte sijn,
Bescrijft ons di bibele fijn,
Verdranc dilovie felle.
Maar tvalsc dorperlijc venijn
Dat Cayn droech, dats noch aenscijn
An menegen, die ic spelle
Van herten sijn geselle.

2. *of* = indien ; 3. *twi* = waarom ; 5. *eigijn* = lijfeigene ; 6. *wanen* = vanwaar ; 8. *onnere* = in schande brengen ; 10. *tgecri* = toejuiching, bijval ; 13. *ontame* = ongeoorloofd ; 15. *mect* van *mecken* = mikken ; 17. *persemier* = woekeraar ; *geblect* van *blecken* = uitplunderen ; 18. *ontpect* = ontroofd ; 19. *sonder merre* = dadelijk ; 20. *getrect* = gerekend ; 25. *erre* = boos ; 35. *dilovie* de « dilovie » = de zondvloed ; 37. *aenscijn* = duidelijk, zichtbaar.

c) Het begin van Jan van Boendale's rijmwerk **Jans Teestye** (XIVᵉ eeuw).

Alle die ghene die dit werc
Sien / lesen ende horen /
Die gruetic Jan / gheheten Clerc /
Vander Vueren gheboren.
Boendale heet men mi daer /
Ende wone te Andwerpen nu /
Daer ic ghescreven hebbe
[menech jaer
Der scepenen brieve / dat segg-
[hic u ;
Ende sonderlinghe gruetic
[minen here
Dien ic met herten minne
Om die doghet ende om die ere /
Dats minen here / her Rogiere /
Diemen heet van Leefdale.
Wie dat merket sine maniere
Die machene kinnen wale :
Hoefsch / goedertieren ende
[midel /
In wandelinghen wel gheraect /
Ende van ghenen poenten ydel
Die den goeden man volmaect.
Desen boec sal ic hem senden /
Ende hi sal heten Jans Teesteye.
Mijn teesteye sal hi hier venden ;
God gheve dat si hem greye /
Ende mire vrouwen sinen wive
Vander hogher comst van Cleve
Wel gheraect ende scone van
[live /
Daer ic haer prijs om gheve :
Hoefsch / goedertieren ende
[vroet
Ombesmet van alre blamen /
Wie bi haer wesen moet /
Moet hem alre dorperheit
[scamen.
God en woude oec niet ver-
[gheten /
Hine woude met namen sieren
[dese :
Hoe mochte men scoenre namen
[weten
Dan Rogier en Angheneese ?
Ic houdt daer over dat God onse
[Here
Deen na den andren sciep /
Beyde in scoenheden ende in
[eren :
Daer in sijn si even diep.
Oec heeft hen God verleent
Kindere scone ende wel gheleert.
Met rechte sijn si twee vereent ;
Want tsamen heefse God gheëert.
Danckens Gode / dats mijn raet /
Die nemen can ende gheven :
So mach bliven dan haer staet
Met eren in lanc leven.

9. *sonderlinghe* = vooral ; 16. *midel* = zedig ; 17. *wandeling* = omgang ; *geraect* = met fijne, beschaafde handelwijze ; 18. *van ghenen poenten* = in geen enkel opzicht ; 22. *teesteve* = meening, overtuiging ; 23. *greyen* = bevallen ; 25. *comst* = afkomst, geslacht ; 37. *na* = voor, om (doelaanwijzend) ; 42. *vereent* = vereenigd ; 44. *danckens* = danken des (genit.).

d) Uit den bundel : **De Limburgsche sermoenen** (uitg. J. H. KERN, Groningen, 1895, blz. 189-190).

DETS VAN DER SONNEN ENDE VAN DEN MONE ENDE VAN HAREN TEKEN. — « *Erunt signa in sole et luna* ». Due onse Here op ertrike wandelde in menscheliker naturen, du spraker dese wort : « Het sulen teken gescin in der sonnen ende in den mane ende in den sterren. » S. Johannes sprict in Apocalipsi hi sag vire engele vligen ut enen altare, ende vlogen dor himelrike ; ende der erste engel blis enen horen, ende tehant verlois die sonne ende der mane ende die sterren terde deel hars ligtes.

Dit mogewi merken ane onsen Here, de die gewarege ende di ewege sonne es. Also es van heme gescreven dat hi es ene sonne der regtecheit. Nu sulwi mercken dri dinc an der sonnen dar onse Here wale der sonnen bi gelict. Derste es dat die sonne scone es ende es die scoenste creature die Got din ertrike noit gescup. Dander es dat engene vrogt van ertrike vrogtberch sin en mag sonder der sonnen hitte. Terde es dat der sonnen ligt gemeine es al der werelde, din armen alse din riken, din ouden alse din jungen, din bosen alse din guden. Hir ane es onse Here der sonnen gelic.

9. *gewarege* = waarachtig, echt ; 13. *noit* = ooit ; *vrogtberch* = vruchtbaar.

e) Uit DIRC POTTER'S **Bloemen der duechden** (begin der XVe eeuw), (uitg. St. SCHOUTENS, Hoogstraten, 1904, p. 37).

Die valscheit staet inden loeghen ende inden sinnen in simpelen worden ; mer ho dattet sij van beiden, die mont licht altoes. Och dat is een haert wort inden souter, dat allen minsche loeghenachtich sijn. Die menighe is ghewoen te lieghen ende confirmeert die loghen mit ede, dats alte grote sonde ende een mensche wort daer voer vermaert voer eenen openbaren loeghenaer, die men billic niet gheloven en sal, hoe wel dat hoer sommighe een wijle daer mede doer raken, daer hondert goeder minschen inden strijt blieven souden. Doch ic hebber sommighe ghekent die van ghewoenten plaghen te lieghen ende vaste daer mede doer quamen. Sij wanderden onder die goede, sij scicten hen bij den heren die gherne hoer loeghen hoerden, ende des wel wisten dat het al ghelogen was dat sij seiden. Ende nochtan waren die heren ende goede luyde also verdoert ende soe verre verdwaelt uuter wijsheit, dat sij die loegheneers voerdende ende settense voert een wijl tijts, mer ten leesten voeren sij quálijck.

1. *staet* = bestaat ; *ende* = zoowel als ; *simpelen* = oprechte ; 3. *haert* = hard ; 6. *vermaert* = bekend ; 7. *hoer* = zich ; 10. *wanderden* = omgaan met ; 14. *verdoert* = dwaas ; 15. *voerdende* = voeden, onderhouden ; *setten voert* = vooruitbrengen, op den voorgrond plaatsen, begunstigen.

150. XVIe Eeuw. — *a)* Uit « **Refereinen en andere gedichten uit de XVIe eeuw**, verzameld door JAN DE BRUYNE » (Uitgave van K. RUELENS, Antwerpen, 1879-1881), III, p. 15.

Gelyc Godt liet diversche partyen
int land van belooften, die met lyen
diesraelsche waeren persequerende,
om dat sy soo souden leeren stryen,
& haer met strydt souden syn exserserende,
diesgelyck is ons hier temterende
tvlees, de weirelt & den vyant duer nyt;
waer tegen elck hem moet syn verwerende,
die victorie begeert naer desen tyt.
Dus, o menschen, die hier bestreden syt
van dese voernoemde oft dier gelycke,
stryt vromelyc, soo en crychdy geen verwyt,
& persevereert, & slaet Godt geen swycke;
ghy crycht victorie & deeuwich rycke;
want soo ons devangelisten vercleiren
& diversche leeraers autentycke:
die wilt glorieren // moet persevereren.

2. *lijen* = lijden; 13. *slaet geen swycke* = wordt niet ontrouw.

b) Uit het **Esbattement van « Scamel Ghemeente » ende « Trybulacie »** ghestelt by my, CORN[ELIS] EVERAERT, a° 15(28)? (vv. 237-256 en 305-330), uitg. MULLER en SCHARPÉ, pp. 141 en 143).

Scamel Ghemeente (een man).

Sc. Hebbic bede an Godt, by Zynder gracie,
Dat Hy de Doot hier zende met spoede,
Want met hu te levene bem ic puer moede.
Met hu, Trybulacie, hebbic cleen paciëncie.

Trybulacie (een quaet wyf).

Tr. Tes beter bedwonghen penitencie,
Dan te ligghene inder sonden grippen.

(Hier comt de Doot).

Doot. Ic vanghe hu.
Sc. Wat gryppynghe es dat byder slippen,
Ofte zo onvoorsien te commene up tlyf!
Twaere noot, ande condiciën van hu bedryf,
Dat men my te rechte ontwolve.
Wye zyt ghy?
D. Sheeren dienaere.
Tr. Waer es hu colve,
Ofte uwe commissye? Wiltse thooghen bloot.
Hoe es uwen naeme?
D. Ic heete de Doot,
Die onvoorsien elcx herte can straelen.
Ghy hebt om my ghebeden ende ic comme hu haelen,
Om rekenynghe te ghevene van dat ghy sculdich zyt.

Sc. Lieve dienaers my ghehuldich zyt !
Grypt de Doot ende leedt hem boven.
Ic sals my eeuwelic van h beloven,
Machghic worden van der Doot verlost.

. . . .

Sc. Lieve Doot ! spaertme doch noch wat.
Nummermeer en wordic Trybulacie rebel,
Maer sal my voughen ter paciëncie snel,
Al moestic met huer up 't suerste leven.
D. So doende mochtic hu vuerste gheven.
Tot Godt ghebieden zal, zyt myns verwachtere.
Tr. Hy hadde veil liever, bleift ghy achtere,
Want hu moorsseel es te bitter van smake.
De doot gheift hem een cricke. gheheeten paciëncie
D. Wort ghy cleenmoedich by eenegher sake,
Doet om wederstaen uwe diligencie
Ende rust daer uppe.
Sc. Och ! paciëncie
Es een goede leene, dier wel up let.
Tr. Scamel Ghemeente ! ghy en muecht niet bet
Dan Godt te danckene met obediëncie,
Ende met Trybulacie te hebbene paciëncie.
So muecht ghy shemels troon verdienen.
Sc. Neimpt exemple, ghy edele engienen,
Die hier versaemt zyt te deser feeste,
Ende zonderlynghe heer conync vanden Heleghen (Gheeste,
Hoe onvoorsien dat comt de Doot.
Tr. Ende wat Trybulacie, lyden ofte noot
Dat eenich meinsche ter weerelt heift,
Wanneer de Doot comt, elcx herte beift
Duer tvertrecken, als tcomt int sceeden
Sc. Eerweerdeghe, neimpt danckelic dit slicht beleeden,
By den Factuer ghedaen thuwer eeren.

1. *Hebbic bede* = vermag ik iets te vragen ; 6. *Grippen* = groeve ; 10. *ontwolve* = ontvouwe ; 11. *colve* = staf ; 12. *thooghen* = toonen ; 14. *straelen* = treffen (met een pijl, « strael ») ; 25. *vuerste* = uitstel (Hgd. Frist) ; 28. *cricke* = kruk ; 32. *leene* (d. i. *lene*) = steun ; *dier* = voor wie er ; 33. *bet* = kunt niet beter ; 37. *engienen* = verstanden (een compliment aan de toeschouwers) ; 38. *versaemt* = verzameld, vergaderd ; 44. *duert* = om wille van ; 45. *slicht beleeden* = eenvoudige uitvoering of spel ; 46. *Factuer* = de « facteur » der kamer, Corn. Everaert zelf.

c) Uit *Proeven van zestiende eeuws Oosters Nederlands,* uitg. door Dr J. A. VOR DER HAKE (Groningen, 1919), blz. 13 : **Een geisteleck ledeken,** *who sick ein Christen in synen lesten ende trösten unde syn sele in Godes handen bevelen sal.*

Wen mijn stündlin vorhanden is
Und schal hen vare*n* myn strate /
So geleide my Her Jesu Christ
Mit hülpe my nicht vorlate /
Myn seel an mynem lesten end /
Befehl ick, HER, in dyne hend /
Du werst my se bewaren.

Myn sünd my werden krencken seer /
Myn geweten wert my plagen /
Den der synt veel, wo sandt am meer /
Noch wil ick nicht vortzagen /
Gedencken wil an dinen dodt /
HEr Jesu, dyne wunden rodt /
De werden my erholden.

Ick bin ein lidt an dynem lyff /
Des tröst ick mij van herten /
Van dy ick ungescheyden blyff /
In dodes nodt und smerten /
Wen ick schon sterff / So sterf ick dy /
Ein ewich leuendt heffstu my /
Mit dynen dodt erworven.

1. *stündlin* = eigenl. « stondje », hier : stervensuur ; 2. *schal* = zal ; *hen varen* = heengaan ; 6. *hend* handen ; 10. *den der synt veel* = want er zijn er vele ; *wo* = als ; 11. *vortzagen* = vreezen ; 14. *erholden* = behouden ; 20. *levendt* = leven.

151. XVIIe Eeuw. — *a)* Uit Vondel : « **Lof der Zee-Vaert** », vv. 61-74, 339-348.

Doch 't zy hier mede hoe 't wil, wy laten d'Oude kyven ;
Ons lust de saecke self wat nader te beschryven.
Verwondering voor eerst verbaest des dichters siel,
Als op stads timmerwerf hij leggen siet den kiel :
Als hy scheeps timmerlie met bylen, en met diss'len
De bosschen hoogh van top in schepen siet verwiss'len :
De balcken wedersyds een holligheyd bekleen,
En wassen uyt een hout, als uyt het ruggebeen
De ribben van een riff, die tusschen beyden laten
Een ruymen buyck, bequaem om 't ingewand te vaten :
Dan weder overdwers de plancken aengehecht,
Verdubbelt, gestoffeert, gewoelt, gekromt, gerecht,
Met bouten gelardeert, met houte, en ysre pennen,
Gesmeert, en geharpuyst, gemoedight tegen 't schennen.
Maer siet, terwijl ik rijm, soo staet daer 't wonderwerck
Geresen als een burgh, of als een groote Kerck,
En levert strijd den Goôn : die dit geweld verwenschen
Uut vreese, dat van 't zaed der langgebeende menschen
Nieu reusen zijn geteelt, die Jupiter aen boord
Afeysschen rekening van 't bloed, dat light versmoort,
En onder 't wicht gestickt van d' omgestorte bergen,
Tot straffe, om dattet dorst Saturnus setel tergen.
En als ick 't overleg soo lach ick om 't bestaen,
En roep : hoe sal dit tuygh te water konnen gaan :
Dien arbeyd dunckt me sou een Archimedes passen,
Of een die wricken kost de weereld uyt hare Assen.
Hier dient een Hercules, of Atlas opghespoort,
Die met syn schouderen den hemel onderschoort.
Sacht mannen, spaert uw moeyt, 't is buyten uw vermogen,
Het is vermetelheyd, de waen heeft u bedrogen.
Men tyter evenwel aen 't eysselijck geveert,
Als Priaems borgerij aen het Trojaensche peerd.

Het roert ghewisselijck, het wieght, het gaet, het gaeter :
Daer valt de swaerte, en plompt, en rijt een gat in 't water.

. . . .

Maer als den Oceaan bewogen door gebeen
De baren kemt, en rust sijn afgematte leen
Vergeet Maetroos sijn smert, met 't juyteren, en quelen,
En oeffent synen geest met deuntjens, en met spelen,
En koestert inde son sijn lichaem•vrij van pijn :
Ghelijck Halcyone by heldre sonneschyn
Sich baeckert op het meyr, en net, en pluyst haer pennen,
Die afgesleten zijn met Ceyx na te rennen :
Haer troost en eegemael, wiens koninglijcke siel
Leed schipbreuck, als de storm veroverde den kiel.

1. *d'Oude* = de Ouden, de volken der Oudheid; 10. *vaten* = vatten ; 31. *tyter* = tijgt er ; 33. *wiegt.* De scheepstimmerlieden zeggen van een schip, dat het « wiegt », als zij het, bij het afloopen, loswrikken en aan het glijden helpen ; 34. *rijt* = scheurt ; 36. *kemt* = kamt ; *rust* = rust schenkt aan ; 37. *juyteren* = juichen, joelen.

b) Uit Poirters : « **Het Masker van de wereldt afgetrocken** ».

Eenen rijcken Koopman had eenen Sone die sich niet wel en schickte ; hij heeft hem by eenen anderen Koopman gestelt, peynsende dat hy onder vremde aensichten sich een weynig beter sou weten te wachten. Den Vader sprack voor hem en gaf hem credit, borge voor hem blijvende, soo dat hy den sleutel van de kasse daer sou hebben. Maer siet ! onse gast gaet sijn oude gangen, begeeft hem wederom tot het schencken en drincken, ende tot het ticktackbert : daer stont van nu of eenen grooten boom van geborgde schulden. Op eenen tijt gaet hy uyt om geldt voor synen Meester te ontfangen, 't welck hem getelt wiert in twee sacxkens ; den eenen draegt hy in de herberge, betaelt daer mede sijn schulden, en heel mistroostigh t'huys komende, gebaert zich dat er twee fielen hem het geldt hebben ontnomen : men gelooft hem, daer geschiet huyssoeckinge, de Magistraet doet sijn neerstigheydt : maar al te vergeefs. Den Vader, wel wetende de oude fuycken van zijnen Sone, roept hem alleen, vraegt naer de waerheydt, naer den tijdt, plaets en stont, en in 't besonder hoe die gekleet waren, en of hyse noch wel sou konnen kennen. Waer op so den Sone antwoorde, dat ja, soo heeft den Vader twee dobbelsteenen uytgetrocken, seggende : zijn dit de twee rabouwen niet ? Desen Sone weenende, viel door de mande, seyde : Och vaerken ! sij zijnse soo gelijck, of sy 't selver waren.

7. *ticktackbert* = triktrakbord (zeker bekend spel) ; 8. *boom* = menigte of hoeveelheid (eigenl. een teekening, waarin door strepen iemands schulden worden aangewezen ; een oude wijze van rekenen) ; 13. *fielen* = fielten ; 15. *fuiken* = knepen, streken ; 20. *rabauwen* = rabauten, schelmen ; 21. *door de mande vallen* = van zijn stuk geraken, uit zijn lood geslagen worden.

c) Uit Hooft's : « **Brieven** » (Uitg. Van Nop, Zutphen, 1909, p. 117).

Aan Tesselscha.

Me Joffr^{e},

UE. heeft hier haere muilen gelaeten. Dit's een leelijke vergetelheid. Want het waer beter dat UE. de voeten vergeten

had en 't geen daeraen vast is. De vloer (acht jk) heeft UE. willen houden en ghij zijt haer ontslipt, gelijk Corisca den satyr, daer de perrujk in de loop bleef. En zeker, steenen en planken leggen en treuren, dat ze niet langer van die zoete treedtjens gestrookt werden. Niettemin deze achteloosheit Uwer E. doet ons hoopen, dat wij noch eenigh ander overschot zullen vinden, ende moghelijk UE. hart hier in eenighen kamerhoek zal vergeten zijn. Maer wat wij zoeken, 't is er niet, oft het moet onzichtbaer gaen. Als 't ook slechts vergeten waer, en niet met opzet gelaeten, zoude de vondt van kleener waerde wezen. Maar zoo 't met UE. op reize geslaeghen is, laet 'er ons ten minsten somtijds een sweemsel op papier af zien, gelijk men, bij hooghe zonneschijn door een' dubbelen trechter, in een' duistere kamer vertoont, 'tgeen buyten op straet is. Brosjen en Burghjen konden hier niet dujren, toen UE. wegh was. Wij gingen ze 's naemiddaghs quijt. 'T zoud 'er anders gegaen hebben, waeren de deuntjes niet ujt geweest. Ach hoe binden die keelbanden ! Mij dunkt dat jk noch al een eindt lijns, oft liever lijms van den zoeten zang naesleep.

Franche zij gegroet, en UE. niet min, nevens UEE. mannen van

UE.

Ujt mijn Toorentjen, verplichten dienstw[sten]

1 Aug. 1633. P. C. Hooft.

4. *Corysca* = personage uit Guarini's beroemd herdersspel *Il pastor fido ;* door Satiro achtervolgd, weet zij te ontsnappen, doch laat in de vlucht haren wonderbaren haartooi en haarband achter ; 13. *sweemsel* = gelijkenis ; 16. *Brosjen* = Brosterhuyzen ; *Burglijen* = Van der Burgh, twee van Hoofts boezemvrienden ; *dujren* = blijven ; 21. *Franche* = mevr. Francisca Duarte, « de Fransche nachtegaal » genoemd, wegens haar afkomst en talent.

152. XVIII[e] Eeuw. — Uit Van Effen : « **De Hollandsche Spectator** » (vertoog n. 10).

Na de Zuiveraars eenigzints de grilligheid van hun opzet te hebben aangewezen, door redenen, welke zij kunnen, zo 't hen gelieft, wederleggen ; zal het meer dan tijd worden den Lezer wegens de styl, van welke ik my denke te bedienen, te onderrichten. Wanneer ik myn voornemen een verstandig Vriend mededeelde, oordeelde de zelve, dat het in onze taal, zo wel geschikt als eenige andere, tot het verhandelen van ernstige, deftige, en verhevene stoffen niet zoude slaagen, by gebrek van eene zekere luchtigheid, en losheid, welke, zyns oordeels 't Nederduitsch niet eigen schynen. Ik ben van zyn gevoelen niet, verzekert zynde dat de uitdrukkingen altyd de gedachten volgen, en dat, indien iemand buiten staat is, om alderhande slag van denkbeelden in de Ziel op te wekken, zulks hem, en niet de Taal moet geweten worden. Alle spraaken, indien ze wel verstaan worden, bezitten alle nodige couleuren, om 't laage, zo wel als 't hoog-dravende, 't aardige, zo wel als het deftige, jok zo wel als ernst af te maalen. 't Is niet de aart van een Taal die de styl gedwongen en styf maakt, 't is de onbuigzaamheid van des Schryvers geest, en verbeeldingskragt. Wel is waar, dat zo ik wilde de meest by ons in zwang gaande schryfwyze gebruiken, ik veel moeite zoude hebben,

om dat jok, 't welk bekwaam is Edele zielen te kittelen, voor den dag te brengen. Doch ik meen my daar zoveel van te onthouden, als het met de Natuur van onze spraak is over een te brengen. Voor eerst zal ik mij wagten voor lang uitgerekte *periodens*, waar in men gewoon is naar de Latynsche zwier, 't Werkwoord van 't welk de gansche zin afhangd, achter aan te brengen; zo dat men, zo lang dit slot-woord niet te voorschyn komt, noch niets, van 't geen de Schryver wil zeggen, begrypen kan. Ook zal ik klaarheidshalve, zorgvuldiglyk myden, die lange *parentheses* of tusschenzinnen, die by zommige onzer Schryveren, als de *Nesten doosjes* weer andere tusschen-zinnen in zich sluiten, en noodzaaklyk in de gedachten des Lezers een verwerring maken, en hem dwingen de zelfde zin verscheidene maalen te herleezen.

Hoewel ik trachten zal mijne uitdrukkingen naar de stoffen te buigen, zal ik my doorgaans van de gemeenzaame styl, zo als de zelve by luiden van geboorte en opvoeding door 't gebruik ingevoerd is, zoeken te bedienen. Dewyl myn oogwerk is alle myne Medeburgeren vermaak en nut toe te brengen, zal ik my voornamentlijk op verstaanbaarheid en duidelijkheid leggen, en koppelwoorden, zo dezelve niet kort, krachtig, en reeds door de gewoonte Duitsch gemaakt zyn, ben ik van zins uit myne schrijfwyze te verbannen; vind ik onder myn pen eenig vreemd woord dat door de bank verstaan word, en nadruk aan myn gedachten kan geven, ik zal geen zwarigheid maken, van my daar van te bedienen. Dus gebruikte Cicero dikmaals de eene of d'andere Grieksche spreekwyze, en die man durv ik zo wel als den beste onder onze zuiveraars navolgen. Wulpsche ongebondheeden, hoe ook bewinpelt, zulk vergift dikmaals hoe fyner, hoe kwaadaardiger, zal noit uit myn pen op de Nederlandsche Zeden druipen. Ik raade den Lezer ook grappen, snaakerytjes, loopjes, welke beter Bootsgezellen en kruijers, als wel opgevoede luiden passen, t'mynent niet te zoeken; in een fatzoenlyk Wynhuis tapt men wel eens geringe wyn, maar geen jenever, zelfs de beste niet; die ze hebben wil, kan ze makkelyk in 't een of 't ander onderaarsch kroegje vinden.

153. Zuidafrikaansch. — Uit Ou Oom Jan : **« Sewe Duiwels en wat hulle gedoen het ».**

Di Liegduiwel. — Onder di jonge mense op di kraalmuur was daar één, wat di hardste praat en di meeste vertel. Hij was net 'n mooi jong kerel van twee en twintig jaar, die enigste seun van 'n rijke boer. Di hele distrik ken ver Hans Rietman, of soos hij genoem word : « lieg Hans » ; maar als hij di bijnaam hoor, word hij vreeslik kwaad.

Di bijnaam was egter ni so onverdien ni. Hans kon net skerp lieg en het om sijn leugens al meer als een stel afgetrap. Met di laaste huisbesoek het Meneer hom nog voor gehad, en fluks di waarheid vertel. « Kijk Hans ! » so het Meneer geseg, « je moet niet denken, dat de liegduivel een zwakke duivel is ; als hij eenmaal in je hart is, dan krijg je hem er niet zoomaar weer uit, en de hel is net zoo goed voor leugenaars als voor dieven en moordenaars. » Hans was toen bitter beskaamd, vooral dat oom Diederik daar bij was, en hij graag bij oom Diederik in guns wou wees. Hij het toen beterschap beloof, maar dit het niks gehelp ni.

Maar ons het di jongkerels op di kraalmuur al glad vergeet. Hulle praat anders hart genoeg. Hans haal uit wat hij het en 'n paar jong mense het hulle pret daarin om Hans te laat vertel en te laat lieg.

« Onse perde is net vet, » seg 'n jongkerel, « dis jammer dat di aasvogels so banje kos moet krij als di vrektijd aankom. Op onze plaas vrek hulle net so erg als in Transvaal. »

« Praat jij van vrekte, » seg Hans, « dan moet jij eers in Marico kom. Toen ik verlede jaar daar was, is al onse perde dood, sodat ons met osse moes terugkom. »

« Jij moet maar beter opgepas het, Hans ! »

« Oppas help niks, » seg Hans. « Een oggend gaan ons uit om te jag, ons was ses man te perd. Dit was nog banje vroeg. Toen ons 'n end gerij het, sien ons 'n klein misbanki laag op die grond trek, sowat twee honderd tree breed ; ons moet dwars deur di mis heen. Oom Jacob, wat bij ons was, seg ons toen : ons moet jaa deur die mis, dis die ware perdesiekte. Ons gooi ook toen plat en julle kan mij geloof of julle dit self gesien het, sewe dage later staan vijf perde aan die perdesiekte ; net mijn perd, wat die vinnigste gehardloop het, het o'ergeskiet. »

'n Skaterende gelag volg op di stori.

1. *Kraalmuur* = afsluiting voor het vee ; 4. *soos* = zooals ; 8. *het... meer as een stel afgetrap* = was meer dan eens in de val geloopen ; 9. *Meneer* = de dominee, die « hoog Hollandsch » praat ; *hom voor gehad* = het hem voorgehouden ; 22. *banje* = veel, zeer ; *vrektijd* = de droogte ; 30. *misbanki* = laag(je) mist.

INHOUDSTAFEL

DES
UNIVERSITÄT
ROSTOCK

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 122952283